

નમું શ્રી સદગુરુ ભગવંત!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંત દર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સ્વભાવને પામવા માટે છે. અનાદિ કાળથી સંસારમાં પરિબ્રમણ કરતો જીવ, વિભાવની પરિણાતિમાં જ પરિણાત થયા કર્યો છે. વિભાવથી રંગાયેલા આત્માને સ્વભાવ શું છે તેની ખબર નથી. સ્વ-પરિણાતિનું ભાન નથી. આખાયે વિશ્વને જાણનારો, પોતે પોતાને જ ભૂલી ગયો છે. પોતાને ઓળખવાનો પ્રયાસ જીવે કર્યો નથી. એવા જીવાને જાગ્રત કરવા જ શાસ્ત્રોની રચના થઈ છે. તે શાસ્ત્રોને સહારે જીવ સ્વને જાણી શકે છે.

વાસ્તવમાં તો પોતે આત્માનંદી છે. પણ ભાન ભૂલ્યો, તેથી પુદ્ગલાનંદી બન્યો છે. પોતામાંથી આનંદ લેવાનું ભૂલી ગયો તેથી જ પુદ્ગલોમાંથી આનંદ પામવાનાં ફાંફાં એ મારતો હોય છે અને એ આનંદમાં ક્યાંય પડા ઊણાપ ન રહે તે માટે કેટલો પુરુષાર્થ? સંસારસુખની એક પડા કરી ના તૂટે તે માટે કેટલી મથામણા? તૂટેલી કરીને જોડવા માટે આકાશ-પાતાળ એક કરી નાખવા જેટલી મહેનત! આ સર્વ પુરુષાર્થ, અમાપ મથામણ અને મહેનત; માત્ર પુદ્ગલાનંદ માટે જ છે. જેમાં એ પોતાની બુદ્ધિના ઉપયોગ વડે કંઈક પામવાનો પ્રયત્ન કરે છે. બૌદ્ધિકતાના સહારે જ જીવન જીવતો હોય છે. જીવનનો બધો જ વ્યવહાર પુદ્ગલ સાથે જ છે. આજ સુધી જેટલા ખેલ ખેલ્યા તે બધા જ પુદ્ગલ સાથે ખેલ્યા કે જે પુદ્ગલ જડ છે. તો જીવ એવા જડ ભાવથી પર થઈ ચૈતન્ય તરફ વળે તે માટે જ પૂર્વાચાર્યોએ કેટલીક પરંપરાઓ ઊભી કરી છે.

આજથી ચાતુર્માસ શરૂ થાય છે. આ પરંપરા શા માટે? આઈ માસ વિહાર કરતાં સાધુ-સાધ્વીજીઓ, આ સમય દરભ્યાન એક સ્થાને સ્થિર રહી પોતે સાધના કરે અને સહુને સાધનાની પ્રેરણા આપે. ચાતુર્માસના આ દિવસો આરાધના માટે અનુકૂળ હોય છે. તેથી જ જીવ ચાહે તો આરાધના

કરી શકે છે. સંતોની વાડી સાંભળી સન્માર્ગ વળી શકાય. આવો સન્માર્ગ જેમાં બતાવો છે એ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની આપણો અહીં શરૂઆત કરવી છે.

‘આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર’ એ શું છે?

એમાં શાની વાતો કરવામાં આવી છે? શાસ્ત્રોમાં આત્માના ઉત્થાન સિવાય બીજી શું વાત હોય? આ શાસ્ત્રોમાં પણ કોઈ નવા સિદ્ધાંતો નથી. પડા અનંત તીર્થકરો જે કહી ગયા, પોતે જે જોયું, જાણ્યું અને અનુભવ્યું તે જ વાડી દ્વારા આપણાને આપી ગયા, એ જ તત્ત્વ આ શાસ્ત્રોમાં પણ છે. પૂર્વકળમાં થઈ ગયેલા ‘યાકિની મહત્તરા સૂનું શ્રી હરિભદ્રસૂરિ’ કે જેઓ મહાવિદ્ધાન હતા. તેમના સમયમાં સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષામાં તેઓએ ૧૪૪૪ ગ્રંથોની રચના કરી અને જૈન સાહિત્યની અણમોલ સેવા કરી. એમણે આ જ પદોને સંસ્કૃત ભાષામાં ‘ધર્મબિન્દુ’ ગ્રંથના દ્વિતીય અધ્યાયમાં બહુ જ ભાવવાહી શેલીમાં ગુંધ્યાં છે. આ જ પદ તે (૧) આત્મા છે. (૨) તે નિત્ય છે. (૩) કર્મનો કર્તા છે. (૪) કર્મફળનો ભોક્તા છે. (૫) આત્માનો મોક્ષ છે અને (૬) મોક્ષનો ઉપાય છે. આ જ પદ એટલે જૈનધર્મના મૂળભૂત સિધ્યાંતો કે જે જૈન આગમોમાં બધે જ વારંવાર ચર્ચાયા છે. આપણાં આગમો અર્ધમાગધી ભાષામાં છે. જે સર્વ સામાન્યને સમજમાં ન આવે, માટે જ લોકભોગ્ય બની શકે તે હેતુથી આ જ તત્ત્વોની અધ્યાત્મયોગી શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજીએ સરળ ગુજરાતી ભાષામાં રચના કરી, આપણાને સમજાવ્યાં અને એ પડા તેમને એક બહુ જ ઉત્તમ નિમિત્ત મળ્યું તેથી જ આ રચના થઈ. આપણા સહુનો પુણ્યોદય હતો જેથી આ બન્યું. જો તેઓને આવું નિમિત્ત ન મળ્યું હોત તો કદાચ આપણી પાસે જે મહાન શાસ્ત્ર છે, તે ન હોત.

શ્રીમદ્જી વડે થયેલી આ શાસ્ત્રોની રચના તેમની સહજ આત્માનુભૂતિની દરશાનું પરિણામ છે. તેઓ પૂર્વ આરાધના કરીને આવ્યા હતા. આ જન્મે આત્માને પામવા માટે વધારે સાધના તેમને કરવી પડી નહોતી. પૂર્વભવથી જ જ્ઞાન સાથે લઈને આવ્યા હતા. જ્ઞાન અને દર્શન એવા ગુજા છે કે જીવે સમ્યગ્ આરાધના કરી હોય અને જીવની ચિત્તદર્શાની નિર્મણતા જળવાઈ રહી હોય તો એ જ્ઞાન-દર્શન સાથે લઈને જાય છે.

શ્રીમદ્જીના બાલ્યકળની એક વાત મેં ક્યાંક વાંચી હતી, જે આનો પુરાવો છે. તેઓ મોટા થયા અને તેમને સ્કુલમાં ભણવા બેસાડ્યા, એ વખતમાં અઢી-ત્રણ વર્ષનો બાળક હોય અને ભણવા મૂકી દે તેમ ન હતું.

એ ઉંમર તો બાળકની રમવા-ભરવાની હોય, તેથી નિર્દોષ રમતથી જીવનનો આનંદ બાળક માણો. રાયચંદ્રભાઈને દુઃખ વર્ષની ઉંમર થતાં સ્કૂલમાં બેસાડુચા. પ્રથમ જ દિવસ છે. એ સમયે ધૂળી સ્કૂલો હતી. આજના જેવાં સાધનો ન હતાં. અરે! પાટી હોય પણ તેના પર લખવા માટે પેન ન હોય! પથ્થરની પાટી પર જીણી ધૂળ નાખવામાં આવે. તમે જોયું હશે આજથી અમુક વર્ષો પહેલાં વ્યાપારી ચોપડા લખે અને તેની સ્યાહીને સૂક્પવા માટે કાળી રેતી તેના પર નાખે, જેથી સ્યાહી સુકાઈ જાય. રાયચંદ્રભાઈના શિક્ષકે પણ પાટી પર રેતી નાખી, તેમાં એકડો લખી આપ્યો અને બાળકને ધૂંટવા બેસાડ્યો. હાથની આંગળીથી એકડો ધૂંટે છે. પાંચ-સાતવાર ધૂંટી તેઓ શિક્ષક પાસે ગયા અને કહ્યું.

“સર! મને એકડો આવડી ગયો, હવે બગડો શીખવાડો.”

“અરે! એમ તે કંઈ આવડી જાય! જા... જા... ધૂંટ” પણ રાયચંદ્રભાઈ શાના માને? તેઓ કહે:

“મને આવડી ગયો, હવે નહિ ધૂંટં.”

ત્યારે શિક્ષકે એ એકડાને ભૂસી, ધૂળ નાખી, રાયચંદ્રભાઈને પોતાની મેળે એકડો લખવા કહ્યું અને તેમણે તરત લખી બતાવ્યો. શિક્ષકને આશ્ર્ય થયું. સામાન્ય રીતે દરેક બાળકને એક-એકડો શીખતાં દિવસોના દિવસો લાગતા હોય અને આ પાંચ મિનિટમાં શીખી ગયો? તેઓએ બગડો લખી આપ્યો અને સૌના આશ્ર્ય વચ્ચે એ પણ તરત શીખી ગયો. આમ સ્કૂલે ગયા તેના પ્રથમ દિવસે જ ૧૦ અંક શીખી ગયા અને ૧૦ શીખે એટલે ૧૦૦ તો આવડી જ જાય. આમ પૂર્વભવના જ્ઞાન સંસ્કાર સાથે લઈને આવેલા જીવને આવું વ્યવહારિક જ્ઞાન તો શીખતાં જરા પણ વાર લાગતી નથી. સાથે સાથે તેમનો આધ્યાત્મિક વિકાસ પણ એવો જ હતો. બહુ જ નાની ઉંમરમાં લખેલાં તેમનાં કાચ્યો સ-પ્રમાણ અને આધ્યાત્મિક ભાવોથી ભરેલાં હતાં. અને પછી તો ઉંમર વધતાં તેઓનો આધ્યાત્મિક વિકાસ પણ ખૂબ જ વધ્યો.

શ્રીમદ્ભૂતના જીવનકાળમાં જ કેટલાક પાત્ર જીવો તેમને ઓળખી શક્યા હતા. અને તેઓ પાસેથી આધ્યાત્મિક માર્ગદર્શન મેળવતા હતા. તેમાં એક અનન્ય મુમુક્ષુ આત્મા તે સૌભાગ્યભાઈ. જેઓ શ્રીમદ્ભૂતથી ઉંમરમાં ઘણા મોટા હતા, છતાં તેમને ગુરુ તરીકે સ્વીકાર્ય હતા.

સૌભાગ્યભાઈની ઉંમર થતાં, તેમને જ્યારે એમ લાગ્યું કે હવે જીવનકાળ પૂર્ણ થવામાં છે ત્યારે તેઓએ શ્રીમદ્ભૂતને પત્ર લખ્યો કે :-

“મારો અંતિમ સમય નજીક છે. મારું ‘સમાવિમરણ’ થાય અને મારી આત્મદશા વધુ જાગ્રત રહે એવું કંઈક મને લખીને મોકલો.”

આ પત્રના ઉત્તરરૂપે શ્રીમદ્ભૂતએ છ પદનો પત્ર લખીને મોકલ્યો, જે ગાધરૂપે હતો. સૌભાગ્યભાઈએ પત્ર વાંચ્યો, તેઓને ગમ્યો. ભાવો ઘણા ઊંચા હતા પણ તેઓએ ફરી લખ્યું કે :-

“પત્રના ભાવો તો ઉત્તમ છે પણ ગાધરૂપે હોવાથી તે સ્મરણમાં રહી શકવા મુશ્કેલ છે. માટે આપ કૃપા કરી જો આ જ ભાવો પદરૂપે, કાવ્યરૂપે લખી મોકલો, તો તેનું રટણ રાત-દિવસ રહ્યા કરે.”

પત્ર શ્રીમદ્ભૂતને મળ્યો. એ સમયે તેમને રોજ સાંજે થોડું ચાલવા જવાની આદત હતી, જઈને આવ્યા. સાથે તેમના એક ભાવિક ભક્ત અંબાલાલભાઈ હતા. સાંજ પડી ગઈ હતી. સૂર્યાસ્ત થઈ ગયો, અંધારાં ઉત્તરવા માંડ્યાં હતાં. એ સમયે અંબાલાલભાઈને ફાન્સ પકડી ઉભા રહેવા સંકેત કર્યો. અને જેમ અનેક વખત તેમની ઊંડી અંત:મુખતા વધતાં મુમુક્ષુઓ પ્રતિ પત્રરૂપે સહજસ્કુરણ થતું હતું તેમ એ વખતે પણ એકાએક અંત:સ્કુરણ થઈ અને એક અદ્ભૂત ઘટના ઘટી. ૧૪૨ ગાથારૂપ શાસ્ત્ર માત્ર દોઢ કલાકના અલ્ય સમયમાં રચાઈ ગયું.

એ સમય હતો સંવત ૧૯૫૮ના આસો વદ એકમ અને પુણ્ય સ્થળ હતું ચરોતર પ્રદેશનું ગામ નડિયાદ. તેઓની લખવાની ખૂબી તો એ હતી કે તેઓ ક્યારેય પણ કાંઈ લખતા તો તેમાં એકને બદલે બીજો શાંદ મૂકવાની જરૂર ન રહેતી. શ્રી ગાંધીજીએ પણ એક જગ્યાએ લખ્યું છે કે મેં રાયચંદ્રભાઈને લખ્યા પછી કોઈ પણ શાંદ ભૂસતા નથી જોયા. આવું સ-પ્રમાણ લખાડા તેમના અંતરમાંથી આવતું હતું.

આ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની એક કોપી તેમણે સૌભાગ્યભાઈને મોકલી અને બીજી બેત્રાણ મુમુક્ષુઓને મોકલી. એ સમયે તેઓએ એ સિવાય બીજાઓને આ શાસ્ત્ર વાંચવાનો અધિકાર નહોતો આપ્યો. કારણ આવા ગહન શાસ્ત્રને પચાવવું સહેલું નથી હોતું. બધાં જ તેને સમજ ન શકે. માત્ર અધિકારી જીવ જ પચાવી શકે છે. સૌભાગ્યભાઈ આ શાસ્ત્રને પામી જીવનનો અંત સુધારી ગયા. પણ તે પછી આ શાસ્ત્રનો ખૂબ જ પ્રચાર

થયો. અને આજે તો ધરે-ધરે આ શાસ્ત્રના સ્વાધ્યાય થતા જોવા મળે છે. આ આત્મસિદ્ધિને ગંગાજીની ઉપમા આપવામાં આવી છે. તેથી કર્યું છ.....

હે.... પતિત જન પાવની. સુર સરિતા સમી
અધમ ઉદ્ધારિણી આત્મસિદ્ધિ;
જન્મ જન્માંતરો, જાણતા જોગીએ
આત્મ અનુભવ વડે આજ દીધી.... હે ! પતિતજન....
ભક્ત ભગીરથ સમા, ભાગ્યશાળી મહા
ભવ્ય સૌભાગ્યની, વિનિતિથી....હે ! પતિતજન....
ચરોતર ભૂમિના નગર નડિયાદમાં
પૂર્ણ કૃપા પ્રભુએ કરી'તી....હે ! પતિતજન....

આત્મસિદ્ધિ અધમ-ઉદ્ધારિણી છે. પતિતને, પાપીને પાવન કરનારી છે. પણ એક પ્રશ્ન થાય છે, શું આપડો પાપ ધોવા ઈચ્છીએ છીએ? અને હવે એ પાપોથી અકળાયા છીએ? કોઈ પણ વધો બ્રહ્મિ ન તો એકલાં પાપકર્માથી ભરેલો હોય છે કે ન તો એકલા પુણ્ય કર્માથી. ઓછે-વતે અંશો બંને પાપ અને પુણ્ય દરેક જીવમાં પડેલું હોય જ છે. અને તેમાં હાનિ-વૃદ્ધિ થતી રહે છે. શુભ ભાવો વધે તો પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય છે. અને અશુભ ભાવો વધે તો પાપની વૃદ્ધિ થાય છે. આમ બંને ધારાઓ સાથે ચાલે છે. તો આત્મા પર રહેલાં પાપોને ધોવા માટે સુર-સરિતા એટલે દેવ-નદી જેવી આત્મસિદ્ધિ છે. એટલું જ નહિ, આ શાસ્ત્ર શુભ-અશુભથી પર થઈ શુદ્ધ ભાવોમાં સ્થિરતા કરાવવા માટેનું અમોઘ બળ પૂરું પાડે છે. પણ એ માત્ર રટી જવાથી પાપોને દૂર ન કરે. વીતરાગની વાણીરૂપ આ પણી જીવને ત્યારે જ પાવન કરે છે જ્યારે એ વાણી સાંભળીને આચરણમાં ઉતારાય. માટે જ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ભૂમિકામાં જે ભાવો બતાવ્યા છે તે ભાવોમાં લીનતા સેવાય તો જરૂર પાપો ધોવાય અને આત્મા વિશુદ્ધ બને.

વળી આ શાસ્ત્ર જેમણે આપણું આપ્યું તે પૂર્વજન્મના ‘યોગભ્રષ્ટ’ આત્મા હતા. એટલે કે પૂર્વભવોમાં સાધના કરતાં કરતાં જેમનું આયુષ્ય અધવચ્ચે જ પૂર્ણ થઈ ગયું, જેથી સાધના અધૂરી રહી હતી અને અહીં પૂરી કરવા આવ્યા હતા. તેવી ચિત્તદશાના કારણો જ તેમને નાની ઉંમરમાં

જાતિસ્મરણજ્ઞાન થયું. જે જ્ઞાનમાં તેઓએ પોતાના પૂર્વજન્મોને જાહ્યા. આ જ્ઞાનની વિરોધતા એ છે કે તેમાં જીવ, સંજીવ પંચેન્દ્રિયના ૮૦૦ ભવ જોઈ શકે, જો વચ્ચમાં કોઈ બીજો અસંજીવો ભવ ન થયો હોય તો. આમ શ્રીમદ્ભ્રાહ્માએ પોતાના અનેક ભવો જોયા અને સાથે જ આત્માની અનુભવદશા પણ હતી. તેમાંથી સ્કુરાયમાન થયેલાં આ તત્વો શાસ્ત્રરૂપે આપણાને મળ્યાં.

અહીં શ્રી સૌભાગ્યભાઈને ભગીરથ કહ્યા છે. હિન્દુપુરાણોમાં એવી માન્યતા છે કે પૃથ્વી પર પાપો વધી ગયાં હતાં અને પવિત્ર ગંગાને સ્વર્ગથી નીચે ઉતારી આ ભૂમિ પર વહેવડાવવાની જરૂર હતી. ત્યારે રાજ ભગીરથે અનેક વર્ષો સુધી તપ કરી શિવજીને પ્રસન્ન કર્યા અને તેઓએ ગંગાવતરણ કરાવ્યું. પહેલાં શિવજીએ પોતાની જટામાં જીવી અને પછી આ પૃથ્વી પર વહાવી. તેમ આ કાળમાં શ્રી સૌભાગ્યભાઈએ પણ ભગીરથની જેમ ભક્તિ કરી અને શ્રીમદ્ભ્રાહ્મને રીજવ્યા. તેઓના આત્માનુભવમાંથી આ શાસ્ત્રરૂપ ગંગાનું અવતરણ થયું અને જન-જનના માનસ પર વહાવ્યું. આમ સૌભાગ્યભાઈ જેવા સુપાત્ર જીવના નિમિત્તે આપણો આ શાસ્ત્રને પામી શક્યા છીએ.

આવા મહાન શાસ્ત્રનો માત્ર સ્વાધ્યાય જ કરી લેવાથી શું વળે? પરંતુ આ શાસ્ત્રના હાર્દને પામવું હોય તો અને અંતરમાં ઉતારવું પડશે. તે માટે પ્રબળ પુરુષાર્થ જોઈએ. અન્યથા અંતર અનુભૂતિ થતી નથી. પરને સંદંતર ભૂલી જઈશું ત્યારે જ સ્વને જગ્રત કરી શકીશું. સ્વની જાગૃતિ માટે આપણા માર્ગદર્શક કોઈ હોય તો તે સદ્ગુરુદેવ છે. સદ્ગુરુના શરણ કે સ્મરણ વિના જીવ અધ્યાત્મ માર્ગો આગળ વધી શકતો નથી અને તેથી જ ભારતીય પરંપરામાં સદ્ગુરુનું માહાત્મ્ય બતાવવામાં આવ્યું છે. અહીં શ્રીમદ્ભ્ર પણ આ શાસ્ત્રની શક્રાાત કરતાં પ્રથમ જ સદ્ગુરુને વંદના કરે છે અને પછી જ આગળ વધે છે. હવે આપણો આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રનો પ્રારંભ કરીશું.

જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પાચ્યો દુઃખ અનંત;
સમજાવ્યું તે પદ નમું, શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત....૧

આ ગાથામાં સદ્ગુરુની વંદનારૂપ મંગલાચરણ કર્યું છે. ભારતીય પરંપરામાં કોઈ પણ શાસ્ત્ર કે ગ્રંથો પ્રારંભ મંગલાચરણથી થાય છે. ભારતીય માનસ શ્રદ્ધાભાવથી ભરેલું હોય છે. તેથી સંતકોટિના કવિઓ અને લેખકો પોતાના ઈષ્ટદેવના સ્મરણ સાથે જ ગ્રંથ પ્રારંભ કરે. મંગલ શા માટે કરવું કે જે કાર્યની

શરૂઆત કરાય છે તે નિર્વિનો પાર ઉતરે તે માટે જ કહેવાય છે કે -

સારા કામમાં સો વિદ્ધિ

અનેક પ્રકારનાં વિદ્ધિ, કાર્ય કરતાં આવવાની સંભાવના છે અને મંગલાચરણ કરવાથી વિદ્ધિ ટળી જાય છે. કારણ જ્યાં મંગલ શરૂઆતનો અર્થ કર્યો છે, ત્યાં મં એટલે પાપ અને ગલ એટલે ગળી જરૂરું, નાશ થવો. જેનાથી પાપનો નાશ થાય છે, તે મંગલ. વળી ઈષ્ટદેવને નમસ્કાર કરવા તે એક પ્રકારનો વિનય છે અને વિનય તે આખ્યાંતર તપ છે, કે જે તપથી કર્મની નિર્જરા થાય છે, પાપો ધોવાઈ જાય છે. મંગલાચરણનું વિશિષ્ટ મહત્ત્વ તો એ છે કે સદ્ગુરુની વંદના કરી. શરૂઆત પામતું શાસ્ત્ર સહજ રૂપે જ ગુરુદેવને સમર્પિત થઈ જાય છે અને તેથી કર્તાનો અહીં ગળી જાય છે. જે અહીંકાર જ સૌથી મોટું નડતર છે. આમ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર પણ નિર્વિનો પૂર્ણ થાય માટે શ્રીમદ્ભ્રગુરુને મંગલાચરણ રૂપે વંદના કરી છે. જેમાં પ્રથમ કહ્યું -

‘જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના’

કયું સ્વરૂપ? જીવે અનેક જન્મોમાં જગતના પદાર્થોને અનંત વાર જાણ્યા છે, જોયા છે, તેને સમજવાની કોશિશ કરી છે. પણ ક્યારેય પોતે કોણ છે? કેવો છે? પોતાનું સ્વરૂપ શું છે? એ જાણવાની કોશિશ કરી જ નથી. જે પદાર્થ જેવો છે તે રૂપે જ તેને જાણવો તે સમ્યગ્ જ્ઞાન. આત્મા એક પદાર્થ છે, તેના સ્વરૂપને માત્ર જાણી લેવું એમ જ નહિ પણ સમ્યગ્ રીતે જાણી લેવું તે જ્ઞાન.

આત્મા ચૈતન્ય સ્વરૂપી છે-જ્ઞાન સ્વભાવી છે. સર્વથી બિના અને અસંગ છે. આ સમજાય તો શરીરમાં આત્મબુદ્ધિ ન રહે. જીવની દેહાત્મ બુદ્ધિ એ જ મૂળભૂત ભ્રમણા છે. એ જ ભ્રાંતિ છે, એ જ અજ્ઞાન છે, અને એ જ સૌથી મોટું પાપ છે. એટલું જ નહિ બલ્કે તે જ સર્વ પાપોનું મૂળ છે. જેનાથી આ પરંપરા ઊભી થઈ કે જીવ શરીરને આત્મા સમજીને તેના જ સુખ દુઃખને પોતાના સુખ-દુઃખ સમજતો રહ્યો અને એવા સુખને પામવા અને દુઃખને ટાળવા પ્રયાસ કરતો રહ્યો, જેમાં પાપકારી પ્રવૃત્તિ જ વધારે થઈ, શરીરનું સુખ એટલે પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયોનું પોષણ, વળી એ વિષયોને મેળવવા ગમે તેટલા અને ગમે તેવા પાપો કરતાં પણ જીવ અચકતો નથી.

પૂછી જુઓ તમારા જ અંતરને! મનને ગમે તે, ઈન્દ્રિયોને ગમે તે દેવા માટે આજ સુધી શું નથી કર્યું? હજુ શું નથી કરતા? બધું જ! કંઈ જ બાકી નહિ. ગમે તે કરવું પડે - તૈયાર જ. તેમાં ધર્મ-નીતિ કે સદાચાર કંઈ જ આદું ન આવે. પણ તેમ કરતાં જીવ ગાઢાં-ચીકણાં કર્મો બાંધે અને પરિણામે અનંત દુઃખને નોતરે. એથી ઉલટું જો હું આત્મા છું પણ શરીર નથી, મારું સ્વરૂપ વિષય-કખાયરહિત છે. વિષય અને કખાય તે વિભાવ છે. તે મારો સ્વત્થાવ નથી માટે વિષયો કે કખાયોથી પ્રેરાઈને એક પણ નિધિ-પ્રવૃત્તિ ન કરું. આવું જો જીવ સમજ્યો હોય, આવો પુરુષાર્થ કરતો હોય, આમાં સતત જાગ્રત હોય તો તે પાપ કરે નહિ અને કર્મ બાંધે નહિ. પરિણામે દુઃખ ન ભોગવતાં સુખ અને શાન્તિનો અનુભવ કરે. જેણો પોતાના સ્વરૂપને અંતરમાં અનુભવ્યું છે, વેદ્ય છે, તેને તેના સુખની ખબર છે, બાકી તો અનંતકાળના પરિભ્રમણમાં ક્યાંય સાચા સુખનો એક છાંટો પણ મેળવી શક્યો નથી તેથી જ શ્રીમદ્ભ્રગુરુને કહ્યું -

‘જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પાચ્યો દુઃખ અનંત’

બંધુઓ! જે સમજ્યા તે તરી ગયા. ન સમજ્યા તે ભટકતા રહ્યા. વ્યવહારમાં પણ ન સમજે તે અનાડી કહેવાતો હોય તો આધ્યાત્મિક માર્ગો જે ન સમજે તેને કેવા કહેવાય? વ્યવહારની આણસમજ તો અહીં પૂરતું થોડું જ દુઃખ આપશો, પણ જો આત્મમાર્ગો સમજણા નહિ આવે તો અનંત અનંત દુઃખો ભોગવાં છે અને હજુ ભવિષ્યમાં ભોગવાં પડશો.

જો હવે ભવમાં ભટકવું ન હોય, અનંત દુઃખના દાવાનળમાંથી બહાર નીકળવું હોય તો નિજ સ્વરૂપને સમજ્યા વિના છૂટકો જ નથી. આજ નહિ તો કાલ, જ્યારે સમજણું ત્યારથી જ આપણો મંજિલનો માર્ગ ઢૂકો થવા માંડશે. માટે જ શ્રીમદ્ભ્ર આગળ કહે છે-

‘સમજાયું તે પદ નમું’

જેમણે આત્મસ્વરૂપ સમજાયું તેમને નમસ્કાર કરે છે. કોણ સમજાવી શકે? જે ખુદ સમજ્યા છે તે. જેઓએ આત્માનુભવ કર્યો છે, સ્વરૂપને પામી તેમાં સમાઈ ગયા છે, નિજાનંદની અનુભૂતિ કરી છે તેવા સત્પુરુષ જ સાધકને સાક્ષાત્કાર કરાવવાનું પ્રત્યક્ષ અવલંબન બને છે. બાકી બધું જ પરોક્ષ છે. આવી દશા જેમણે પ્રાપ્ત કરી છે તે જ સદ્ગુરુનું પદ પામી શકે છે. માટે એવા પદને અહીં નમસ્કાર થયો છે. વળી તે સદ્ગુરુની દશાને

વધુ સ્પષ્ટ કરવા શ્રીમદ્જી બે વિશેષણો આપે છે.

‘શ્રી સદ્ગુરુ ભગવંત’

શ્રી અર્થાત્ લક્ષ્મી. જેઓ લક્ષ્મી-સંપત્તિ છે. કઈ લક્ષ્મી? તમે બધા પણ લક્ષ્મી-સંપત્તિ છો. લાખો-કરોડોના માલિક છો. તો તમે પણ સદ્ગુરુ ખરા ને? નહિ? અરે તમે તો આ લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્મલક્ષ્મી ગુમાવી બેઠા છો, આત્મ-ગુણોનો ઘાત કરી રહ્યા છો. અહીં તો જેમણે આત્માની જ્ઞાન-દર્શનાંદી ઋદ્ધિને પ્રાપ્ત કરી છે. તે શ્રી સંપત્તિ છે. અને વાસ્તવિક લક્ષ્મી પણ આ જ છે. બાકી બધું ધૂળ છે. જેમણે પોતાના સત્તને પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. સત્ત એટલે આત્મા. સત્ત એટલે સંસાર નહિ, ધન નહિ, તમારે મન સત્ત એટલે શું? ધન! પણ ધન ગમે તેટલું પામ્યા પણી પણ સદ્ગુરુ બની શકતું નથી. બંધુઓ! સદ્ગુરુ તો તે જ કે જેમણે સત્તનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે. પોતે પોતાને પામ્યા છે એવા સદ્ગુરુને ‘શ્રી’ની ઉપમા લાગે છે.

ભગવંત - જેના અનેક અર્થ થાય છે. અહીં ભગવંત એટલે ભાગ્યવાન, જેમણે શુભયોગો કરી પુણ્યનો રાશિ એકઠો કર્યો છે. ભગવંત એમ ને એમ નથી બની જવાતું. જેની પાસે પુણ્યના થોકના થોક છે અને એ પુણ્ય પોતાની આત્મ-વિશુદ્ધિ માટે અનુકૂળતા કરી આપે તથા પુણ્યાનુંભી પુણ્ય, અન્ય જીવોને માર્ગ બતાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવે. આમ જે પોતે તરે અને બીજાને તારે તે ભગવંત. તિંનાં - તારયાણાં એટલે કે જેઓ પોતે પહેલાં તરીને પાર થઈ જાય તે જ દૂબતાને તારી શકે છે. શ્રીમદ્જીએ આવા શ્રી અને ભાગ્યથી યુક્ત એવા સદ્ગુરુને અહીં પ્રણામ કર્યા છે.

આમ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર શરૂ કરતાં શ્રીમદ્જી નમ્ભભાવે સદ્ગુરુના ચરણોમાં વંદન કરી અનુભૂત આત્મસ્વરૂપને સમજાવવાનો પ્રયાસ કરે છે.

આત્માને જાણવા, જોવા, ઓળખવાની આરાધના કરવા માટે જ આપણા પૂર્વચાર્યાએ પર્વાનું નિર્માણ કર્યું છે. આજનો ચાતુર્માસિક પાખીનો દિવસ પણ એ માટે જ છે કે આજે પ્રતિકમણ દ્વારા આલોચના દ્વારા આપણો સહૃદ આત્મનિરીક્ષણ કરીએ. આપણામાં રહેલા રાગ-દ્રેષ્ટ કખાયોને જાણીએ, તેનો એકરાર કરીએ અને પશ્ચાતાપના જળ વડે તેને ધોઈએ, સાથે સાથે યથાશક્તિ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ, દાન, શીલ અને ભાવની આરાધના કરીએ. શ્રી દર્શાવેકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું છે -

‘બલં થામં ચ પેહાએ, સદ્ગુરુમણ્યણો.’

તારી જેટલી શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક શક્તિ હોય તે શક્તિને જરા પણ છુપાવ્યા વિના, થાય તેટલી આરાધના કરી લેજે. આ આરાધના દ્વારા ‘હું આત્મા છું’ અનો દઢ નિર્ણય હદ્યપટલ પર અક્ષરાંકિત થઈ જવો જ જોઈએ. શ્રીમદ્જીના શબ્દોમાં....

“રે આત્મા તારો, આત્મ તારો, શીંગ એને ઓળખો.

સર્વાત્મમાં સમદદ્ધિ ધો, આ વચનને હદ્યે લખો.”

આ મૂળભૂત સિદ્ધાંત છે. આને સર્વ રીતે સમજશું તો જ આત્મસિદ્ધિના હાઈને પામી શકીશું. હાઈને પામવું તે માત્ર બુદ્ધિની જ સમજ દ્વારા નહિ પણ ‘હું આત્મા છું’ અને પછી તો -

‘જો એણ જાર્ણિ, સે સબં જાર્ણિ’

એનો ભાવ, એવી શ્રદ્ધા આત્મસ્પર્શી બને. જે પોતાને જાણો છે તે સર્વને જાણો છે.

બંધુઓ! આજના પ્રથમ દિવસે જ હું તમારી પાસે ગુરુદ્વિષણ માર્ગી લઉં તો તે અનુચિત નહિ જ કહેવાય કે આપણી આ ચાર મહિનાની આરાધના તમો સહૃદ ‘હું આત્મા છું’ની આસપાસ જ કરશો અને ચાતુર્માસના અંતે હું તમારા સૌમાં એ જોવા ઈચ્છું છું કે તમારા રોમેરોમમાં ‘હું આત્મા છું’નો દિવ્ય ધ્વનિ ગુજારો થાય.

અહીં અમો ચાર મહિના માટે આવ્યા છીએ તે આરાધના કરવા અને કરાવવા. આજથી શરૂ થતી આ સાધના કારતક પૂનમ સુધી ચાલશે; આપણો જ્ઞાનયક્ષ ચાર મહિના સુધી અખંડ ચાલશે. તેમાં આપણો સહૃદ આપણા વિષય-કખાય, રાગ-દ્રેષ્ટ, વાસના-વિકૃતિઓ હોમી દઈને નિર્મળ બનીએ, શુદ્ધ બનીએ.

આ આત્મવિશુદ્ધિ માટે જ આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની ચર્ચા આપણો કરવી છે. હવે પછીની ગાથામાં આગળ શું ભાવ બતાવ્યા છે તે અવસરે કહેવાશે.

વર્તમાન આ કાળ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અને અનંતર્દર્શની પ્રભુ વીર, જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાડોનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષમાર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બંધ દર્શન, સમ્બંધ જ્ઞાન અને સમ્બંધ ચારિત્રથી થાય છે. આ ત્રિરત્નની આરાધના સ્વનો નિર્ણય કરવા માટે છે.

આ જીવે પરના નિર્ણયમાં અનંત ભવો ગુમાવ્યા છે. સ્વ એટલે ચૈતન્ય અને પર એટલે જડ. ચૈતન્યની શોધ જીવે કરી નહીં અને જડની શોધ માટે, તેના ઉંડાંમાં ઉંડા રહેસ્યો પામવા માટે કેટલી મહેનત! તમને ખ્યાલ છે કે એક વૈજ્ઞાનિક, જગતનાં રહેસ્યોને જાણવામાં પોતાની આખીયે જિંદગી ખર્ચી નાખે છે. લેબોરેટરીમાં કામ કરતો સાયન્ટીસ્ટ, રાત-દિવસ એક કરે છે. ઉંઘ અને આરામ હરામ કરે છે. ખાવા-પીવાનું ભાન તેને રહેતું નથી. આટલો પુરુષાર્થ માત્ર જગતને જાણવા માટે જ છે. કારણ તેનો રસ, તેની રૂચિ જડમાં છે.

પ્રત્યેક જીવ કાંઈ ને કાંઈ મહેનત કરતો જ હોય છે. બધાંને કંઈક પામવું તો છે જ પણ જેવી જેની રૂચિ. જેની આત્મા વિશે રૂચિ હશે તે આત્માની શોધ કરે અને જેને ભૌતિક સંસારની રૂચિ હોય તે ઈંડ્રિયજન્ય વિષયોને શોધવા-મેળવવામાં જીવન નાચ કરી દે. જડની શોધમાં દુનિયાનું ભાન ભૂલી જાય. તેના એટલા ઉંડાંમાં જાય કે પોતે ક્યાં છે તેની તેને ખખર ન રહે.

બંધુઓ! એવાં પણ બાળકો આપણો જોયાં છે કે તેના હાથમાં એક નવું રમકડું આવે તો તેના એક એક PARTS જુદા કરી નાંખે. પાછા તેને ફીટ કરે. વળી તેને જુદા પાડે અને તેની એક એક રચનાને જાણવા પ્રયાસ કરે. ત્યારે એ બાળકનાં મા-બાપ એમ કહેતાં હોય કે મારો દીકરો તો ભવિષ્યમાં મોટો અંજિનિયર થશે અને ગર્વ લે. અને ખરેખર ગર્વનો વિષય પણ ખરો. પરંતુ બાળકની આ વૃત્તિને માત્ર ભૌતિક ઉપયોગિતા તરીકે જ નહીં પણ આત્મિક ભાવનાના ત્રાજવાથી તોલ્યાએ તો એ બતાવે છે કે જીવમાં કોઈ પણ પદાર્થના ઉંડાંમાં જવાની શક્તિ છે.

જેમ જડની રૂચિ જડના ઉંડાં સુધી લઈ જાય છે, તેમ જો ચૈતન્યની રૂચિ જાગે તો જીવને ચૈતન્યના ઉંડાં સુધી પણ લઈ જઈ શકે છે. પોતે પોતાના સ્વરૂપને પામી શકે છે અને સર્વ દુઃખોનો અંત આણી શકે છે. પણ શાસ્ત્રના પ્રારંભે જ શ્રીમદ્ભ્રગું કહ્યું કે -

‘જે સ્વરૂપ સમજ્યા વિના, પામ્યો દુઃખ અનંત.’

જીવે બધું જ કર્યું, બધાં જ ઉંડાંઓને માપવાનો પ્રયાસ કર્યો, પૃથ્વીનાં પેટાળો ભેટી નાખ્યાં, સમુદ્રનાં ઉંડાંને માખ્યાં, આકાશના અંતરને વીંધી નાખ્યું, અવકાશયાનો બનાવ્યાં, જે અવાજની ગતિથી પણ વધારે ઝડપથી દોડી શકે છે. આણું અને પરમાણુની શક્તિને પણ જાણી લઈ, - માપી લઈ - નાથી લઈ જીવન વિષે તેની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી પણ પોતે પોતાના સ્વરૂપને પામવાનો પ્રયાસ ન કર્યો. પોતાના ઉંડાંમાં જવાની જડુરત તેને ક્યારેય ન જણાઈ અને તેથી આખાયે બાબુ વિશ્વને જાણારો, પોતાને ન જાણી શક્યો. પરિણામે અનંત દુઃખ ભોગવ્યું અને હજુ પણ સ્વરૂપથી જેટલો દૂર રહેશે તેટલો વધુ દુઃખ ભોગવશે. આખરે તો નિજ સ્વરૂપ જાણ્યા વિના દુઃખનો અંત જ નથી અને સાચું સુખ પામવા માટે સમસ્ત વિશ્વ જે બે દ્રવ્યોમાં વિભાજિત થયેલું છે તે બંને દ્રવ્યો ચૈતન્ય અને જડનાં - મૂળભૂત સ્વરૂપને, તેના ક્ષણ-ક્ષણના પલટાતા પર્યાયને જાણવા અતિ અતિ આવશ્યક છે.

જડ દ્રવ્ય પણ પરિણામનશીલ છે. પળે પળે પલટાવું તે તેનો સ્વભાવ છે, જેની આપણને જાણ જ નથી. અને તેથી જ જડની પરિણાતિના કારણો જીવનમાં અનેક દુઃખો આપણે માની લીધાં છે. જડનો સ્વભાવ સડન, પડન, ગલન, વિધ્વંસનાં છે. અને તે થાય જ. તેને કોઈ રોકી શકે નહીં, આ સમજણા જો ઉંડી હોય તો કોઈ પણ જડ પદાર્થના તૂટવા-કૂટવાથી દુઃખ થાય નહિં. અરે! એટલું જ નહિં પણ બંધુઓ! ગમે તેવા પ્રિય સ્વજનનું મૃત્યુ પણ દુઃખનું કારણ જેને જાણ છે અને તેમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે કોઈનું પણ, ક્યારેય પણ મૃત્યુ થવું તે જડ અને ચૈતન્ય બનેનાં તે - તે પ્રકારનાં પરિણામન સિવાય બીજું કશું નથી. આત્માનો તે દેહમાં રહેવાનો પર્યાય પૂરો થયો અને દેહના જડ - પરમાણુઓનો પણ દેહરૂપ પર્યાય પૂરો થયો. તેથી હવે એ પર્યાયમાં પરિવર્તન આવે જ. તો પર્યાયનું પરિણામન સમયે સમયે થઈ જ રહ્યું છે. જે બહુ જલદી આપણા જોવામાં આવતું નથી. પણ મૃત્યુ થયું તે દસ્તિએ ચેત તેવું પરિણામન છે. તો

આ પરિણમનાનો શોક શો? આમ જે ઘટનાને સામાન્ય સ્થૂલ બુદ્ધિ, અતિ દુઃખનું કારણ માને છે, તે સ્વરૂપના જીણકારને દુઃખરૂપ બને જ નહીં.

મૃત્યુ દુઃખનું કારણ બને છે તે માત્ર આપણી મોહબુદ્ધિ તથા સ્વાર્થબુદ્ધિ. જો કોઈપણ વ્યક્તિમાં રહેલા આપણા મોહ અને સ્વાર્થને તેનામાંથી જેંચી લઈએ તો દુઃખ સમાપ્ત થઈ જાય છે. જગતમાં રોજ હજારો માનવો મરે છે તેનું આપણાને લેશમાત્ર દુઃખ નથી. કારણ? આ મોહ અને સ્વાર્થબુદ્ધિ જ મરણથી પણ વધુ ભયંકર છે. એ મોહ અને સ્વાર્થને તોડવા માટે જડ અને ચૈતન્ય બનેના સ્વરૂપને જાળવું જરૂરી છે અને જે એ સ્વરૂપને સમજ્યો, તેનું દુઃખ ગયું.

મંગલાચરણમાં આટલું કહ્યા પછી શ્રીમદ્ભૂત આ શાસ્ત્રનો હેતુ શું છે, તે બતાવતાં કહે છે -

**“વર્તમાન આ કાળમાં, મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ,
વિચારવા આત્માર્થીને, ભાષ્યો અત્ર અગોચ્ય”.....૨**

શ્રીમદ્ભૂતની હ્યાતીના સમયને વર્તમાન ગણવો કે આજના વૈજ્ઞાનિક યુગને વર્તમાન ગણવો? અહીં બે રીતે સમજવાનું છે. એક તો ચોથો આરો પૂરો થઈ આ પાંચમો આરો ચાલે છે, અને આ વર્તમાનમાં ભરતક્ષેત્રમાં મોક્ષનો લોપ બતાવવામાં આવ્યો છે એટલે કે ભરતક્ષેત્રથી વર્તમાનકાળે કોઈ મોક્ષે જશે નહિએ.

વર્તમાન આ કાળમાં - શ્રીમદ્ભૂતનો સમય ગણીએ તો પણ તે કાળમાં શ્રીમદ્ભૂતે જોયું હશે કે લોકો જડની સાધના પાછળ પડવા છે, વૈભવ-વિલાસમાં રાચે છે. આજથી લગભગ ૮૦-૧૦૦ વર્ષ જૂના ભારતની કલ્યાણ કરો. ત્યારે જમીનદારશાહી હતી. નાનાં-નાનાં રાજ્યો અને રાજાઓ હતા. તેઓ પોતાના જ ધન-વૈભવ, વિલાસ અને શાન- સત્તા માટે જ જીવન જીવતા હતા. તેમાં જેમને સમજદાર ગણીએ, તેઓ પણ મોક્ષમાર્ગને જાળવા છતાં એ તરફ જવા માગતા ન હતા.

અને આજે ૮૦ વર્ષ બાદ આપણો કયા કાળમાં ઊભા છીએ? આ નેવું વર્ષમાં માણસે પૃથ્વીનાં પેટાળો ફોડાં, આકાશ-અવકાશનાં રહણ્ય શોધાં અને સહૃદ્યુ ભયંકર શોધ કરી અણુ-પરમાણુ બોમ્બની. શક્તિ વધવા સાથે પરસ્પરનો વિશ્વાસ ખોયો અને બજે વિશ્વયુદ્ધો થયાં પછી

વિશ્વવિનાશના ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધના ભણકારા હેઠળ સતત ભયભીત થઈને માણસ જીવી રહ્યો છે. એમાં પણ આશ્ર્ય છે કે શરીરસુખનાં, મનોરંજનનાં સાધનો મેળવવા છતાં તેને શાંતિ-સંતોષ નથી. નયનરંજન માટે સિનેમા, ટી.વી. છે. ગરમીથી બચવા માટે ફૂલર - એરકન્ડિશનરો છે. ચાલવાની તસદી ન લેવી પડે માટે કારો છે. કબીરજીના શાબ્દોમાં - બે ગજ જમીનની જરૂરવાળા માણસ પાસે વિશાળ બંગલાઓ છે. પણ તેને સુખ છે? શાંતિ છે? નથી. વિચારો તો ખરા! વ્યક્તિ અને સમાચિ બને દિલ્લિએ લોકો પાસે ઘણું હોવા છતાં, જે નથી તેના વિચારે સુખ નથી, શાંતિ નથી. પણ એ સુખ અને શાંતિ કયારે મળે? જ્યારે આત્માની પીછાણા કરીએ ત્યારે પોતાના સ્વરૂપને - નિજસ્વરૂપને, આત્મસ્વરૂપને ઓળખીએ ત્યારે.

આત્માને ઓળખવાની શરૂઆત એટલે મોક્ષમાર્ગનો પ્રારંભ

આ કાળમાં મોક્ષમાર્ગ શું છે? તેની સમજણા મોટા ભાગના લોકોને નથી. જાણો મોક્ષમાર્ગ બૂન્સાઈ ગયો હોય - લોપ થઈ ગયો હોય તેવું લાગે છે. પહેલાં તો એ સમજ લઈએ કે જ્ઞાનીઓએ મોક્ષમાર્ગ કોને કહ્યો છે? શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮મા અધ્યયનની બીજી ગાથામાં શ્રીપ્રભુએ ફરમાયું છે કે -

નાણં ચ દંસણં ચેવ, ચરિત્ં ચ તવો રહા ।

એસ મગુંતિ પન્ત્તો, જિણેહિ વરદંસિહિ ॥૨॥

તેમજ

જ્ઞાન ક્રિયાણા મોક્ષઃ ।

અને

‘સ્મરદર્શન - જ્ઞાનચાસ્ત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ૧/૧

અહીં મોક્ષમાર્ગ બતાવ્યો છે. જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ્રૂપ મોક્ષમાર્ગ કહો. જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય તેને મોક્ષ કહો અથવા સમ્યગ્ દર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમ્યગ્ ચારિત્રના સમન્વયને મોક્ષ કહો તે બધું એક જ છે. આવા યથાર્થ મોક્ષમાર્ગની સમજણા આજે લોપ થઈ ગઈ છે.

ગામડાના ધૂળિયા રસ્તે પડેલી પગાંડી તે આવવા - જવાનો માર્ગ છે અને વંટોળના કારણો અથવા ચોમાસામાં વરસાદથી થયેલા કીચડના

કારણો પગદી ભૂસાઈ જાય છે. હંમેશા કેડી દેખાતી નથી પણ હવા કે વરસાદનું તોફાન શાંત થતાં માણસોનું આવાગમન ચાલુ થાય છે. અને તે પગદી ફરી પાછી બની જાય છે. અન્ત તીર્થકરો દ્વારા બતાવેલ આ મોક્ષમાર્ગ જીવને સૂજતો નથી. કારણ કે જીવ સાંસારિકતાના તોફાનમાં ફસાયેલો છે. રાત અને દિવસ સંસારના જ વિચારો. દિવસે જે વિચારો છો અને રાતે સ્વખમાં જે જુઓ છો તે સંસાર સિવાય બીજું શું હોય? અરે બંધુઓ! અહીં બેઠા હો, પ્રવચન સાંભળતા હો, ત્યારે પણ માથામાં જે વિચારો જબકી જાય છે, તે સાંસારિકતાના કે અધ્યાત્મના? અધ્યાત્મ ભાવોને જાગ્રત કરે એવી વાણી સાંભળતાં પણ જો માથામાંથી સંસાર ખસતો ન હોય તો સંસારની જળમાં લેપાયેલા હો ત્યાં સંસારના વિચારો સિવાય બીજી અપેક્ષા શું રખાય?

વળી જેવા વિચારો એવી વાણી. એક આખાયે દિવસની બોલાયેલી વાણીને તપાસી જાણે કે તેમાં સંસારના ભાવે બોલાયેલ વચ્ચનો વધારે હતાં કે આત્મા-પરમાત્માની શ્રદ્ધા - ભક્તિના ભાવે વધુ વચ્ચનો નીકળ્યાં હતાં? અને પ્રવૃત્તિ પણ તે જ. દિવસભર થતી પ્રવૃત્તિમાં લક્ષ્યસ્થાને કાં તો પોતાની જાત, કાં તો પત્ની અને પરિવાર અને કાં તો સામાજિક પ્રતિષ્ઠા; કહો આ સિવાય આત્મા અર્થે કંઈ પ્રવૃત્તિ કરી ખરી?

સમ્યગદર્શનના બદલે અભિમાનનું પ્રદર્શન, સમ્યગ્ જ્ઞાનના બદલે મોહ અને સ્વાર્થનું ભાન તેમજ સમ્યગ્યાચિત્રના બદલે તૃષ્ણાની માયા જ્યાં હોય ત્યાં મોક્ષમાર્ગ ક્યાંથી સૂજે? જ્ઞાન શુષ્ણ બને છે; કિયા જડ પરિપાટી બને છે, પછી મોક્ષમાર્ગ ક્યાંથી દેખાય? જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર ઉપર; મિથ્યાભિમાન, સંસારદર્શન તેમજ ભોગ-વિલાસનાં જાળાં બાળાં છે અને તપ, જે આત્માને નિર્મળ કરે છે, તેમાં પણ ઘણીવાર કેટલો આઉંબર થાય છે!

આમ સમગ્ર પ્રકારે જોતાં મન, વાણી અને દેહ સાંસારિકતામાં જ તરબોળ છે. સાંસારિકતાનાં પ્રચંડ તોફાન અંદરમાં ઊઠ્યાં જ કરે છે. મોહ-મેલના કીચડથી આત્મા અવરાઈ ગયો છે તેથી જ મોક્ષમાર્ગ સૂજતો નથી.

આ માર્ગ જીવને કયારે સૂજે? કે જ્યારે તેના અંત:કરણમાં સંસારવૃદ્ધિના ભાવોને સ્થાને સંસારને પરિમિત કરવાના ભાવો સ્થિર થાય. પછી ભલે એ ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય, પણ એના ભાવો એને માર્ગ ચડાવી દે.

ભરત ચક્કવર્તી છ ખંડને જીતી વિજયમાળ વરીને પાછા ફરી રહ્યા છે. વિજયનો ગર્વ તન-મન પર સવાર થઈ ગયો છે. એ જ ગર્વિષ્ટ પગલે ઋષભકૃટ પર્વત પર આવે છે. અંથકારો કહે છે કે દરેક ચક્કવર્તી વિજયી બનીને પ્રથમ આ સ્થાન પર આવે, ત્યાં રહેલી શિલા પર પોતાનું નામ પોતાને હાથે જ ટાંકે અને પછી જ પોતાની રાજધાનીમાં પ્રવેશ થાય. ભરત પણ આ સ્થાને આવ્યા. નામ લખવું છે. શિલા પર નજર પડે છે, ત્યાં તો એક અક્ષર લખવાની પડા જગ્યા નથી. વિચારે ચડે છે. શું કરવું? તત્કષણ ઉપાય મળી ગયો. ભૂતકાળના બધા જ ચક્કવર્તીઓનાં નામ લખાયેલાં હતાં તેમાં જે છેલ્લા ચક્કવર્તીનું નામ હતું તે ભૂસી નાંખી પોતાનું નામ કંડારી દીધું. ફરી ફરીને નામ નિહાળે છે અને ગર્વની માત્રા વધે છે. અહા! યુગ-યુગ સુધી આ સુવર્ણ અક્ષરે કોતરેલું નામ અહીં રહેશે, અને અનેક યુગો સુધી, લાંબા કાળપર્યત જગ જાળતું રહેશે કે ભરત નામનો સમર્થ ચક્કવર્તી આ ભૂમિમાં થઈ ગયો. મારું નામ “યાવત્ચંદ્ર-દિવાકરૌ” અમર રહેશે.

આમ વિચારતો તે આગળ ડગ ભરે છે ત્યાં જ અચાનક એક સુવિચાર જબકી જાય છે. પોતાની પામરતાનો જ્યાલ આવે છે. ક્યાં ચૂક્યો તેનું ભાન છે. એ પોતાની જાતને જગાડે છે. હે ભરત! તું ભાન ભૂલ્યો, આજે તારું નામ લખી તું કુલાય છે પણ તે જેમ આગળનું નામ ભૂસી નાખ્યું તેમ તારા પછી આવનાર ચક્કવર્તી તારું નામ નહીં ભૂસે? ક્યાં સુધી આ નામ રહેશે? જે નાશ પામનાર છે તેના માટે તે આટલાં યુદ્ધ કર્યા? આટલાં લોહી વહેવડાવ્યાં? અને પોતાનું મન જ પોતાને ઢંબે છે. ત્યાંથી બહાર નીકળતાં પહેલાં જ આંખમાંથી આંસુ સરવા માંડે છે અને એ આંસુઓ અંતરમાં પડેલા સંસારભાવને ધોઈ નાખી ત્યાં અનાસક્તિનાં બીજ વાવે છે. અને પછી આખુંયે જીવન અનાસક્ત ભાવે - નિર્લેપ ભાવે જીવે છે. પરિણામે ગૃહસ્થાશ્રમી હોવા છતાં ‘કેવળ’ને વરે છે. બંધુઓ! વિચારો - જીવમાં પડેલી પાત્રતા કેવી જગ્યી ગઈ! અને જે ભવમાં આટલાં યુદ્ધો ખેડ્યાં હતાં એ જ ભવમાં આ પાત્રતાએ મોક અપાવ્યો.

જ્યારે આપણો આપણા જ આસક્તિ ભાવના કારણો મોક્ષમાર્ગને લોખી નાખ્યો છે અને ઊંધા માર્ગ ચડી ગયા છીએ. અરે! કેટલાક તો એવું સમજ બેઠા કે આ ભવમાં મોક નથી તો ધર્મ શા માટે કરવો? જ્યારે, જે કાળે, જે ક્ષેત્રે, મોક મળવાની સંભાવના હશે ત્યારે ધર્મ કરીશું. પણ બંધુઓ! એવું ન વિચારો. પુરુષાર્થ કરો. કરેલો પુરુષાર્થ ક્યારેય પણ વર્થ

જતો નથી. આ ભવે નહીં તો ત્રીજે ભવે અને ૧૫મે ભવે નહીં તો પછી, પણ પુરુષાર્થ તો અત્યારથી કરવો જ રહ્યો. આપણા અંતરમાં એવી ભાવના જગાડીએ કે ભલે આ ભવે મારો મોક્ષ ન થાય પણ મોક્ષની નજીક પહોંચવાની પાત્રતા કેળવવા માટે જે કરવું જરૂરી છે, એ જેટલો પુરુષાર્થ મારો છે એ તો કરી લઈ બસ-આવી ભાવના જગ્રત કરવાની જરૂરી છે.

‘જો જાગત હૈ સો પાવત હૈ’

જેને આત્માર્થ જગાવવો છે, જેને આત્મદર્શન કરવું છે, તેના માટે જ ‘ભાષ્યો અત્ર અગોધ્ય’ મોક્ષમાર્ગ જેવો છે તેવો સ્પષ્ટ, કંઈ પણ દુપાવ્યા વિના આ શાસ્ત્રમાં શ્રીમદ્ભૂત્ વણવે છે. શાના માટે?

વિચારવા આત્માર્થને

જીવનમાં બીજા વિચારો તો બહુ કર્યા પણ આત્માના અર્થે વિચારવાની ફુરસદ તો શું પણ જીવને ખબર જ નથી કે મારે આત્મા વિષે, તેના હિત-અહિત વિષે, તેના સ્વભાવ અને વિભાવ વિષે કંઈક વિચારવું જરૂરી છે. જીવનનું કોઈ પણ કામ વગર વિચાર્ય કરતા નથી. બહુ જ લાંબી વિચારણા પછી જ અમલમાં લાવો છો. અરે! કોઈ કામ બરાબર ન થાય તો કરનારને આપણે ઠપકો આપીએ છીએ કે આમ વગર વિચાર્યે કામ કેમ કરે છે? જ્યારે આત્મક્ષેત્રે કરાતો ધર્મ અને ધર્મનાં અનુષ્ઠાનો વગર વિચાર્યે, વગર સમજણો કરીએ છીએ. રૂઢિથી દોરવાઈને જ ચાલીએ છીએ. પણ કરાતો ધર્મ આત્માનું હિત સાધી શકે છે કે નહિ? આત્મશુદ્ધિ થાય છે કે નહિ? તે ક્યારેય વિચારતા નથી. અહીં -

“વિચારવા આત્માર્થને”

આ પદ કહીને શ્રીમદ્ભૂત્ કહેવા મારો છે કે ધર્મ આચારમાં ઉતાર્યા પહેલાં વિચારમાં ઉતારવો જરૂરી છે. ધર્મ વિચારમાં જાગ્યો હશે, વિચારમાં વણવાઈ ગયો હશે તો એ યથાર્થ રૂપે તેમજ સહજતાથી આચારમાં ઉતારી શકશે. વિચારપૂર્વકના ધર્મને આચારમાં ઉતારવા મહેનત નહીં કરવી પડે. એક કલાકનું સામાયિક જેવું અનુષ્ઠાન કરવું હોય તે પહેલાં થોડી મિનિટો કે થોડી સેકન્ડો એ વિશે વિચાર કરો છો? સામાયિક એટલે શું? કેવી રીતે કરવું? શા માટે કરવું? જો આ પ્રશ્નોનો ઉંડો વિચાર કરી અંતરમાંથી જ તેના ઉત્તરો ઉગવા દઈએ તો પછી એ સામાયિક કરવાનો આનંદ જુદો જ હશે. અને પછી એવા જીવને પોતાને પામવા માટેની તાલાવેલી લાગશે,

વાકુળતા ઉત્પન્ન થશે. સંસારના કોઈ પણ પદાર્થને પામવાની જે અને જેટલી વાકુળતા જાગી નથી એથી વિશેષ વાકુળતા આત્મા માટે જાગે તેવા આત્માર્થી, આત્માને પામી શકે.

એક બ્રાહ્મણ યુવાન, જે કંઈક વિચારક હતો-ભણોલો હતો, ધર્મ અને આત્મામાં શ્રદ્ધા ધરાવનાર હતો. તે એક વખત એક સાક્ષાત્કારી સંત પાસે ગયો. જઈને પ્રણામ કરી વિનયપૂર્વક પોતાની ભાવના વક્ત કરતાં કહ્યું :

“મહારાજ! આપની ઘ્યાતિ સાંભળી આપની પાસે આવ્યો છું, મારે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરવો છે. કરાવશો?”

સંત અનુભવી હતા. તેઓએ યુવાનની પાણી અને ચહેરાના ભાવ વાંચી લીધા : ખરેખર લગની લાગી છે તેવો જીવ છે. તેઓએ તેને પ્રેમથી બાજુમાં બેસાડ્યો અને પોતાના કાર્યમાં પરોવાઈ ગયા. ચાર-છ કલાક એમ જ વીતી ગયા. સંત પ્રથમ તો તેની સમતાની કસોટી કરે છે. અને જ્યારે યુવાન એ કસોટીમાંથી પાર ઉત્તર્યો એટલે તેને થોડે દૂરની એક મોટી નદી પાસે લઈ જાય છે. નદીએ પહોંચ્યા પછી તેનો હાથ પકડી સંત કહે છે -

“ચાલ બેટા! આપડો જરા નદીના પાણીથી પહેલાં પવિત્ર થઈએ.” યુવાન ચાલ્યો. તે સમજ્યો કે આત્મસાક્ષાત્કાર કરતા પહેલાં આવી વિધિમાંથી પાસ થવાનું હશે. નદીમાં ચાલ્યા જાય છે. પાણીનું ઊડાણ વધવા માંડયું. કભર સુધી પાણી હતું તે છાતી સુધી આવ્યું. સંતે હાથ પકડ્યો છે ને એ તો આગળ વધતા જ જાય છે. ત્યાં તો પાણી નાક સુધી પહોંચ્યું. યુવાન સમજ્યો બસ હવે આગળ વધવાનું નહીં હોય પણ સંત તો જમીન પર ચાલતા હોય એટલી જ સ્વસ્થતાથી આગળ વધી રહ્યા છે. ને માથોડું પાણી આવ્યું. યુવાન દુખવા લાગ્યો. બે ડગાલાં આગળ વધી સંતે તેની ચોટલી પકડી લીધી ને ત્રણવાર તેના માથાને પાણીમાં દુખાડ્યું ને ત્રણવાર બહાર કાઢ્યું. યુવાન અકળાઈ ઊઠ્યો... ત્રાણ ત્રાણ પોકારી ઊઠ્યો. ગુંગળામણ અનુભવવા લાગ્યો. હદ આવી ગઈ! સંતે તરત જ યુવાનને ઊંચકી ખભા પર નાંખ્યો અને નદીની બહાર કિનારે આવી ગયા. પેલો પાણી પી ગયો હતો. ઊંધો લટકાવી પાણી કટાવી નાંખ્યું. કિનારે સુવરાયો. થોડીવારે યુવાન સ્વસ્થ થયો.

સંતે પૂછ્યું : “બેટા! શું થાય છે?”

યુવાન કહે : “મહારાજ! મોતની નજીક જઈ પાછો આવ્યો.”

“એમ? અચ્છા તો જે વખતે દૂબી રહ્યો હતો ત્યારે કોણ કોણ યાદ આવ્યું?”

“કોઈ નહીં.”

“કેમ? તારે પત્ની તથા બાળકો નથી? મા-બાપ નથી? સ્વજન મિત્રો નથી?”

“મહારાજ! બધાં જ છે.”

“તો કોઈ યાદ ન આવ્યાં?”

“ના મહારાજ! માત્ર એક જ વિચાર હતો કે હવે આમાંથી છૂટું તો જ બચીશા, નહીં તો મરીશા. બસ, કેમ જીવતો રહું એ જ એક વિચાર હતો. અને મહારાજ! બહું કહું? બહું વાકુળ થઈ ગયો હતો.”

ત્યારે સંત કહે છે :

“ભાઈ! એક નાશવંત જીવનને બચાવવા માટે જેટલી વ્યાકુળતા થઈ એ સમયે બધાં હોવા છતાં કોઈ યાદ ન આવ્યાં. માત્ર એક તું જ રહ્યો હતો. તને એમ લાગ્યું હશે કે અત્યારે આ વિશ્વમાં બીજું કોઈ નથી. બસ, આત્માને પામવા માટે આવી વ્યાકુળતા જન્મે, બધું જ વિસરાઈ જાય. સહુ સંબંધો અંતરથી અણગા રહે ત્યારે જ આત્મસાક્ષાત્કાર થઈ શકે, એ વિના નહીં.”

બંધુઓ! અહીં શ્રીમદ્ભગુ પણ આ ગાથા દ્વારા આપણાને એ જ કહેવા માગો છે કે સંસારથી પર થઈ, માત્ર દાણિ આત્મા પર જોડાય તો જ આત્માને પામવાનો પુરુષાર્થ જાગી શકે છે. પણ એ મોક્ષમાર્ગ સમજાય તો જ. હવે આ માર્ગને નહીં સમજનારા કેવા ભ્રમમાં હોય છે અને કેવા ખોટા માર્ગ સમય અને શક્તિ વેડફી રહ્યા હોય છે તે હવે પછી આગળની ગાથામાં બતાવવામાં આવશે.

૩

ક્રિયા-જડ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ, અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યંદર્શન, સમ્યંજ્ઞાન અને સમ્યંચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના મોક્ષમાર્ગને પ્રશસ્ત કરે છે. વિરાધક ભાવને તોડતો જીવ ક્રમે-ક્રમે આરાધક ભાવમાં સ્થિર થતો જાય છે. જો આરાધના સમ્યક્ક થાય તો તેનું ફળ સમ્યગ્ર જ મળે છે. સમ્યગ્ર આરાધનાનું સુ-ફળ મળ્યા વગર રહે જ નહીં. વ્યાવહારિક કાર્ય પણ યથાર્થરૂપે થાય, તો જ તેનું ફળ યથાર્થ મળે, જેવું કાર્ય તેવું ફળ. કોઈ પણ કામ, કરવા ખાતર જ કરી લેવાય તે બરાબર છે કે નહીં તે ધ્યાન ન દેવાય તો તેનું યોગ્ય ફળ મળતું નથી.

એક બીજને જમીનમાં વાવી દીધું અને જો તેને હવા, પાણી, પ્રકાશ, ખાતર બધું જ યોગ્ય મળી રહે તો જ તે બી પ્રસ્કૃતિત થઈ અંકૃતિત થાય છે. વળી બધું હોવા પછી પણ જો જમીન જ બરાબર ન હોય તો પણ તે ઊગે નહીં. બીજ ફળે નહીં. જેટલી અધૂરાશ જોઈતી સામગ્રીમાં રહે એટલી અધૂરાશ ફળમાં પણ રહે, માટે ભૂમિકા યથાર્થ જોઈશે. તેની સાથે બધા જ સંયોગો પણ યથાર્થ જોઈશે. એ બધું થયા પછી જે જે ફળને દીચ્છીએ છીએ તે મળશે. સ્વીચ ઓન કરો છો ને પ્રકાશ મળે છે. પણ સ્વીચ ઓન કર્યા પછી પણ જો પ્રકાશ ન પામો તો તરત વિચારો કે ક્યાંક ખામી છે. કોઈ કારણો જ્યાંથી પ્રકાશ પ્રાપ્ત થવો જોઈએ તેની સાથેનું કનેક્શન કપાઈ ગયું છે, અથવા તો લાઈન બરાબર નથી, ફીટિંગ બરાબર નથી કે બલ્યનો ફ્યુઝ ઉડી ગયો છે અથવા સ્વીચ ઓન કરવાનો સાચો કીમિયો નથી જાણતા. બંધુઓ! જીવન-વ્યવહારમાં જીવતાં આ જ્ઞાન તો સહેજે મેળવી લીધું છે અને તેમાં પૂરા સાવધાન છો. તેની યથાર્થતામાં ક્યાંય ખામી આવવા દેતા નથી, કારણ કે તેની આવશ્યકતાનું ભાન છે.

પણ હવે આપણો, આપણા પોતા તરફ એટલે કે આત્મા તરફ

દસ્તિ કરી નિહાળવાનું છે. ઘણી કિયાઓ, ઘણો ધર્મ કર્યા પછી પણ મળવું જોઈએ તેવું ફળ કેમ મળતું નથી? શ્રીમદ્ભૂજાએ કહ્યું : -

‘મોક્ષમાર્ગ બહુ લોપ’

કિયાઓ વધી ગઈ અને તેમાં માર્ગનો લોપ થઈ ગયો. માર્ગ ભૂલેલો ગમે તેટલું ભટકે તો પડા સ્વ-સ્થાને કેમ પહોંચે? આખા દિવસમાં અનેક માર્ગિલ ચાલ્યા પછી પડા વ્યક્તિ ત્યાં જ હોય તો તેને ઘણીનો બેલ સમજવો કે બીજું કંઈ?

બંધુઓ! વિચારો....તમે આજે ધંધો શરૂ કર્યો. મહેનત કરી. ઘણું ધન રોક્યું. પણ જો ધંધામાં બરકત ન હોય, કમાણી ન હોય તો એ ધંધો પકડીને ક્યાં સુધી બેસી રહો? ધંધો તો એનું નામ કે જેમાં નિત્ય પ્રગતિ થતી રહે. ગમે તેવી સારી વસ્તુનો ધંધો હોય પણ તેમાં જો વિકાસ ન હોય તો અભણ માર્ગસ પડા એવો ધંધો ન કરે. આપણા બાપ-દાદા ભજોલા ન હતા છતાં; આ સમજણા તેઓને હતી. આજે તમે ઘણું ભજ્યા પછી પણ આ જ વાત કહો છો! તેમાં કંઈ જ ફરક નહીં. બીજનેસમાં આગળ વધવા તમે શું નથી કરતા? અને આજ સુધી હજુ પડા એ જ પ્રયાસમાં છો. ધંધામાં એવા દૂબી જાઓ છો કે ઊંઘ-આરામ, ભૂખ-તરસ, વ્યવહાર, માતા-પિતા, પત્ની-પરિવાર બધાંને છોડી દો છો. બધાંને ભૂલી જાઓ છો. અરે! કેટલીક વાર તો ધંધા માટે એ બધાંનાં દિલને પણ દૂભવાં હશે. એમના સુખ-દુઃખનો જ્યાલ પણ નહીં રાખ્યો હોય. વિચાર કરો. આટલી તન્મયતા, આટલી સમજણા એ ક્ષેત્રમાં છે તો અહીં આભિક્ષ ક્ષેત્રે કેમ નહીં? કદી વિચાર્યું છે કે ધર્મ શા માટે કરું છું? ધર્મ કરું છું પણ એ કર્યા પછી કેટલી પ્રગતિ થઈ? કેટલી બરકત થઈ? કેટલી કમાણી કરી? પ્રગતિ થવી જ જોઈએ. જેવો છું એવો ને એવો રહું તો ધર્મ કર્યાનો અર્થ શો? આ માટે આત્માને ઢંઢોળવો પડે. હજુ સુધી મારામાં પરિવર્તન નથી આવ્યું તો કંઈક ભૂલ છે. ક્યાંક ચૂકું છું. કંઈક ઉણાપ છે. કાં તો ધર્મની આવશ્યકતા જ જણાઈ નથી એટલે જ નાટક ચાલે છે. નહીં તો કાર્ય ફળ આપે જ. એટલે કે યથાર્થ કાર્ય થયું નથી માટે જ તેનું યથાર્થ ફળ મળ્યું નથી.

અહીં એવી ભૂલોમાં ચાચનાર જીવોની તરફ સંકેત કરતાં શ્રીમદ્ભૂજ ફરમાવે છે -

કોઈ કિયાજડ થઈ રહ્યા, શુષ્ણ જ્ઞાનમાં કોઈ;
માને મારગ મોક્ષનો, કરુણા ઉપજે જોઈ....ઝ...

અહીં પોતાની માન્યતામાં-ભૂલભરેલી માન્યતામાં જ મોક્ષમાર્ગની કલ્યાણ કરનાર બે પ્રકારના જીવો બતાવ્યા. એક જડ કિયાવાદી અને બીજા માત્ર જ્ઞાનની નીરસ વાતો કરનારા, કે જેઓ કરુણાને પાત્ર છે.

તેમાં પ્રથમ પ્રકારના જીવો, ધર્મના નામે ઘણી કિયાઓ કરતા હોય પણ તેમાં તેના અંતરભાવ ભળેલા ન હોય તેથી તેનું કંઈ જ ફળ મળે નહીં. જેમ કે તમારા રસોડામાં ઉપયોગમાં આવતી છરી. તેના વડે કેરી સુધારવામાં આવે, મરચાં સુધારવામાં આવે કે કારેલાં સુધારવામાં આવે. ત્રણમાંથી કયા સ્વાદને એ માણી શકે? મીઠો, તીખો કે કડવો? એકેય રસની એને બજર નથી. કારણ? કે તે જડ છે. જડ ગમે તેટલી કિયા કરે તેનું તેને કંઈ ફળ ન હોઈ શકે. નથી લાગતું કે આપણો પણ જડ જેવા થઈ ગયા છીએ અને તેથી જ જડ ભાવે કિયા કર્યા કરીએ છીએ અને તેનું ફળ પામતા નથી?

ધર્મ-કિયા થતી હોય પણ એય જો રૂટીન વર્કની જેમ જ થાય તો એ જડ જ છે. વિચાર તો કરો મારા ખ્યારા બંધુઓ! કે તમે અહીં આવો છો. કેટલો સમય આપો છો? એ એક-એક પળની કિંમત કેટલી છે? શું તમે તમારો સમય વર્થ વેડફી દેશો? બધું છોડીને આવો છો ત્યારે કેમ એવી ભાવના નથી થતી કે મારી અમૂલ્ય એવી પળોને નિરર્થક નહીં જવા દઉં? આ પળોમાં જે ધર્મકિયા કરીશ તે એવી કરીશ કે સાર્થક થાય, ધર્મ માન્યતામાં નથી. પણ વાસ્તવિકતામાં છે એટલે બધી જ ભૂલભરેલી માન્યતાને મૂકી વાસ્તવિકતાને પ્રગટ કરું તો જ એનું મને યથાર્થ ફળ મળે. આનું ફળ કોઈ ભૌતિક નથી પણ આંતરિક છે, ધર્મ કરો એટલે અંદરથી આનંદ અને પ્રસંગતા થાય. હળવાશ અનુભવાય, કારણ કે ધર્મનું સ્વરૂપ જ પરમ શાંત રસમય છે. પણ પૂછો અંતરને કે ધર્મ કર્યા પછી હળવાશ અનુભવી છે? અંતર પ્રસંગતાથી નાચી ઉઠચું છે? નથી થતું ને આમ? તો સમજ લેજો કે માત્ર જડ કિયા જ થાય છે. માટે જ કહ્યું :

‘કોઈ કિયાજડ થઈ રહ્યા.....’

કિયા પાછળનો ધ્યેય શું છે તેની બજર નથી. અરે! આરાધના

શું? અને શોની? મોક્ષમાર્ગો આરાધના જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપની કરવાની છે. પણ થયું છે શું? જ્ઞાન, દર્શન તો ભૂલાઈ ગયાં. રહ્યાં ચારિત્ર અને તપ. તેમાં વધુ મહત્વ આપી દીધું તપને, અને તે પણ તપને સમજ્યા વગર. માત્ર આહારના ત્યાગને તપ સમજી બેઠાં છીએ. અવસરે એવો જ તપ કરતાં રહ્યાં છીએ અને એના અલૌકિક મહત્વને વ્યાવહારિકતામાં વહાવી દીધું. શું આહાર છોડીને ભૂખ્યા રહ્યા તે તપ છે? ના, તે માત્ર ત્યાગ છે. તપના ધ્યેયને સમજ્યા નહીં. જો આહારત્યાગ જ તપ હોત તો ભગવાન ૧૨ પ્રકારના તપ કહેત નહીં અને બાધ્યતપ કરતાં આંતરતપને વધુ મહત્વ આપત નહીં. હા, આહારત્યાગથી થતું તપ જો સમજજ્ઞપૂર્વક થાય, તે દરમિયાન આત્મભાવમાં રહેવાતું હોય તો તો તે ઉપવાસ છે. આજે શારીરકૃપી મોટરને પેટ્રોલની જરૂર નથી, એટલે આહારપ્રેરણથી નિવૃત્ત થઈ, આત્મભાવનામાં તદ્કાર થવાનો સબળ પુરુષાર્થ કરું, એવી ભાવનાથી ઉપવાસ થાય એ જ ઉપવાસની સન્મુખતા છે. અને તેથી અનંતાનંત કર્મોની નિર્જરા થાય છે. માટે સમજુને વિચારપૂર્વક તપ કરીએ.

એ જ રીતે ચારિત્ર. બાધ્ય ચારિત્રને જ ચારિત્ર માની લીધું. શ્રાવકનાં વ્રતો કે સાધુનાં વ્રતો માત્ર બહારથી પાળવાં તે ચારિત્ર, પણ એ દ્રવ્ય ચારિત્ર છે. આ ચારિત્ર આંતર ચારિત્ર - ભાવ ચારિત્રને પ્રગટાવવાનું સહાયક સાધન છે. પણ તે સર્વસ્વ નથી. બાધ્ય ચારિત્ર ગમે તેટલું દોષરહિત - વિશુદ્ધ પળાતું હોય પણ જો ભાવ ચારિત્રનો આત્માને સ્વર્ણ ન થયો હોય તો તેવું ચારિત્ર બહુ ફળદાયી નીવડતું નથી.

ચારિત્રની વ્યાખ્યા શું? અહીં ભાવ ચારિત્રને આપણો સમજવું છે અને ચારિત્રને સમજવા માટે પહેલાં યથાર્થ જ્ઞાન - દર્શનને સમજવાં પડશે., કારણ કે જો જ્ઞાન - દર્શન જ યથાર્થ ન હોય તો ચારિત્ર પ્રગટ થતું જ નથી. શ્રીમદ્ભૂતે સ્વરચિત એક પદ, “મૂળ મારગ સાંભળો જિનનો રે”માં બહુ જ સરલ અને સચોટ શૈલીમાં કહ્યું છે-

છે દેહાદિથી ભિન્ન આત્મા રે,
ઉપયોગી સદા અવિનાશ... મૂળ.
એમ જાણો સદ્ગુરુ ઉપદેશથી રે,
કહ્યું જ્ઞાન તેનું નામ ખાસ... મૂળ.

અહીં જ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે સહૃથી પ્રથમ તો આપણો આત્મા - દેહ, ઈન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત - બધાંથી ભિન્ન છે એમ જાણો. અહીં જાણવું તે શું છે? શેનાથી જાણો? શું માત્ર બુદ્ધિથી જાણ્યું તેને જાણ્યું કહેવાય? ના, માત્ર બુદ્ધિજન્ય જાણપણાને અહીં જ્ઞાન નથી કહ્યું પણ જ્યારે હૃદયની વિશુદ્ધિ વધતી જાય અને તે વિશુદ્ધતરથી વિશુદ્ધતમ થાય ત્યારે, અંતરની જાણવાની તાલાવેલી તીવ્રતમ બને છે. આ તાલાવેલી અંતર્મુખતા તરફ લઈ જાય છે. અંતર્મુખી આત્માની પ્રજ્ઞા સ્થિર થતી જાય છે. ભગવદ ગીતામાં આવા પુરુષને સ્થિતપ્રજ્ઞ કહ્યો છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞ પુરુષ જ શ્રી સદ્ગુરુના ઉપદેશને ગ્રહણ કરવા પ્રેરાય છે અને તે ઉપદેશને જીલીને આત્મસાત્ત કરે છે. ગુરુદેવના મુખેથી સાંભળેલી વાણી તેના હૃદયતલને સ્પર્શી જાય છે અને ત્યારે જ પ્રાજ્ઞ પુરુષ અનુભવ કરાવનાર ઉલ્લભસિત ભાવો તરફ ઢળે છે. જેમ જમીનમાં ધરબાઈ ગયેલું બીજ, ભૂમિમાનાં તત્ત્વને પોતાની અંદર બેંચી પોતારૂપે પરિણામાવે છે, ત્યારે જ તે બીજ પ્રસ્કૃતિટ થઈને અંકુરિત થઈ શકે છે. બીજ પહેલાં પોતે ફાટે છે પછી જ ભૂમિને ફાડીને બહાર આવવાની કોશિશ કરે છે. તે જ રીતે સ્થિતપ્રજ્ઞ આત્મા સદ્ગુરુના ઉપદેશને અંતરના ઊંડાણમાં જીલીને આત્મસ્પર્શી બનાવે છે અને ત્યારે જ તે આત્મામાંથી આત્માને જાણો છે કે આત્મા સદા સ-ઉપયોગી છે, જ્ઞાન, દર્શન સહિત છે, વળી અવિનાશી તત્ત્વ છે. બસ, જ્ઞાનની પરિસીમા અહીં સુધીની જ છે.

પણ માત્ર જ્ઞાનથી, પ્રજ્ઞાજન્ય જ્ઞાનથી જ બસ નથી. અહીં સુધી પહોંચી ઈતિશ્રી માની લેવાની નથી, પણ અહીંથી તો સાધનાનો પ્રારંભ થાય છે. તેથી જ શ્રીમદ્ભૂત આગળ કહે છે :-

જ જ્ઞાને કરીને જાણિયું રે,
તેની વર્તે છે શુદ્ધ પ્રતીત...મૂળ.
કહ્યું ભગવંતે દર્શન તેહને રે,
જેનું બીજું નામ સમકિત....મૂળ.

અંતર્મુખતાએ પ્રજ્ઞાને હયમચાવી નાખી. તે આત્મ-સ્વરૂપના જ્ઞાનની સીમા સુધી પહોંચી, પણ જેમ જમીનનું બીજ જ્યારે પોતામાં જ ફૂટી જાય પછી એ જમીનની અંદર રહી જ ન શકે. જમીનને ફાડીને બહાર આવવું તે તેની

અનિવાર્યતા છે, તેમ જ્ઞાન પણ પ્રજ્ઞા સુધી સીમિત રહેતું નથી. આત્મામાં હલચલ મચી જાય છે. નિજાનુભૂતિના વિરહથી વ્યાકુળ આત્મા પોતાના જ ઉંડાણમાં જવા માંડે છે. સમુદ્રતલની સંપત્તિને પામવા જેમ મરજીવા મોતને મુદ્દીમાં લઈ સેંકડો-હજારો ફીટની ઉંડાઈએ જઈ સમુદ્રતલને સ્પર્શો છે તેમ આત્મા પણ દર્શનમોહના ભુક્કે ભુક્કા બોલાવવા માટે વ્યાકુળ થઈ ઊંડે છે. હવે તેનાથી મિથ્યાત્વ ભાવો સહેવાતા નથી. અજ્ઞાન-અંધકારમાં પડું રહેવું તેને અકાંદું લાગે છે. સમ્યક્તવ વિના રહેવું તેને વસમું થઈ પડે છે. પળનોય વિલંબ તેને પોષાતો નથી. તેથી અંતરમાં ઉપડેલા પ્રબળ પુરુષાર્થથી આત્માએ નિજ સ્વરૂપને જ પ્રજ્ઞા વડે જાણ્યું હતું તેને હવે પોતે પોતાનામાં માડો છે. જાણવું તે સાધન છે ને માણવું તે સિદ્ધિ છે, જેને અનુભવદશા કહી જાનીઓએ બિરદાવી છે, એક નહીં અનેક નામ વડે નવાજી છે. તેનું કારણ પણ એ જ છે કે આવી દર્શાને પામેલો સાધક સામાન્ય ગણાતા ધર્મી જીવો કરતાં ક્યાંય આગળ હોય છે. તેનાં મૌન, ધ્યાન વગેરે સાધન સહજરૂપ બનતાં જાય છે. ત્યાં તેને અંતરતપ માટે પણ પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી, તો બાધ્યતપ માટે તો પૂછવું જ શું? અંતરતપમાં આમ ઉદાસીનાતાના ભાવો વર્ત્યા કરે છે, તેને દર્શન કહો, શ્રદ્ધા કહો, સમકિત કહો, બધું જ તેમાં છે. અને તેથી જ ‘**સદ્ગ્રા પરમ દુલ્હા**’ ની સુક્ષ્મિ ત્યાં સાર્થક થાય છે.

બધું જ મળવું સહેલું છે પણ દર્શન-આત્માની અનુભવદશા જ દુર્લભ છે. આથી દુર્લભ દર્શાની પ્રાપ્તિ એટલે જ જીવનું સુલટાપણું. અનાદિથી ઉલટો હતો તે સુલટો થઈ જાય અને તેથી જ જે જ્ઞાન માત્ર સંસારના પરિભ્રમણનું કારણ હતું તે એક ક્ષણ માત્રમાં સંસાર-નાશનનું અમોદ સાધન બને છે અને તેથી અંતરંગમાં ત્રિકાળ અસંગ દર્શા પ્રગટ થાય છે. જેથી પોતે પોતામાં એણોહં નાચિ મે કોઝ, નાહમુદ્રસ્સ કર્સિઝ ની ઉંડી અનુભૂતિ કરે છે.

જો કે આ અપૂર્વ અનુભવ અલ્ય સમયનો જ હોય છે, પણ તે અનિવાર્ય છે. ઔપશામિક કે ક્ષાયોપશામિક અનુભવ અલ્ય સમયનો હોવાનું કારણ આત્માની તેવી ભવસ્થિતિ છે. પણ એક વખત જો આ અનુભવ ન થાય તો જીવને ગતિ અને પ્રગતિનો અવકાશ જ ક્યાં છે! માટે આટલો અનુભવ એ પણ આત્માનું પરમ સૌભાગ્ય છે.

અહીં સુધી જીવ દર્શન ભાવોમાં જ છે. પણ ના, અહીંથી જ

અને અટકી જવાનું નથી. હજુ આગળ વધવું આવશ્યક છે, તે ક્યાં અને કેવી રીતે? એ બતાવતાં શ્રીમદ્ભગુને કહ્યું :-

જેમ આવી પ્રતીતિ જીવની રે,
જાણ્યો સર્વથી ભિન્ન અસંગ....મૂળ.
તેવો સ્થિર સ્વભાવ તે ઉપજે રે,
નામ ચારિત્ર તે આગાંદિંગ....મૂળ

જે જ્ઞાનથી જાણ્યું તેને અનુભવથી માણ્યું. આત્મદશાનો આ અનુભવ અનન્ય અને અલોકિક હોય છે. એક વખત આ અદ્ભુત અનુભૂતિ થયા પછી વારેવાર ફરી-ફરી જીવને એ માણવાની વૃત્તિ થયા જ કરે અને ક્યારેક ક્યારેક એ માણતો પણ હોય. પરંતુ અંતરની જિજ્ઞાસા પ્રબળતમ વેગમાં વહેવા માંડે અને તે વેગ જ્યારે પ્રવેગનું રૂપ ધારણ કરે ત્યારે આત્મા નિજાનુભૂતિમાં સ્થિરતા પ્રાપ્ત કરતો જાય. આ સ્થિરતા વર્ધમાન દર્શામાં જેમ જેમ આગળ વધતી જાય તેમ તેમ અનુભવનું ઉંડાણ થતું જાય.

આ ઉંડા અનુભવના કારણો આત્માના બાધ્ય વ્યવહારમાં સહજરૂપે વ્યતાદિ અનુષ્ઠાનો ઉત્તરી આવે. તેને પ્રયત્નપૂર્વક ત્રતોના પાલનની જરૂર ન પડે. અરે! ત્રતો કોઈ પાસે અંગીકાર કરવાની પણ જરૂર ન રહે. બહારના વેશભૂતા હોય કે નહીં, કોઈ સંપ્રદાયમાન્ય ચારિત્રનું લિંગ કે ચિન્હ હોય કે નહીં પણ ‘આત્મા છું’ અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપી આત્મા છું એવો અનુભવ સતત વર્ત્યા કરે. આત્મસ્થિરતામાંથી પળને માટે પણ ચલાયમાન ન થાય. તેનું કારણ પણ એ જ છે કે એડો પ્રગટ આત્માનો અનુભવ કરી લીધો છે અને તેથી જ જડની આસક્તિના ગુંઠ કે સુપ્ત સંસ્કારો જડમૂળથી જ ઉખડી જાય છે. પછી ત્યાં શેનું આહું અને કોનું સમું? ક્યાં ઊભા રહે એ ભાવો? બસ, માત્ર સ્વભાવની જ આચંતિક પ્રતીતિ. આમ સ્વભાવદશાને પ્રગટ કરી તેમાં જ સતત વર્ત્યા જવું તે સાચું ભાવ ચારિત્ર.

જ્ઞાનથી જાણ્યું, દર્શનથી જાણોલાનો જ અનુભવ કરવો અને ચારિત્રથી પળના અનુભવને સદા માટે સ્થિર કરવો અર્થાત્ જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર આ ગ્રાણ જુદા નથી પણ એક છે. કમિક પ્રગટ થતી આત્મદશા જ છે.

તો ચારિત્ર તે બાધ્ય કિયા, અનુષ્ઠાન કે વેષ- લિંગ નહીં પણ અંતરંગની સહજ દર્શા ‘હું આત્મા છું’નો અનુભવ તે છે. આ સમજણા

જ્યાં સુધી ન આવે ત્યાં સુધી જીવ બાબુ પ્રત-અનુષ્ઠાનને જ ચારિત્ર સમજ તેમાં રચ્યોપચ્યો રહે. પણ દ્વારાચારિત્ર તે માત્ર બાબુ-ચારિત્રને જગત કરવાનું સાધન જ છે. એથી વિશેષ કંઈ નહીં.

આ રનત્રય યથાર્થરૂપે જાણીને આરાધે તો જ એ મોક્ષમાર્ગ છે, અન્યથા નહીં, હવે કિયાજડ કેવા હોય તે બતાવતાં શ્રીમદ્ભ્રગુજ આગળ કહે છે -

બાબુ કિયામાં રાચતાં, અંતર્ભેદ ન કંઈ જ્ઞાનમાર્ગ નિર્ધેધતાં, તેહ કિયાજડ આંહિ....૪

શાસ્ત્રોમાં યથાર્થ શ્રાવકદશા અને યથાર્થ સાધુદશાને લક્ષ્યમાં રાખી તે તે પ્રકારનાં કિયા - અનુષ્ઠાનોની વિધિઓ બતાવી છે કે જેના અવલંબને તે સાધક આત્માઓ અતિ-શીધ્ર અંતર્મુખતાને પામે છે. જે સાચા અર્થમાં ધર્મ-ધ્યાન છે. પણ જડ કિયાવાઈઓ તેના હેતુને ભૂલી જઈ બાબુ કિયાઓ માત્ર કરી લે. અરે! રાત-દિવસ તેમાં જ રચ્યાપચ્યા રહે. એક પણ કિયામાં લેશમાત્ર પડા સ્ફલન ન થાય તે માટે પૂર્ણ સાવધાન રહે. ચાહે શ્રાવક હોય, ચાહે સાધુ હોય, પણ કિયામાં ચુક્તા રહી તે કર્યાનો સંતોષ માને પડા એથી શું?

બંધુઓ! શાસ્ત્રોમાં તો બતાવ્યું છે કે અભય જીવ કે જેનો કંઈ મોક્ષ થવાનો નથી તે શ્રી ગૌતમ જેવું ચોખ્યું ચારિત્ર પાળે. મન, વચન કે કાયાથી એક પડા મહાપ્રતમાં કે સમિતિ-ગુણિતમાં દોષ ન લગાડે ઇતાં ભાવધર્મની સ્પર્શના ન હોવાના કારણો તેને માત્ર શુભ કિયા કહી અને આ કિયાના પરિણામસ્વરૂપ પુણ્યની રાશિ ભેગી થતાં નવમી ગ્રૈવેયક જેટલા ઊંચા સ્વર્ગમાં જઈ એ સ્વર્ગીય સુખોને ઘણા જ લાંબા કાળ સુધી ભોગવે પડા પછી શું? કંઈ નહીં. સરવાળામાં શૂન્ય! ફરી પાછું સંસારનું પરિભ્રમણ! એનો સંસાર ક્યારેય પરિમિત થાય નહીં. આટલું કર્યા પછી પણ તેનું અંતર ભેદાણું ન હોય, પરંતુ બહિમુખતા જ પુષ્ટ થતી રહે.

અંતર્ભેદ એટલે શું? જેને બીજા શબ્દોમાં ભેદ-વિજ્ઞાન કહીએ એટલે કે દેહ-આત્માની બિનની વિજ્ઞાન. વિજ્ઞાન શબ્દ સમજવા જેવો છે. બંધુઓ! આપણા તીર્થકર પ્રભુ સહૃદ્ધી મોટા વૈજ્ઞાનિક હતા. તેથી જ તેઓનાં અનેક વિશેષજ્ઞોમાં એક વિશેષપણ છે - ‘અનંત વિજ્ઞાની’

આજે આપણે વિજ્ઞાનને અધ્યાત્મથી વિરોધી માની લીધું છે. પણ ના, એમ નથી, વિજ્ઞાન જેમ જેમ ઊડાણમાં ઉતરે છે તેમ તે અધ્યાત્મની

નજીક પહોંચે છે. વિજ્ઞાનનું અંતિમ પરિણામન અધ્યાત્મ જ છે. જ્ઞાન તે બુદ્ધિ સુધીનો જ વિષય છે. પણ તે જ જ્ઞાન જ્યારે અનુભવમાં ઉત્તરે છે ત્યારે વિજ્ઞાન બની જાય છે. વિશેષ જ્ઞાન તે વિજ્ઞાન. કોઈપણ પદાર્થને એક અંશે જાણવો તે જ્ઞાન અને સર્વાશે જાણવો તે વિજ્ઞાન. જ્ઞાન તે શોધન છે. વિજ્ઞાન તે પરિશોધન છે, તો અધ્યાત્મ તે સર્વશોધનની સિદ્ધિ છે, એટલે જ એ સત્ય શોધન છે. શોધન કે પરિશોધનથી પણ આગળનાં સોપાન રૂપ શુદ્ધ સનાતન સત્યનો આવિજ્ઞાર છે અને તેથી જ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન બત્તે અધ્યાત્મમાં અંતર્ભૂત થઈ જાય છે. જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન જ્યાં થાકીને વિશ્રાંમ લે છે ત્યાંથી અધ્યાત્મનું પ્રથમ ચરણ ઉપડે છે. પ્રભુએ પોતાના આત્માને માત્ર સર્વાશે જાણ્યો જ નહીં પરંતુ અનુભવ્યો. તેમની અનુભવદશા સતત ચાલુ રહી. અને તે અનંત જ્ઞાન સાથેની અનુભવ દશા હતી, તેથી તેઓ અનંત વિજ્ઞાની કહેવાયા.

જીવને પણ અંતર્ભેદ થાય એટલે કે સમયે-સમયે નિજાનુભૂતિ અને તેની સાથે આનંદાનુભૂતિ. પણ આ ક્યારે થાય? બહારના પદાર્થને જાણવાની રૂચિ છોડી દઈ, એ જ જ્ઞાનદર્શિને આત્મામાં વાળે અને પોતે પોતાને જાણવાનો પ્રયાસ કરે તો! પણ જે કિયા જડ છે, તે ઉપર ઉપરથી બધા જ સ્થૂલ ભાવોને જાણી લેશો. ધર્મના નામે કિયાઓ પડા હંમેશાં કરતો રહેશે, પણ તેને સ્વની પરવા હોય નહિ. માત્ર દૈહિક દર્શિથી જ એ ધર્માનુષ્ઠાનો કરતો રહે. ખરેખર આત્મહિત શેનાથી થાય તેની તેને ખબર જ નથી. બૂબ કઠિન કિયાઓ જ કેવળજ્ઞાન પ્રગાટાવશે એવી અંધ-શ્રદ્ધામાં એ રાચતો રહે છે. પણ કેવળજ્ઞાન શું? અને આત્મકલ્યાણ શું? તેની યથાર્થતાનું તેને ભાન જ ન હોય.

કેવળજ્ઞાન એ તો આત્માની સતત અનુભૂતિ છે. આ સતત અનુભૂતિનું કારણા, અથ સમયની આત્માનુભૂતિ અને અથ સમયની આત્માનુભૂતિનું કારણા અંતર વિચાર છે. જેનામાં અંતર વિચાર નથી અને માત્ર વિચારવિહીન કિયાઓને જ જ સર્વસ્વ માને છે, વળી મહાપુરુષોની ઉગ્ર તપશ્ચર્યા અને અસહ્ય ઉપસર્ગ પરિસહ્ય માત્રને લક્ષ્યમાં રાખી, તેમ પોતામાં કરવાનો માત્ર બાબુ પ્રયાસ આદરે છે, તેને કોટિ ઉપાયે પડા ‘હું આત્મા છું’ની શ્રદ્ધા સંભવતી નથી, બલ્કે પોતાના આત્માના અસ્તિત્વ વિષે પણ સંદા શંકા જ રહે છે.

આવા અજ્ઞાની જીવો તપ તો એટલું કરે કે દેહને સૂક્ષ્મી નાખે,

કૃશ કરી નાખે. અરે! કેટલાક તો એમ બોલતા સંભળાયા છે કે આ શરીર જ જીવને અંતરાય રૂપ છે. શરીર ન હોય તો આત્માનો મોક્ષ થાય માટે શરીરને સૂક્ષ્મી નાખો, અને ગાળી નાખો. વર્ષો સુધી તપ કરનાર શરીરને તો ગાળી નાખે પણ તેની અંદરની વૃત્તિઓ જરા પણ ગળતી નથી.

પાંચે ઈદ્રિયોને ઉત્તેજિત કરતી જે તીવ્ર વૃત્તિઓ અંતરમાં છે તેને જીવે સમજણપૂર્વક, જ્ઞાનપૂર્વક સંયમિત કરવાની છે. ઈદ્રિયોના રસને સૂક્ષ્મવવાના છે. અંદરના રસ મંદ થઈ જશે, સુકાઈ જશે તો પછી શરીરને સૂક્ષ્મવવાની જરૂર નહિ રહે. પણ કિયા કરતાં કરતાં પોતે જડ જેવો થઈ જનાર અને કિયામાંથી ભાવને મારી નાખીને કિયાને જડ બનાવી દેનાર, આ પ્રકારની સમજણાને પામતો નથી. અરે! આવી સમજણ હોવી જરૂરી છે તેમ પણ તે માનતો નથી અને તેથી જ તેવા જીવોને શ્રીમદ્ભગુએ કિયા જડ કર્યા.

વળી જડ કિયામાં જ સર્વસ્વ માની લેનારને જ્ઞાનની વાતો નિરર્થક લાગે છે. તેથી જ્ઞાનમાર્ગ મોક્ષ નથી, અનુષ્ઠાનિક કારણો નથી, અને નિષેધ કરે છે. પણ અંતરજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પહેલાં માત્ર જડ કિયાથી મોક્ષ થાય નહીં. જીવે કિયા કરવા માટે જ્ઞાનપ્રાપ્તિની જરૂર છે. શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે :

“પઢું નાણ રહ્યો દયા”

પહેલાં જ્ઞાન અને પછી જ દ્યારૂપ ધર્મ અનુષ્ઠાનો. કઈ કિયા શા માટે કરવી અને કઈ પદ્ધતિથી કરવી તે જીણાંનું અત્યંત જરૂરી છે. પણ મોટા ભાગના જીવો સમજ્યા વગર જ, માત્ર પરંપરાથી ચાલી આવતી કિયાઓ જ કર્યા કરે છે. ગાડરિયા પ્રવાહની જેમ સહૂ કરે છે માટે મારે પણ કરવી જોઈએ એટલું જ સમજ્યો છે. પણ અનુષ્ઠાનોના હાર્દને પામ્યો નથી. શાસ્ત્રોમાં તો જ્ઞાનપૂર્વકની કિયાનો જ આદેશ છે. પરંતુ જડ કિયાવાઈએના જીવનમાંથી જ્ઞાનરૂપ તત્ત્વ તો ચાલ્યું ગયું અને કિયાઓનું ખાલી ખોખું માત્ર રહી ગયું.

આવા પોતાની જડ માન્યતામાં મોક્ષમાર્ગને માનનાર જીવો દ્યાને પાત્ર છે. શ્રીમદ્ભગુએ પર કરુણા વરસાવે છે અને હવે શુષ્ફ જ્ઞાની જીવો પણ ક્યાં ભૂલ્યા છે, કેવા ભ્રમમાં ભટકી રહ્યા છે તે આગળની ગાથામાં બતાવવામાં આવશે.

શુષ્ફ ઝાણી....!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની, અનંત દર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગર્દર્શન, સમ્યગજ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના પોતાના સ્વરૂપની વાસ્તવિકતાનું ભાન કરાવવાની સાથે, સ્વરૂપને પ્રગટ કરે છે. પોતાનું ભાન ન હોવાના કારણો જ જીવ વિરાધના કરતો હોય છે. રાગ-દ્રેષનો ક્ષય જેનાથી થાય તે આરાધના. પણ જીવ તો રાગ-દ્રેષમાં જ અટવાયા કરે છે. તેનો ક્ષય કરાવવાની, મંદ કરાવવાની વાત તો દૂર રહી, પણ રાગદ્રેષને મજબૂત બનાવવાના પ્રયત્નમાં જ આપણો હોઈએ છીએ. જેને મોક્ષ પામવો છે તેને તો રાગ-દ્રેષ કમે કમે મંદ કરવા પડશે. તો જ એ મોક્ષની નજીક પહોંચશે. કારણ કે રાગ-દ્રેષનો સર્વથા ક્ષય તે જ મોક્ષ છે. અન્યથા રાગ-દ્રેષના ભાવોની તીવ્રતા કર્મ બંધાવ્યા કરશે. પરિણામે અથાગ પરિશ્રમ પછી પણ મોક્ષ તો દૂરનો દૂર જ રહેશે.

જ્ઞાની પુરુષોએ મોક્ષમાર્ગને સર્વ પ્રકારે સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો છે. અહીં ‘શ્રી આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્ર’માં શ્રીમદ્ભગુએ પ્રકારના જીવો બતાવે છે. એક તો જડ કિયાવાદી, જેઓ કિયાને જ સર્વસ્વ માની તેમાં જ રચ્યાપદ્યા રહે છે અને પોતે જે કરે છે તેનાથી મોક્ષ છે એવી દટ માન્યતા ધરાવે છે. તેની આ માન્યતા તેને આત્મા તરફ દટ્ટિ કરવા દેતી નથી. આત્મા દ્વારા પુરુષાર્થ થાય એ જ સમ્યગ્ પુરુષાર્થ છે તેની તેને ખબર જ હોતી નથી. અને તેથી તેનું અંતર ભેદાય ક્યાંથી? આત્મા અને દેહની બિનશ્તાનું ભાન પણ ક્યાંથી થાય? અને તેથી જ આરાધક ભાવો પણ તેને જાગતા નથી. આમ આગ્રહપૂર્વક ઘણી જ આકરી કિયાઓ કરવા છતાં તેવા જીવો વિરાધક જ રહે છે.

બીજા પ્રકારના જીવો છે શુષ્ફ જ્ઞાની. તે જીવોની આંતર-ભાવ દરશાનું વર્ણન કરતાં શ્રીમદ્ભગુએ કહે છે.

બંધ મોક્ષ છે કલ્પના, ભાખે વાણી માંડી વર્ત મોહાવેશમાં, શુષ્ટ જ્ઞાની તે આંહિ.....૫

શુષ્ટજ્ઞાની વાતોમાં રચ્યાપચ્યા જીવો આત્મા તથા આત્માની આસપાસના બધા જ સિદ્ધાંતોની વાતો તો જોરશોરથી કરતા હોય, આત્માને માત્ર તેઓએ જ જાણ્યો છે એવો દાવો પણ કરતા હોય. જીવાદિ નવ તત્ત્વો અને પદ્ગ્રદ્વયોની પરિભાષા બહુ જ ભારપૂર્વક બતાવતા હોય પણ તેઓની ભ્રમણા ભાંગી ન હોય. વાસ્તવિકતાથી ઘણા જ દૂર હોય. જીવ અને જીવના સ્વરૂપની યથાર્થતા વિષે ગહન અંધકારમાં હોય.

તેઓ એમ કહેતા હોય કે આત્મા તો સ્વતંત્ર છે. ત્રિકણી શુદ્ધ દ્વય છે. તે બંધાતો પણ નથી અને મુક્ત પણ થતો નથી. આ તો માત્ર આપણે કરેલી બધી કલ્પનાઓ છે. આત્મા તો સિદ્ધ સ્વરૂપી છે. જીવો સિદ્ધનો આત્મા છે તેવો જ મારો આત્મા છે. અને એમ માનીને હું સિદ્ધ જ છું એમ લોક સંગમાં વર્ત્યા કરે છે, પરંતુ આત્મદશાનો એક અંશ પણ દેખાતો નથી.

આ બધી જ માન્યતા પરમશુદ્ધ નિશ્ચયદૃષ્ટિથી યથાર્થ હોવા છિતાં પણ શરીરધારી આત્માને વ્યવહારનયની દર્શિથી વિચારવો યોગ્ય છે. જ્યાં સુધી જીવ સર્વ કર્મથી મુક્ત નથી થયો, કર્મસહિત છે ત્યાં સુધી તેને ગતિ-અગતિ છે, જન્મમરણ કરવાં પડે છે. સંસારના અનેક પ્રકારનાં બંધનોથી એ બંધાયેલો છે. શરીરધારી આત્મા મુક્તિ પામવાની યોગ્યતાવણો ભલે હોય, પણ અત્યારે તો મુક્ત નથી. જો એમ ન હોત તો ભારતનાં કોઈપણ દર્શન આત્માની મુક્તિ માટે આટલાં શાસ્ત્રોની રેચના ન કરત. પણ જૈન કે અજૈન સર્વ ધર્મો આત્માની મુક્તિને માને છે. ભલે માર્ગ ભિત્ર ભિત્ર હોય પણ આત્મ-મુક્તિના પુરુષાર્થને પ્રાધાન્ય તેઓએ આચ્યું છે અને તેથી જ બંધ અને મોક્ષ માત્ર કલ્પના છે એમ કહેવું તે યોગ્ય નથી.

પણ આમ માનનારાઓની મોટી કરુણાતા એ છે કે તેઓએ શાસ્ત્રોને માત્ર શબ્દોથી જ વાંચ્યાં છે. વાંચીને વિચાર્યાં નથી. ચિંતનમાં ઉત્તાર્યાં નથી. સત્ય સમજણા વડે શાસ્ત્રનાં તત્ત્વો સમજવાં માટે સદ્ગુરુનો આશ્રય જરૂરી છે. તે નથી મેળવ્યો. ગમે તેવી તીવ્ર પ્રજ્ઞા હોય પણ શાસ્ત્રોનાં રહસ્યો એમ ને એમ ઉકલતાં નથી. ગુરુ ગમ વિના તત્ત્વોની ગમ પડતી નથી. તેને ગુરુગમથી મેળવીને પચાવવાં પડે છે ચિંતન દ્વારા.

અમારા પરમપૂર્જ્ય પરમદાર્શનિક શ્રી જ્યંતીલાલજી મહારાજ સાહેબે આપણાં બત્રીસ શાસ્ત્રો માંહેલું અતિ ઉત્તમ શાસ્ત્ર ‘શ્રી ભગવતીજી’ને ગુરુ-ગમથી પામીને ચિંતન દ્વારા ખૂબ વાગ્યોળું છે. તેઓ ગમે ત્યાં બિરાજિત હોય ‘શ્રી ભગવતીજી સૂત્ર’ તેમના પાસે હોય જ. અનેક વખત વાંચી તેના પર તેઓનું ચિંતન ચાલે અને પછી જ રહસ્યોને પામી તેમણે આત્મસાત્ત કર્યા છે. આ શાસ્ત્ર વાંચતાં કોઈ એક તત્ત્વ વિષે તેઓશ્રીને યથાર્થ સમાધાન ન થાય તો તેઓ એ એક પ્રશ્નના ચિંતનમાં છુંછે મહિના સુધી દિવસ અને રાત તેના મય જ રહે. દિવસે આહારની ખબર ન હોય અને રાત્રે ઊંઘ ન હોય. જ્યારે એ તત્ત્વનું સમાધાન અંતરમાંથી ઊંઘ ત્યારે જ એ જંપે. અમે જ્યારે ૧૮૬૮માં તેઓશ્રીના સાંનિધ્યે ‘શ્રી ભગવતીજી’ની વાંચણી લેતાં હતાં ત્યારે તેમાંથી એકાદ પ્રશ્ન પૂછે. અમે વિચારીને બધાં જ અનો ઉત્તર આપીએ, પ્રશ્ન સાવ જ સરળ લાગતો હોય અને અમને જવાબ આપવાવાળાં છાંધાંને એમ થાય કે મારો જવાબ તો બરાબર જ હશે. પણ પછી પૂ. મહારાજ સાહેબ ઉત્તર આપે તો સાવ જુદો જ હોય. આમ આવા ગહન શાસ્ત્રનો ઉકેલ ગુરુ-ગમ વિના ન મળે. ઉપર ઉપરથી કદાચ શાસ્ત્ર વાંચી જઈએ પણ તેનો ગૂઢાર્થી તો જાણવા ન જ મળે. કારણ કે અનંતજ્ઞાની દ્વારા કથિત આ શાસ્ત્રોના શબ્દે-શબ્દે અનંત રહસ્ય ભર્યા હોય. આપણી સામાન્ય બુદ્ધિ, વિના અનુભવની મતિ, એને શી રીતે સમજી શકે? અને જો ગુરુ-ગમ વિના સમજવાનો અંડકાર સેવીએ એટલે અનર્થ જ વધારે થાય.

હા, ગુરુ-ગમ વિના મેળવેલા જ્ઞાનથી પંડિત થવાય, પણ જ્ઞાની ન થવાય. પંડિત હોય તે શાસ્ત્રનાં તત્ત્વોને બહુ જ સુંદર સમજાવી શકે. અરે! કોઈ સાથે વાદ-વિવાદમાં ઉત્તરે તો નંબર મેળવી જાય. પણ એ જ તત્ત્વોની પોતાને જરા પણ શ્રદ્ધા ન હોય. એવા પંડિતો જોયા છે કે જૈનદર્શનની મૌલિક માન્યતાઓને એટલી સંગોટ રીતે સમજાવી શકે કે આપણો સાંભળીને સ્તર્થ થઈ જઈએ. પણ આ તત્ત્વ વિષે તેમની શ્રદ્ધા એક પૈસા ભાર પણ ન હોય. એમ કેમ? પંડિત થવું તે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમને આધારે થવાય છે, જ્યારે જ્ઞાની થવું તે મોહનીયના ક્ષયોપશમે. જ્યાં મોહનીયનો ક્ષયોપશમ હોય ત્યાં શ્રદ્ધા સંભવે. જે માત્ર વાક્યાતુર્યથી જ તત્ત્વ સમજતા હોય તેને શ્રદ્ધા ન હોય. તેવાને શુષ્ટજ્ઞાની જ કહેવાય.

અહીં આ ગાથામાં પણ એ જ દર્શાવ્યું છે કે શાસ્ત્રને વાંચીને બુદ્ધિએ

સ્વીકારી લીધું કે આત્મા બંધાતો નથી કે મુક્ત પણ થતો નથી. તેથી પણ આગળ વધીને એ એમ માનતો હોય કે આ દેહ દ્વારા જે કંઈ કિયા થાય છે તે તો જડની કિયા છે. આત્મા ચેતન છે તેથી જડની કિયાની આત્મા પર અસર ન થાય. માટે ઈન્દ્રિયોના વિષયોનું સેવન આત્મા માટે હાનિકર્તા નથી. આવું સમજ બેઠેલા માનવ ખોટે માર્ગ ચડી જાય છે.

સૌરાષ્ટ્રમાં ૭૦ વર્ષની ઉંમરના ધર્મપ્રેમી શ્રાવક, વર્ષોથી જેઓએ કંદમૂળનો ત્યાગ, રાત્રિભોજનનો ત્યાગ, સવાર-સાંજ પ્રતિકમળ, સામાપ્તિક તથા ત્યાગમય જીવન, વળી સંસારથી અવિપ્ત થઈ, સમાજસેવામાં લાગી ગયા હતા, અને તેમાં જ વર્ષો ગાયાં, પણ નિશ્ચયનયની વાતોને સાંભળી તેને યથાર્થરૂપે ન સમજતાં ઊંઘે રવાડે ચડી ગયા. કંઈ પણ ખાઈએ, પીએ, તેથી આત્માને કંઈ લેવા-દેવા નહીં, આવું શ્રદ્ધામાં બેસતાં આ ઉંમરે અર્ધી રહેતે ઊંઠી દીકરાની વહુને કહે કે, બટેટાનાં ભજિયાં બનાવી દે. વહુને એમ થાય, બાપુજીએ જિંદગી ધરીને જે ચાખ્યું નથી, અરે! અમે ખાતાં તો અમને પણ છોડાયું અને હવે જતી જિંદગીએ તેમને આ શું સૂઝાયું છે? તે કહે, “બાપુજી! તમે આ શું કહો છો!”! અમે ખાતાં તે પણ તમને ન ગમતું અને આજે તમે જ ખાવા માટે કહો છો? પણ હવે એને ક્યાંથી સમજાય? હંમેશાં આ જ વાતો સાંભળી સાંભળીને માન્યતા દૃઢ થઈ ગઈ હતી. પરિણામે એ બાપાનું જીવન યતોભ્રષ્ટ તતોભ્રષ્ટ જેવું થઈ ગયું, ક્યાંયના ન રહ્યા. “લેવા ગયા વધુ ને ખોઈ બેઠા બધું” જેવું થયું. ખાવાપીવાનો મોહ જગ્રત થયો અને એ મોહમાં લપસી પડાયું, આમ પણ જ્ઞાનની મોટી મોટી વાતો કરનારના જીવનમાં મોહભાવનો એક અંશ પણ ઓછો થયેલો ન હોય એવું પણ ઘણી જગ્યાએ જોવા મળે. તેથી જ કહ્યું છે કે ‘વર્તો મોહવેશમાં....’

રાગ અને દ્રેષ્ટ બજે મોહનાં જ રૂપો છે. રાગનું નિમિત્ત મળતાં જીવ રાગના આવેશમાં તશ્છાઈ જાય, કોધનું નિમિત્ત મળતાં તે આવેશમાં તશ્છાઈ જાય. સાધારણ રીતે જોઈએ તો આપણું હસવું કે રડવું, સુખી થવું કે દુઃખી થવું, બધું જ નિમિત્તોને આધીન છે. આપણને કોઈ હસાવે તો હસી લઈએ, કોઈ રડાવે તો રડી ઊઠીએ. બેમાંથી કોઈ પણ નિમિત્ત આવું હોય તો એ નિમિત્તને છોડી શકતા નથી. રાગના નિમિત્તે રાગ ઉદ્યમાં આવે તો આપણો એવું વિચારવા ટેવાયેલા નથી કે આ મારું સ્વરૂપ નથી. ભવે નિમિત્ત આવું. મારે રાગ કરવો નથી. એ જ રીતે કોધાઈ દ્રેષ્ટનું નિમિત્ત ઊભું થાય ત્યારે પણ તટસ્થ રહીને કહી શકીએ કે નિમિત્ત તેના સ્વભાવે અને હું મારા સ્વભાવે.

મારે કોધ કરવો નથી. હર્ષ કે શોક કોઈપણ નિમિત્ત આવે તેમાં મારે ભળવું નથી. હું વિચારું કે હું નિમિત્તાધીન નહીં પણ નિમિત્તાતીત છું. બંધુઓ! જે ઉદ્યમાં ભળે નહીં તેને ગમે તેવું નિમિત્ત હોય, કંઈ કરી શકે નહિં.

વિચારો! આપણા શાસ્ત્રમાં ગજસુકુમાલ મુનિની વાત આવે છે. તેમના શિરે અંગારા મૂકાયા. બહુ જ ભયંકર નિમિત્ત આવીને ઊભું છે. એ સમયે ગજસુકુમાલે શું કર્યું હશે? એમને શું થયું હશે? નિમિત્ત તો એવું હતું કે જો એમાં ભળી જત તો વિપરીત માર્ગ ચાલ્યા જત. પૂર્વભવના વેરીએ વેરનો બદલો લેવા મારણાંતિક ઉપસર્ગ આપ્યો છે. એવા વખતે તેઓની આત્મદશા કેવી હશે? મને લાગે છે કે તેઓનો દેહાધ્યાસ સર્વથા છૂટી ગયો હશે કે જેથી અસહ્ય વેદનાની ક્ષાળોમાં પણ તેઓએ વેદન નહીં કર્યું હોય. દેહ પ્રત્યે લક્ષ જ નહીં હોય, જેથી ગમે તે થાય તેઓને ખબર ન હોય. અને કદાચ ધ્યાનથી જ્ઞાલિત થયા હશે, મસ્તકના અંગારા ચામડી-હાડકાં બાળી રહ્યા હશે. ભયંકર પીડાનો અનુભવ થાય એવો સંયોગ છે એ જ્યાલ પણ આવ્યો હશે. અને કદાચ એકાદ ક્ષણ એ પીડાને વેદી પણ હશે... પરંતુ તરત જ બીજી ક્ષણો એમનું જગ્રત આત્મભાન એમને સ્વભાવદશા તરફ દોરી ગયું હશે. અને એમની પરિણામ-ધારાએ કહું હશે કે જે બળે છે તે હું નથી. હું કદી બળું નહીં, બળે છે તે મારું નથી. હું ચૈતન્ય, એ જડ, માટે તે મારું નથી. અને ફરી આત્મધ્યાનમાં લીન થઈ ગયા હશે. એ લીનતાએ સર્વ મોહ પરિણાતિને અત્ય સમયમાં જ છેદી નાખી અને તેથી જ કેવળ લક્ષીને વરી ગયા.

બંધુઓ! આવડા મોટા દ્રેષ્ટના નિમિત્તને પણ તટસ્થ ભાવે નિહાળનાર એ મહાત્મા ખરેખર જ જ્ઞાની હતા. મોક્ષમાર્ગ વિચરનાર મહાન વિદેહી પુરુષ હતા. તેઓ કદી બોલ્યા નહીં હોય કે હું નિમિત્તાતીત છું, તો પછી આ બધું સહેવાની શી જરૂર છે. મારું સ્વરૂપ સિદ્ધ સમાન છે. માત્ર વાણીની વાક્યાળથી તેઓએ કદી કોઈને રંજિત નહીં કર્યા હોય. પરંતુ અંતરતમના ઊંડાણની ભવોભવની સાધનાથી સહજરૂપે, સ્વાધીન આત્મદશામાં રાચનાર એ મહાપુરુષ ખરેખર, નિમિત્તાતીત થઈને સિદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરી ગયા. જ્ઞાની તો તે જ કે જેનો દેહાધ્યાસ છૂટી ગયો હોય. દેહ અને આત્માનું ભેદ-વિશ્નાન જેને લાધું હોય. અરે! સર્વથા દેહાધ્યાસ ન છૂટે તોય અંશો તો છૂટે ને? ગજસુકુમાલની વાત તો બહુ જ ઊંચી છે. અત્યારે આપણો એટલી

ઉંચાઈએ ન પહોંચી શકીએ અને આપણાને આવા ઉપસર્ગો આવવાની સંભાવના પણ ખૂબ ઓછી છે. ત્યારે આપણો જો પ્રયાસ કરીએ તો જરૂર નાનાં નાનાં નિમિત્તોથી બચી શકીએ અને એમ રાગ-દ્વેષની મંદતા કેળવાતી જાય. અને એ જ છે મોહાવેશનો ત્યાગ.

પણ આ બધું ત્યારે જ થાય કે જ્યારે યથાર્થ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય. બાકી શુષ્ણ જ્ઞાનીની જેમ વાતો મોટી હોય અને આચરણમાં મીઠું હોય તો શું વળે?

તેથી જ કહેવામાં આવ્યું કે કેટલાક જીવો જડકિયાને મોક્ષનો માર્ગ સમજુ બેઠા છે, તો કેટલાક જીવો જ્ઞાનની માત્ર વાતોને જ મોક્ષમાર્ગ માને છે. જડકિયાવાદી અને શુષ્ણ જ્ઞાનવાદી બનેની દસ્તિ માત્ર ફળ ઉપર રહેવાના કારણો સ્વાર્થની કામનાઓથી કલંકિત હોય છે. તેથી તેઓ બનેથી થતાં કર્મો નિષ્કામ હોઈ જ ન શકે. અને મુક્તિ તો સંપૂર્ણ નિષ્કામ સ્વરૂપ છે. આમ બનેનો મેળ બેસે નહીં અને આધ્યાત્મિકતાના પરિવર્તુળની આસપાસ ઘૂમતા એ જીવો અંદર પ્રવેશ પામી શકે જ નહીં.

બને પ્રકારની માન્યતાવાળા જીવો માત્ર આવેશમાં જ વર્તે છે. ક્રિયાજડવાદી ક્રિયાના આવેશમાં, તો શુષ્ણ જ્ઞાની તાત્ત્વિક ચર્ચામાત્રના આવેશમાં. આ આવેશ જ બતાવે છે કે તેમનામાં વસ્તુસ્થિતિનું યથાર્થ પ્રાગટ્ય થયું નથી. તેથી જ તેમના જીવનમાં માનસિક સમતુલ્ય દેખાતી ન હોય તો આત્મિકની તો વાત જ ક્યા? અને આ આવેશ રાગ-દ્વેષનું પોષકતત્ત્વ છે અને ભવભ્રમણનું મૂળ કારણ છે. પછી એ આવેશ ભલે ધર્મનું મહોરું પહેરીને સજજન થવાની કોશિશ કરતો હોય પણ વિષતુલ્ય જ છે.

શાસ્ત્રની એક મહત્વપૂર્ણ સૂક્ષ્મિકી આ વિષયની ગંભીરતાને સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ.

‘જ્ઞાન - ક્રિયામ્યાં મોક્ષઃ’

જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય શા માત્ર જરૂરી છે? બહારથી દેખાતો સમન્વય આ બનેની બિનાનું ભાન કરાવે છે. પણ અહીં આપણે વિચારવું છે કે જ્ઞાન અને ક્રિયા બને પરસ્પર બિના છે કે એક?

કોઈ પણ કાર્ય કારણ વગર થાય નહીં. તેમાં પણ જેવું કારણ તેવું જ કાર્ય. જેટલાં કારણ તેટલાં જ કાર્ય. કોઈ પણ એક કાર્યની પાછળ અનેક કારણો દેખાતાં હોય પણ ખરેખર તો મૂળભૂત ઉપાદાન કારણ તો એક જ હોય. અને બાકીનાં કારણો તે સહાયક નિમિત્ત કારણો હોય છે.

બધાં જ કારણોનું હોવું જરૂરી હોવા પછી પડા ઉપાદાન, કે જે મૌલિક કારણ છે, તેની અનિવાર્યતા છે, જેમ માટીનો ઘડો તે કાર્ય છે, તે રૂપે પરિણમવામાં કુંભાર, ચક, દંડ, ચીવર વગેરે કારણ થયાં પણ તેનું મૂળભૂત ઉપાદાન કારણ એક માત્ર માટી જ છે, કે જેનાથી ઘડો બન્યો. જો આમ જ છે તો અહીં મોક્ષરૂપ કાર્ય માટે મૂળભૂત ઉપાદાન કારણ જ્ઞાન અને ક્રિયા એમ બે શા માટે બતાવ્યાં? અહીં કાર્ય એક છે અને કારણ બે છે. આમ કેમ? આપણે ગઈ કાલે કઢી ગયા તેમ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આપણાને સમજાવવા ત્રણ કર્યા છીતાં પણ આત્મ-સ્થિરતાના વિકાસમાં આ ત્રણોય એકરૂપ જ છે. બિના દેખાતાં તત્ત્વો સર્વર્थા અભિના અનુભવાય છે એટલું જ નહીં પણ જે કારણ છે તે જ કર્મ છે, અને જે કર્મ છે તે જ કાર્યરૂપ નિષ્પત્તિ છે. જૈન આરાધનાના માર્ગ કારણ, કર્મ અને કાર્ય અભિના છે. સાધન, સાધના અને સિદ્ધિ પણ અભિના છે. માટે જ્ઞાન અને ક્રિયા બે કહેવાયાં હોય તો પણ તે બને બિના નહીં પણ એક જ છે.

આ જ વિષયને એક અનુભવી સાધકે પદ્ધતિ કરી એ રહ્યોદ્ઘાટન કર્યું છે. તટસ્થભાવે નનચિત્રણ કર્યું છે.

શું જાણો બાકરણી અનુભવ શું જાણો બાકરણી,
કસ્તૂરી નિજ દૂંટીમાં પણ લાભ ન પામે હરણી,
અતરથી ભરપૂર ભરી પણ ગંધ ન જાણો બરણી... અનુભવ.
મહોબંધ ઘૃતપાન કરે પણ, ખાલીખમ ધી ગરણી,
લાખો મણ અને મુખ ચાવે, પણ શક્તિ ન પામે દરણી... અનુભવ.
પીઠ ચંદ્ન પણ શીતલતા, પામે નહીં ખર ઘરણી,
મહિં માણેક રત્ન ઉરમાં પણ, શોભા ન પામે ઘરણી... અનુભવ.
ભાવધર્મ સ્વર્ણ વિષ નિષ્ફલ તપ, જપ, સંયમ કરણી,
શાષ્ટ-શાસ્ત્ર સહ ભાવ ધર્મતા સહજાનંદ નિસરણી... અનુભવ.

બંધુઓ! કહેવાનું તાત્પર્ય એ જ કે નિશ્ચય રૂપ તત્ત્વોનું વ્યવહારમાં પ્રસંગે-પ્રસંગો, પળે-પળે પ્રગાટીકરણ થવું, સાકાર થવું, એ જ અધ્યાત્મ છે, સાચી અંતર્મુખતા છે, પરિપક્વ સાધનાનું સત્ય દર્શન છે.

મોક્ષમાર્ગનો ભ્રમ સેવનાર બંને પ્રકારના જીવોની સ્થિતિને બતાવ્યા પછી હવે મોક્ષમાર્ગ શું છે ને તે કઈ રીતે આરાધવો તે અવસરે કહેવામાં આવશે.

વૈરાગ્યાદિ સફળ તો....!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યજ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, અનાસક્ત ભાવને કેળવી આત્માને સર્વથા નિર્વિપ બનાવે છે. અનાસક્તિ કેળવાય નહીં ત્યાં સુધી જડ પ્રત્યેનો જે રાગ છે તે ટળે નહીં. જડનો મોહ જડને પામવાના પુરુષાર્થમાં પરિણામે છે. જડની આસક્તિ હોય ત્યાં સુધી એને કંઈ રીતે મેળવી લઈએ એવી ભાવના મનમાં નિત્ય રહ્યા કરે. આ આસક્તિ બુદ્ધિ દ્વારા મેળવેલા જ્ઞાનને આત્મસ્પર્શી ન થવા દે.

અહીં ‘કિયાજડ’ અને ‘શુષ્ણ જ્ઞાની’ એવા બે પ્રકારના જીવોની વાત કરવામાં આવી છે. જે જીવ કિયાજડ છે, એ કિયા કરતો હોવા પણી પણ અનાસક્ત ભાવ કેળવી શક્યો હોતો નથી. બહારની બધી જ કિયાઓ ચાલુ હોય. ધર્મને, સંપ્રદાયને, પરંપરાને માન્ય એવા આચારો એ પાળતો હોય, આચારતો હોય, પણ એના અંદરમાં જડ પ્રત્યેની, વિષયો પ્રત્યેની જે પ્રીતિ છે એ તૂટી ન હોય. બીજી બાજુ શુષ્ણ જ્ઞાનીનું પણ એમ જ હોય. જ્ઞાની અટપટી વાતો કરતો હોય, આત્માનાં સ્વરૂપોને બહુ ઊંચા શબ્દોમાં વર્ણવતો હોય, બીજાઓને સમજાવી શકતો હોય પણ અંદરથી રાગ તૂટ્યો ન હોય, ચારિત્ર તરફ તેનું વલણ ન હોય. બંધ-મોક્ષને કલ્યાણ માત્ર સમજતો હોય. આમ કિયાજડનો આચારેલો માર્ગ કે શુષ્ણ જ્ઞાનીએ બતાવેલો માર્ગ તે બગેમાંથી એક પણ મોક્ષનો માર્ગ નથી.

એ બગેનો સમન્વય કેવી રીતે થવો જોઈએ એ બતાવતાં શ્રીમદ્જ્ઞ આગણની ગાથામાં કહે છે -

**વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આત્મજ્ઞાન;
તેમજ આત્મજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિ તણાં નિદાન... ૬**

વૈરાગ્ય એ શું છે? રાગનું જ કંઈક વિશિષ્ટ સ્વરૂપ. જુઓ, જરા શબ્દને બરાબર સમજવાનો છે. રાગ જ્યાં સર્વથા ત્યાજ્ય બતાવ્યો છે, ત્યાં વૈરાગ્ય

અતિ-આદરણીય બતાવ્યો છે તો વૈરાગ્યનો અર્થ શો? ઉદાસીનતા! શાની ઉદાસીનતા? આપણો સહુએ આપણા વ્યાવહારિક જીવનમાં અનેક વાર એવા પ્રસંગો અનુભવ્યા છે કે જે પ્રસંગોથી અંતરને એક પ્રકારની ઉદાસીનતા ઘેરી વળે છે. કેટલીક વખત આપણાને એવું લાગતું હોય છે કે કશુંધે કારણ નથી, તે છતાં આજે કંઈ ગમતું નથી. બનેને એવું? કોઈ પૂછે : ભાઈ! શું થયું? શરીરમાં કંઈ તકલીફ છે? કોઈ કંઈ બોલ્યું? એવો કોઈ પ્રસંગ બન્યો? કોઈ સાથે લડાઈ-જઘડો થયો? ના, કશુંધે થયું નથી. ખબર નથી શું છે? પણ આજે ગમતું નથી. એક પ્રકારની ઉદાસીનતા અનુભવાતી હોય છે.

અને કેટલીક વખતે કારણવશ પણ ઉદાસીન થઈ જઈએ છીએ. મનને ન ગમતું બન્યું. ઈચ્છતા હતા એ ન બન્યું. એનાથી ઉલટું થયું. કંઈક ગુમાવી બેઠા! ક્યાંકથી બે-ચાર કટુ શબ્દો સાંભળ્યા! કોઈકે આપણું અપમાન કર્યું! વગેરે વગેરે અનેક નિમિત્તો આવે, જેનાથી આપણો ઉદાસીન થઈ જતા હોઈએ છીએ. એ ઉદાસીનતા અનુભવી છે. પણ આ ઉદાસીનતા તે વૈરાગ્ય નથી. તો વૈરાગ્ય એ શું છે? જ્યાં જ્યાં આપણો રાગ જોડાયેલો છે એ વ્યક્તિમાં હોય! વસ્તુમાં હોય! વિષયોમાં હોય! માન્યતામાં હોય! રૂચિમાં હોય! ત્યાં ત્યાં એ રાગથી પર થવાનો પ્રયાસ અને પર થઈ ગયા પછીની જે અંતરદશા તેનું નામ વૈરાગ્ય.

આપણા રાગનું માપ કાઢવું હશે તો અંતર્જગતને તપાસવું પડશે. પ્રયત્ન કરો અને જુઓ કે અંતર્જગત કેટલું વિશાળ છે! તેની વિશાળતા સામે બાબુ જગત તો બહુ જ સીમિત છે. ભલે તમે એમ કહેતા હો કે અમુક વ્યક્તિનું સર્કલ બહુ મોટું છે. એના સંબંધો બહુ વિસ્તરેલા છે. પણ તે ક્યાં સુધી હશે? તમે મદ્રાસમાં રહો છો, જૈન છો, જૈન સમાજમાં તમારા સંબંધો હશે. એથી આગળ વધીને અજૈન સમાજમાં હશે. ધંધાના ક્ષેત્રમાં હશે. અને મદ્રાસની આજુબાજુ અને બહુ તો ભારતનાં અમુક ગામો સુધી એ સંબંધો વિસ્તરેલા હશે. તે છતાં એ બધા જ લિમિટમાં આવી શકે તેટલા. એટલે બાબુ રાગ તો સીમિત થયો.

પણ અંતર્જગત તો બહુ વિસ્તરેલું છે. નહીં જોયેલાં સ્થાનો કે નહીં મળેલા પદાર્થોની પ્રાપ્તિની ઝંખના. એ તેના પ્રત્યેના રાગના કારણો જ છે. આ મન રાગભાવથી રંગાઈ આખાયે વિશ્વમાં આંટો મારી આવે છે. કે જેને એ કોઈ કાળે મેળવવા સમર્થ નથી. ત્યાં પણ અંતરના રાગને જોડે છે. આમ અંતરમાં પડેલા રાગની કોઈ સીમા જ નથી.

એ અંતરના રાગને સીમિત કરવો, પદાર્થ કે વ્યક્તિમાંથી વાળી લઈને

તેનો સંકોચ કરવો તે વૈરાગ્ય છે. અંદરનો રાગ તૂટ્યો ન હોય અને ઉપરથી પદાર્થો પ્રત્યેની ઉદાસીનતા આવે તો તે વૈરાગ્ય નથી, પણ નરી મજબૂરી છે. જીવનના અનુભવોમાં તમે અનુભવતા હો છો કે આજે જે ઉંમરે પહોંચા, ત્યાં જે રીતે ઈન્દ્રિયોના વિષયોને ભોગવો છો અને જ્યારે યુવાની હતી ત્યારે ભોગવતા હતા એમાં કંઈક ફરક આવ્યો છે ને? જેમ જેમ ઉંમર વધતી જાય, તેમ ઈન્દ્રિયોના વિષયો પ્રત્યે એમ થાય છે કે હવે આ બધું શું?

બહુ ભોગવ્યું જવે! બહુ ખાંસું, પીંડું, પહેર્યું, ઓઢાંસું, જોંધું, સાંભળું, માઝયું બધું ઘણુંયે કર્યું, હવે નથી જોઈતું કાંઈ! આવે છે ને આવી ઉદાસીનતા?

ભોગવી લીધા પછી, માણી લીધા પછી, ઘણુંયે અનુભવ્યા પછી એ માટે એક જાતની ઉદાસીનતા આવે છે. પણ એ ઉદાસીનતા સમજણપૂર્વકની અંતરના રાગ-ભાવના ત્યાગ સહિતની નથી હોતી. પણ આશાની પૂર્તિના અભાવમાં જન્મેલી નરી નિરાશા હોય છે. તેમાં સમાજવિજ્ઞાન પણ કામ કરતું હોય છે. આપણા સમાજમાં જે જાતની સામાજિક ધારણાઓ હોય છે તે આપણા મનમાં દફનાપૂર્વક બેસી ગઈ હોય છે. તેથી એમ પણ થાય કે હવે આ ઉંમરે આપણાને શોભે નહિ. એમ પણ થાય ને કે તમારાં દીકરા-દીકરીઓ જીવાન હોય, પરણ્યાં હોય, એ પોતાની યુવાની માણસાં હોય એ સમયે પણ તમને માણવાના અભરખા થાય તો તેને દ્વારી દેવા પડે ને? એમ વિચારોને કે હવે આપણાને આ ન શોભે! આમ થાય છે ને વિષયો છૂટી જાય છે. પણ આ છૂટવું તે સાચી ઉદાસીનતા નથી, તે સાચો વૈરાગ્ય નથી. અંતરનો રાગ-ભાવ છૂટ્યો હોતો નથી.

અહીં કહેવાનું એ છે કે અંતરના રાગ-ભાવના ત્યાગના હેતુથી જો ઉદાસીનતા આવતી હોય તો એ ઉદાસીનતાનું નામ વૈરાગ્ય છે. એ સહજ છે. કોઈના કહેવાથી કે રોકવા-ટોકવાથી વૈરાગ્ય આવતો નથી. આપણો કોઈને એમ કહેતા હોઈએ છીએ કે તારે આમ કરાય ને આમ ન કરાય. તને આ શોભે ને આ ન શોભે. પણ એનાથી અંતરમાં વિષયો પ્રત્યેની ઉદાસીનતા ન જાગે. અંદરની ઉદાસીનતા તો સમજણપૂર્વકની હોય, વિષયાનંદ પ્રત્યે ઘોર ઉદાસીનતા ઊઠે - ઉપેક્ષાભાવ પેદા થાય અને તેને એમ લાગે કે જડ પ્રત્યેનો રાગ એ મારા માટે બંધનકર્તા છે. તેમાં ખૂચવા જેવું નથી. એમાંથી તો જલદી નીકળી જવું જોઈએ.

એ માટે રાગનો ત્યાગ કરવો છે. શું કરવું ત્યાં? રાગના ક્ષેત્રને

વિસ્તૃત કરો. રાગને ફેલાવી દો. તમે કહેશો, મહારાજ! આ તો ઊલટી વાત કરી. રાગના ક્ષેત્રને સંકુચિત કરવાનું છે કે વિસ્તૃત કરવાનું છે? જેમ તીર્થકર દેવ સમસ્ત જીવો પર કરુણા લાવી દીક્ષા લે છે, તેવી જ રીતે સર્વ જન હિતાય-સર્વ જન સુખાય તમારા વક્તિગત રાગને સર્વ વક્તિઓમાં ઢાળી દો જેને વિશ્વમૈત્રીનો ભાવ કહેવાય છે. વિશ્વ-વાત્સલ્યનો ભાવ કહેવાય છે.

તમારો વાત્સલ્ય ભાવ ક્યાં સુધી સીમિત છે? સર્વ પ્રથમ તો તમારાં સંતાન પર અને એથી આગળ વધો તો તમારાં ભાઈ-બહેનનાં સંતાનો પર. બસ! હદ આવી ગઈ. આથી આગળ વધતો નથી, મિત્રતા પણ અમુક વક્તિઓમાં જ છે. પણ એમ નહીં, તમારા વાત્સલ્ય ભાવને સમસ્ત વિશ્વમાં વહાવી દો.

'આત્મવત્ત સર્વમૂલેષુ'

જેવો તમારો આત્મા છે તેવો જ સર્વનો માનીને તેના પર તમારો પ્રેમ વહાવી દો.

શા માટે પોતા જેવા સહૃદુને માનવા છે? શા માટે આમ કહું? તમને જો સૌથી વધારે કોઈ વહાલું હોય તો તે તમારો પોતાનો જીવ જ છે. એથી વધારે વહાલું કોઈ નહીં. તમે એમ કહો છો ને કે અમને અમારો દીકરો બહુ વહાલો. પણ જ્યારે કટોકટીનો સમય આવે, બને સરખી મુસીબતમાં ફસાયા હો ત્યારે પહેલાં પોતાનો જીવ ઉગારવાનો પ્રયાસ કરશો કે દીકરાનો?

એક વખત એવું બન્યું કે એક શ્રીમંતના ઘરમાં અચાનક આગ લાગી. ભાગો-ભાગો કરતાં સહૃદ ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગયાં. તેમનો આઈ મહિનાનો એકનો એક દીકરો ઘોડિયામાં સૂતો રહી ગયો. સહૃદુને એમ કે બીજાએ લીધો હશે, પણ તપાસ કરતાં ખબર પડી કે બધાં તો બહાર આવી ગયાં પણ બાબો રહી ગયો છે. પેલા ભાઈ તો રહીને ચીસ પાડે છે.

"અરે! મારો એકનો એક દીકરો અંદર રહી ગયો છે. કોઈ બચાવો એને! અંદર જઈને લઈ આવો. માંગો તે આપીશ. અરે! દસ-વીસ લાખ રૂપિયા માંગશો તો પણ આપીશ."

પણ કોણ જાય? સેંકડો માણસો બળતા મકાનને જોવા ભેગા થયા છે. પણ અંદર ભરવા કોણ જાય? માણસ વિચારે છે કે લાલચમાં સપડાઈને જઈએ તો ખરા, પણ મરી જઈએ તો દસ-વીસ લાખ શું કામના? ત્યારે એક ડાહ્યો માણસ એ શ્રીમંત બાપને કહે છે 'ભાઈ! દીકરો તારો છે. તું જ જાને અંદર!

લઈ આવ તારા દીકરાને! અમે જ તને જે જોઈનું હશે તે આપીશું.' પણ ન ગયો બાપ, અને બળના મકાનમાં વહાલામાં વહાલો દીકરો બળીને ભડયું થઈ ગયો.

વિચારો! દીકરો વહાલો હતો કે પોતાનો જીવ? તમે કહેતા શું હો છો? મારી માવડીઓ તો એમ કહે કે દીકરો તો મને હૈયે છે. દીકરો પરદેશ ગયો હોય ને સારી વસ્તુ ખાવા બેસીએ તો તે ગળે નથી ઉત્તરતી. આંખમાં પાણી આવે છે. પણ આવો કટોકટીનો સમય આવે ત્યારે એ દીકરો વહાલો ન લાગો. માટે જ આપણાને સૌથી વધારે કંઈ વહાલું હોય તો તે આપણો જીવ. એટલે જ કહ્યું છે :

'આત્મવત્ત સર્વગૂરૂષ'

તને તારો જીવ વહાલો છે, એટલા જ વહાલા સર્વ જીવોને માની લે, અને આ ભાવના જ્યારે આત્મસાત્ત થાય ત્યારે જ સાચો વૈરાગ્ય પેદા થાય.

જ્ઞાનીઓએ જે જે સૂત્રો આપ્યાં છે એ આપણી મનોવૃત્તિને જાણીને જ આપ્યાં છે. તમારા જેવા જ સૌને જાણીને એના પર તમારું વાત્સલ્ય ફેલાવી દો. જે વાત્સલ્ય તમારી પત્ની કે પરિવાર પર છે તેને આખાયે વિશ્વના સમસ્ત આત્માઓ પર વહાવી દો તો એ રાગનું વિસ્તૃતીકરણ થઈ જશે. અને એ જ વૈરાગ્ય છે. સીમામાં બંધાયેલો રાગ ફેલાઈ જાય તો તેને છૂટટાં વાર ન લાગો. નાના વાસણમાં પડેલા પાણીને સુકાતાં દિવસો જ નહીં મહિનાઓ લાગો, પણ જો એ જ પાણી વિશાળ જગ્યામાં ફેલાવી દેવામાં આવે તો થોડી મિનિટોમાં જ સુકાઈ જાય. તેના માટે પ્રયત્ન પણ ન કરવો પડે.

એ જ રીતે મેં પહેલાં કહ્યું તેમ આ જીવની અંદર ઈન્દ્રિયોના વિષયોને ભોગવતાં ભોગવતાં ધરાઈએ છીએ, થાકીએ છીએ ત્યારે એના પ્રત્યે જે ઉદાસીનતા આવે છે એ જો સમજણપૂર્વક આવે તો તે સહજુપે ત્યાગનું સ્વરૂપ ધારણ કરે.

વયના વધવા સાથે જે ઉદાસીનતા આવે છે તે નહીં, ઉંમર વધી એટલે ઉદાસીનતા આવી એમ નહીં. ગમે તે ઉંમરના હોય પણ માણસો એમ વિચારતા હોય છે કે હજી તો આપણો ભોગવવાનો સમય છે. ભોગવી લો. મારાં ત્રીશા-પાંત્રીશા કે ચાલીસ વર્ષનાં ભાઈ-ભાઈનોને જ્યારે કંઈ ત્યાગની વાત કરીએ ત્યારે તેઓ એમ કહે : મહાસતીજ! હજી તો અમારી ભોગવવાની ઉંમર છે. પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયોને ભોગવી લઈએ!

તો નહીં ભોગવવાની ઉંમર કઈ? તો કહેશે : સાઈઠ પછી. તે પછી છોડવાનું કહેજો. અરે ભાઈ! પછી તો તું ભોગવી જ નહીં શકે. તને ઘણી જાતના Restriction નડશે. શરીર ને ઈન્દ્રિયો કામ નહીં આપે. સમાજની માન્યતાઓ આડી આવશે. તમારાં જુવાન દીકરા-વહુ-દીકરીઓને જોઈ તમને એમ થશે કે મારે હવે આ ન ભોગવાય. અને કાં તો વચ્ચમાં જ જીવનલીલા સંકેલાઈ જશે. પછી તો અમે તમને શું કહેવા આવીએ? જ્ઞાનીઓએ જ ન ભોગવવાનો સમય કર્યો. અને ધર્મ કરવાનો સમય કર્યો. તે બતાવતાં કહ્યું છે :

'જરા જાવ ન પીડેઝ, વાહી જાવ ન બજ્ઝ !

જાવિન્દિયા ન હાયન્ચિ, તાવ ધ્રમ્ય સમાયરે ॥'

વૃદ્ધાવસ્થા પીડે નહીં, વ્યાધિઓ વધે નહીં, ઈન્દ્રિયો શિથિલ ન થઈ જાય તે પહેલાં ધર્મ કરી લો, આ બધું કરવાનું કારણ શું છે તો કહ્યું :

'વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આત્મજ્ઞાન'

વૈરાગ્યની સફળતા ત્યાં છે કે જ્યાં તેની સાથે આત્મજ્ઞાન હોય. પણ આત્મજ્ઞાન ક્યારે થાય?

'જડથી ઉદાસી તેને આત્મવૃત્તિ થાય છે.'

જડ પદાર્થ પ્રત્યેની ઉદાસીનતા! જડ પદાર્થ સુખ કે દુઃખ આપી શકે નહીં. તેમાં એ શક્તિ જ નથી. આવી સચોટ શ્રદ્ધા જ્યારે જાગો છે ત્યારે જડ પ્રત્યેનો રાગ તુટે છે અને તે તરફ ઉદાસ ભાવ જાગો છે. અને એ ભાવ જીવને આત્મવૃત્તિ તરફ લઈ જાય છે. જડમાં સુખ નથી તો પછી આત્મામાં શોધવાના પ્રયાસ થાય છે. પણ અહીં તમને એ પ્રશ્ન થશે કે આવી ઉદાસીનતા આવે બરી? હા-આવે! જેને આત્મ લક્ષ છે તેને આ ઉદાસીનતા આવે છે.

પુરાણાકાળની એક વાત કહું તમને? ચારે વેદ અનેક શાસ્ત્રોમાં જાણકાર એક પ્રકાણ વિદ્વાન બ્રાહ્મણ હતો. વાદ-વિવાદની સભાઓમાં જેણો અનેકને હરાવ્યા હતા અને એના કારણો એ મહા ધમંડી પણ હતો. એ સમજતો હતો કે તેના જેવો જ્ઞાની બીજો કોઈ હોઈ શકે જ નહીં. આવા અહંકારમાં એ રાચતો હતો. બધુંઓ! અહં બહુ જ ભયકર ચીજ છે. તેનું કોઈ માપ નથી હોતું. માનવી અહંથી ઊંચો ઉઠવા માંગો છે પણ તે ન જાણો. એ રીતે તેને એ પતનની ઊરી ગુજામાં ધકેલી દે છે.

આ બ્રાહ્મણને ક્યાંકથી ખબર પડે કે કોઈ સાધુ-સંત-જ્ઞાની પુરુષ

આવ્યા છે તો તરત તેમની પાસે પહોંચી જાય અને અટપટા પ્રશ્નો પૂછ્યો તેમને હરાવવાની પેરવી કરે. તેના પ્રશ્નો જ એવા હોય કે સામી વ્યક્તિ પાસે તેનો જવાબ ન હોય. અને જવાબ ન મળે તેથી પોતાના વિજય પર ગર્વ કરે. કુલાય.

એકવાર એક અધ્યાત્મ યોગી મહાત્મા પદ્ધાર્યો. જેઓએ સ્વને જાણી લીધો હતો. જે નિશાદિન પોતામાં જ રમતા હતા અને સ્વભાવે પણ મસ્ત ફીર હતા. બ્રાહ્મણ પેલી ખોટી ટેવના કારણો તેમની પાસે પહોંચ્યો. રાગ અને વૈરાગ્યની ગુંઘવણ ભરેલી વાતો કરવા માંડચો. મહાત્મા વિચક્ષણ હતા. સમજ ગયા કે આ ક્યો હેતુ લઈને આવ્યો છે. તેઓએ બહુ જ મૃદુભાષામાં કહ્યું : બ્રહ્મદેવ! હું તો તમારા પ્રશ્નનો જવાબ આપી શકતો નથી. વૈરાગ્ય શું? સાધના શું? ઉદાસીનતા શું? આ બધું તમને સમજાવવા હું સમર્થ નથી. પણ તમે એમ કરો, મિથિલા નગરીમાં રાજ જનક પાસે જાઓ. એ તમને સમજાવશે કે એક સાધક સાધના કરી રીતે કરે.

બ્રાહ્મણ વિચારે છે-વાહ મહાત્મા! પોતાના પરથી ભાર ઉતારવા તેમણે જનકનું નામ આપ્યું ને મને ત્યા મોકલે છે. પણ જનક મોટો કોણા? એ સંસારના ભોગનો કીડો, મને શું સમજાવવાનો હતો? કંઈ નહીં, ચાલો! આજે બહુ સુંદર યોગ મળી ગયો. જનકનું અભિમાન ઉતારવાનો મને મોકો મળી ગયો. પોતાની જાતને વિદેહી કહેવડાવે છે, ચારે બાજુ તેની વાહ-વાહ થાય છે, પણ આજે જગત પણ જાણશો કે જનક કેટલામાં છે?

તે મિથિલા પહોંચ્યો અને રાજમહેલના દ્વારે આવીને ઊભો. તેને મહેલમાં જવા માટે આજ્ઞા લેવાની જરૂર ન હતી.... કારણ કે એ વખતમાં એક બ્રાહ્મણ અને બીજો જૈન-આ બંને પર એટલો વિશ્વાસ હતો કે માત્ર મહેલમાં જ નહીં પણ રાણીઓના અંત:પુરમાં પણ જવું હોય તોય તેને કોઈ ન રોકે. આજની જેમ - Visiting Card બતાવવાં નહોતાં પડતાં. બંધુઓ! વિચારો! એ યુગમાં જૈનોની છાપ એ હતી કે જિનેશ્વરનો ઉપાસક હોય તેનું ચારિત્ર અણીશુદ્ધ હોય. એ પવિત્ર અને સદાચારી જ હોય! એ પૂછ્યા વગર રાણીઓ પાસે ચાલ્યો જાય તો પણ રાજના પેટનું પાણી ન હાલે.

આજ શું દશા છે? હું તમને શું કહું? મારાથી પણ વધુ તમે જાણો છો કે સમાજની કરી વ્યક્તિનું ચારિત્ર કેવું છે! મને તો માત્ર એટલી જ જાણ છે કે જે રૂપ લઈને તમે આહી આવો છો. પરદાની પાછળ શું થઈ રહ્યું છે તે હું નથી જાણતી. આજે જૈનોએ પોતાની Value ગુમાવી દીધી. તમારી કિંમત

તમે જ ખોઈ નાખી છે. બંધુઓ! માફ કરજો પણ હું તમને પૂછવા માગું છું કે જેન તરીકે ક્યાંય જઈને ઊભા રહો છો તો તમને માન મળે છે બર્દું? જોર-શોરથી ગાજી-ગાજીને કહેતા હો છો કે અમારા ધર્મ જેવો કોઈ ધર્મ નહીં. પણ એમ કહી શકો છો કે જૈનધર્મનો અનુયાયી જેવો ચુસ્ત હોય, ચારિત્રસંપત્ત હોય, સત્યનું પાલન કરનાર હોય એવો બીજો કોઈ ન હોય? ના, નથી કહી શકતા. શા માટે? નૈતિકતા જ ક્યાં રહી છે? નહીં તો રાજા-મહારાજાને ત્યા જે જેન આદર પામતો હતો, તે સમાજમાં આદર ન પામી શકે એ અફસોસની વાત છે. જૈનોમાં જૈનત્વ રહ્યું નથી.

હા, તો બ્રાહ્મણ પણ પૂછ્યા વિના જ મહેલમાં ચાલ્યો ગયો. આગણ જતાં એક દાસીને જનકરાજ ક્યાં છે તે પૂછ્યું તો જવાબ મળ્યો કે તેઓ પોતાના શયનગૃહમાં છે, એ સાંભળતાવેંત જ બ્રાહ્મણ ઊછયો, ‘હું! છે તો વિદેહી અને દિવસે શયનગૃહમાં? મહાત્માએ મને આવા રાણીઓના મોહમાં મુંઘ બનેલા રાજ પાસે રાગ અને વૈરાગ્ય સમજવા મોકલ્યો? અરે! એક સજજન પુરુષ પણ દિવસે શયનગૃહમાં સ્ત્રી સાથે ન હોય. અને આ અત્યારે ત્યા છે?’

બ્રાહ્મણ આગણ વધ્યો. શયનગૃહનો દરવાજો ખુલ્યો છે. રાજ જનક પલંગ પર બેઠા છે. બાજુમાં રૂપવતી યુવાન રાણી છે. એ તો આ જોઈને ત્યા ને ત્યા થીજી ગયો. આ શું? પણ જનક તેના મુખના ભાવ પરથી જ સમજ ગયા, તેથી પલંગ પરથી નીચે ઊત્તર્યા વિના જ તેનું સ્વાગત કરતાં બોલ્યા : “પદ્ધારો બ્રહ્મદેવ! પદ્ધારો!”

પણ તે ત્યાંથી હલી-ચલી શકતો નથી. અંદર જવું કે ન જવું તેની મુંજુવણમાં પડ્યો. ત્યા તો જનકે બીજાવાર સ્વાગત કરતાં કહ્યું: “પદ્ધારો બ્રહ્મદેવ પદ્ધારો! સંકોચ ન કરો. ખુશીથી ચાલ્યા આવો.”

હવે બ્રાહ્મણ નજીક ગયો અને જોઈને આશ્રયચક્તિ થઈ ગયો. અરે! આમ? એણો જોયું કે રાજનો એક હાથ રાણીના ગળામાં છે અને બીજો હાથ પોષ મહિનાની કડકડતી ઠંડીને ઉડાડવા સગડીના અંગારા પર છે. એ સમયે હાથ બળી રહ્યો હતો. દૂરથી તે આ જોઈ શક્યો નહોતો. નજીક આવતાં પરસ્પર વિરોધી બે દૃશ્ય એકસાથે જોયાં. અને સાથે સાથે એ પણ જોયું કે રાજ જનક આ બશેમાં સ્થિતપ્રણ છે. નથી તેમને રાણીના સ્પર્શનો હર્ષ કે નથી બળતા હાથનો ખેદ. મુખ પરની એક રેખા પણ બદલાઈ નથી. નિર્વિકાર દશામાં સ્થિર છે. સુખ અને દુઃખથી પર થઈ ખરેખર

વિદેહ દર્શાની અનુભૂતિમાં જ એ હતા. આ જોઈને બ્રાહ્મણ તો પાણી-પાણી થઈ ગયો. આવ્યો હતો જનકની પરીક્ષા કરવા, તેનો અહેંકાર ઉત્તરવા પણ તેનો પોતાનો જ અહેંકાર ઉત્તરી ગયો. અને તે જનકના ચરણમાં નમી પડ્યો.

કહે છે : “મહારાજ ! આજ સુધી એમ સમજતો હતો કે તમે ખોટા છો. લોકોએ તમને ખોટેખોટાં વખાણ કરીને ચડાવ્યા છે. પણ ના, એમ નથી. હું ભ્રમમાં હતો. હું ઘણાં શાસ્ત્રો ભાગ્યો. અનેકને વાદ-વિવાદમાં મેં હરાવ્યા. પણ સુખ અને દુઃખથી પર થઈ, જે ઉદાસીનતા આપ કેળવી શક્યા છો, તે મારામાં નથી. એક સ્ત્રીના સંગથી નથી આપને ખુશી, નથી સુખ અને અંગારાથી જલતા હાથની વેદનાથી નથી આપને દુઃખ ! ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી, બધી જવાબદારીઓ સંભાળતા પણ આપે ખરેખર વિદેહદર્શા પ્રાપ્ત કરી છે.”

દેહ હોવા છતાં પણ દેહના ધર્મો પ્રત્યે ઉદાસીનતા, તેનું નામ છે વિદેહ દર્શા. દેહ કોને ન હોય ? સિદ્ધોને જ ! એ સ્ક્રિવાય બધા જ જીવોને દેહ હોય છે. દેહના રાગને કારણો જ વિષયોમાં રાગ-ભાવ હોય છે. જો દેહ પ્રતિ રાગ ન હોય તો વિષયોમાં રાગ ટકી શકતો નથી. એ આપોઆપ દૂર થઈ જાય છે. બહુ ગ્રયાસ પણ કરવો પડતો નથી.

અહીં રાજા જનક એવા જ વિદેહી છે. તે પણ બ્રાહ્મણ માટે કોઈ આદર્શરૂપ બની ગયા. સત્યાર્થી બ્રાહ્મણો ત્યાં જ બધાંય પોથી-પાનાં છોડી દીધાં અને પાણી મૂક્યું કે હવે કોઈ સાથે વાદ-વિવાદ કરવા નહિ જાઉં. કોઈને હલકા પાડીશ નહિ. આમ અહેંકાર ત્યાં મૂકી દઈ હળવોકૂલ થઈ વિદાય થયો.

ખારા બંધુઓ ! રાજા જનકના જીવનની આ વાત તમારી સામે એટલા માટે જ રાખી કે અંતરમાં ઉદાસીનતા જાગ્રત કરવા માટે સંસાર છોડી સાધુ બનવું જ પડે એવું જરૂરી નથી. ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલો ગૃહસ્થી, બધી જ ફરજો બજાવતાં બજાવતાં પણ વિવેક સહિત જીવે તો આંતરવૃત્તિમાં વૈરાગ્ય પ્રગાટ થાય છે. જેને જરૂર પદાર્થની નિઃસારતાનું ભાન છે, જરૂર સુખ આપી શકે જ નહીં આવો દૃઢ વિશ્વાસ છે તે અવશ્ય આત્મવૃત્તિને પામે છે.

કોઈ પણ પદાર્થ હોય, તે અતિ પ્રિય લાગતો હોય, અને એને સુખનું કારણ માનતા હોઈએ, પણ ખરેખર તેમ નથી. માનો કે તમને ગુલાબજાંબુ

બહુ જ ભાવે છે. તમે એમ કહેતા હો કે ભાઈ ! આપણને ગુલાબજાંબુ મળે તો બીજું કાઈ ન જોઈએ ! પણ બીમાર પડ્યા, અને ત્યારે જો એ મળે તો એ ઝેરનું કામ કરે. એટલું જ નહિ પણ કોઈ દુઃખ પ્રસંગ આવી પડ્યો હોય અને મન બિન થઈ ગયું હોય અને એવા સમયે કોઈ તમારી સામે ગુલાબજાંબુ લાવીને મૂકે તો ખાવાનું મન થશે? અરે ! ગુરુસો આવશે. કહેશો-હટાવ આને અહીંથી ! જોવા પણ ગમતાં નથી ! કેમ શું થયું? એ મળે તો બહુ મોજ પડે તેમ કહેતા હતા ને? પણ ના, મનોવૃત્તિ બરાબર નથી તેથી સુખકારક લાગતો પદાર્થ પણ દુઃખાથી લાગે છે.

બંધુઓ ! જરૂર પદાર્થ આપણને સુખી કે દુઃખી ન બનાવે. સુખ અને દુઃખ આપણી અંદર જ પડ્યાં છે. જે કેવળ મનની ભ્રમણ છે. આ સમજણ માત્ર બુદ્ધિજન્ય જ નહીં પણ હદ્યસ્પર્શી આવી જાય તો જરૂર પદાર્થો પ્રત્યે ઉદાસીનતા થાય છે. અને પછી જે મળે તે ખાઈ લેવાય, જેવું મળે તેવું પહેલી લેવાય. જેવી પરિસ્થિતિમાં રહેવું પડે તેમાં રહી શકાય. આમ ઉદાસીનતા આવે, પદાર્થો પ્રત્યે અને વિષયો પ્રત્યે.

દીદિયો પોતાના વિષય તરફ નહીં જાય. જશે તો પણ ત્યાં ટકશે નહીં. પાછી વળશે. તેનું નામ વૈરાગ્ય.

“વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આત્મજ્ઞાન.”

વૈરાગ્યની સફળતા માટે સર્વ પ્રથમ રાગ-ભાવના ક્ષેત્રને સીમિત કરવું પડશે. ત્યારે જ આત્મજ્ઞાન જાગશે. તે પહેલાં નહીં. જે વ્યક્તિ એમ વિચારે છે કે આ ધર્મમાર્ગો આવતાં મને આત્મજ્ઞાન થાય, હું મારા આત્માને જાણું, ઓળખું તો આ જિજ્ઞાસાને પૂર્ણ કરવા માટે પહેલાં જરૂર પદાર્થ પ્રત્યે અંતરમાં ઉદાસીનતા કેળવવી પડશે. એ ઉદાસીનતા જરૂરના આકર્ષણને તોડી નાખશે. અને વૃત્તિને આત્મા તરફ વાળશે. આત્મા તરફ જાગ્રત થયેલો વિવેક આત્મજ્ઞાનને લઈને જ જંપશે તો આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ શું છે તે અવસરે કહેવાશે.

....જો સહ આત્મજ્ઞાન!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની, અનંતર્દર્શની પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોકાનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોકભાર્ગની આરાધના સમ્યગ્લંદર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્લચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના આત્માના સિદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિની સાથે અનંત શાશ્વત સ્થિતિનું સર્જન કરે છે. જે સ્થિતિ, જે સ્વરૂપદશા, જે સ્વાભાવિક સુખનો અનુભવ જીવે આજ સુધી કર્યો નથી, તે અનુભવ આરાધનાથી થાય છે. એ દશાની પ્રાપ્તિ માટે જીવોનો જે પુરુષાર્થ છે તે આદરણીય, શ્રદ્ધનીય અને આચરણીય છે. શાસ્ત્રોમાં આ પુરુષાર્થ કરી રીતે કરવો કે જેથી જીવ સ્વભાવદશાને પામી શકે, એની જ વાતો અનેક રીતે કરવામાં આવી છે. શાસ્ત્રવચનોને લક્ષ્યમાં રાખી અંતરમાં ઉતારવાનો પ્રયાસ થાય તો સિદ્ધિને પામી શકીએ.

આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં મોકભાર્ગની પ્રાપ્તિ માટે, જીવને બાધ્ય-આભ્યંતર કેવાં કેવાં સાધનોની ક્યારે ક્યારે આવશ્યકતા છે એ બતાવવામાં આવ્યું છે. મોકભાર્ગની ભ્રમણમાં ફસાયેલા બે પ્રકારના જીવોનું વર્ણન કર્યા પછી; એ ભ્રમણમાંથી બહાર નીકળીને શું આચરણીય છે એ બતાવતાં શ્રીમદ્ભૂજાએ કહ્યું છે:-

**“વૈરાગ્યાદિ સફળ તો, જો સહ આત્મજ્ઞાન;
તેમજ આત્મજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિ તણાં નિદાન”.....૬....**

વૈરાગ્ય એ શું છે? તેનું વિવેચન ગઈ કાલે કર્યું. રાગાનું જ એક સ્વરૂપ કે જે પ્રશસ્ત હોય. જે બાધ્ય જગતથી સંબંધિત ન હોય. જે રાગ બાધ્ય જગતથી પર થઈને, આંતરજગતમાં ફેલાય તે વૈરાગ્ય. જાગતિક પદાર્થો પરની પ્રીતિ તે રાગ અને આંતરિક ઉચ્ચ ધ્યેય-કોઈ ઉચ્ચ હેતુ પ્રત્યેની પ્રીતિ તે વૈરાગ્ય.

આપણો આપણા રાગ-ભાવને, સ્નેહભાવને સૂક્ષ્મ દસ્તિથી મૂલવીએ

તો જરૂર સમજશો કે આપણી પ્રીતિ બાધ્ય જગતને જ ઓળખે છે. સ્નેહભાવ તો સહુમાં પડ્યો છે. જેની પાસે હદ્ય છે, જેની પાસે લાગણીઓ છે. સ્નેહ અને પ્રેમની ભાવના છે, એ ક્યાંક ને ક્યાંક બહાર નીકળતી જ હોય છે.

અરે! ગમે તેવો કૂર માણસ હોય, અત્યાચારી હોય, પાપી હોય, પણ એના અંત:કરણમાં પણ ક્યાંક કૂણી લાગણીઓ પડી હોય છે. કોઈ માણસે પોતાના જીવનમાં સેકડો હત્યાઓ કરી હોય, માણસોને મચ્છરની જેમ ચોળી નાખ્યા હોય, ખૂન કરતાં એના હદ્યમાં જરા પણ કંપારી ન છૂટી હોય, એ જ માણસ પોતાના બાળકની નાની પીડા જોઈને ધૂજી ઊઠતો હોય છે. અંખમાં આંસુ આવી જતાં હોય છે. એટલે કે એના અંતરમાં રહેલ સ્નેહભાવ ત્યાં જાગ્રત થઈ જાય છે. એ બતાવે છે કે સર્વ મનુષ્યોના હદ્યમાં રાગ-ભાવ છે. અને એ ભાવ ક્યાંય ને ક્યાંય બહાર નીકળતો હોય છે.

બાધ્ય જગતમાં ફેલાયેલી આપણી આ પ્રીતિ, તેમાંથી જ સુખ મેળવવાનો પ્રયાસ કરે છે. મનોવૈજ્ઞાનિક દસ્તિથી વિચાર કરજો કે જ્યાં આપણી પ્રીતિ જોડાઈ છે, પછી એ વ્યક્તિ હોય, વસ્તુ હોય, વાતાવરણ હોય, પણ તેમાંથી સુખ મેળવી લેવાનો સ્વાર્થ પણ સાથે જ જોડાયેલો હોય છે. ત્યાંથી કંઈક મેળવી લેવું છે, કંઈક અંતરનો આનંદ પામી લેવો છે. આ વૃત્તિ જ જીવમાં વ્યાકૂળતા પેદા કરે છે. જ્યાં પ્રીતિ છે ત્યાંથી મનનો માનેલો આનંદ નથી મળતો, જેટલી માત્રામાં સુખ જોઈએ છે એટલું નથી મળતું. જે જે અપેક્ષાઓ એ પ્રીતિપાત્ર પાસેથી રાખી હોય તે નથી સંતોષાતી ત્યારે જીવ ખૂબ વ્યાકૂળ બની જાય છે, દુઃખ અનુભવે છે. પણ ખરેખર પ્રીતિ આનું નામ નથી. સર્વ પ્રકારના સ્વાર્થથી રહિત ભાવ તે જ સાચી પ્રીતિ.

મહાયોગી આનંદધનજી પ્રભુજક્તિમાં મસ્ત બનીને પોતાના અંતરની સર્વ પ્રીતિને પ્રભુમાં જ આરોપી દે છે, ત્યારે તેઓ બોલી ઊઠે છે -

‘ઔર ન ચાહું રે કંત’

બીજું કોઈ ન જોઈએ મારે. મારે તો મારો ઋષભ જ જોઈએ. એ સિવાય બીજું કશું ન ખ્યે. અહીં ઋષભ એ માત્ર પ્રતીક છે. ઋષભ એટલે માર્ગદેવાનો પુત્ર નહીં. પરંતુ પોતાના આત્મામાં પડેલું પરમ આત્મતત્વ. જે અનંત વીર્ય-શક્તિ રૂપ છે. જેનાથી વધુ સુંદર, અદ્વિતીય, અનુપમ બીજો

કોઈ હોઈ જ ન શકે. એ પરમ તત્ત્વ સિવાય મારે બીજું કશું જ ન જોઈએ. મારે મેળવવાની જે કંઈ બેવના છે, પામવાનો જે કંઈ મારો પુરુષાર્થ છે, એ પુરુષાર્થ માત્ર મારા પરમાત્મ તત્ત્વ માટે જ છે. એ સિવાય મારો પુરુષાર્થ બંધ છે, અંધ છે, કેટલી બધી તીવ્ર લગની!

જ્ઞાનીઓ એમ કહે છે કે બાધ જગતમાંથી દસ્તિ વાળીને, તારા આત્મામાં રહેલા અનુપમ ખજના પર શ્રદ્ધા કરીને એમાંથી જ કંઈક પામવાની પ્રબળ ભાવના જાગો, અંદર પડેલાં આકર્ષણોમાંથી કોઈક આકર્ષણ તને લોભાવતું થાય, ત્યારે એ તારી સાચી પ્રીતિ છે. તારો સાચો વૈરાગ્ય છે. પણ આપણને ક્યાં જાણ છે કે આની અંદર (આત્મામાં) પણ અનેક આકર્ષણો પડ્યાં છે.

બહારનાં આકર્ષણો તરત જેંયે છે. જીવ એમાં તરત લોભાઈ જાય છે. તેમાંથી આ કાળમાં બહાર પગ મૂક્યો નથી. ને તમારા માટે Attractions ઊભાં થયાં નથી! જ્યાં જ્યાં દસ્તિ નાખો ત્યાં ત્યાં સર્વ ઈન્દ્રિયોના વિષયોનાં પોષક તત્ત્વો પડ્યાં જ છે. કંઈક જોઈ લેવાનું આકર્ષણ થાય છે. કંઈક સાંભળવાનું આકર્ષણ થાય છે, તો કંઈક જીબને Taste લેવાનું, ઘાણણને ગંધનું અને ત્વચાને સ્પર્શનું આકર્ષણ થાય છે. કેટલાં આકર્ષણો પડ્યાં છે? અને જીવને આકર્ષાત્માં વાર કેટલી? જરાય નહીં. પછી એને ઉંમર સાથે, સમજણા સાથે કોઈ સંબંધ રહેતો નથી.

એ વિષયો, એ તત્ત્વો જ્યારે આકર્ષ છે, ત્યારે જાતને ભૂલી જાવ છો ને? હું કોણ છું? કેવો છું? ક્યાં છું? મારે શું કરવું યોગ્ય છે? શું કરવું અયોગ્ય છે? એનું ભાન રહે ખરું? નથી રહેતું. ભાન ભૂલી જઈ, જેના પ્રત્યે આકર્ષણા છો, તેને મેળવીને ભોગવી લેવા માટેના ઉપયારો કરતા રહો છો. વિચારો તો ખરા, આ જે કંઈ થઈ રહ્યું છે, તે ઢીક થઈ રહ્યું છે?

જ્યાં સુધી અંતરમાં પડેલા સત્ત્વને જાણ્યાં નથી. મારામાં પણ જબરદસ્ત આકર્ષણો પડ્યા છે, જે કંઈ માણવાનું, ભોગવવાનું, અનુભવવાનું છે તે મારી અંદર જ છે, એ બહારના કોઈ પણ પણ પદાર્થમાંથી મળી શકે તેમ નથી, આવો દઢ વિચાર, દઢ શ્રદ્ધા આત્મામાં જાગો, પછી જ અંતરમાં વૈરાગ્ય પ્રગાટ થાય. આવી શ્રદ્ધા ન જાગો ત્યાં સુધી વૈરાગ્ય આવે નહીં.

જન્મયા ત્યારથી જ બહારનાં આકર્ષણોથી આપણો આકર્ષાઈ રહ્યા છીએ.

અને ઉંમરના વધવા સાથે એ આકર્ષણો એટલાં વધતાં જાય છે કે આપણો એકલા એને માણિ લેવા માટે પૂરા પડતા નથી. થાય છે શું! આ એકલો જીવ, સમયની મર્યાદા અને ઠગાલાબંધ આકર્ષણો. કેટલો સમય લઈને આવ્યા છીએ? બસ, બહુ તો ૧૦૦ વર્ષ! ના રે ભાઈ! ૧૦૦ અને ૧૦૦ની ઉપર જાય એનાં નામ તો લખાય છે. Guinness Bookમાં આપણાં નામ એમાં આવવાનાં હોય એવું કંઈ લાગતું નથી. ૫૦, ૬૦ કે ૮૦ કે વળી એથીયે ઓછી આયુષ્મર્યાદા લઈને આવ્યા છીએ. આટલા થોડા સમયમાં આખાયે જગતમાં જેટલા પદાર્થો છે, એ બધા આપણો ભોગવી લેવા છે. ભોગવાઈ જશે? ના, તો પછી શું થશે? નહીં ભોગવાય એ બબર છે પણ ભોગવવાની કામના તો અંતરમાં પડી જ છે. તો પછી ભોગવા વિના જ જવું પડશે? હા, એમ જ. પદાર્થો અહીં પડ્યા રહેશે અને આપણો ચાલ્યા જઈશું. પણ હું તમને પૂછું કે જઈને ક્યાં જશો? ક્યાંયે જવાના નથી, હં! આપણી શુદ્ધ કાદ્યિયાવાડી ભાષામાં કહીએ તો ‘પાછા થવાના.’ કોઈ મરી જાય એટલે એમ કહેવાય કે અમુક ભાઈ ‘પાછા થયા.’ બહુ સરસ શબ્દપ્રયોગ છે.

કર્મ ફિલોસોફી પણ એ જ કહે છે. અને તે એમ જ છે. પાછા થવાનો અર્થ એ થયો કે અહીં ને અહીં ક્યાંક જન્મયા છે. અહીં બીજે જવાના ક્યાં? કારણા કે અહીં જ ચારે બાજુ એની પ્રીતિ પડી છે. પદાર્થો અનંત છે. અને એ અનંતને ભોગવી લેવાની લાલસા લઈને મર્યાદા છે. એટલે એ ભોગવવા એને પાછું થવું જ પડે. તેથી ફરીને અહીં જ જન્મવું અને ફરીને અહીં જ મરવું એ જ ચક ચાલુ રહે છે.

આ એક જન્મમાં જેટલો કાળ ગયો એટલા કાળમાં કેટલું બધું ભોગવ્યું, પણ તૃપ્ત થયા ખરા? સમય અને શક્તિ આટલાં વેડફ્યા પછી પણ કંઈ હથ આવ્યું ખરું? તૃપ્તિ થતી નથી, અસંતોષની આગ હ્મેશાં જલ્યા કરે છે. ગમે તેટલું પામ્યા પછી, ગમે તેટલું ભોગવ્યા પછી પણ આત્માને તૃપ્તિનો ઓડકાર એ ખાવા દેતી નથી. તો પછી આપણો કેમ ન વિચારીએ કે પદાર્થો આટલા ભોગવ્યા પછી પણ જો એ તૃપ્તિ નથી આપી શકતા તો જરૂર ક્યાંક જામી છે. પદાર્થો તૃપ્ત કરવા સમર્થ નથી તો પછી કોણ સર્મર્થ છે?

એમ લાગો છે કે કોઈક એવી બીજી વસ્તુ પડી છે, કોઈક જગ્યાએ કંઈક એવું સત્ત્વ પડ્યું છે કે જેને માણવાથી જીવને તૃપ્તિ થશે. એ સત્ત્વ કયું

છે? એ વિચારતાં સમજાશે કે એ સત્ત્વ આપણા અંતરમાં જ પડવું છે, કયાંય બહાર નથી. અંદરનું એ સત્ત્વ જ્યારે આપણા આકર્ષણનું કેન્દ્ર બનશે ત્યારે જ આપણો અંતર તરફ વળી શકીશું. પણ એના માટે શ્રદ્ધા જોઈએ. એવી દઢ શ્રદ્ધા કે બહારના કોઈ પણ પદાર્થ, કોઈ પણ વ્યક્તિ સાથેની પ્રીતિ મને સુખ મળ્યું નથી અને બહારના કોઈ પણ પદાર્થ, કોઈ પણ વ્યક્તિ સાથેની પ્રીતિ મને સુખ દેવા અસર્મર્થ જ છે. આ જેને યથાર્થરૂપે સમજાયું છે, અરે! જેણે અનુભવ્યું છે, અંતરના ઉંડાણમાંથી અનુભવ્યું છે એવા આત્મ-અનુભવી મહિયોગી આનંદધનજીએ, તેમના ઋષભ સાથે પ્રીતિ જોડતાં બહુ જ સુંદર સમજાવું :

પ્રીત સગાઈ રે જગામાં સહુ કરે રે, પ્રીત સગાઈ ન કોઈ;
પ્રીત સગાઈ રે નિરૂપાધિક કહી રે, સોપાધિક ધન ખોઈ ।
ऋષભ જિનેશ્વર પ્રિતમ માહરો રે, ઓર ન ચાહું કંત ॥

કેટલા સાથે પ્રીતિ જોડી? કેટલાય સાથે તમારે એવા સંબંધો હોય છે કે Relation ની દસ્તિથી, તમારા લોહીના સંબંધથી, એની સાથે કશોય સંબંધ ન હોય, પણ તમે એના માટે કહો છો કે આ મારા સ્નેહી છે. સ્નેહી એટલે એમની સાથે મેં પ્રેમનો સંબંધ જોડચો છે. પ્રીત જોડી છે. પણ આનંદધનજી કહે છે કે ખરેખરી પ્રીતનો સંબંધ કોઈ જોડી શકતું નથી. શા માટે? ‘પ્રીત સગાઈ નિરૂપાધિક કહી’ જેમાં કોઈ પણ પ્રકારની ઉપાધિ ન હોય, રાગ-દ્રેષ્ટ કે સ્વાર્થની ભાવના જેમાં એક પૈસા માત્ર પણ જોડાયેલી ન હોય. એનું નામ પ્રીતિ. હવે તમે તપાસી લો તમારા સંબંધોને. અનેક સાથે તમારા સંબંધો જોડાયેલા છે. એ સંબંધો નિઃસ્વાર્થી છે ખરા? કે કંઈક મેળવવાની ઈચ્છા ત્યાં રહે છે? ભવે કોઈ ભૌતિક અપેક્ષા ત્યાં ન હોય! ધન પણ ન જોઈતું હોય કે બીજું પણ કાંઈ ન જોઈતું હોય પણ એટલી ભાવના તો અંતરમાં રહે ને કે હું એને જેટલો પ્રેમ કરું છું, એટલો પ્રેમ એ પણ મને આપે. હું એના વિષે જેટલો ઘ્યાલ રાખું એટલો જ ઘ્યાલ એ મારા વિષે રાખે તો જ ટકી રહે ને? નહીં તો ટકે ખરો? તમે એના માટે બધું કરતા હો ને એ તમારા માટે કંઈ ન કરે તો? તરત સંબંધો તૂટી જાય. તૂટી જાય છે ને? તેનું કારણ એ છે કે આ પ્રેમ આરોપિત છે. કૂત્રિમ છે. પણ અકૂત્રિમ નથી. પરાવલંબી પ્રેમ છે. અને એ પરાવલંબન વ્યક્તિરૂપે, પદાર્થરૂપે કે પરિસ્થિતિરૂપે હોય, સ્થાયી રહે જ નહીં. તો એ બધી ઉપાધિ છે. જેનો પ્રયત્ન પણ ઉપાધિપૂર્વકનો અને પરિણામ પણ ઉપાધિ સહિતનું અર્થાત્ જેના આદિ, મધ્ય અને અંત, સર્વીગમાં ઉપાધિ જ ભરેલી છે અને ‘સોપાધિક ધન ખોઈ’ એવી ઉપાધિ

સહિતની જે પ્રીતિ છે, એ પ્રીતિ આત્મધનને ખોઈ નાખે છે.

એટલે જ આનંદધનજીએ સંસારી સાથે પ્રીતિ ન જોડતાં, ઋષભ સાથે જોડી છે. અને તેઓ કહે છે, ‘ઋષભ જિનેશ્વર પ્રિતમ માહરો.’ કેટલો ભાવભર્યો શબ્દ છે! ‘પ્રિતમ! તમે કહેશો, મહારાજ! એમાં સુંદર શું? ભાવ શું? બધાય જાણો છે પ્રિતમ શબ્દનો અર્થ. આપણી રૂઢિ પરંપરામાં આ શબ્દનો અર્થ શું થાય? પત્ની એના પતિને પ્રિતમ કહે, એક નારી એના પ્રેમીને પ્રિતમ કહે. પણ પ્રિતમ શબ્દનો શાબ્દિક અર્થ શું છે? જાણો છો? આપણો વાકરણમાં રિચ્રી શીઝ્યા છીએ. સામાન્ય, તુલનાત્મક અને સર્વોચ્ચ્યુ’

જે આપણાને બહુ ગમે છે તે પ્રિય, એનાથી વધુ ગમે તે પ્રિતર, અને જે સૌથી વધુ ગમે કે એની કક્ષામાં બીજા કોઈને મૂકી શકાય નહીં તે પ્રિતમ. આમાં પતિ કે પ્રેમી એવો અર્થ ક્યાં આવ્યો? સર્વોકૃષ્ટ પ્રિતાના ભાવે જ કવિઓએ જ્યાં પ્રભુ-ભક્તિ ગાઈ છે. ત્યાં પ્રભુને પ્રિતમની ઉપમા આપી છે. ભક્ત કહે છે કે હે પ્રભુ! સારાયે વિશ્વમાં તાચથી વધુ પ્રિય મને કોઈ નથી. એટલે તું મારો પ્રિતમ છે.

તમને સૌથી વધારે પ્રિય શું છે? સંસાર પ્રિય છે. તો સંસાર તમારો પ્રિતમ અને વિષય વિકારો પ્રિય હોય તો એ પ્રિતમ. તમને ધન પ્રિય છે તો ધન પ્રિતમ. પ્રતિષ્ઠા પ્રિય છે તો પ્રતિષ્ઠા પ્રિતમ, નામના પ્રિય છે તો નામના પ્રિતમ અને જીજના ચટાકા પસંદ હોય તો એ પ્રિતમ. શું પસંદ છે? સૌથી વધારે શું ગમે છે? જરા અંતરને પૂછો! અંતરશોધ કરવા જશો તો એમાં ગુંચવાઈ જશો, સ્પષ્ટ ખુલાસો નહિ મળે. તમે પોતે જ અંત:કરણમાં મૂજાઈ જશો. આજે મેં તમને અહીં વાય્યાનમાં કહું છે, આજા દિવસમાં કે રાતે સમય મળે ત્યારે બે-પાંચ મિનિટ એક બાજુ બેસીને જરા વિચાર તો કરી જોજો આના ઉપર! ભલે મને કહેવા નહીં આવતા, મારે નથી સાંભળવું, કારણ કે મને બબર છે, નહીં કહો મને, પણ પૂછી લેજો અંતરને.

મને એમ લાગે છે કે એકસાથે ચાર, પાંચ, છ પદાર્થો ભેગા થશો, અને તમને એમ થશો કે આમાં પર્સન્ટેઇઝ કેમ મૂકું? આને પ્રિય કહું કે આને કહું? આ વધારે ગમે છે તો તેને પ્રિતમ કહું? પણ ના, એના કરતાં આ વધારે ગમે છે. અને સહુથી વધુ ગમવામાં પણ ઘણું ઘણું છે. એટલે એનો

અર્થ એ થયો કે તમારે કોઈ પ્રિયતમ જ નથી. પ્રિયતમનો સંબંધ પણ સ્વાર્થી જ છે. જ્યાં સ્વાર્થ સધાતો હોય, તમારા મનની ભાવનાને જ્યારે જે વધારે અનુકૂળ વર્તે ત્યારે તે તમારો પ્રિયતમ! આ કેવું કહેવાય? સારું કહેવાય ખરું? તમારી સામાજિક કે નૈતિક દૃષ્ટિ શું કહે છે? જ્યારે જે ગમે તે પ્રિયતમ એવું હોઈ શકે કે પ્રિયતમ તો એક જ હોય? અનેક હોય એવું ના બને. પણ એવું છે ખરું? અંતરને ઢંગોળશો તો અંતર કહેશો કે આયે ગમે છે અને પેવું પણ ગમે છે. અને કોઈનેય હું ઓછા માર્ક દેવા તૈયાર નથી. આ જ કારણ છે કે આપણો અટવાયેલા રહીએ છીએ. કોઈમાંથી કાંઈ જ પામી શકતા નથી.

જ્ઞાની પુરુષો આપણને વારંવાર કહે છે કે બહારના જગતમાં જે વ્યક્તિમાં, જે વસ્તુમાં, જ્યાં જ્યાં તારી પ્રીતિ જોડી છે તે નાશવંત છે. તે પ્રીતિ શાશ્વત સુખ દેનાર નથી, ત્યાંથી પાછો વળ. અને તારા અંતરમાં ઉત્તર. તારામાંથી તને ઘણું સુખ પ્રાપ્ત થાય તેમ છે. એના Attractionમાં લોભાઈને તું ખેંચાઈશ, એ તરફ વળીશ તો એને તું પામી શકીશ. કારણ તારા અંદરમાં પડેલું તત્ત્વ સ્વાવલંબી છે. અફ્ક્રિમ છે, સહજ છે. પણ અંતરનું એક એવું પ્રબળ પ્રલોભન જામે તો બહારનું પ્રલોભન છૂટે. નહીં તો ના છૂટે? બાળકને તમે ચોકલેટ આપો તો એ માટી છોડે. નહીં તો બાળક માટી ના છોડે. બંધુઓ! બહારના સંબંધો, બહારની પ્રીતિઓ આપણા માટે માટી જેવી છે.

મહાપુરુષો આપણા આત્માની શક્તિઓને બતાવતાં કહે છે કે સુખ તારામાં છે પણ બાધ સુખ મેળવવા જતાં, તારા અંતરનું સુખ તું ગુમાવી દે છે.

**“સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે, લેશ એ લક્ષે લહો,
કાણ કાણ ભયંકર ભાવ મરણો, કાં અહો રાચી રહો.”**

‘સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે’ વિચાર કર્યો છે કયારેય આ પંક્તિનો? બહુ વાર આ ગાતા હશો, બહુ વાર સાંભળતા હશો. સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે એ કઈ રીતે બને? સુખ પ્રાપ્ત કરતાં તો સુખ મળે, ટળે તો નહીં. તો આમાં આમ કેમ લખ્યું શ્રીમદ્ભૂજાએ? કંઈ ભૂલ નથી લાગતી તેઓની? આપણો બાધ દૃષ્ટિથી જ જોવા ટેવાયેલા છીએ. એટલે આપણાને એમ લાગે છે કે આમાં કંઈક બરાબર નથી. પણ આ મહાપુરુષો જ્યારે કોઈ પણ વાત

આપણી સમક્ષ મૂકે છે ત્યારે બાધ અને આભ્યંતર બેય દૃષ્ટિ એમની સામે હોય છે. એ બેય દૃષ્ટિને સામે રાખી આપણાને સમજાવે છે. એટલે એ કહે છે. ‘સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે’ પહેલું સુખ તે ભૌતિક સુખ, તેની પ્રાપ્તિ માટેનો પુરુષાર્થ કરતાં આત્મિક સુખ ટળી જાય છે. કેમ? આમ શા માટે? બહારનાં સુખો મેળવીને શું પ્રાઇઝો સુખી નથી થતાં?

સુખની વ્યાખ્યા શું છે તમારી? જેની પાસે બહારનાં સુખ-સાધન, સગવડતાઓ છે એ સુખી. લોકો કહેતા હોય છે કે ફલાણા ભાઈ બહુ સુખી છે. કેમ સુખી છે? એમ પૂછીએ તો કહે, તેમની પાસે બધું છે. લાડી, ગાડી, વાડી. આ બધું જ છે તેથી તેઓ સુખી છે. આ બાધ સુખ છે. બાધસુખ-પ્રાપ્તિની કામના એ જ મૂર્છા છે, બેભાનતા છે. અને તે સુખને મેળવવાના પ્રયતનથી આ મૂર્છા વધુ ગાઢ થતી જાય છે. જેના કારણો અંદરથી ઉછળતી રાગ-દ્રેષ રૂપ વિભાવ પરિણાતી ઘોર કર્મબંધનની પરંપરા સર્જે છે. અને તેના કારણો આત્મામાં રહેલ સુખ, વધુ ને વધુ દબાતું જાય છે. આત્મિકસુખની અનુભૂતિ ભારેકર્મી જીવ કરી શકતો નથી. માટે જ શ્રીમદ્ભૂજાએ કહ્યું છે કે ‘સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે.’ બાધસુખ લેવા જતાં આંતરસુખનો નાશ થાય છે. કારણ જેમાં સુખ નથી તેમાં જ મેળવવાનાં ફાંઝાં મારે છે. આ જ મોટી મૂર્ખતા છે અને મૂર્ખ પ્રયતનોથી વાતાવરિતા દૂર જ રહે છે. આ વિપરીત પ્રયતનનું નામ જ મિથ્યાત્વ છે.

‘કાણ કાણ ભયંકર ભાવ મરણો, કાં અહો રાચી રહો’ આ પંક્તિ ખૂબ જ સમજવા જેવી છે. ભાવમરણ એ શું? અને દ્રવ્યમરણ એ શું? અને દ્રવ્યમરણ તો આપણો જાડીએ છીએ. નાનાં-મોટાં દરેક પ્રાઇઝોને મરતાં આપણો જોયાં છે. શરીરમાંથી આત્માનું નીકળી જવું તે દ્રવ્ય-મરણ. એ કોણા નથી જાણતું? પણ દ્રવ્ય-મરણને જોઈ આપણાને કદી ભાવ-મરણ માટેની વિચારણા જાત્રત થઈ ખરી? બંધુઓ! સિદ્ધિ કોણા પામી શકે છે? જેનામાં સહજ યોગ્યતા આવા પ્રકારની હોય તે જ. પોતાની યોગ્યતાના કારણો જ્યારે જ્યારે આવાં નિમિત્તો આવે ત્યારે એ જીવ પોતામાં ઉત્તરી જાય છે. આવાં નિમિત્તો અને અંતર્મુખી બનાવે છે.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રની રચના કરનાર શ્રીમદ્ રાજચંદ્રજી ત્યારે સાત વર્ષની ઉમરના હતા અને તેમના ગામ વવાણિયામાં અમીચંદ્રભાઈ નામના એક ગૃહસ્થનું મરણ થયું. આ નાનકડા રાયચંદ્ર સાંભળ્યું. વળી મરનાર

ભાઈ રાયચંદ્રભાઈ પ્રતિ ઘડું જ વાત્સલ્ય ધરાવતા હતા. ‘મરવું’ એ શું? તેની રાયચંદ્રભાઈને ખબર ન હતી. તેઓ તો તરત પોતાના દાદાજી પંચાણભાઈ પાસે ગયા, અને તેઓને પૂછ્યું :

“દાદાજી! અમીચંદ્રભાઈ મરી ગયા?”

દાદા કહે : “હા બેટા! તેઓ મરી ગયા.”

“દાદાજી! મરી ગયા એટલે શું?”

આ પ્રશ્નનો જવાબ કેમ આપવો? અણસમજું બાળકને શું સમજાવવું? સર્વ-સામાન્ય બાળકને સમજાવાય તેમ દાદાજીએ રાયચંદ્રભાઈને કહ્યું :

“બેટા! હવે તેઓ બોલશો-ચાલશો નહિ. ખાશો-પીશો નહિ, કંઈ જ નહિ કરે.”

“પણ શા માટે નહીં કરે? એ તો એવા ને એવા જ છે. પછી શું કામ કંઈ જ નહીં કરે?”

“બેટા! જે મરી જાય તે કંઈ ન કરે.”

પણ આનાથી રાયચંદ્રભાઈને સંતોષ ન થયો. એ વિચારે છે એવું શું થઈ ગયું? હમણાં થોડીવાર પહેલાં બધું જ કરતા હતા અને એટલી વારમાં બોલતા ચાલતા બંધ થઈ ગયા! એમ કેમ? અને પોતાના જ અંતરના પ્રશ્નનું સમાધાન કરવા તેઓ તે મરનાર ભાઈના ઘરે પહોંચી ગયા. જઈને જોયું તો કેટલાક ભાઈઓ તેમને નનામીમાં જોરથી બંધી રહ્યા હતા. એ જોઈને રાયચંદ્રભાઈના દીલમાં કરૂણા જાગ્રી. તેઓ વિચારે છે : અરેરે! આ બધા કેવા છે? શા માટે આમને બાંધે છે? એમને કંઈ થતું નહિ હોય? અને અમીચંદ્રભાઈ પણ કેમ કંઈ બોલતા નથી? આમ વિચારતાં વિચારતાં તેઓ ઉંડાણમાં ઉતરી ગયા. તેમને થાય છે કે એવું શું થઈ ગયું કે થોડીવાર પહેલાં લોકો જેને જરા પણ પીડા આપવા નહોતા માગતા તેઓ હવે તેને બંધી રહ્યા છે? ત્યાં તો લોકોએ નનામી ઉપાડી અને ચાલવા માંડ્યા. તો વળી વધુ આશ્ર્ય થયું કે હવે શું કરશો? ક્યાં લઈ જશો? અને તેઓ સહુની પાછળ ચાલવા લાગ્યા. બે-ચાર વાર મોટેરાઓએ તેમને પાછા વાળવાનો પ્રયાસ કર્યો, પણ લપાતા-છુપાતા તેઓ સ્મશાને પહોંચી ગયા. અને ત્યાં લોકોની નજરથી બચવા માટે પાસેના જ એક જાડ

જાડ પરથી તેઓ જોઈ રહ્યા છે કે નનામીને ચિતા પર ગોઠવી અને પછી પગના અંગૂઠે આગા લગાડી. અને શાબ તો ભડભડ બળવા માંડયું. આ જોઈ એમનાં રોમ-રોમ જાગૃત થઈ ગયાં. તેમની વિચારદશા, તેમની પરિણામધારા વધુ ઉંડાણમાં વહેવા માંડી અને પોતાની જ અંદર સર્વ પ્રશ્નોનાં સમાધાન શોધવા માંડ્યા.

એ વિચારે છે કે જે દેહને બાળી રહ્યા છે, એ દેહમાં પહેલાં એવું શું હતું? કે જેના કારણે બધી જ કિયાઓ હતી. અને હવે એ તત્ત્વ ક્યાં ગયું? એનું શું થયું કે લોકો તેના શરીરને બાળે છે? આ વિચારમાં તન્મયતાપૂર્વક તેઓ ઉંડા ઉત્તરતા ગયા અને તેઓને સમજાયું કે શરીરમાં એક અદ્ભૂત શક્તિ હતી, જેના કારણે કિયાઓ હતી. અને તે શક્તિ ચાલી ગઈ. તો તે શક્તિ કઈ?

બંધુઓ! અનેકને મરતાં જુઓ છો, બળતા જુઓ છો. અરે! તમારા હાથથી બાળ્યા પણ હશે. છિત્યાં ક્યારેય તેના પર વિચાર જાગ્રો છે? આમ કેમ? તમે કહેશો : અમે તો જાણીએ છીએ કે શરીરમાંથી જીવ નીકળી જાય એટલે તે શાબ કહેવાય, અને તેને બાળી જ નખાય. માટે અમારે કંઈ વિચારવાની જરૂર નથી. તેથી તેઓ આ બધું વિચારતા હતા, પણ ના બંધુઓ! તેઓ આપણા બધા કરતાં વધુ જાણતા હતા, અને તેઓના એ જાણપણાએ જ તેમને અંતરમાંથી જગાડ્યા. તેમની આત્મજાગૃતિ જ તેમને પરિણામધારાના ઉંડાણમાં લઈ ગઈ. અને તે વિચારદશાએ જ એમને ભાન કરાયું કે દેહમાંથી જે નીકળી ગયું તે ચેતનતત્ત્વ હતું, આત્મા હતો. આત્મા હતો તો જ બધું હતું અને તે નીકળી જતાં જ દેહને બળવું પડ્યું. માટે દેહ અને આત્મા બિના છે. આ બિનાતાની પ્રતીતિએ તેઓ પોતામાં સ્થિર થયા અને ત્યાં જ એ જાડ પર ઊભા-ઊભા જ એમને જાતિ-સ્મરણજ્ઞાન થયું. તેમાં તેમણો જોયું કે મેં દેહ-આત્માની બિનાતાનો અનુભવ પૂર્વભવોમાં કર્યો છે. એટલું જ નહિ, પૂર્વ સાધુનાં ક્રતો પણ પાળ્યા છે, ત્યાગ અને વૈરાગ્યથી મારા આત્માને રંગ્યો છે. અને બંધુઓ! આ થતાં માત્ર સાત વર્ષની ઉંમરમાં જ એમની વૃત્તિ આત્મા તરફ વળી ગઈ. તેઓએ આટલી નાની ઉંમરમાં પહેલી વાર કોઈનું દ્રવ્ય-મરણ જોયું અને તેઓનો આત્મા જાગ્રત થઈ ગયો. તેમની વૃત્તિ અને પ્રકૃતિ આત્મામય થઈ ગઈ.

બંધુઓ! ખરાબ ન લગાડશો. પણ અમે સાંભળ્યું છે કે જ્યારે સમાજમાંથી

કોઈનું મરણ થાય છે અને તમે સ્મરણને જાઓ છો ત્યારે જેનું મરણ થયું છે તેનાં સગાં-સંબંધીઓ-સ્વજનો તો ત્યાં ઉદાસ થઈને બેઠાં હોય છે. પણ ત્યાંથી થોડે દૂર બેઠેલા બીજા ચા-પાણી પીતા હોય, અરે! એટલું જ નહીં, જે વાતો બીજે ક્યાંય નહીં થતી હોય તે વાતો ત્યાં થાય, પછી એ ધંધાની હોય, રજકરણની હોય કે કોઈની સગાઈ કે લગ્નની હોય! મૃત્યુનો મલાજો જે જળવો જોઈએ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ, એ પણ નથી જળવાતો!

જો એ સમયે તમારું અંત:કરણ જાગ્રત હોય તો જ્યાં દેહ અને આત્માની બિનશ્યાનનું પ્રત્યક્ષ સબળ પ્રમાણ મળી રહ્યું છે ત્યાં આત્માની વિચારણા થાય. હું તમને પૂછું છું કે ક્યારેય સ્મરણનમાં ગયા હો અને ત્યાં આત્મા યાદ આવો હોય એવું બન્યું છે? જો ના, તો વિચારવું ઘટે કે કેટલા સુખુપત છો? આત્મા યાદ આવવો જોઈએ ત્યાં પણ જો તેની યાદ કે વિચાર નહીં આવે તો ક્યાં આવશે? શું ધરમાં, દુકાનમાં, ખાતા-પીતાં આત્મા યાદ આવશે? બંધુઓ! આ દ્રવ્યમરણ આપણાને આત્માની વિચારણા પ્રગટ કરાવવા માટેનું મહાન નિમિત છે, તેને સમજુને આત્મવિચાર જાગ્રત કરી લઈએ.

ભાવ-મરણ તો બહુ જ સમજવા જેવું છે. આપણો અહીં બેઠેલા સહુ અને વિશ્વના સમસ્ત જીવો ભાવમરણથી અનેકવાર મર્યા અને હજુ મરી રહ્યા છીએ. જાણો છો તમે? તમારી આ ૫૦-૬૦ વર્ષની જિંદગી ગઈ તેમાં કેટલી વાર મર્યા? મને કહેશો જરા કે તમે કેટલી વાર મર્યા? અરે! મહારાજ! અમે મર્યા નથી. જીવીએ છીએ અને એટલે જ આપની સામે બેદા છીએ. પણ ભાઈ! હું દ્રવ્યમરણની વાત નથી કરતી, ભાવમરણ માટે તમને પૂછું છું, ભાવમરણ કેટલી વાર મર્યા? ‘કાણ કાણ ભયંકર ભાવમરણો’ શાનીઓ કહે છે તારું ભાવમરણ કાણો-કાણો થઈ રહ્યું છે.

આ ભાવમરણ કેવી રીતે થાય છે? ભાવમરણ સાથે જગતની પ્રીતિનો શું સંબંધ છે? ઉપાધિ સહિતની આ પ્રીતિ, આ સ્નેહસંબંધ ભાવમરણો વારંવાર શા માટે મારે છે? અને આ ભાવમરણ આત્મા માટે કેટલું દુઃખદાયી છે? કેટલું પીડકારી છે? એ બધું અવસરે.

પ્રાપ્તિ તણાં નિદાન...!

વીતરાગ પરમાત્મા અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિતથી થાય છે.

આ ત્રિ-રતનની સમ્યક્ આરાધના આત્મા પરનાં સર્વ આવરણોને કમશા: દૂર કરી, આત્માની સર્વ શક્તિઓને જાગ્રત કરે છે. આત્મામાં પડેલી અમાપ શક્તિઓને આપણો નથી અનુભવી શકતા તેનું કરણ પણ કર્મનાં આવરણો જ છે.

જે શક્તિ કેવળજ્ઞાની ભગવંતોએ પ્રાપ્ત કરી અને તેથી મોક્ષની સાધના કરી ગયા, એ શક્તિ આપણામાં પણ છે જ. પરંતુ આપણો અનુભવ તો જુદો જ છે. એક નાનું એવું વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન કરવું હોય તો પણ આપણી અંદરની માનસિક કે આત્મિક નબળાઈ આપણને રોકી રાખે છે. શારીરિક અનુકૂળતા હોવા છતાં પણ, આ કરણો જ તપ-ત્યાગ થઈ શકતાં નથી. એટલું જ નહીં પણ આત્માના ગૃહો પ્રગટ થતા નથી, આત્મામાં પડેલ અનંત બલ-વીર્ય સક્રિય થતું નથી.

શું કરણ છે આની પાછળ? બંધુઓ! વિચારો! દુર્લભ એવો માનવનો ભવ મળ્યો, સમજણા મળી, શ્રદ્ધા પણ છે અને સત્સંગનો યોગ પણ મળતો રહે છે. આ બધું મળવા પછી પણ સત્પુરુષાર્થ કેમ ઉપડતો નથી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપણા અંતરમાં જ શોધવો પડશે.

સર્વ બાબુ શક્તિઓને કામે લગાડી ભૌતિક ઉપલબ્ધિની પ્રાપ્તિમાં જરાય પાછો ન પડતો માનવ આધ્યાત્મિક માર્ગો પગ પણ કેમ ઉપાડી શકતો નથી? જીવન વ્યવહારનાં બીજાં અનેક કાર્યો માટે જબરજસ્ત મહેનત કરી શકતો માનવ, આત્મિક પુરુષાર્થમાં કેમ મંદતા અનુભવતો હોય છે? આનું સમાધાન એ છે કે આધ્યાત્મિકતાનું મહત્વ જ જીવને સમજાયું નથી. આધ્યાત્મિકતા જો જીવનની પળે-પળની પ્રવૃત્તિમાં વળાઈ જાય તો એક અદ્ભુત કાન્તિ જીવનમાં ઘટિત થાય છે. એનું ભાન જ નથી. ઈતિહાસમાં

એવા સચોટ અને સાક્ષાત્ દાખલાઓ જોવા મળે છે કે જેઓ પૂર્વ જીવનમાં ખૂબ જ અધમતાથી ભરેલા હતા, પણ જ્યારે તેઓને આધ્યાત્મિકતાની મહત્વાં સમજાઈ અને જીવનના મુખ્ય અંગ તરીકે તેનો સ્વીકાર થયો, ત્યારે તેઓ પામરમાંથી પરમાત્મા બની ગયા.

સર્વ પ્રથમ તો જીવને અંતરમાં એ વસી જવું જોઈએ કે સત્યના ચરણમાં સર્વસ્વનું સમર્પણા, એ જ જીવનની સર્વોચ્ચ ઉત્કાંતિ છે. જીવનમાં તેનાથી વધીને કોઈ ધોય, મહાત્મ્ય કે પુરુષાર્થ નથી. આવા સમર્પણા માટે એક અચલ, અકંપ, દઢ નિર્ધાર જોઈએ. પછી ગમે તેવી પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ આવે. અરે! સર્વસ્વ લુંટાવી દેવું પડે તો પણ સત્યવાદી રાજી હરિશ્ચંદ્રની જેમ કરેલા નિર્ણયમાંથી એક તસુ માત્ર પણ પાછા ન હટવું, એવો અડોલ આત્મવિશ્વાસ અત્યંત આવશ્યક છે.

આનું કારણ એ જ કે, આવી નિર્ણયાત્મક સ્થિતિ એ જ આધ્યાત્મિકતાનો મૂળ પાયો છે. પાયાની મજબૂતાઈ પર જ ઈમારતની ઉચ્ચતા અને આવીશ્વાનતા નિર્ભર છે. જો પાયો હોય તો તે ઊંચે સુધી પહોંચેલા બંધારણને કડકભૂસ કરી જમીનદોસ્ત કરી નાંબે.

સાધનામાર્ગ પણ પાયાની સુદૃઢતા અત્યંત આવશ્યક મનાઈ છે. અન્યથા પાયાની કચાશ, સાધનાને સુયોગ રૂપે આગળ નહીં વધવા દે. પછી સિદ્ધિની તો વાત જ ક્યાં? માટે જ ડગમગતી સ્થિતિ ન જોઈએ. એટલે:-

**ડગમગતો પગ રાખ તું સ્થિર, મુજ દૂર નજર છો ન જાય;
દૂર માર્ગ જોવા લોભ લગીર ના, મારે એક ડગલું બસ થાય.**

મારે એક ડગલું બસ થાય....

આરાધના પથની નક્કર ભૂમિ પર દઢતાપૂર્વક ઉપાડેલું માત્ર એક ચરણ પણ બસ થઈ પડે છે. એવું ચરણ કે જે ઉપદ્વયા પછી સિદ્ધિ લઈને જ વિરમે. આત્મનિર્ણયપૂર્વકનું અલ્ય સમયનું વ્રત અનુઝાન પણ અંતે સિદ્ધિનું કારણ બને છે. માટે પ્રથમ દઢતા પછી જ વિકાસ સંભવે.

આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ કેવા પ્રકારના વિચાર અને આચારની અપેક્ષા રાખે છે તે બતાવતાં શ્રીમદ્ભૂજ કહે છે —

**વૈરાગ્યાદિ સર્જણ તો, જો સહ આત્મજ્ઞાન;
તેમજ આત્મજ્ઞાનની, પ્રાપ્તિ તણાં નિદાન...૬...**

છેલ્લા બે દિવસમાં આપણો આ ગાથાનાં પ્રથમ બે પદોનું વિવેચન કર્યું. ત્યાગ વૈરાગ્ય આદિની સર્જણતા આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાં જ છે. ત્યાગ અને વૈરાગ્ય હોવાની સાથે સાથે જો આત્માને ઓળખી લીધો હોય, નિજ સ્વરૂપનો અનુભવ કરી લીધો હોય તો જ તે ત્યાગ વૈરાગ્ય અંતે મોક્ષરૂપ ફળ આપે છે.

આટલું સમજ્યા પછી હવે આપણો એ વિચારવું છે કે ત્યાગ-વૈરાગ્ય જીવનની પ્રતિપળના વ્યવહાર સાથે વણાઈ ગયા હોય, જીવની સમજણપૂર્વકની વિચારણા અને પૂર્વના અનાસક્ત સંસ્કારોએ અંતરમાં સંસાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા પણ જગાડી હોય, ધર્મભય આચારોમાં જીવનનો સમય પસાર થતો હોય, અરે! આત્માનુભવની મહત્વાં મનથી, બુદ્ધિથી સ્વીકારી પણ હોય, છતાં આત્મજ્ઞાનનું પ્રાગટ્ય થાય નહીં! તો તેવે વખતે કેટલાક જીવો નિરાશા અનુભવે છે. મન ડગમગતા માંડે છે. ક્યારેક તો વળી વૈરાગ્યાદિ નિર્થક ભાસવા માંડે છે અને મનમાં તેની સત્યતા વિશે સંશય રહ્યા કરે છે. તો ત્યારે શું કરશું?

આવા સાધકની નિરાશાને દૂર કરવા અને વસ્તુસ્થિતિનું ભાન કરાવવા માટે જ શ્રીમદ્ભૂજ આ ગાથાનાં અંતિમ બે પદો કહે છે. સાધકની પીઠને પંપાળી તેઓ ઘણા જ પ્રેમથી કહી રહ્યા છે, ભાઈ! સમતા રાખ! ધીરજ ધર! શ્રદ્ધાને ડગવા ન દઈશ. તારા અંતરમાં ડિગેલા ત્યાગ-વૈરાગ્યના ભાવો તારી અંતર ઉદાસીનતા, તારી નિઃસ્પૃહતા, આજે નહીં તો કાલે, તને જરૂર આત્માની પ્રતીતિ કરાવશે. કારણ એ ભાવો જ આત્માનુભૂતિ માટેનાં શ્રેષ્ઠ સાધનો છે.

ત્યાગ-વૈરાગ્યાદિને સાધનરૂપે સેવવાનાં છે. આ સાધનોમાં યથાર્થતા પ્રગટે તો એ તેના બાબ્ય માળભામાંથી બહાર નીકળી, આગળ વધી આત્માને અંતરાત્મા સુધી લઈ જવાના સોપાનરૂપ બને, જે સોપાનશ્રેષ્ઠી તેના અંતિમ ચરણમાં મોક્ષ મંજિલ સુધી પહોંચાડે.

ત્યાગ-વૈરાગ્યરૂપ સાધનોની યથાર્થતા એટલે શું? તો પ્રથમ તો એ કે આ જીવને ભોગનો જેટલો પરિચય છે એટલો ત્યાગનો નથી. ત્યાગ કરતાં તો એ શ્રીઝ્યો જ નથી અને ભોગ એને શ્રીખવવો પડતો નથી. વિચારો! બંધુઓ! આ જીવે ક્યાંય પણ ભોગને છોડ્યા છે? તે ગમે ત્યાં ગયો, નાની-મોટી ગમે તે યોનિઓમાં જન્મ્યો પણ અનાદિકાળથી ભોગોની સાથે જ

ભ્રમણ કરતો રહ્યો. એકેન્દ્રિયપણું પાખ્યો તોય નિરંતર એનો ભોગ ચાલુ જ છે.

એ દસ્તિથી તમે વૃક્ષોને જોયાં છે? વૃક્ષોની વૃદ્ધિ અને તેની અંદર ચાલતી પ્રક્રિયા નિરંતર ચાલુ હોય છે. જીણી નજરે જો જોશો તો ઘ્યાલ આવશે કે એક ક્ષણ પણ તેનો વિકાસ અટકતો નથી. કોઈવાર પાનખર ગ્રસ્તમાં કોઈ એક વૃક્ષનાં બધાં જ પાંડાં ખરી પડ્યાં હોય, વૃક્ષ તદ્દન હુંઠું થઈ ગયું હોય, પણ પછી તેને સવાર-સાંજ રોજ જોશો તો બહુ જ જીણી જીણી કુંપળો તરત જ ફૂટતી દેખાશે. અને એ કુંપળો ક્યારે નાનાં નાનાં પાંડાંઓમાં વૃદ્ધિ પામી જશે તેની ખબર પણ નહીં પડે. આ વૃદ્ધિ આટલી જલદી કેમ થાય છે?

વૃક્ષમાં રહેલા જીવમાં આહાર-સંજ્ઞા પડેલી છે. એ સંજ્ઞાના કારણો, એ જીવ જમીનમાંથી જેટલું સત્ત્વ ખેંચાય એટલું નિરંતર ખેંચ્યા કરે છે. માત્ર જમીનમાંથી જ નહીં, બહારના વાતાવરણમાંથી, હવામાંથી, પ્રકાશમાંથી અને જે કંઈ ભોગ જોઈએ છે એ બધા જ વિષયોને ખેંચતો રહે છે. એટલે જ એ વૃક્ષનો વિકાસ થાય છે. એટલું જ નહીં પણ અમેરિકામાં એક એવા પ્રકારનાં વૃક્ષો થાય છે કે જો ભૂલે-ચૂકે કોઈ માનવ કે પશુ તેની પાસે વિશ્રાબ કરવા આવે તો તેઓને જીવતા ને જીવતા ચૂસી લે! તો કેવી પ્રચંડ હશે તેની આહારસંજ્ઞા! આમ એકેન્દ્રિયમાં રહેલા એ જીવનો ભોગ પણ નિરંતર ચાલુ જ છે. આહારસંજ્ઞા એ પણ એક ભોગ જ છે.

આહાર, ભય, મૈથુન, પરિગ્રહ આ બધી જ સંજ્ઞાઓ સર્વ જીવોમાં હોય છે અને તેના ભોગમાં, તેના પોષણમાં નિરંતર જીવો પ્રયત્નશરીર પણ છે. માત્ર એકેન્દ્રિય જીવો જ નહીં પણ સર્વ સંસારી જીવો મળેલી સર્વ ઈન્દ્રિયોના ભોગમાં જ આસક્ત હોય છે. વળી આ ભોગની ભાવનાઓ આત્મામાં સતત વર્ત્યા જ કરતી હોય છે અને એટલે જ જીવને ભોગનો પરિચય વધારે છે. વિચારધારામાં પણ ભોગના ભાવો જ વહેતા હોય છે, એટલું જ નહીં પણ જીવની કમનસીબી તો ત્યાં છે કે ત્યાગના ભાવ તો કોઈ એકાદ શુભ ક્ષણો જીવને જાગે છે, પરંતુ એ લાંબો સમય ટકતા નથી. અને ભાવોને ટકાવી રાખવા માટે પુરુષાર્થ કરવો પડે છે, જ્યારે ભોગોના ભાવો ચિત્ત-મનમાંથી ખસતા નથી.

આ બને પ્રકારની જે ભાવધારા છે તેને ઉલટાવી નાખીએ. ભોગના

ભાવો અંતરમાં જાગે કે તરત તેને દૂર કરી શકીએ અને ત્યાગના ભાવોને અંતરમાં સતત ટકાવી રાખી શકીએ ત્યારે જ ભોગની ભાવના ભૂસાતી જશે અને ત્યાગની ભાવના બળવતર બનતી જશે.

ચારે બાજુ પથરાયેલું ભોગનું પોષક વાતાવરણ, ભોગ-ભાવોનું પોષણ કરાવે તે સ્વાભાવિક છે. જીવને એ જ વાતાવરણ પ્રિય લાગ્યું છે અને તેવા સંયોગોને જ એ શોધતો ફરે છે. પણ હવે જીવે ત્યાગને ટકાવી રાખે તેવું વાતાવરણ ઊભું કરવું પડશે. અને તે છે સત્તસંગ. સત્તસંગને શોધી સત્પુરુષનો ઉપદેશ સાંભળવો, એ ન મળે તો સત્યાસ્ત્રાનું વાંચન. એ પણ યોગ ન હોય તો સદ્ગ્વિચારણા અને તેના ફળસ્વરૂપ સદાચારણ. જો આટલું થશે તો ત્યાગભાવ દૃઢતાને પામશે.

જેમનું આત્મવીર્ય ઉલ્લસિત થયું છે, તેમને જ ત્યાગના ભાવ જાગે છે અને તેને જ તે ભાવ ટકી રહી શકે છે. આમ ત્યાગ-વેરાજરૂપ સાધનોની દૃઢતા જીવને આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવે જ, તેમાં કોઈ શક નથી.

આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરેલા જીવની સુખ સંબંધી માન્યતા તદ્દન બદલાઈ જાય છે. જરૂરી સુખની કલ્યાણ ન રહેતાં પોતામાં જ પોતાનું સુખ છે. એવી સુદૃઢ શ્રદ્ધા તેના રોમેરોમમાં વસી જાય. તેથી બાધસુખને તે સુખરૂપ માને નહીં પણ આંતરસુખને લૂટી લેનાર શત્રુરૂપ માને. એટલે જ શ્રીમદ્ભ્રાહ્માને કહેલી વાત આપણો ગઈ કાલે કરી કે -

'સુખ પ્રાપ્ત કરતાં સુખ ટળે છે, લેશ એ લક્ષે લહો.'

વિષયજન્ય સુખ મેળવવા જતાં આત્મિકસુખ નાટ થાય છે અને તેથી જ જીવ ક્ષણ ક્ષણ ભાવમરણો મરતો રહે છે.

ગઈ કાલે આપણો દ્રવ્યમરણ વિષે વિચાર કર્યો. આજે ભાવમરણ વિષે વિચારીશું.

ભાવમરણ શું છે? મરણ શર્ષણ કાન પર પડતાં જ જીવ-કાયાનું જુદા થવું તેમ સમજતા હોઈએ છીએ. પણ એ તો થયું દ્રવ્યમરણ. એ સિવાય મરણાની વાખ્યા આત્મા સાથે ધર્તી શકે છે તે શું?

દ્રવ્યમરણમાં જેના કારણો દેહ સક્રિય હતો તે ચાલ્યો જતાં દેહ નિષ્ઠિય થઈ જાય છે. તેનાં સર્વ બાધ સાધનો એટલે કે ઈન્દ્રિયો અને મન જે ચેતનવંતાં દેખાતાં હતાં તે જડ થઈ જાય છે. આત્મારહિત શબ્દમાં પણ એ જ

ઈન્દ્રિયો અને એ જ અંગોપાંગ હોવા છતાં પણ સર્વ નકામાં બની જાય છે. કોઈ વ્યક્તિનું ભરણ થયું છે તે માત્ર આપણો તો નિષ્ઠિય બનેલા શરીરથી જ જાળી શકીએ છીએ. ‘દેહ અને આત્માનું અલગ-અલગ થઈ જવું તે દ્રવ્યમરણા’ એ જાગતા હોવા છતાં પણ ચાલ્યો જતો આત્મા આપણો જોયો નથી. છતાં તે દેહમાં નથી રહ્યો એમ ચોક્કસપણો માનીએ છીએ.

બંધુઓ! આપણી આ સમજણાને, આત્મભાવોને સમજવાના કામે લગાડીએ. આત્મામાં રહેલાં જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય, ક્ષમા, સરળતા, શાંતિ, સમતા આદિ અનેક ગુણો પોત-પોતામાં સક્રિય છે. આ ગુણોનું પ્રાગટચ જેટલું વધારે એટલી તેની સક્રિયતા પડા વધારે. મહાપુરુષોમાં ગુણોની સક્રિયતા આપણો જોતા હોઈએ છીએ. સમતા, ક્ષમા, સહિજ્ઞતા આદિ ગુણો તેમની સાધકદશાના વિકાસ સાથે જ વધુ સ્પષ્ટ રીતે દર્શિગોચર થાય છે, તો સાધનાના ફળસ્વરૂપે જ્ઞાન, દર્શનાદિની પૂર્ણતા જોવાય છે.

સર્વ જીવો આ બધા જ ગુણોના ધારક છે. પડા મહાપુરુષોમાં દેખાતી ગુણોની સક્રિયતા આપણામાં જોવા મળતી નથી. આપણા એ ગુણોમાં સર્વથા નિષ્ઠિયતા જ હોય તેવો જ અનુભવ આપણાને આજ સુધી રહ્યા કર્યો છે. માનવદેહ સાધના કરી સિદ્ધ પામી જનારા સિદ્ધ આત્માઓમાં અને આપણામાં વાસ્તવિકતામાં કશું જ અંતર ન હોવા છતાં, એવો જ માનવદેહ મળ્યો હોવા છતાં, આપણો જાડો તેઓ કરતાં સર્વથા જુદા પ્રકારના જ હોઈએ તેવું લાગે છે.

આપણા ગુણોનું અપ્રગાટીકરણ તે જ ગુણોની મોટી ઘાત છે. તે જ ભાવ-હિંસા છે. ભાવ-હિંસાના કારણો દ્રવ્ય-હિંસા થઈ રહી છે. અને એટલે જ ક્ષણોક્ષણો ગુણોનો ઘાત થઈ રહ્યો છે. અંતરમાં જાગતા રાગ-દ્રેષ્ટાદિના ભાવો, આત્માની સ્વાભાવિક પરિણાતિ રૂપ ક્ષમાદિના ભાવોને મૃતપ્રાયઃ કરી નાંબે છે. આપણી વિભાવ પરિણાતિનું જોર એટલું બંધું છે કે સ્વભાવ તો બિચારો રંકડો થઈ દબાઈને બેસી ગયો છે.

પૂછો અંતરને? રાત-દ્વિવસ ચાલતી આપણી માનસિક, વાચિક અને કાચિક પ્રવૃત્તિ કેવા ભાવોથી રંજિત છે? કાં તો રાગાત્મક અને કાં તો દ્વેષાત્મક. આ બે સિવાય કોઈ ત્રીજા ભાવનો સ્પર્શ આપણા યૌગિક વ્યાપારને થયો હોય તેવું અનુભવ્યું છે? રાગ-દ્રેષ્ટરહિત થઈ તટસ્થ ભાવે કંઈ કરતા હોઈએ એવું ક્યારેય બન્યું છે? વળી કાયા અને વાળી થોડીવાર માટે પડા

કદાચ નિવૃત્ત રહેતાં હશે પણ મન? તેને ક્યાં જંપ છે? અંદર પડ્યું પડ્યું પણ તે તો રાગ-દ્રેષ્ટ ઉભા કર્યા જ કરતું હોય છે. એટલે આ જીવની એક ક્ષણ પણ એવી જતી નથી કે આ જીવે કાં રાગ, કાં દ્રેષ્ટ ન કર્યો હોય.

કાણો કાણો થતી આ પ્રવૃત્તિ, આ પરિણાતિ આત્માના ગુણોને કલુષિત કરી નાંબે છે, તેને આવરણો નીચે દાબી દે છે. એ ગુણો વધુ ને વધુ તિરોહિત થતા જાય છે. પણ જીવને ક્યાં તેનું ભાન છે?

સમગ્રપણો વિચારીએ તો સંસારના સર્વ જીવોને રાગ-દ્રેષ્ટમાં રચ્યા-પચ્યા રહેવામાં વધુ મોજ આવે છે, કે તેના ત્યાગમાં? શાંતભાવમાં આનંદ છે? અરે! રાગ કે દ્રેષ્ણનાં નિમિત્તો જો ક્યારેક ઓછાં મળે, પૂરતા પ્રમાણમાં ન મળે તો અકળાઈ ઉઠીએ છીએ અને તેને મેળવવા વલખાં મારીએ છીએ. બંધુઓ! આ છે જીવની અવળાઈ! આ જ છે સાધનામાર્ગ માટેની અપાત્રતા! જે નિમિત્તો સર્વથા ત્યાજ્ય છે તેને મેળવવા વાકુળતાની પરાકાષ્ઠ અને જે સર્વથા આદરણીય છે તેવાં નિમિત્તો પ્રત્યે ઘોર ઉપેક્ષા! કહો! આમાં શાંતિ ક્યાંથી મળે! અને આવા અશાંત ભાવોમાં જીવનું તે ભાવમરણ નહીં તો બીજું શું? આત્મિક ભાવોને મહદું અંશે દબાવી દઈ, જરૂર જેવા થઈને જીવીએ તો એમ નથી લાગતું કે આપણો હાલતા-ચાલતા શબ છીએ?

તો શ્રીમદ્ભૂજના શબ્દોમાં તો આપણો સહ્ય મરેલા જ છીએ. દ્રવ્યમરણાથી તો એક જ વાર મરાય પણ ભાવમરણો કાણો કાણો મરી રહ્યા છીએ. તો ભાવમરણમાં રાચી ન રહીએ તો જ ત્યાગ-વૈરાગ્યનાં સાધનો દ્વારા આત્મજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી શકીશું.

હુવે આગલી ગાથામાં ત્યાગ-વૈરાગ્યનું વિશેષ મહાત્મ્ય શું છે તે અવસરે કહેવાશે.

અટકે ત્યાગ વિરાગમાં...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતનાં ભવ્ય જીવો સમક્ષ, અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, આત્માના પ્રદેશો-પ્રદેશો વજાયેલી સ્વભાવદશાને સંપૂર્ણપણે જગ્રત કરે છે.

અહીં આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં જે કંઈ કહેવામાં આવ્યું છે, તેનો એક માત્ર ધ્યય, વિભાવનો સર્વથા નાશ કેમ થાય અને સ્વભાવદશાની પ્રાપ્તિ કઈ રીતે થાય તે બતાવવાનો છે. આ માર્ગ ઘણા જીવો પુરુષાર્થ તો કરતા હોય છે પણ તેઓનો માર્ગ ખામીભર્યો છે. તે તરફ સંકેત કરતાં શ્રીમદ્ભૂજાએ ‘કિયાજડ’ અને ‘શુષ્ક જ્ઞાની’ આ બને જીવો માર્ગ ભૂલેલા છે તે કહ્યું: કે જેઓનો પુરુષાર્થ એકાંત માર્ગ થઈ રહ્યો છે, પણ એ યોગ્ય નથી.

મોક્ષમાર્ગને પામવા માટેની પહેલી શરત છે આત્મજ્ઞાન. જ્યાં સુધી આત્મજ્ઞાન જગ્રત ન થાય ત્યાં સુધી મોક્ષમાર્ગો એક ડગ પણ ભરી શકાય નહીં. આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિનાં સાધનો બતાવતાં શ્રીમદ્ભૂજ ફરમાવે છે -

ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન;

અટકે ત્યાગ - વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન... ૭...

જેના ચિત્તને વિષે ત્યાગ-વૈરાગ નથી, તેને આત્મજ્ઞાન થાય નહીં. અને જે ત્યાગ-વૈરાગ સુધી પહોંચીને અટકી જાય, તેને નિજ આત્માનું ભાન - ભૂલાઈ જાય છે.

ત્યાગ અને વૈરાગ આત્મજ્ઞાનના સાધનો છે. જેને આત્મજ્ઞાન પામવું છે તેના જીવનમાં એ બને અત્યંત જરૂરી છે. આમ કહી શ્રીમદ્ભૂજ શુષ્ક જ્ઞાની જીવને ચીમકી આપે છે કે માત્ર જ્ઞાનની કોરી

વાતો કર્યાથી કે શાસ્ત્રોની ચર્ચા કર્યાથી જ્ઞાની થઈ જવાતું નથી. પણ જ્ઞાન સાથે ત્યાગ-વૈરાગ્યનું પણ એટલું જ મહાત્મ્ય છે. સાથે સાથે જડ કિયાવાદીઓને પણ ચેતવણી આપે છે કે ત્યાગ-વૈરાગ્ય જ સર્વસ્વ નથી. માત્ર ત્યાળી કે વૈરાળી થઈ જવાથી આત્મ-સાધના નહીં થાય. પણ યથાર્થ ત્યાગ-વૈરાગ્ય અને તે પણ આત્મલક્ષ્યપૂર્વકના હોવાં જ જોઈએ.

વૈરાગ્ય શું છે તે આપણો વિચારી ગયા. હવે તેની સાથે ત્યાગ વિષે પણ વિચારીએ.

ત્યાગ એ શું છે?

બઢુંધા બાબુ પદાર્થોના સતત સંપર્કના કારણો આપણો એ પદાર્થોના ત્યાગને, ત્યાગ માની લેતા હોઈએ છીએ, પણ ત્યાં આપણો ભૂલીએ છીએ. આ ભ્રમણામાંથી આપણાને બહાર કાઢવા માટે આ ગાથામાં શ્રીમદ્ભૂજ એક બઢું જ યોગ્ય શબ્દનો પ્રયોગ કરે છે.

‘ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં’

ત્યાગ અને વૈરાગ્ય તે માત્ર પદાર્થો પ્રતિ જ નહીં પણ અંતરંગદશા જ ત્યાગમય હોય. ચિત્ત-દશામાં ત્યાગ ઉત્તરી જાય.

આપણા આત્મામાં વહેતી સ્વાભાવિક અને વૈભાવિક પરિણામધારામાં જેમ અનેક પ્રકારની વૃત્તિઓ દેખા દે છે તેમ ત્યાગવૃત્તિ પણ નિરંતરની ભાવધારામાં સહજરૂપે જણાતી રહે.

અહીં પ્રશ્ન એ છે કે આંતરત્યાગ શાનો? આત્મ આરાધનાના માર્ગ ત્યાગનો હેતુ સમજી લઈએ તો સ્પષ્ટ રૂપે સમજશે કે ત્યાગ એટલે પાપોનો ત્યાગ, પાપ-ભાવનો ત્યાગ, વિભાવ પરિણાતિનો ત્યાગ.

બાબુ ત્યાગના અનેક નિભિતો મળે અને તે થઈ પણ જાય. પણ આંતરત્યાગનું મહત્વ મનમાં વરસ્યું ન હોય તેને આંતરત્યાગ થાય નહીં. જેને એ મહત્વ સમજાયું છે તેને પળે-પળે એ સાવધાની હોય કે ત્યાગ નહીં થાય તો ભોગભાવ તો અંદર પડ્યો જ છે. અને તે મારા આત્માને દૂષિત કરે છે, કંલંકિત કરે છે, ધ્યયથી દૂર ઘકેલે છે. તેથી જગ્રત આત્માને તો ભોગ કાંટાની જેમ ખૂંચે છે.

યાદ રાખજો આ વાત! ત્યાગ પ્રત્યે શ્રદ્ધા જાળી છે કે નહીં? પ્રેમ જાળ્યો છે કે નહીં? એ માપવું હોય તો બહાર બીજે કચાંય

પૂર્ણવાની જરૂર નથી પડા અંતરને જ તપાસી લેજો કે પાંચે ઈન્ડિયોના વિષયોમાંથી, એકાદ વિષય, એકાદ ભોગ મારા આત્મામાં ખૂંચે છે ખરો? વિષયોને ભોગવતો હોય, ભોગવત્તામાં રસ ધરાવતો હોય, પણ ભોગ ભોગવતાં એમ થાય કે અરે જીવ! ક્યાં સુધી ભોગવ્યા કરીશા? આ ભોગની વૃત્તિ મારી ક્યારે શાંત થશે? હું વૃત્તિને શાંત કરવા પુરુષાર્થ કરું. બંધુઓ! આના માટે પુરુષાર્થ કરવો પડે છે. આ વૃત્તિઓ સહજ જ દૂર થતી નથી.

ક્યારેક કોઈ વ્યક્તિમાં આપડાને અનાસક્ત ભાવ સહજરૂપે જોવા મળે છે. પડા તે પૂર્વે કરેલા પુરુષાર્થનું જ પરિણામ છે. ક્યારેક તે જીવે અનાસક્ત ભાવ કેળવવા પુરુષાર્થ કર્યો હશે અને તો જ એ અત્યારે દેખાય.

એક સ્વાદવૃત્તિની જ વાત કરીએ. આપડો જમવા બેસીએ ને પદાર્થ સામા આવે કે તરત આપડાને રૂચિ-અરૂચિના ભાવો જાગો. આ ભાવે છે અને આ નથી ભાવતું, આવું થયા જ કરે છે. જ્યારે કેટલાક માણસો આ કાળમાં પડા એવા જોવા મળે છે કે જે ધર્મના નામે કશુંધે ન જાણતા હોય. અરે! વર્તમાનમાં ધર્મક્ષેત્ર સાથે કંઈ જ સંબંધ પડા ન ધરાવતા હોય, પણ રસવૃત્તિ પર ખૂબ જ કાબૂ હોય. તેઓને ગમે તેવું ખાવા આપો, વગર બોલ્યે, મનમાં પડા કોઈ પ્રકારની ખુશી-દિલગીરી વગર ખાઈ લે, અરે! ઘરની સ્ત્રીઓને પડા ખબર ન પડે, પુરુષો જમીને જાય અને પછી સ્ત્રીઓ જમવા બેસે ત્યારે ખ્યાલ આવે કે આજે રસોઈ બરાબર નથી.

અહીં દેખાતી આ સ્વાદજ્યની સહજ વૃત્તિ માટે એ જીવે પૂર્વે કંઈક પુરુષાર્થ કર્યો છે, રસાસ્વાદ જીતવા પ્રયાસ થયો છે. તેથી જ સહજરૂપે સ્વાદ પ્રયે ઉદાસીનતા દેખાય છે. આવી સહજતા બીજી વૃત્તિઓમાં પડા જોઈ શકાય છે.

મહારાષ્ટ્રમાં કોલકાપુરની બાજુમાં કુંભોજગિનિ નામનું એક તીર્થ છે. ત્યાં એક દિગંબર મુનિ રહે છે. તેઓના જીવનમાં સહજરૂપે કષાયની મંદતા દેખાય. અમે તેમના સત્સંગમાં રહ્યાં છીએ. ત્યાં દિગંબર શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય પણ કર્યો છે. એકવાર અમે તેઓને પૂછ્યું:

“મુનિશ્રી! આપને કદ્દી કોધ નથી આવતો?”

“સાધ્વીજી! કોધ એટલે શું? મને એની ખબર જ નથી.” સહાય તેઓશ્રીએ ઉત્તર આયો. એમની સાથે રહેનારાઓએ આ ૮૬-૮૭ વર્ષના સંતને કદી ગુસ્સે થતા જોયા નથી. આવા ઉપશાંત કષાયી છે આ મુનિજી! આ તેમણે પૂર્વભવમાં કરેલી સાધનાનું ફળ છે.

પણ આપડૂરી કઈ દશા છે? આપડૂરી અંદર રમી રહેલી દુષ્ટ વૃત્તિઓ, વિકારો શાંત થતા નથી, પડા હમેશાં ઉછળતા જ રહે છે. કારણ પ્રથમ તો એ વૃત્તિઓ આપડા માટે અહિતકર છે, તેનું ભાન જ નથી. તો ખૂંચે ક્યાંથી? અને ખૂંચે નહીં તો તેને કાઢવાની વાત જ ક્યાં? એટલે જ પૂર્વે પુરુષાર્થ થયો નથી. જો પુરુષાર્થ થયો હોત તો આપડામાં પડા એવી સહજ દશા હોત. પડા હવે તેનો અફસોસ કર્યા વગર, અત્યારે વૃત્તિઓ પર સંયમ કેળવવાનો પ્રયાસ કરી લઈએ. એ સંયમ સહજદશાને ઉત્પત્ત કરે છે. અત્યારે પુરુષાર્થ દ્વારા જેના પર વિજય મેળવવાનો રહે છે તે ભવિષ્યમાં ચિત્તદશા રૂપ બની જશે.

આમ ત્યાગ-વૈરાગ્યમય ચિત્તદશા. જ જીવને આત્મજ્ઞાન તરફ લઈ જાય છે, અને સર્વ વિષયોની આસક્તિ તૂટતી જાય છે. પડા જેનું લક્ષ્ય આત્મજ્ઞાન તરફ નથી તેને આસક્તિ જાગો કે તેમાં એ લોભાઈ જાય છે. જાગૃતિ રહેતી નથી, પડા લપસી પડાય છે. આસક્તિથી છૂટવા માટે, માત્ર જાગૃતિ જ નહીં, સાવધાની જ નહીં, પડા પળેપળની સંયમ સાથેની સાવધાની અનિવાર્ય છે.

રામાયણા એક પ્રસંગ વિષે વિચારીએ. રામ અને સીતા વનમાં છે. સાથે લક્ષ્મણ પડા છે. રામની રક્ષા કરવાનું ત્રત લક્ષ્મણે ધારણ કર્યું છે. જંગલમાં જુંપડી છે. રાત પડે રામ અને સીતા કુટિરમાં સૂતાં હોય અને લક્ષ્મણ પૂર્વી જાગ્રતદશામાં બહાર પહેરો ભરે છે. સંપૂર્ણ નિદ્રા-ત્યાગનું ત્રત છે. એક રાતે રાવણાની બહેન શૂર્પણાખા સુંદર યુવતીના રૂપે, સોણે શાણગાર સજી લક્ષ્મણા સામે આવે છે. લક્ષ્મણની યુવાની, શરીર સૌષ્ઠવ અને અપ્રતિમ સૌંદર્ય જોઈ શૂર્પણાખા લક્ષ્મણમાં મોહિત થાય છે. વનના એકાંતમાં એકલા સુંદર પુરુષને લલચાવવા એ અધ્યાટ્રિત માગ એની સામે મૂકે છે.

પડા લક્ષ્મણજી પૂર્વી જાગ્રત હતા. સંયમ અને બ્રહ્મર્થની અદ્ભુત તાકાત તેમનામાં હતી. કોઈનાથી ચલિત થાય તેવા કાચા મનના ન

હતા. તેથી તેઓ શૂર્પણાખાની લવચાવે તેવી સુંદરતા અને માગણીમાં ન લોભાયા.

વિચારો તો ખરા બંધુઓ! લક્ષ્મણ જેવો યુવાન વીર, સામે સૌંદર્ય અને સર્વ અનુકૂળ પરિસ્થિતિ, છતાં તેમાં કેમ ન લોભાણો? આવો લોભ જાગવો, આકર્ષણ થવું તે માટીના માનવ માટે સહજ છે. પણ આ તો લક્ષ્મણ હતા. તેને શૂર્પણાખાને કહ્યું: મને પત્ની તરીકે સ્વીકારો. ત્યારે લક્ષ્મણો કહ્યું:

“હું વિવાહિત છું. મારી પત્ની અયોધ્યામાં છે. હું તને ન સ્વીકારી શકું.”

શું તેમને ઈચ્છા હતી ને ના પાડી? નહીં, મનમાં એક ખૂણામાં પણ ઈચ્છા જાગી નથી. તેણો તો તેને રામ પાસે મોકલી. અને રામે પણ તેને ધૂતકારી કાઢી. તે ફરી લક્ષ્મણ પાસે આવી. તેની વાસનાએ તેને મર્યાદા અને ભાન ભૂલાવી દીધું. અને જ્યારે લક્ષ્મણો બીજી વાર પણ ઈન્કાર કરી દીધો ત્યારે તે નાગણી જેમ વિઝારી અને અંતે લક્ષ્મણો તેનાં નાક-કાન કાપી તેને કાઢી મૂકી.

આ પ્રસંગાને આપણો અંતરદશા સાથે મૂલવીએ. લક્ષ્મણ નામમાં બે શબ્દો છે. લક્ષ અને મન! મનનું લક્ષ હોવું જોઈએ. સતત જાગૃતિ - તે રામ એટલે કે આત્માની ચોકી કરવામાં! તેના માટે માત્ર જાગૃતિ ન ચાલે! સંયમનાં હથિયાર આસક્તિને છેદવા માટે જોઈએ! એ જેણી પાસે ન હોય તેના માટે શ્રીમદ્ભ્રગુ કહે છે:-

‘ત્યાગ વિરાગ ન ચિત્તમાં, થાય ન તેને જ્ઞાન.’

બંધુઓ! ચિત્તદશા ત્યાગ-વૈરાગ્યમય થાય તેને જ આત્મજ્ઞાન થાય. આત્મજ્ઞાન માટેની પ્રથમ શરત જ એ છે કે વૃત્તિઓનો ત્યાગ થાય. સ્વાર્થનો ત્યાગ થાય, પાપનો ત્યાગ થાય, ત્યારે જ આત્મજ્ઞાન પ્રગટે છે અને જીવને એ અનુભવ થાય કે ‘હું આત્મા છું’ હું મને જાણું છું, હું મને ઓળખું છું.

તમે પણ આ સાંભળ્યા પછી પોપટની જેમ બોલી જશો કે ‘હું આત્મા છું’ પણ બોલવા માત્રથી તે જ્ઞાન નથી કહેવાતું. તેનો અંતર-અનુભવ થવો જોઈએ, અને તે ત્યાગ-વૈરાગ્યની અપેક્ષા રાખે છે.

કેટલાક લોકો એમ કહેશે કે ત્યાગ-વૈરાગ્ય વિના પણ અમે ઘડાં શાસ્ત્રો ભણી શકીએ છીએ. જ્ઞાનની ઊરી વાતો કરી શકીએ છીએ. પણ એ તો માત્ર બૌદ્ધિકજ્ઞાન અને વાચાજ્ઞાન થયું. આત્મજ્ઞાન એટલે અનુભવજ્ઞય જ્ઞાન. એટલે કે પોતે પોતાનો અનુભવ કરે તે આત્મજ્ઞાન.

જે જીવને સમ્યગ્દર્શન થયું છે તેમની આવી ચિત્તદશાને કારણો જ થયું છે. ભગવાન મહાવીરના જીવને નયસારના ભવે મુનિને આહાર-દાન કરતાં, માર્ગ બતાવતાં સમ્યક્રત થયું. તમે કહેશો એ ગૃહસ્થી જીવ હતા, તેમના સંસાર-વ્યવહારમાં દૂબેલા હતા. એમનામાં ક્યાં ત્યાગ-વૈરાગ્ય હતો? એમને સમ્યગ્દર્શન કેમ થયું? તો તેમને બહારથી પદાર્થોનો ત્યાગ હતો કે નહીં પણ તેમની ત્યાગ-વૈરાગ્યમય ચિત્તદશા હતી. હદ્ય શુદ્ધ હતું, સરળ હતું અને એવા શુદ્ધ હદ્યમાં જ ધર્મ ટકે છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે:

“દ્વાર્મો સુદ્રસ્સ વિદ્ધ”

તેથી જ તેમને સમ્યગ્દર્શન થયું.

ત્યાગ-વિરાગની મહત્ત્વા બતાવ્યા પછી તેની સીમા ક્યાં સુધીની છે તે બતાવતાં શ્રીમદ્ભ્રગુ બધુ સુંદર રીતે બીજા ચરણમાં કહે છે:-

અટકે ત્યાગ વિરાગમાં, તો ભૂલે નિજ ભાન.

શું કરશું આનો અર્થ? ત્યાગ-વૈરાગ્ય જીવનમાં હોય અને તેને જ સર્વસ્વ માનીને ત્યાં અટકી પડે કે મેં બધું જ કરી લીધું, હવે મારે આગળ કશું જ કરવાની જરૂર નથી, આવું જો સમજુ બેસે ‘તો ભૂલે નિજ ભાન.’ તો પોતાને જ પોતાનું ભાન ન રહે. માણસને પોતાને જ પોતાનું ભાન ન રહે તે કેવું કહેવાય? અરે! વ્યવહારમાં પણ કોઈ કાર્યમાં કંઈક ઉણાપ દેખાય તો એ કરનારને આપણો એવા જ શબ્દોથી નવાજુએ છીએ કે ‘સાવ ભાન વગરનો છે’ - ‘કંઈ ભાન છે કે નહીં?’

આ તો પોતાના ભાનની વાત છે. શા માટે નિજ ભાન ભૂલ્યો અને ત્યાગ-વૈરાગ્યમાં જ અટકી ગયો? વૈરાગ્ય આવે તેને અટકવાનું ન હોય. એને તો આગળ વધવાનું હોય છે.

મહાયોગી આનંદધનજી મહારાજે એક રૂપક દ્વારા બતાવેલ છે.

અવધુ વૈરાગ્ય બેટા જાયા, વાને ખોજ કુટુંબ સબ ખાયા....
અવધુ

જીને માયા - મમતા ખાઈ, સુખ દુઃખ દોનોં ભાઈ....

કામ કોષ દોનોં કો ખાઈ, ખાઈ તૃણા માઈ.... અવધુ.

એક એવી માન્યતા છે કે જે બાળક મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મે તે આખા પરિવારનો નાશ કરી નાખે. અત્યારના યુગમાં તો આ માન્યતા બહુ રહી નથી. પણ એક જમાનો એવો હતો કે મૂળ નક્ષત્રમાં જન્મેલા બાળકનો મા-બાપ ત્યાગ કરી દેતાં. એવું કહેવામાં આવે છે કે ‘રામચારિત માનસ’ના કર્તા ગો-સ્વામી તુલસીદાસજીનો આ કારણે જ તેમનાં માતા-પિતાએ ત્યાગ કરી દીધો હતો.

અહીં આ પદમાં આનંદઘનજી મહારાજ પણ આવા જ બેટાને વૈરાગ્યનું નામ આપીને, આંતર-સંસારનો પરિવારનો નાશ કેમ થાય તે બતાવવા માગે છે. તેઓ કહે છે —

“વાને ખોજ કુટુંબ સબ ખાયા”

વૈરાગ્યે આખા કુટુંબનો નાશ કર્યો. અર્થાત્ત જેનાથી બાધ્ય સંસારની ઉત્પત્તિ થાય છે એવા આંતર-સંસારનો નાશ વૈરાગ્ય જ કરે છે. આ વાતને હિન્દુ દૃષ્ટિથી સમજાયે.

હિન્દુ માન્યતામાં, બ્રહ્મા આ સૃષ્ટિના સર્જનકર્તા છે, વિષ્ણુ એના પાલનકર્તા છે, અને શિવ એના સંહારકર્તા છે. આ ગ્રંથ શક્તિને માનવામાં આવે છે અને આ શક્તિ દ્વારા સૃષ્ટિનું સર્જન, પાલન અને પ્રલય, આ ચક ચાચ્યા કરે છે. આમ આ આખાયે સંસારની ઉત્પત્તિ બ્રહ્મા દ્વારા થઈ.

હું તમને પૂછું છું કે આપણા સર્વનો સંસાર કોણો પેદા કર્યો? આપણો સંસાર એટલે શું? તમે કોણે માનો છો સંસાર? માલ-મિલકત, પુત્ર-પરિવાર અને એનાથી પણ આગળ વધીને સંબંધોનો પસારો! આ જ છે ને તમારો સંસાર? આ સંસાર કોણો પેદા કર્યો? તમે કહેશો કે? એ તો બધું એમ જ થતું આવ્યું છે.

ઢીક છે, સ્થૂળ દૃષ્ટિથી એમ વિચારો. પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો આપણા સંસારની ઉત્પત્તિ આપણો જ કરી છે. કેવી રીતે? આપણો

અંદર રહેલા રાગ-દ્રેષ અને મોહથી જ આપણો સંસાર ઊભો થયો છે. કર્મ કિલોસોઝિની દૃષ્ટિથી આપણો એટલું તો સમજાયે છીએ કે કોઈપણ વક્તિ, કોઈપણ વસ્તુ જેને આપણી માની રહ્યા છીએ એ સર્વ સાથે કોઈ ને કોઈ પ્રકારના આપણા પૂર્વના ઋણાનુબંધ છે. ત્યારે જ એ વક્તિનો સંપર્ક છે, એ વસ્તુનો સંપર્ક છે. આપણાને જેટલું મળ્યું છે એ આપણા મમતવનું જ કારણ છે. જેનાથી મળ્યું તેની સાથે કોઈ સંબંધ નથી તેથી મળ્યું. તેથી એ નક્કી થાય છે કે આપણામાં પડેલી મોહ અને મમતવની જ પરિણાતિ છે, તેનાથી જ વક્તિ અને વસ્તુની સાથે સંબંધ થયો છે.

અંદરમાં કંઈક પ્રાપ્ત કરવાની ભાવના પડી છે, તેનાથી જ સંબંધ પેદા થાય છે. આમ રાગ-દ્રેષાત્મક આપણી વૃત્તિમાંથી જ બહારનો સંસાર પેદા થયો છે, અને અંદરનો સંસાર પણ આપણો જ પેદા કર્યો છે, એ સંસારનું પાલન-પોષણ આપણો જ કરીએ છીએ અને એનો નાશ પણ આપણો જ કરી શકીએ છીએ. એટલે આપણામાં જ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ આ ગ્રણેય શક્તિ છે.

જેટલી રાગ-દ્રેષની તીવ્રતા વધારે, રાગ-દ્રેષનું ક્ષેત્ર વિશાળ, એટલો જ બાધ્ય સંસાર પણ વિશાળ અને રાગ-દ્રેષની જેમ જેમ મંદતા થતી જાય, તેમ તેમ બાધ્ય સંસાર પણ છૂટતો જાય. જ્યાં રાગ-દ્રેષ પર સંયમ આવે, ત્યાં જ વૈરાગ્ય છે. અને તેથી જ સંસારનો નાશ કરનાર પુત્ર-જન્મની ખુશાલી આનંદઘનજી મહારાજ વક્ત કરે છે.

અહીં ખુશાલી એટલા માટે છે કે અનાદિકાળથી વળગોલા સંસારને નાશ કરનાર શક્તિ સ્વમાં પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી, વળી આ સંસાર નાશ પાણી શકે તેવો છે. અર્થાત્ત જો આપણો પુરુષાર્થ ઊપરે તો તેને નાચ થવું જ પડે. એ સંસારની ક્ષણાંગુરતાને બતાવતાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના આઠમા અધ્યયનની પ્રથમ ગાથામાં, શ્રી પ્રભુએ કહ્યું છે.

‘અષુવે અસાસયમ્યિ, સંસારમ્યિ દુર્ખણરસાએ’

આ સંસાર અધ્યુવ અને અશાશ્વત છે. અહીં આત્માની વિભાવ પરિણાતિ રૂપ આત્મંતર સંસારને અધ્યુવ-અશાશ્વત કર્યો છે. અર્થાત્ત તે વિનાશી છે. સમસ્ત બાધ્ય સંસાર ગમે તેવો હોય, તેની સાથે આપણો ઝાંઝું લેવા-દેવા નથી. ચાહે ચિરકાળ રહે, ચાહે નાશ પામે. થોડા સમય

માટે અહીં આવ્યા છીએ ને ચાલ્યા જઈશું. માટે સમસ્ત બાધ્ય સંસારની ચિંતા કરવાની જરૂર નથી, પણ આંતર-સંસાર વિનાશી છે. તો જો અંતરંગ વૈરાગ્યથી વાસિત બને તો જ તેનો વિનાશ થઈ શકે.

વૈરાગ્યે સૌથી પહેલાં શું ખાયું? માયા અને મમતાને ખાધી. વૈરાગ્ય આવે ત્યાં માયા-મમતા ઉભાં રહી શકે નહીં. જ્યાં માયા-મમતા છે ત્યાં વૈરાગ્ય નથી. જેને પોતાના અંતરના વૈરાગ્યને તપાસવો હોય, ઉદાસીનતાને તપાસવી હોય, તેણે પોતાના અંદરમાં જઈને પૂછવું પડશે કે ક્યાંય તારું મમત્વ પડવું છે? કોઈ વસ્તુ કે વ્યક્તિમાં મમત્વના ભાવો છે? જો હોય તો સમજી લેવું કે બહારથી ઉદાસીનતાની વાતો કરનાર આપણો અંદરથી કેટલા પોકળ છીએ! મમત્વ તલભાર પણ ઓછું નથી થતું. અરે! એટલું જ નહીં એ તો પદાર્થો અને વક્તિ સાથેના સંબંધોને વધારવામાં પોતાનું ગૌરવ સમજે છે. પણ જ્યાં વૈરાગ્ય જાગ્યો કે માયા મમતા ગાયબ.

એ પછી વૈરાગ્યે જે સર્વથી મોટો પ્રહાર કર્યો તે “સુખ દુઃખ દોનો ભાઈ” “ન સૌખ્યં ન દૌખ્યં” ‘સુખ કે દુઃખ આત્માને સ્પર્શી શકે નહીં, અનુકૂળ નિમિત્તજન્ય સુખથી આપણો આત્મા ન હર્ષ અનુભવે અને પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિ રૂપ દુઃખથી ન તો બેદ અનુભવે. તો એ કેવો હોય? સ્થિતપ્રકાશ. ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું —

દુષ્ટનુદ્ધિનમના: સુર્ખે વિગત સ્ફુર્ત । ગીતરાગ ભય ક્રોષ: સ્થિતિધીમુનિસ્લઘ્યતે ॥

ગમે તેવા દુઃખમાં જેનું મન ઉદ્દ્રિન નથી થતું, સુખમાં જેને સ્પૃહ નથી, તથા જેણે રાગ, ભય અને કોધને જીતી લીધા છે તેવી સ્થિર બુદ્ધિવાળાને મુનિ કહેવાય છે.

સુખ-દુઃખ ક્યારે ન સત્તાવે? જ્યારે આત્મસ્થિરતા આવી હોય ત્યારે! આત્મામંથી આનંદ મેળવવાની ચાવી જેના હાથમાં આવી છે તેને સુખ માટે બહારનાં નિમિત્તો શોધવાં જવાં પડતાં નથી. સામાન્ય રીતે માનવ સુખના નિમિત્તે સુખી અને દુઃખના નિમિત્તે દુઃખી થતો હોય છે. જે આપણા સહુનો અનુભવ છે. પણ એથી ઉપર ઊરીને પોતામંથી જ પોતાનું સુખ શોધી લેનારા વીરલા જીવ આ જગતમાં પડચા છે.

તમે કહેશો મહાસતીજ! બહુ ઊરી ઊરી વાતો કરો છો. પણ ભાઈ! ઊરી વાતો કર્યો વગાર ઊચાઈએ પહોંચાતું નથી. સામાન્ય વાતો તો ઘણી સાંભળી, હવે આ આત્માનું ઉત્થાન કરવું છે તો ઊરી વાતો જ નહીં પણ અંતરતમનો ઊંચો અને ઊરો પુરુષાર્થ પણ કરી લઈએ.

બાધ્યસુખ અને દુઃખનાં નિમિત્તો આપણાને અકળાવી ન મૂકે માટે આપણો અંદરથી પુરુષાર્થ કરવો પડશે. હું ઘણીએ વાર તમને કહું છું કે બંધુઓ! આ બંધુ કરવા માટે અંદરનો પુરુષાર્થ જોઈએ. નિમિત્તો તો આવતાં જ રહેશે. પણ નિર્જય કરો કે નિમિત્તો આવે તેમાં મારે ભળવું નથી. એ જ સમયે ચૂપ થઈ જાઓ, એ સમયે તમે તમારી જાતને સંયમિત કરી દેજો. એ તરફથી દૃષ્ટિને અને વૃત્તિને ફેરવી નાખો. તો એ નિમિત્ત કંઈ નહીં કરી શકે.

પણ આ પ્રયોગ સમય પણ માગો છે, શક્તિ પણ માગો છે, જાગૃતિ પણ માગો છે, સંયમ અને સાવધાની પણ માગો છે. આ બધી એની શરતો હોય છે. આ બંધુ થવા પદ્ધતી જ આપણો નિમિત્તાધીનતાથી છૂટી શકીએ છીએ.

તો ઘારા બંધુઓ! શ્રીમદ્ભ્રાહ્માએ અહીંયાં એ જ બતાવું કે આ બધો પુરુષાર્થ આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ માટે જરૂરી છે. પરંતુ પહેલાં તો ત્યાગ-વૈરાગ્યમય દર્શા ચિત્તમાં પ્રગટ કરો, અને એ પ્રગટચા પદ્ધતી આગળનો પુરુષાર્થ વધુ વેગથી ઉપાડવાનો છે. અહીં અટકી જવાનું નથી. પણ આ બેભાન જીવને સ્વનું ભાન કરાવવાનું છે. તે માટે પ્રયંક પુરુષાર્થ જોઈશે. કેવો, કેટલો અને ક્યાં સુધીનો?

શ્રમણ ભગવંત મહાવીરને જન્મયા ત્યારથી જ અરે! જન્મ પહેલાં જ એમને ખબર હતી કે તેઓ તદ્દ્બવ મોક્ષગામી છે. સર્વ કર્મનો ક્ષય આ ભવતાં જ થવાનો છે. અને એમણો ૧૨ વર્ષ અને ૧૩ પદ્ધ સુધી સતત નિરંતર પુરુષાર્થ કર્યો. એક ક્ષણ પણ પુરુષાર્થ છોડવો નથી. આટલા દીર્ઘ સમયમાં માત્ર બે ઘડીની જ ઊંઘ પ્રભુએ લીધી. હું તમને પૂછું છું કે પ્રભુ સાડા બાર વર્ષ સુધી સૂતા રહ્યા હોત તો કેવળજ્ઞાન ન થઈ જાત? કેમ? થવાનું જ હતું નિશ્ચિત થઈ ચૂક્યું હતું. તો થઈ જવું જ જોઈએ.

પણ ના, જેમ સર્વજ્ઞતા નિશ્ચિત હતી, તેમ તેઓની પુરુષાર્થ દર્શા

પડા નિશ્ચિત હતી. કે આટલો પુરુષાર્થ થશે ત્યારે જ સર્વ કર્મનો કથ્ય થશે. અને તેથી જ તેઓ ઉંઘા નહીં. બંધુઓ! આપણો કેટલું ઉંઘીએ છીએ? નિરંતર ઉંઘમાં જ પડચા છીએ! જાગતા હોઈએ ત્યારે પડા ઉંઘમાં પડચા હોઈએ તેવા જ છીએ, આત્મ-જાગૃતિ નથી. આપણો ચેતના બિલકુલ સુષુપ્ત છે. તો પ્રભુને સાડા બાર વર્ષ સુધી કઠિન આરાધના કરવી પડી. કેટલી સહિષ્ણુતા! કેટલી ક્ષમતા! કેટલી ક્ષમા! એમનામાં આ બંધુ હતું ત્યારે જ આટલો પુરુષાર્થ કરી કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચ્યા! વિચારો! તો આપણો કેટલા પુરુષાર્થની, કેટલી સહિષ્ણુતાની અને કેટલી સમતાની જરૂર છે?

તો બંધુઓ! આપણાને તો આ અંતરમાં કાંઈ જ નથી થતું! અનુભવ થાય છે. કાંઈ આત્માનો? અરે! હદ્યની ધડકનોનો પડા અનુભવ નથી થતો. સ્ટેચોસ્કોપ લગાવવું પડે છે. ત્યારે જ ખબર પડે છે કે આ હદ્ય ધડકે છે. હડ્ડ-માંસના બનેલા આ શરીરના સ્પંદનની ખબર નથી પડતી તો ચેતનાના સ્પંદનની ખબર કેવી રીતે પડશે? ચેતનાના સ્પંદનને પામવા માટે સતત નિરંતર પુરુષાર્થ થવો જોઈએ. આ પુરુષાર્થ જ આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવશો અને કેવળજ્ઞાન સુધી લઈ જશે.

અંતિમ સ્થિતિ માટે જે આરાધનાની જરૂર છે તે આત્મજ્ઞાનથી શરૂ થાય છે અને કેવળજ્ઞાનમાં તેની પરિપૂર્ણતા થાય છે. અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં આત્મજ્ઞાનની પ્રાપ્તિના પુરુષાર્થથી લઈને કેવળજ્ઞાનને પામવા માટેની આરાધનાનો માર્ગ પ્રશસ્ત કરવામાં આવ્યો છે.

હવે આગળ, આપણા માટે શું કર્ત્ય છે તે અવસરે કહેવશે.

૩

આત્મ-ચિંતન....

હું.... આત્મા છું.... હું આત્મા.... છું.

સત્ત.... ચિત.... આનંદ એ મારું સ્વરૂપ.

સત્ત....

સત્ત યાને અસ્તિત્વાન હું અસ્તિત્વવાન પદાર્થ છું....

નિત્ય.... શાશ્વત.... અવિનાશી.... દ્રવ્ય.... છું.... હું... સર્વ કાળ રહેનાર..., મારો કદી નાશ થાય નહીં.... હું... ભૂતકાળમાં હતો..., વર્તમાનમાં છું..., ભવિષ્યમાં હોઈશ... હું અવિનાશી..., દેહ વિનાશી..., મારો જન્મ નથી..., મારું મૃત્યુ નથી... જન્મે છે તે શરીર છે... અને મરે છે તે પડા શરીર છે... હું જન્મું નહીં... હું મરું નહીં... દેહ મારો નથી... હું દેહનો નથી... દેહથી ભિન્ન એક અંદર... ચૈતન્ય દ્રવ્ય... છું... હું... આત્મા... છું.

ચિત્ત....

ચિત્ત એટલે ચૈતન્ય... ચિત્ત એટલે જ્ઞાન...હું જ્ઞાનસ્વરૂપી... જ્ઞાયક સ્વભાવી... સમસ્ત જગતને જાગાનારો છું. પરંતુ મારો જ્ઞાન-સ્વભાવ... અનાદિ કાળથી... વિકારી થઈ, ઈન્દ્રિય..., મન... બુદ્ધિના માધ્યમથી સંપૂર્ણ બાધ્ય વિશ્વને... જાગાવામાં વિખરાઈ રહ્યો છે..., વેડફાઈ રહ્યો છે... મારી વૃત્તિને જગતના પદાર્થોમાંથી પાછી... વાળી નિજને જાગાવામાં સ્થિર કરું, મારા... જ્ઞાનગુણાને... અવિકારી બનાવું તો જ હું... મને... જાગી શકું છું. મારે મને જાગાવો છે..., માગાવો છે... અનુભવવો છે.

સત્ત-ચિત્ત આનંદ.

આનંદ....

આનંદ એ મારું સ્વરૂપ... આત્માના એક... એક પ્રદેશ... અનંત... સુખ વિદ્યમાન છે... મારે મારા સુખને અનુભવવું છે. સુખને માણિવું એ મારો સ્વભાવ છે... મારામાં... દુઃખ નથી... હું દુઃખી થઈ શકું જ નહિ..., સંસારની... કોઈ પણ વક્તિ..., કોઈ પણ શક્તિ કે કોઈ પણ પરિસ્થિતિ... મને દુઃખી કરી શકે જ નહીં. હું દુઃખી છું. એવી ભમણાને..., એવા અજ્ઞાનને તોડીને મારે મારામાં સ્થિર થવું છે. એ દુઃખને ટાળવા માટે હું મારામાં સમાઈ જાઉં..., સ્થિર થઈ જાઉં... દરી જાઉં..., તો જ હું એ અજ્ઞાનને... તોડી..., મને જાણી શકું છું. મને માણી શકું છું... તે માટે થોડી ક્ષણો... વધુ... એકાગ્રા... થઈ..., વધુ ઉંડાણમાં ઉત્તરી... નિજનું ચિંતન

“હું... આત્મા... છું, હું... આત્મા... છું.

ॐ... શાંતિ... શાંતિ... શાંતિ.”

૫

....આત્માર્થી જન એહ!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની અને અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બગ્દર્શન, સમ્બગ્જ્ઞાન અને સમ્બગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના ત્યારે જ થઈ શકે, કે જ્યારે જવ ધર્મમાર્ગો સેવાતા એકાંત આગ્રહોની જાળમાંથી બહાર નીકળે. જ્ઞાનીનાં વચનોને ગ્રહણ કરવાનો જિજ્ઞાસુ બને અને એ વચનો અનુસાર આચારને જવનલક્ષ્ય બનાવે.

અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં ક્રિયા અને જ્ઞાનની એકાંત માન્યતાઓ જવને કાર્યકારી નથી, મુક્તિ માટે પરિણામદાયી નથી, એ ચાર ગાથાઓથી બતાવવામાં આવ્યું. હવે એ વિષયને સમેટી લઈ ‘વિવેક’નો ઉત્તમ સિદ્ધાંત શ્રીમદ્ભૂજ બતાવે છે -

**જ્યાં જ્યાં જે જે યોગ્ય છે, તિહાં સમજવું તેહ,
તાં તાં તે તે આચારે, આત્માર્થી જન એહ...૮**

ગાથાના પ્રથમ પદમાં એક મહાન સત્ય પડ્યું છે. આત્માર્થની જંખના સેવતા જવની જવાબદારી કેટલી વધી જાય છે? એને સમગ્ર જગતનાં સર્વ તત્ત્વો અને સત્ત્વોની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનો નિર્ણય કરવો પડે છે. પણ જેના અંતરમાં આત્મોથાનનો અડોલ નિર્ણય જાગી ગયો છે અને સર્વસ્વ સમર્પણ કરવાને જે વ્યાકુળ થઈ ઉઠ્યો છે, તેના જ અંતરમાં સ્વત: વિવેકનો ઉદ્દ્ય થાય છે. અને તેના પોતામાં યોગ્યતા પ્રગટી ચૂકી હોય, એટલે કે જિજ્ઞાસ અવસ્થા કહો કે મુમુક્ષુતા કહો, તે પ્રગટી ચૂકી હોય. આવું સુયોગ્ય પાત્ર જ આ વિષયનો વિચાર કરી શકે છે. અને પછી અંતરસૂજ આવે છે. આ અંતરસૂજ એનામાં સંશોધક વૃત્તિ જાગ્રત કરે છે.

આવો સાધક આત્મવિકાસની પૂર્ણતા સુધી પહોંચો ન હોય પણ સતત અભ્યાસ દશામાં વર્તતો હોવાથી સત્ત આલંબનો વડે આત્મિક ગુણોના વિકાસ અર્થે સાધક કારણોને ગ્રહણ કરી લે અને બાધક કારણોનો ત્યાગ કરી દે.

આ સાધક અને બાધક, બતે કારણોને મધ્યસ્થ ભાવે સમજવાં તે જ

વિવેક. વિવેકનું કામ શું છે? હિત અને અહિતને, જેવા છે તેવા બિન્દ કરીને બતાવી હોય છે. આચરણીય અને અનાચરણીય બાબતોને જુદી પાડી તેના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરી નાખે છે.

‘ક્ષીર નીર વિવેકની વાત બહુ વાર આપણો સાંભળી. દૂધ અને પાણી ભેગાં કરી હંસની સામે મૂકવામાં આવે તો બંનેને જુદાં પાડી નાખે અર્થાત્ દૂધને ગ્રહણ કરી લે અને પાણી પડચું રહે. હંસનું આ કાર્ય તેની ચાંચમાં રહેલા ખટાશના ગુણને કારણે થાય છે. તે બુદ્ધિપૂર્વક કરતો નથી. દૂધમાં પણ ખટાશનો ગુણ છે, તેથી હંસ તેને જેંચી લે છે. આમ દૂધ અને પાણી બસે જુદાં થઈ જાય છે. આને સાહિત્યિક ભાષામાં ‘ક્ષીર નીર વિવેક’ કહેવાયો છે.

ભારતમાં થયેલા મહાપુરુષોમાંના કેટલાક મહાપુરુષોને આવું જ એક અર્થગંભીર વિશેષજ્ઞ લાગ્યું છે. તે છે ‘પરમહંસ’. તેમાંય ખાસ કરીને બંગાળમાં થયેલા રામકૃષ્ણા ‘પરમહંસ’ નામથી જ પ્રસિદ્ધ છે. પરમહંસ કહીએ એટલે આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ રામકૃષ્ણાદેવની છબી જ ઉપરથી આવે.

‘પરમહંસ’ એટલે શું? હંસનું કાર્ય દૂધ અને પાણીને અલગ કરવાનું છે. જેઓ પરમહંસ છે તેઓ પણ આવું જ કાંઈક વિશેષ રૂપે કરે છે. પેલો હંસ તો માત્ર વિવેકી જ હોય પણ આવા પરમહંસ તો પરમ વિવેકી હોય. જેઓ કર્મરૂપ અણાજોઈતા પુદ્ગલો, જે આત્મામાં ભળીને, આખાયે સંસારની વિટંબણાઓ ઊભી કરે, તેને પાણીરૂપ નિસ્સાર સમજ તટસ્થ ભાવે તજી દે છે. અને દૂધરૂપ પરમ ઓજસ્વી આત્માને ગ્રહણ કરે છે, અર્થાત્ પામી જાય છે. અનાદિ કાળથી એક ક્ષેત્રાવગાહી રહેલા અને એકરૂપ ભાસતા આત્મા અને દેહને ક્ષીરનીરની જેમ બિન્દ તારવી નાખે.

આ બિન્દતાને જાણ્યા પછી, આત્માને અનુભવ્યો, અનુભવ્યા પછી આત્મામાં સ્થિરતા આવી, સ્થિરતા આવ્યા પછી તેમાં નિમગ્ન થઈ ગયા એ પરમહંસ! પછી તે ગમે તે ધર્મ, પંથ, સંપ્રદાયના અવલંબને વર્તતા હોય પણ દેહ આત્માનો બિન્દતાનો અનુભવ કરીને તેમાં રમી ગયા હોય તે ‘પરમહંસ’.

આવી પરમહંસ કક્ષાએ પહોંચવા માટે જ્યાંથી શરૂઆત કરવાની છે; તે છે જ્યાં જે યોગ્ય છે તેનો વિવેક કરી લેવો. આ વિવેકને બહુ જ સ્પષ્ટ શર્દોમાં શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં શ્રી શયંભવસૂરિએ શિષ્યનો પ્રશ્ન અને

ગુરુએ બતાવેલ સમાધાન રૂપે બતાવ્યું છે.

શિષ્યે પૂછ્યું :-

કહું ચરે, કહું વિદ્ધે, કહું સાસે કહું સએ।

કહું મુજન્તો ગાસન્તો, પાતકમ્મં ન બન્ધઙ્ગ॥

હે ગુરુદેવ! જીવનની બધી જ કિયાઓથી વિરાધના થાય છે તેમ કહો છો તો પછી કેમ ચાલવું, કેમ ઊભું રહેવું, કેમ બેસવું, કેમ સૂવું, કેમ ખાવું અને કેમ બોલવું જેથી પરિણામે પાપ ન બંધાય?

ગુરુદેવ ઉત્તર આપે છે —

જયં ચરે જયં વિદ્ધે, જયસાસે જયં સા।

જયં મુજન્તો ગાસન્તો, પાતકમ્મં ન બન્ધઙ્ગ॥

બધા જ પ્રશ્નોનો ઉત્તર માત્ર એક જ શર્બદમાં! ‘યતા’ અર્થાત્ વિવેક. જ્યાં જીવન છે ત્યાં જીવન સંબંધી સર્વ કિયાઓ પણ રહેવાની જ. પણ જો વિવેક સહિત થાય તો જીવ પાપ ન બંધે. એટલે આંબુયે જીવન વિવેકથી જ જીવાય છે. વિવેકરહિતનું જીવન, જીવન નથી. ચાલવું, ઊભું રહેવું, બેસવું, સૂવું, ખાવું અને બોલવું – આ બધી જ કિયા વગર કોઈનેય ચાલતું નથી. પણ એ બધી જ કિયાઓ થવી જોઈએ એમ આપણો માનતા હોઈએ છીએ.

પણ બંધુઓ! આ તો વિવેકનું સ્થૂળ સ્વરૂપ જ માત્ર કિંયું કે જે દ્રવ્યદ્યા સુધી સીમિત છે. પરિણામે, જીવ યથાપ્રવૃત્તિકરણ સુધી પહોંચે છે. પૂર્વ જે કરણ જીવે અનેકવાર કર્યું છે. પણ સ્વભાવપ્રાપ્તિ માટે આવશ્યક અનિવૃત્તિકરણ તો ભાવદ્યાથી જ પ્રગટે છે, જે વિવેકનું સૂક્ષ્મ તથા આંતરિક સ્વરૂપ છે. આ ભાવદ્યાને શી રીતે સમજવી? ખાતાં, પીતાં, ઊઠાં, બેસતાં, અર્થાત્ ચેતનાની સ્કુરણાથી થતી સર્વ દૈહિક કિયાઓ કરતાં કરતાં ‘હું આત્મા છું’, દેહથી બિન્દ છું અથી સતત લક્ષ્યધારા વર્ત્યા કરે, જેથી ભાવ-દ્યા પુષ્ટ થાય.

સ્થૂળ વિવેકથી દ્રવ્ય-દ્યા પુષ્ટ થાય, તો અંતરંગ વિવેકથી ભાવ-દ્યા. આવી રીતે સર્વથા વિવેક પ્રગટે. આ જ છે મુમુક્ષુની યોગ્યતા. તો જીવે પોતાની યોગ્યતા પહેલાં તપાસવી. પોતાની રૂચિ, રસ અને શક્તિનો વિચાર કરી આરાધના માર્ગો પોતે શું અને કેટલું કરી શકે તેમ છે તેનો નિર્ણય કરી,

આચરણું.

આંતરવૃત્તિઓને જીતવા માટે જો બાધ્ય ત્યાગની આવશ્યકતા હોય તો એ કરી લેવો. જો એવી યોગ્યતા પ્રગટી હોય કે બાધ્ય ત્યાગ વગર પણ આંતરવૃત્તિઓ સંયમિત થઈ શકે છે તો આંતરસંયમ કરી લેવો.

આત્માના ઉત્થાન માટે ત્રણ માર્ગો બતાવ્યા છે. જ્ઞાનમાર્ગ, ભક્તિમાર્ગ અને કર્મમાર્ગ. એ ત્રણમાંથી, જે કરવાથી આત્મવિકાસ થતો હોય તે કરી લેવો. અર્થાત્ પોતાના અંતરવિકાસ કરુની દસ્તિ, જેટલો વિકાસ થયો હોય, ભાવનાઓ જેટલી કેળવાઈ હોય, એ રીતે જ માર્ગ પસંદ કરી લેવો ધારે. કયા માર્ગો જવાથી કલ્યાણ થશે તે વિવેક કરી લેવો જોઈએ. સહૃદ્યુ જીવો માટે એક સરખું નથી હોતું. કોઈ ભક્તિમાર્ગ આગળ વધી શકે, કોઈ જ્ઞાનમાર્ગ આગળ વધી શકે, કોઈ કર્મમાર્ગ આગળ વધી શકે. એનો વિવેક પોતે જ કરવાનો છે.

જો કે આ ત્રણમાંથી એક માર્ગ આગળ વધતો જીવ જ્યારે ખૂબ વિકાસ કરે છે ત્યારે તેની સાધનામાં આ ત્રણો માર્ગ સહજરૂપે જ સંભિવિત થઈ જાય છે. અને અંતે ત્રણો માર્ગની એકતા જ મોક્ષરૂપ ફળને આપે છે.

હવે અહીં આ સિવાય પણ જીવે યોગ્ય-અયોગ્યનો વિચાર બીજી રીતે કરવો પણ જરૂરી છે તે બતાવતાં શ્રીમદ્ભગુંથે પત્રાંક રૂપમાં બતાવ્યું છે. માનવીના મનને લક્ષ્યમાં રાખીને એમણે કહું કે શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ જુદી-જુદી જગતના ચાર અનુયોગોની પ્રરૂપણા કરી છે એ શા માટે? શરૂઆતથી લઈને સર્વોચ્ચ વિકાસ સુધીની સર્વ અવસ્થાઓનો કંબિક વિકાસ સ્યાદ્વાદના Base ઉપર હોવાના કારણો સહૃદ્યુ જીવો, પોતાની સાધનાદશા મુજબ, આ અનુયોગો દ્વારા શુતના સહારે પ્રેરણા મેળવી શકે છે.

શરૂઆતમાં આપણે જ્યારે પ્રવચનમાં જિનેશ્વરની વાણીના મહિમાની વાતો કરતા હતા ત્યારે અહીંથી કહેવાયું હતું કે તીર્થકરો દ્વારા પ્રરૂપિત વાણી, વિષયની દસ્તિથી ચાર પ્રકારની હોય છે. (૧) દ્રવ્યાનુયોગ (૨) ચરણકરણાનુયોગ (૩) ધર્મકથાનુયોગ (૪) ગાણિતાનુયોગ.

(૧) દ્રવ્યાનુયોગ - જેમાં જીવાદિ દ્રવ્યોનું વિવેચન છે. જીવદ્રવ્ય તેના ગુણ અને પર્યાય એ જ રીતે અજીવદ્રવ્ય, તેના ગુણો અને પર્યાય. તેમાં પણ સ્વાત્માવિક અને વૈભાવિક પર્યાયોનું પરિણામન આદિ વાતો આ અનુયોગમાં કરવામાં આવી છે.

(૨) ચરણકરણાનુયોગ - જેમાં સાધુ અને શ્રાવક બતેના જીવનને અનુરૂપ એવા નીતિ-નિયમોનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. સાધુનાં પાંચ મહાપ્રત, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ તથા શ્રાવકે બાર વ્રતોનું પાલન કેવી રીતે કરવું તે આ અનુયોગમાં કહ્યું છે.

(૩) ધર્મકથાનુયોગ - આમાં જે જીવો આરાધના કરી સિદ્ધિને પામી ગયા અને વિરાધનાના કારણો જે જીવો સંસારમાં પરિભ્રમણ કરી રહ્યા છે તેઓના જીવનની કથાઓ છે.

(૪) ગાણિતાનુયોગ - આમાં ત્રણો લોકનું વર્ણન, ભૂગોળ તેમજ ખગોળનાં અલગ-અલગ માપ, એની ગણતરી, એની સંખ્યા વગેરે કહેવામાં આવ્યું છે.

આવા ચાર પ્રકારના અનુયોગોની પ્રરૂપણા કરવાનું કારણ માનવના મન! પ્રત્યેક માનવની રસ, રૂચિ, વિચારો, અવસ્થાઓ હંમેશાં એક સરખી નથી રહેતી. મનની એ - એ - પ્રકારની સ્થિતિમાં એ - એ પ્રકારના અનુયોગો ઉપકારી નીવડે છે.

શ્રીમદ્ભૂ કહે છે - મન જો શંકાશીલ થઈ ગયું હોય તો દ્રવ્યાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે. શંકાઓ થવી એ માનવનો સહજ સ્વભાવ છે. તેમાંય પ્રત્યક્ષ કરતાં પણ પરોક્ષ તત્ત્વોની વાતોમાં બહુ જલદી મન શ્રદ્ધા ધરાવી શકતું નથી. તેના કારણો સર્વજ્ઞ બોધેલા ઉપદેશમાં પણ મન શંકિત થાય છે. સર્વજ્ઞની સર્વજ્ઞતા પર પણ વિશ્વાસ બેસતો નથી. તે જ રીતે 'હું આત્મા છું', જડ જગતથી પર છું. આવા નિશ્ચયનયના વચનોમાં તો અતિ શંકાશીલ બની જવાય છે. આવી પોતાના અસ્તિત્વ વિષયક તથા જગતના પરિણામન વિષયક શંકાઓ જ્યારે મનને સત્તાવતી હોય, અને પ્રત્યક્ષ સત્પુરુષનો યોગ ન હોય, શંકાનું સમાધાન થઈ શકે તેમ ન હોય ત્યારે દ્રવ્યાનુયોગનો સ્વાધ્યાય, કે જે આત્મા અને અજીવ દ્રવ્યોના સ્વતંત્ર અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરી, સંયોગ સ્વભાવે રહેલ સબંધની - ક્ષાણભંગરતાને બતાવી, પોતાને પોતા વિષે દઠ કરે છે. 'હું આત્મા છું' અને અવિનાશી છું, ત્રિકાળી શુદ્ધ દ્રવ્ય છું. મારામાં પડેલું પરમાત્મ-તત્ત્વ જાગ્રત કરી શકું છું. એવી સચોટ શ્રદ્ધા આ સ્વાધ્યાયથી જાગે છે. મન શંકારહિત થઈ અખૂટ વિશ્વાસમાં રમવા માંડે છે.

મન જો પ્રમાણી થઈ ગયું હોય તો ચરણકરણાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે.

અહીં પ્રમાદને બે દૃષ્ટિએ સમજવો છે. બંધુઓ! વ્યવહારમાં તો જેને કંઈ કરવું ગમે નહીં અને આળસુ થઈને પડ્યો રહે તેને પ્રમાદી કહીએ. આવા પ્રમાદીને સંસાર-વ્યવહારનાં કાર્યો તો ન જ ગમે પણ ધર્મ-કિયા-પ્રત-અનુષ્ઠાનો કરવાં પણ ન ગમે. શારીરિક, માનસિક શક્તિ હોવા છતાં પણ ધર્મ-આચાર પ્રત્યેનો ઘોર ઉપેક્ષાભાવ અને કાંઈ કરવા ન દે.

અને બીજી દૃષ્ટિએ પ્રમાદ તે આત્મ-વિસ્મૃતિ, બહુ જ નાની છતાં માર્મિક વ્યાખ્યા છે. જેટલી ક્ષણો આપણો આપણા આત્માને ભૂલી જઈએ, એટલી ક્ષણોનો પ્રમાદ! કેટલી ક્ષણ ભૂલી જાવ છો આત્માને? અરે! યાદ જ નથી આવતો આત્મા! ભૂલવાની તો વાત જ ક્યાં? ‘હું આત્મા છું’ અનો ખબર જ નથી. એટલે નિરંતર આત્માને ભૂલેલી દશામાં જ છીએ. આત્મ-વિસ્મૃતિની દશામાં જ જીવાએ છીએ તેથી ઘોર પ્રમાદી છીએ, શરીરથી કે મગજથી સાખત મહેનત કરતા હો, પણ આત્મલક્ષ્યપૂર્વક ન જીવાતું હોય તો એ બધો પ્રમાદ જ છે.

આવા પ્રમાદને દૂર કરવા ચરણકરણાનુયોગનો સ્વાધ્યાય કરવા શ્રીમદ્ભ્�જ ફરમાવે છે. એમાં બતાવેલ પ્રત, કિયા, અનુષ્ઠાનો, બાધ્ય ચારિત્રના ભાવો તથા આંતરચારિત્રને પ્રગટ કરવાની રીતોને સમજી વિચારી આચરણમાં લાવીશું તો અપ્રમાદ દશા પ્રગટ થશે.

આપણી પરંપરામાં બતાવેલ પર્વતિશિઓનું, એટલે કે બીજ, પાંચમ, આઠમ, અગ્નિધારશ, અને પાખી; પણ એ માટે જ આચાર્યાએ નિર્માણ કર્યું છે. તે દિવસે પણ પ્રત-પ્રત્યાખ્યાન કરવાના ભાવો જીવને જાગે અને જો આચરે તો વિરતિભાવમાં આગળ વધતો જીવ સર્વાંશે અપ્રમત્તભાવને પ્રાપ્ત કરી શકે.

ગુણસ્થાનના કમમાં પાંચમું-છું ગુણસ્થાન વિરતિભાવનું છે. અને તે પછી સાતમું ગુણસ્થાન અપ્રમત્તભાવનું છે. જ્યાં સુધી સર્વથા વિરતિભાવ ન જાગે ત્યાં સુધી સર્વથા અપ્રમાદદશા આવતી નથી. તેથી જીવને પ્રત-પ્રત્યાખ્યાન અતિ આવશ્યક છે. જેઓ પ્રત-પ્રત્યાખ્યાનનો નિષેધ કરે છે તેણે સમજ લેવું ઘટે કે જ્યાં સુધી વૃત્તિને તોડવા રૂપ વિરતિભાવ નહીં જાગો-વિરતિભાવ નહીં સેવાય ત્યાં સુધી જીવ આત્મિકવિકાસની દિશામાં આગળ વધી શક્શે નહીં. માટે ગૃહસ્થ સાધક હોય કે સંયમી સાધક હોય બને માટે ચરણકરણાનુયોગના સ્વાધ્યાય દ્વારા પ્રમાદને દૂર કરવો અતિ આવશ્યક છે.

મન જો કખાચી થઈ ગયું હોય તો ધર્મકથાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે. કોધ, માન, માયા, લોભના ઉદ્યો જીવમાં વર્ત્યો જ કરે છે. ક્યારેક આ ભાવો તરત જ શાંત થઈ જાય છે, તો ક્યારેક લાંબા સમય સુધી રહે છે. સતત કખાયભાવમાં વર્તતો જીવ તીવ્ર કર્મબંધન કરે છે. આ બંધનમાં ન પડવું હોય, ભવબંધનની ભીતિ અંતરમાં જાગ્રત થઈ હોય તો બહુ જલદી કખાયભાવોથી મુક્ત થવું જોઈએ. પણ સામે જો બળવાન સાધન હાથમાં આવે તો જ એ ભાવોને હડી શકાય.

આ સાધન છે ધર્મકથા. કથા તો ખરી પણ મનને વિકૃત કરે તેવી નહીં પણ વિકારોને ઉપશાંત કરે તેવી, તેથી જ અહીં ધર્મકથા કહી. બંધુઓ! અન્ય કથાઓમાં તો જીવને ઘણો રસ છે અને તે રસની પૂર્તિનાં સાધનો પણ આજે તમારી પાસે એક નહીં અનેક છે. જેનાથી રાત-દિવસ એ રસને પોથ્યા કરો છો ને અંતર વિકારોથી મળિન કરતા રહો છો. પરિણામે કખાયોવાનું મન વધુ કલુષિત થાય છે ત્યારે અહીં તો કખાયોની કાલિમાને ધોવાનું સાધન બતાવ્યું ધર્મકથા.

જે કથાઓમાં પૂર્વ થઈ ગયેલા જીવની સત્ય ઘટનાઓના આધારે એ બતાવવામાં આવ્યું હોય કે કખાયરહિત સ્વભાવદશામાં વર્તતા જીવનું જીવન કેટલું ઉત્તમ હતું અને પરિણામ પણ કેવું ઉત્તમ આવ્યું. સાથે સાથે કખાયસહિત વિભાવદશામાં પરિણામેલા જીવની અધમતાએ તેમને સંસારમાં કેવા રખડાવ્યા! અહીં કથાનુયોગમાં ગૌતમની કથા છે, તો ગૌતમાણી પણ છે. અભયકુમારની છે તો કાળસુરિયા કસાઈની પણ છે.

આમ ધર્મકથાનુયોગ કખાયોથી વિરમવાની પ્રેરણા પૂરી પાડે છે, અને પરિણામે જીવ અકખાયી ભાવને વરે છે.

મન ક્યારેક એટલું બધું જડ થઈ જાય છે કે તેને ઉપરના ત્રણોય અનુયોગોથી ફાયદો થતો નથી. આવા જીવને શ્રીમદ્ભ્જ કહે છે:

મન જડ થઈ ગયું હોય તો ગાંધિતાનુયોગ વિચારવો યોગ્ય છે. ગાંધિત એવી ચીજ છે કે ગમે તેવા જડ મનને ચંચળ બનાવી દે છે. કારણ ગાંધિતમાં બહુ જ એકાગ્ર થવું પડે છે. તમારો રોજનો અનુભવ છે ને? સાંજ પડે રોજમેળ મેળવો છો, કેટલા એકાગ્ર થઈ જાઓ છો! સાથે સાથે ગાંધિત તીક્ષણ પ્રજ્ઞાને પણ માગો છે. જેની પ્રજ્ઞા તીક્ષણ હોય તે જ ગાંધિતમાં ઊડો ઊતરી શકે. માટે જ જડ મનને ચેતનવંતું કરવા અસંખ્ય દ્વીપ સમુદ્રની

ગાણતરી, લોક-અલોકનાં માપ વળેને વિચારવું જરૂરી છે.

આમ મનની બિન્દ બિન્દ સ્થિતિમાં કયાં શું યોગ્ય છે તે બતાવ્યું. અને જીવ પોતે જ પોતાની મન:સ્થિતિને વિચારીને નક્કી કરવાનું છે, કે તેણો શું કરવું યોગ્ય છે.

એટલું જ નહીં આપણો એ પણ જાણવું જરૂરી છે કે આ વિશ્વમાં શું જૈય એટલે જાણવા યોગ્ય છે, શું હેય એટલે છોડવા યોગ્ય છે અને શું ઉપાદેય એટલે આચરવા યોગ્ય છે.

જૈન પરંપરામાં નવ તત્ત્વની માન્યતા છે. તેમાં જૈય, હેય અને ઉપાદેય કયા કયા છે તે વિચારીને. પ્રથમ નવ તત્ત્વનાં નામ-જીવ, અજીવ, પુષ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ.

આમાં જીવ અને અજીવ આ બે જાણવા યોગ્ય છે. બનેના ભેદ, પ્રભેદ, બનેનાં સ્વરૂપ જાણવા યોગ્ય છે. પાપ, આશ્રવ અને બંધ આ ત્રણ છોડવા યોગ્ય છે. પાપ કરવા લાયક નથી એ તો આપણો સહુ જાણીએ છીએ. આશ્રવ એટલે કર્મનું આત્મામાં આવવું અને આવેલાં કર્મોનું આત્મા સાથે બંધાવું તે બંધ. એટલે આ ત્રણો છોડવા યોગ્ય છે. સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ આ ત્રણ આદરણીય છે. સંવરથી આવતાં કર્મ રોકાય છે. નિર્જરાથી સત્તામાં પડેલાં કર્મો ખરી જાય છે અને મોક્ષથી આત્માની સર્વથા મુક્તિ થાય છે અને આ ત્રણોય બાબત જ આત્માનું ધ્યેય હોવાથી, આચરણ કરવા યોગ્ય છે. હવે રહ્યું એક તત્ત્વ! કયું? પુષ્ય!

પુષ્યને શેમાં મૂકુશો? હેય, જૈય કે ઉપાદેય? આ તત્ત્વ બહુ જ જબરું છે. એ ત્રણોય Categoryમાં બેસી જાય છે. પુષ્ય જાણવા યોગ્ય છે, જાણુની આચરવા યોગ્ય છે, અને તે પછી એ છોડવા યોગ્ય છે. જાણવું અને આચરવું આ બને તો આપણો સહુ જાણીએ છીએ, પણ પુષ્યને છોડવા યોગ્ય કેમ કહેવું? એક જ તત્ત્વ ત્રણ રૂપ કેમ હોઈ શકે?

અહીં બહુ જ વ્યાપક વિચાર કર્યો છે. જ્યાં જીવ સંસારભાવમાં જ પહ્યો છે, તેની નિરંતરની માનસિક, વાચિક, કાચિક પ્રવૃત્તિઓ પાપમય છે. તેને પાપમાંથી બચવા માટે પુષ્ય કરવાનો આદેશ અપાયો છે. બીજી વાત એ કે આત્મ-સાધનાના માર્ગો આગળ વધતા જીવને, સાધના માટે જોઈતી સાનુકૂળ પરિસ્થિતિ પણ પુષ્ય વિના નથી સાંપડતી. માટે ત્યાં પણ જીવને

પુષ્ય કરવું આવશ્યક જ નહીં, અનિવાર્ય છે. તીર્થકર પરમાત્માને અનેક જીવને તારવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે તે તીર્થકર નામકર્મના કારણો જ અને એ કર્મ જબરદસ્ત પુષ્ય પ્રકૃતિ જ છે. આમ જીવને આત્મિક વિકાસના માર્ગો, આધ્યાત્મિક પરિણામોની સાથે-સાથે પુષ્યબળ પણ સહાયક સાધન છે. તેથી પુષ્યને આદરણીય બતાવ્યું.

પણ મોક્ષ પામવા માટે તો સર્વ કર્મનો, સર્વથા ક્ષય અપેક્ષિત છે. ત્યાં પાપકર્મો સાથે પુષ્યકર્મોનો પણ નાશ થવો જ જોઈએ. તો જ આત્મા સર્વથા શુદ્ધ થાય. પરંતુ પુષ્યને છોડવા માટે પ્રયત્ન કરવો જરૂરી નથી. વળી સર્વ સામાન્ય જીવો માટે આ આદેશ પણ નથી. તેઓના માટે તો પુષ્ય આદરણીય છે જ. પણ જીવ જ્યારે આત્મ-વિકાસનાં સોપાન ચઢતો, ગુણસ્થાનના કમે, આઠમા ગુણસ્થાને શ્રેણિ કરીને આગળ વધે છે, ત્યારે નિર્જરાનું પ્રમાણ ખૂબ જ વધી જાય છે. તેમાં પુષ્યની પણ નિર્જરા થવા માંડે છે. તેથી તે સહજ છૂટી જાય છે અને પુષ્યનો નવો બંધ પણ રોકાતો જાય છે. આ દૃષ્ટિથી પુષ્યને છોડવા યોગ્ય બતાવ્યું.

આમ જ્યાં જે યોગ્ય છે તે સમજી લઈને -

તાં તાં તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ.

તે તે રીતે આચરણ કરે તેને આત્માર્થ જગ્રત થાય છે.

આની સાથે જ આત્માર્થીએ સદગુરુની શોધ કરવી પણ યોગ્ય છે, તેથી તે સમજાને ગુરુની શોધ આદરી દે. તથા તેમના ચરણાની સેવના કરવી પણ યોગ્ય છે, તે કરે. તે શાથી અને કેમ થાય તે હવે પછી બતાવવામાં આવશે.

સેવે સદ્ગુરુ ચરણને....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોકનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોકભાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સર્વસમર્પિત ભાવને માંગી લે છે. જ્યાં સુધી જીવને દેવ, ગુરુ અને ધર્મ આ ત્રણ તત્ત્વો પ્રત્યે સમર્પણતા જગતી નથી, ત્યાં સુધી સમ્યગ્ આરાધના એ કરી શકતો નથી. સમર્પિતતા ત્યારે જ જીવો કે જ્યારે જીવનો અહ્મુ તૂટે. જીવ જન્મો-જન્મથી જે જે યોનિઓમાં ગયો ત્યાં અને જે-જે મળ્યું, તેનો તે ગર્વ કરતો જ રહ્યો છે, માત્ર માનવ કે દેવ જ અહ્મુ કરે છે એવું નથી. પશુ અને પક્ષીઓ પણ મળેલી શક્તિઓનું અભિમાન કરતાં જ હોય છે. જીવનો આ અનાદિનો અભ્યાસ છે અને એ જ કરતો આવ્યો છે. બહુ જ વિચાર માંગી લે છે આ ચીજ.

સ્થૂળ દૃષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો અહ્મુ કરતો જીવ શેનો અહ્મુ કરે છે? ભૌતિક ક્ષેત્રે સત્તા, સંપત્તિ કે શક્તિ મળી હોય તેનું અભિમાન કરે. ધર્મક્ષેત્રે વળે તો, ધર્મનાં કિયા-આચાર કરતાં શીખ્યો હોય તેનું અભિમાન કરે, શાસ્ત્રનું થોડું-ઘણું જ્ઞાન મેળવી લે તો તેનું અભિમાન કરે. આમ ભૌતિક ક્ષેત્રે, હું કંઈક છું અને મને કંઈક મળ્યું છે, વળી હું કંઈક મેળવી શક્યો છું એ મારા બુદ્ધિ-બળથી અને પુણ્યબળથી મેં મેળવ્યું છે, આવું અભિમાન જીવ કર્યા કરતો હોય છે.

પણ આ બધી ચીજો અનેકવાર મેળવ્યા પછી પણ જીવનો ઉદ્ધાર થયો નહીં. કેવળ ભૌતિક ક્ષેત્રે જ નહીં પણ ધર્મના ક્ષેત્રમાં પણ અનેકવાર, જે મેળવ્યું છે તે મેળવી ચૂકવા છીએ. પણ તોય જીવનો એક ભવ ઓછો થયો નહીં અને પરિણામે જીવનું ભમડા ચાલુ જ રહ્યું.

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે જે મેળવ્યું છે તે આત્મા માટે ઉપકારી ત્યારે જ નીવડે કે જ્યારે દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પ્રત્યે સંપૂર્ણ સમર્પણતા જાગ્રત થાય. નહીં તો એ સાધનો બહારની કીર્તિ, પ્રતિષ્ઠા મેળવી આપે, વાહ

વાહ કરાવી આપે, પાંચ માણસની વચ્ચે કીર્તિ કે સન્માન મળી જાય પણ સમર્પણ વિના આત્માને એક ટકો પણ લાભ ન થાય.

માટે જ હવે પછીની ગાથામાં, સદ્ગુરુના ચરણામાં સમર્પણ થતાં જીવ શું પામી શકે છે, તે બતાવે છે.

**સેવે સદ્ગુરુ ચરણને, ત્યાણી દઈ નિજ પક્ષ;
પામે તે પરમાર્થને, નિજપદનો લે લક્ષ...૯....**

અહીં શું કરવું, કેવી રીતે કરવું, અને એ કર્યા પછીનું ફળ શું છે, એ ત્રણ બાબતો બતાવી છે.

પ્રથમ સદ્ગુરુના ચરણને સેવવા. અભનાં ચરણો સમર્પિત થઈ જવું કેવી રીતે?

ત્યાણી દઈ નિજ પક્ષ

...પોતાની માન્યતા, મતાગ્રહ અને દુરાગ્રહને છોડીએ, તો શું ફળ મળે? તો કહે છે : પરમાર્થને પામે તો નિજ પદનું લક્ષ જાગ્રત થાય. અહીંયાં પદનો અર્થ છે સ્વરૂપ. અર્થાત્ સ્વ-સ્વરૂપનું લક્ષ જાગ્રત થાય.

તો પ્રથમ સદ્ગુરુના ચરણાની સેવના. સેવના એટલે શું? અભના ચરણામાં બેસી રહેવું? અભના પગ પકડીને બેસી રહેવું? નહીં. શિષ્ય તો અનું નામ કે જે વિનીત હોય, અવિનીત હોય તે શિષ્ય નહીં. મહાપુરુષને, સત્પુરુષને ગુરુ તરીકે સ્વીકારી લીધા પછી વિનયભાવ જો પ્રગટ થતો નથી તો શિષ્યપણું પણ પ્રગટ થતું નથી. શિષ્યપણું અંદરથી પ્રગટાવવું પડે છે. કોઈએ કોઈને કહી દીધું કે તમે મારા ગુરુ અને હું તમારો શિષ્ય, તો તેથી શિષ્ય બની જવાતું નથી. પણ સંપૂર્ણ વિનયની સાથે, સંપૂર્ણ નભ્રતાની સાથે, સંપૂર્ણ સમર્પણાની સાથે ગુરુચરણાની સેવના થવી જોઈએ. અભની આશાનું સંપૂર્ણપણે પાલન થવું જોઈએ.

આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યું :

‘આણાર ધ્રમો, આણાર તરો’

તથા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું :

‘આણાનિદેસ કરો’

અર્થાત્ આજ્ઞા એ જ ધર્મ, આજ્ઞા એ જ તપ. એથી જુદો

શિષ્યનો કોઈ ધર્મ હોઈ શકે જ નહીં. એક વિનયવાન શિષ્યને પૂછવામાં આવે કે તારો ધર્મ શું? તો એમ ન કહે કે મહાત્રતનું પાલન, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન એ મારો ધર્મ. પણ એ કહેશે કે ગુરુકુલમાં વાસ કરવો એ મારો ધર્મ. ગુરુદેવની આજાને મારા રોમે-રોમમાં ઉતારી દેવી એ મારો ધર્મ.

ગુરુદેવની આજાને વિનયવાન શિષ્ય કઈ રીતે સમજે? તે આ જ ગાથામાં આગળ બહુ જ માર્મિક વાત કહી છે.

'ઝિયાગર સંપત્તે'

વિનીત શિષ્ય એ છે કે જે ઈંજિન માત્રથી ગુરુદેવના ભાવોને જાહી જાય. ગુરુએ કહેવું ન પડે કે આ કર અને આ ન કર. આંખના ઈશારાથી શિષ્ય સમજુ જાય. અરે! એથી પણ આગળ વધીને, યોગ્ય શિષ્યને ઈશારાની પણ જરૂર ન રહે. માત્ર ગુરુદેવની આંખોના ભાવને વાંચી લે, આંખો તો અંતરની આરસી છે. ગુરુની સાયકોલોજનું જ્ઞાન શિષ્યને હોવું ઘટે. એ જ્ઞાન હોય તો જ શિષ્ય, શિષ્ય બની શકે, નહીં તો ના બની શકે. ગુરુ તો શિષ્યની સાયકોલોજ જાણતા જ હોય પણ શિષ્યમાં ગુરુની મનોદશ જાણવાની યોગ્યતા, એટલી પાત્રતા તૈયાર થાય પછી જ શિષ્યત્વ આવે, નહીં તો આવતું નથી. ગુરુચરણમાં દાસાનુદાસ થઈને જેને રહેતાં આવડે, માત્ર દાસ નહીં પણ દાસનો પણ દાસ થઈને રહે તે સદગુરુનાં ચરણ સેવી શકે.

એટલું જ નહીં એથી પણ આગળ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે -

'ગુરુણ-મુખ ગય કારણ'

ગુરુની સમીપ વસનારો હોય, સમીપે એટલે હંમેશાં ગુરુની પાસે જ રહે એમ નહીં. ક્ષેત્રાંતર હોઈ શકે, હજારો માઈલ દૂર હોય, પણ સાચો શિષ્ય તો એ જ કે ગુરુના હદ્યમાં પોતાનું સ્થાન જમાવી શકે. શિષ્યના હદ્યમાં ગુરુનું સ્થાન હોય તે કોઈ નવી વાત નથી. શિષ્ય પોતાના હદ્ય સિંહાસન પર ગુરુને બેસાડ્યા હોય, તો જ તેમના પ્રયે ગુરુભાવ જગ્રત થયો હોય. પણ શિષ્ય એ રીતે જીવી જાય, એવો સરલ બની જાય. બાળક જેવી નિર્દોષતા અને નિખાલસતા એનામાં વર્તતી હોય કે ગુરુના હદ્યમાં એનું સ્થાન બની જાય.

પુરાણા કાળની વાત નહીં કરું. પણ આ કાળમાં જ થઈ ગયેલા રામકૃષ્ણા પરમહંસ. જેમણે આત્મા અને પરમાત્માનું તાદાત્ય સાથી લીધું હતું. આવા પરમહંસ માટેની તિતીક્ષા, લગન અને તેમાંથી પ્રગટેલી અલોકિક ભક્તિના મહાપુરુષ હતા સ્વામી વિવેકાનંદ! ત્યારે એ સ્વામી નહોતા બન્યા, કોલેજ્યન હતા. પણ તેમણે પરમહંસનું શિષ્યત્વ સ્વીકાર્યું હતું. ત્યારે તેમનું નામ હતું નરેન્દ્ર.

નરેન્દ્ર જ્યારે જ્યારે રામકૃષ્ણાદેવ પાસે આવે ત્યારે રામકૃષ્ણાદેવના અંતરમાં આનંદ પ્રગટે. તેમના એક-એક રૂવાડમાં ઉલ્લાસ પ્રગટે, નરેન્દ્ર અદ્ભુત જિજ્ઞાસા લઈને એમની પાસે આવ્યો હતો. એણે કહ્યું હતું:

"તમે પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે? તો મને કરાવો. હું એને જ મારા ગુરુ તરીકે સ્વીકારવા તૈયાર છું જે મને મારા પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરાવો."

ક્યારે કહી શક્યો હશે એ? આ એનું અભિમાન ન હતું પણ એનામાં પડેલી યોગ્યતા બોલતી હતી. અને રામકૃષ્ણાદેવ પણ ચેલેન્જ આપી, પડકાર ફંકીને કહે છે.

"ચાલ્યો આવ મારી પાસે, હું તને સાક્ષાત્કાર કરાવીશ."

પછી તો આઈ-પંદર દિવસે નરેન્દ્ર રામકૃષ્ણાદેવ પાસે જાય, એને જોઈને રામકૃષ્ણાદેવના અંતરમાં ઉલ્લાસ જાગે. એમના જીવનચરિત્રમાં આલેખાયું છે કે ક્યારેક તો નરેન્દ્રના આવવાથી રામકૃષ્ણાને સમાવિ લાગી જાય. નરેન્દ્રના હદ્યના વિશુદ્ધ ભાવો રામકૃષ્ણાને સ્પર્શી જતા હતા. જેના કારણે નરેન્દ્ર રામકૃષ્ણાદેવના અંત:કરણમાં અપૂર્વ અડોલ સ્થાન જમાયું હતું એમની પાસે આવવામાં જો એ ક્યારેય બે-ચાર દિવસ મોડો પડે તો રામકૃષ્ણા બહુ જ વાકુળ થઈ જાય. એમના મંદિરના બહારના કંપાઉન્ડમાં જઈ તેઓ બૂમો પાડે: 'નરેન્દ્ર આવ, નરેન્દ્ર આવ.'

આ મોહ નથી. આને મોહ સાથે મૂલવશો નહીં, ક્યારેક શિષ્યમાં પડેલી યોગ્યતા ગુરુના અંત:કરણમાં એવું સ્થાન જમાવે છે કે ગુરુને પણ એમ લાગે કે આ શિષ્યના સહયોગે મારી સાધના આગળ વધી રહી છે. જેમ ગુરુના આશ્રયે, ગુરુની સહયોગે શિષ્યનું ઉત્થાન થાય તેમ શિષ્યની સહયોગી ગુરુ પણ વિકાસ સાથી શકે. અને થયું પણ એમ જ રામકૃષ્ણા

પરમહંસ નામ વિવેકાનંદથી વધ્યું, તો વિવેકાનંદનું નામ તેમના ગુરુ રામકૃષ્ણા સાથે વધ્યું.

એવું જ એક બીજું નામ લઉં. અમારા સ્વ. ગુરુદેવ સૌરાષ્ટ્ર કેશરી બા.બ્ર.પૂર્જ્ય પ્રાણલાલજી મહારાજ સાહેબ. એટલા બધા સુપાત્ર શિષ્ય હતા! એમના ગુરુદેવ પૂર્જ્ય જ્યયંદજી મહારાજ સાહેબ. પ્રાણલાલજી મહારાજમાં રહેલ વિનય, નભ્રતા, સહિષ્ણુતા, સેવાની ભાવના અને અશી પણ આગળ વધી ગુરુ પ્રત્યેનો સમર્પણ ભાવ એવો હતો કે એમણે ગુરુદેવના હૃદયમાં સ્થાન જમાવ્યું હતું. બહુ ઓછું આવું બને. બહુ ઓછી જગ્યાએ આ જોવા મળે. બાકી ગુરુ-શિષ્ય પણ મોહના સંબંધે જોડાયેલા હોય. ગુરુને શિષ્યનો મોહ હોય, શિષ્યને ગુરુનો મોહ હોય, અને આમ જ ગાડી આગળ વધતી હોય.

પણ આવા યોગ્ય આત્માઓ જૂજ હોય છે કે એમની સરળતા, એમની નિખાલસતા, એમની સમર્પણતા ગુરુના હૃદયને રીજવી નાખે, ગુરુના હૃદયને ભીજવી નાખે. એટલે ‘ઈંગ્લિયાગાર સંપત્તે’ ગુરુના ભાવોને જાણારો શિષ્ય ગુરુની સમીપમાં વસતો હોય, અર્થાત્ દેહથી સમીપ ભલે ન હોય, હજારો માઈલ દૂર હોય છતાં પણ ગુરુને એમ લાગે કે મારો શિષ્ય મારી પાસે જ છે અને એ શિષ્ય પણ એ ભાવ અનુભવે કે ગુરુના અંતરના આશીર્વાદની કૃપા મારા પર વરસી રહી છે. સાધનાના માર્ગો આગળ વધવા માટે આ વસ્તુ બહુ જરૂરી છે. આ ગુરુ-શિષ્યનો માત્ર સંબંધ નથી. જેવા સંબંધો સંસારીના હોય તેવા સંબંધોની આ વાત નથી. પણ આ તો સાધનાનાં સૂત્રો છે, સાધનાનાં સહાયક સાધનો છે. એટલે શ્રીમદ્ભ્રગુજી પણ અહીં કહે છે —

સેવે સદ્ગુરુ ચરણને, ત્યાણી દઈ નિજ પક્ષ.

શરત મૂકી દીધી. શ્રીમદ્ભ્રગુજી જ્યાં જ્યાં આવી વાતો કરે છે ત્યાં શરત પહેલી મૂકે છે, કે ભાઈ! બધું એમ ને એમ ભળી જતું નથી. આ કંઈ હથેળીનો ગોળ નથી. કોણીનો ગોળ છે! હથેળીનો ગોળ તરત મુખ સુધી પહોંચી શકે, પણ કોણીનો ગોળ? જરા મોઢામાં લેવા પ્રયત્ન તો કરજો, ત્યારે જ ખબર પડશે કે કેટલું કઠિન છે. શ્રીમદ્ભ્રગુજીએ શરત મૂકી છે કે સદ્ગુરુના ચરણની સેવના તો ખરી, પણ ‘ત્યાણી દઈ નિજ પક્ષ’ તારી માન્યતા, તારો હઠાત્રાહ, તારો કદાત્રાહ, તારો સ્વચ્છંદ, એ બધું

છોડી દેજે અને પછી ગુરુના ચરણમાં જગે. મારી ઈચ્છા, મારા વિચારો, મારી માન્યતા જેમ છે, તેમ જ હું રહું તો કલ્યાણ ના થાય. ‘મહારાજન મારું મા-બાપ, પણ મારી જીવી ના ખસે,’ તો કાંઈ જ ન મળે. ગુરુના ચરણમાં ત્રણ નહીં, છ નહીં પણ ૧૦૮ વાર વંદના કરે પણ પોતાનો કદાત્રાહ ન છાડે તો ક્યાંથી ચાલે?

તે માટે પોતાનો અસત્યાગ્રહ, કે મારી માનેલી માન્યતાથી જ મોક્ષ છે, હું જે ધર્મક્ષિયા કરું છું એ જ મોક્ષ સાધક છે, તેને ત્યાગવો પડશે, ત્યારે જ આગળ વધાશે. અને એ માટે સદ્ગુરુની શોધ કરી લઈએ.

શોધ તો ઘણી થાય છે. પણ શાની? જડ જગતની. સાયન્સ ઘણું આગળ વધ્યું, ઘણીયે શોધ એઝો કરી. જડ શક્તિઓને, એક-એકને તોડી-ફોડીને માપી લીધી. તેના ઊડાણમાં રહેલી શક્તિઓને નાથી લીધી. એ શક્તિઓનો જીવનમાં ઉપયોગ પણ કરી લીધો. રોજ મેગજિનો વાંચો છો. સાયન્સ ખૂબ આગળ વધ્યું, તેમને નવાં નવાં સાધનો આપ્યાં તેથી ખૂશ થાઓ છો. અહોડો! કેટલું આગળ વધ્યું? કેલ્ક્યુલેટર! કોમ્પ્યુટર! ચાંપ દાબો ને હિસાબ તૈયાર! યાદ રાખવાની માથાકૂટ નહીં. કોમ્પ્યુટરમાં ભરી દો, ચાંપ દાબો, ફરી યાદ! આ જોઈને કુલાઓ છો! અહો! આપણા બાપ-દાદા પાસે આવું કર્દી ન હતું અને આપણી પાસે કેટલું બધું છે! પણ કદી વિચાર કર્યો છે? તમારા મગજને ડલ કરી નાખ્યાં આ સાધનોએ! મગજની શક્તિ તો જેમ કસો તેમ તીક્ષ્ણ રહે, નહીં તો જડ જેવી થઈ જાય. નથી લાગતું તમને કે આવાં સાધનો માનવની શક્તિને રહેંસી નાખે છે?

આપણા વડીલો જે હિસાબો મોઢેથી કહેતા હતા તેવા હિસાબો કરવા આજના કોમર્સના વિદ્યાર્થીને કાગળ પેન લેવાં પડે છે. તેને પૂછો! પચીસને પચીસે ગુજાતાં કેટલા થાય? તો એ નહીં કહી શકે! પણ જુના લોકોને ગમે તેવો હિસાબ પૂછો, કોમ્પ્યુટર કરતાં પણ જલદી કહેશે. કરણા તેઓ શીખ્યા હતા કે જેટલે રૂપિયે માશ તેટલા આનાનું અઢી શેર! આજે આપણે નથી કહી શકતા તેનું કરણા આપણાં મગજ ડલ થઈ ગયાં. જેટલા વધુ આવિજ્ઞારો થયા, એઝો માનવની શક્તિ તોડી નાખી, શક્તિનો ધંસ કરી નાખ્યો! નહીં તો ઓછી શક્તિ છે આપણામાં? આપણને કરણાનીયે જરૂર ના પડે. આપણી શક્તિ અને પ્રતિભાથી આખાયે વિશ્વને

જાણી લઈએ એવી તાકાત આપડામાં પડી છે.

હા, તો અહીં કહેવાનું એ હતું કે વૈજ્ઞાનિક સાધનો આપડાને મળ્યાં એનો ગર્વ કરીએ છીએ. પણ પોતા માટે, આત્મા માટે આપડો શાની શોધ કરી? જડ જગતની શોધના વિષયમાં ઉંડો રસ ધરાવનાર, કદી કોઈ સંત પાસે જઈને પ્રશ્ન પૂછે છે કે ભગવંત! મારે મારા ચૈતન્યને પામવા શાની શોધ કરવી? પણ બંધુઓ! આ પ્રશ્ન ક્યારે થાય? આત્મા માટે પણ કંઈક શોધ જરૂરી છે તેની મહત્તમા હૈયે વસી હોય તો જ. જેને આત્માર્થ સાધવો છે, જેને હવે આ ભવથી ભય જગ્યો છે, સંસારનું પરિભ્રમણ જેને અકળાવનારું લાગે છે તે જ, આત્મા માટે કંઈક શોધવા જાય છે.

શું શોધવું જરૂરી છે? તે શ્રીમદ્ભ્રગુણા જ શબ્દોમાં જોઈએ -

બીજું કશું મા શોધ, કેવળ શોધ તું સત્પુરુષને;
અર્પાઈ જા તેના ચરણામાં, સર્વથા શુદ્ધતર મને;
રાજુ રહે તેની રજા, સર્વસ્વ સત્ય પ્રમાણીને;
પછી મોક્ષ જો તુજ ના મલે તો માંગાજે મારી કને॥

આ વિશ્વમાં શોધ કરવા લાયક જો કંઈ હોય તો તે સત્પુરુષ જ છે. બીજું કંઈ પણ શોધવા જેવું અહીં છે જ નહીં. કારણ એ સિવાયની બધી જ શોધો માત્ર જડમાં જ થઈ શકે. અને તેમાં શોધવા જેવું છે પણ શું? આખુંયે જગત માત્ર જડ પરમાણુઓનો સમૂહ. કોઈ પરમાણુઓ આમ ગોઠવાયા તો કોઈક તેમ. એ સિવાય કશું જ નહીં, તો તેમાં શોધવાનું શું? જો તારે તારા માટે, નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ માટે કંઈ શોધ કરવી છે તો માત્ર સત્પુરુષની જ શોધ કરી લે, સત્પુરુષ એટલે, જેમણે પોતાના સત્તને પ્રાપ્ત કરી લીધું છે, સત્તનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે અને અન્યને તે સાક્ષાત્કાર કરાવી શકે છે. એવા સત્પુરુષને શોધી લે.

સત્પુરુષને શોધ્યા પછી:

“અર્પાઈ જા તેના ચરણામાં, સર્વથા શુદ્ધતર મને.”

તારા મનને સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ જ નહીં, પણ શુદ્ધતર કરીને સમર્પણ કરી લે. તારા ભાવો એવા શુદ્ધ હોય કે જેમાં માયા-કપટની મહિનતા

લેશ ન હોય, તેમનાથી પરદો ન રહે. પરદો હોય ત્યાં સાચી પ્રીત, સાચી સમર્પણતા ન સંભવે.

આનંદધનજી મહારાજે પણ કહ્યું છે કે -

“કપટ રહિત થઈ આત્મ અરપણા રે”

કપટરહિત થઈને તું પ્રભુના ચરણો, ગુરુદેવના ચરણો અર્પણા થઈ જા. તું જેવો છે તેવો જ ગુરુદેવની સામે ખુલ્લો થઈ જા. તારી વૃત્તિઓ, તારી ભાવપરિણાતિ, તારી વિચારધારા જેવી છે તેવી ગુરુ સામે ખુલ્લી કરી દે.

અને પછી:-

‘રાજુ રહે તેની રજા, સર્વસ્વ સત્ય પ્રમાણીને’

ગુરુદેવની ઈચ્છા એ જ મારું જીવન. તેઓની પ્રસન્નતા એ જ મારી સફળતા. જ્યાં સંપૂર્ણ સમર્પણતા પ્રગાટે ત્યાં પછી પોતામાં, પોતાપણું કશું રહે જ નહીં. પોતાના મન, વચન, કાયાના યોગોની સર્વ પ્રવૃત્તિઓ; જેને એ સમર્પિત થયો છે, તેમની ઈચ્છા પર જ ચાલતી હોય. કારણ તેને અતૂટ શ્રદ્ધા હોય કે મેં જેના ચરણામાં જુકાવું છે, માત્ર એ જ મારા માટે સર્વસ્વ છે. તેમનું વચન મારા માટે પ્રમાણ છે. તેથી બીજો કોઈ વિકલ્ય ઊઠવાનો ત્યાં અવકાશ જ રહેતો નથી. પછી ત્યાં ગુરુદેવને પ્રસન્ન રાખવા માટેનો સભાન પ્રયત્ન કરવાનો રહેતો જ નથી. વિનીત શિષ્યનું જીવન જ સહજ રીતે એ પ્રમાણો વહેતું હોય કે તેના દરેક કાર્યમાં ગુરુદેવની પ્રસન્નતા વધતી જતી હોય. પછી તેના માટે મોક્ષ દૂર ન રહે. તેથી ગુરુદેવને સમર્પિત થયેલા શિષ્યને શ્રીમદ્ભ્રગુ કહે છે -

‘પછી મોક્ષ જો તુજ ના મલે તો, માંગાજે મારી કને.’

બાહું જ માર્મિક શબ્દો અહીં કહ્યા છે. શ્રીમદ્ભ્રગુ કહે છે સત્પુરુષને શોધી લીધા, સર્વથા સમર્પિત ભાવ જગ્યો, પળ પળની પ્રવૃત્તિ ગુરુદેવને પ્રસન્ન કરી રહી છે. ગુરુદેવ પ્રતિ દઢ શ્રદ્ધા છે અને પછી જો મોક્ષ ન મળે તો મારી પાસે આવજે. હું તને આપીશ.

શું મોક્ષ આપવાની ચીજ છે? તો પછી આમ શા માટે કહ્યું? તેમનું કહેવાનું એ છે કે આટલું થયા પછી મોક્ષ મળે જ, તેમાં શંકાને સ્થાન નથી.

એ લક્ષે જ અહીં પણ કહ્યું છે -

સેવે સદ્ગુરુ ચરણને, ત્યાણી દઈ નિજ પક્ષ.

પોતાની માન્યતા, પોતાનો કદાગ્રહ છોડીને સદ્ગુરુના ચરણની સેવા થાય તો તેનું સુફળ તરત જ પામે. શું પામે? ‘પરમાર્થને’ પરમ અર્થ સર્વથી શ્રેષ્ઠ એવો જે હેતુ, ધ્યેય, લક્ષ્ય, તેને પામે. આખાયે વિશ્વમાં સર્વોચ્ચ લક્ષ્ય કંઈ હોય તો તે મોક્ષ છે. મોક્ષ જ પરમાર્થ છે. જગતના જેટલા હેતુઓને આજ સુધી જીવે સેવા તે સર્વ ભौતિક સ્વાર્થથી ભરેલા હતા અને તેથી સંસાર જ વથ્યો. પણ જ્યારે આ સંસારી ભાવોથી પર થઈને આત્મિક – અર્થની સાધના માટેનાં કારણોનું સેવન થાય. ત્યારે જ તે ખરો પરમાર્થ. અને એ પરમાર્થ તરફ રૂચિ-ભાવ-શ્રદ્ધા. આચરણ જગતાં નિજ પદનો લે લક્ષ.

નિજપદ એટલે પોતાનું મૌલિક સ્વરૂપ! ‘હું આત્મા છું’ ‘સત્યિદાનંદ સ્વરૂપી છું’ ‘ત્રિકાળ અભાવિત અખંડ દ્રવ્ય છું’ આ સ્વ સ્વરૂપનો લક્ષ આવે છે જીવમાં!

બંધુઓ! સદ્ગુરુનાં ચરણ-શરણથી જીવ કેટલું પામે છે? જે ક્યાંય નથી પામી શક્યો, કદી નથી પામ્યો તે પામે છે! આ જ વાતને વળી વધુ સ્પષ્ટ કરી શ્રીમદ્ભૂત પોતાના અન્ય કાવ્યમાં ફરમાવે છે:

બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયન કી બાત;
સેવે સદ્ગુરુ કે ચરણ, સો પાવે સાક્ષાત્,
બુઝી ચહેત જો ધ્યાસ કો, હૈ બુઝનકી રીત;
પાવે નહીં ગુરુગમ બિના, એહ અનાદિ સ્થિત.

‘બિના નયનની વાત’ એ શું? જે અનુભવ ઈદ્રિયોથી થઈ શકતો નથી, પણ ઈદ્રિયાતીત છે એવો આત્માનુભવ તે જ બિના નયનની વાત. આપણાં આ ચર્મચ્યક્ષુઓ જગતના સર્વ રૂપી પદાર્થોને જોઈ શકે છે, પણ અરૂપી એવો આત્મા આ નયનોમાં સમાતો નથી. તેને જાણવો હોય, જોવો હોય તો શું કરવું? અરૂપી આત્માને જોવા અરૂપી હું જોઈશે. અર્થાત્ એ નયનો અંતરમાં ઉઘાડવાં પડશે. અંતરનો થયેલ ઉઘાડ, અંતરની અનુભવદશાની પ્રાપ્તિની તીવ્ર લગન જ આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરાવે. પણ એ લગન લગાડે કોડા? જેમણો પોતે આત્માનુભવ કરી લીધો છે તેઓ. માટે આત્માનુભવી સત્પુરુષના ચરણો ચાલ્યો જાય,

તેમના ચરણાનું શરણ ગ્રહણ કરી લે તો પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્તિ થાય આત્માની!

આત્માખાથી જરતા પરમાનંદના રસને જેણે હજુ સુધી માણયો નથી અને તેથી જ એ રસની ધ્યાસ જેની તીવ્ર થઈ છે, એ રસ વિના જે બેહદ આકૃગતા અનુભવી રહ્યો છે, પરમાનંદના રસથી રસબોળ થયેલા સત્પુરુષના દર્શને, તેમના સાંનિધ્યે જેની તૃપ્તા બેવડી વધી રહી છે એવી તરસથી તરફડતા સાધક આત્માને સત્પુરુષનું શરણ સહેજે મળી જાય છે અને તેની ધ્યાસ બુઝાય છે.

ભૂતકાળમાં જેઓ આ પરમાનંદને પામી ગયા તેઓ પણ એ રીતે જ પામ્યા છે. ક્યારેય, કદી, કોઈ પોતાના મતે ચાલતાં, આત્માનંદને પામી શક્યા જ નથી. બસ માત્ર એક શરણ અને એ જ ચરણ! સત્પુરુષનું શરણ અને તેમનાં જ ચરણ. અનંત ભૂતકાળમાં જીવોને તારી ગયા, વર્તમાનમાં તારે છે અને ભવિષ્યમાં પણ એ જ તારશે.

શ્રીમદ્જ્ઞના સર્વ સાહિત્યને કે કબીરજ્ઞના સાહિત્યને વાંચીએ ત્યાં યત્તનત્ત્ર સર્વત્ર સદ્ગુરુનો મહિમા જ ગાયો છે. સહુ સંતોષે એકો અવાજે સદ્ગુરુના શરણને સ્વીકાર્યું છે, સદ્ગુરુ વિના સાધનામાર્ગ વિકાસ થઈ શકતો નથી.

અરે! કોઈની ગમે તેટલી તીવ્ર પ્રક્ષા હોય, બુદ્ધિ હોય, સમજણ હોય, પણ બધી જ શક્તિઓ ગુરુગમ વિના નિર્માય છે. માટે જ ફરી-ફરીને એ જ વાત કહેવામાં આવે છે.

શ્રીમદ્જ્ઞાએ કહ્યું કે સદ્ગુરુના શરણને સેવો, નિજ પક્ષ, મતાગ્રહનો ત્યાગ કરી દો તો જ પરમાર્થને સાધી શકશો અને સ્વલ્પ જાગ્રત થશે.

સદ્ગુરુની શોધમાં નીકળેલો સાધક કયા ગુણોના આધારે તેમને ઓળખે, તે અવસરે કહેવાશે.

....સદ્ગુરુ લક્ષણ યોગ!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતના ભય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહિવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બંધર્થન, સયંગ્રહ્યાન અને સમ્યગ્ર ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રન્તની આરાધના વિના આત્મશુદ્ધિ થતી નથી. આત્મશુદ્ધિના માર્ગ જવા માર્ગદર્શકની અત્યંત આવશ્યકતા છે. માર્ગદર્શક વિના માર્ગ મળતો નથી.

સંસારનો માર્ગ શોધવા જીવો પડતો નથી અને મોક્ષમાર્ગ શોધા વિના જડતો નથી. સંસારનો માર્ગ તો સુલભ છે. જાણ્યે-અજાણ્યે પાપકર્મો દ્વારા નારકી, તિર્યચ જેવી હલકી ગતિઓનું પરિભ્રમણ અને પુણ્યકર્મો કરી દેવ કે મનુષ્યગતિઓના જન્મને પામવા; તે તો જેવે બહુ વાર કર્યું છે અને હજુ પણ કરી રહ્યો છે અને કરશે.

પણ આત્મોત્થાનનો માર્ગ મળવો જ દુર્લભ છે. ચાર ગતિઓને છોડી, પંચમગતિમાં જવાના પુરુષાર્થને પ્રગટાવનાર દીપક મળવો જ મુશ્કેલ છે. અન્યથા માનવ અંધકારમાં આથડચા કરે છે. એ દીપક છે સદ્ગુરુ દેવ. સદ્ગુરુ જ માર્ગ દેખાડનાર દીપક છે. કબીરે પણ કહ્યું છે :

**પીછે લાગા જાય થા, લોક વેદ કે સાથ,
આગે સે સદ્ગુરુ મિલ્યા, દીપક દિયા હાથ.**

તેઓ કહે છે - લોક પરંપરા અનુસાર અને શાસ્ત્રોની રૂઢ માન્યતાનુસાર માર્ગ જીવન વ્યતીત થઈ રહ્યું હતું, પણ મને સદ્ગુરુ મળ્યા અને મારો અજ્ઞાન - અંધકાર તેઓએ હરી લીધો. મને આત્માના પ્રકાશમાં લાવીને મૂકી દીધો.

કબીરજી ગુરુને કેમ પામ્યા? અને એમને પામવા માટે શું કરવું પડ્યું તે બહુ જ રસસભર વાત છે.

કબીરના જીવન વિષે એમ કહેવાય છે કે તેઓ એક વિધવા બ્રાહ્મણીના પુત્ર હતા. લોકલાજના ભયથી એક તળાવના કિનારે તેમને ત્યજ દેવામાં આવ્યા. થોડીવાર પછી એ રસ્તેથી નિર્દુ અને નિમા નામના એક મુસલમાન દંપતી નીકળ્યાં અને આ માસૂમ બાળકને ત્યાં જોયું. તેઓને કોઈ સંતાન ન હતું. તેથી બાળકને ઉઠાવી ઘરે લઈ ગયાં અને ઉછેરવા માંડયાં. બાળક જ્યાં ઉછરે તે તેની જાતિ. નિર્દુ - નિમા જાતે મુસલમાન અને વિવસાયે વડાકર. એટલે કબીર પણ મુસલમાન કહેવાયા. વડાકર હોવાથી હલકી જાતિમાં તેમની ગણતરી થવા માંડી.

નાત-જાત ગમે તે હોય પણ આત્માના સુષુપ્ત સંસકરો જાત્રત થયા વિના રહેતા નથી. કબીરને આત્મલગની લાગી પણ માર્ગદર્શક વિના સત્ય રાહ સાંપડતો નથી. તેઓ ગુરુને ઈચ્છી રહ્યા છે, પણ હલકી જાતના બાળકના ગુરુ થવું એ તે સમયમાં કલંકરૂપ ગણાતું. તેથી તેમને કોઈ શિષ્ય તરીકે સ્વીકારવા તૈયાર નથી.

કબીરે એક યુક્તિ વિચારી. તેમના સમયમાં એક મહાન સમર્થ સંત હતા ‘સ્વામી રામાનંદ!’ તેઓ રોજ સવારે બ્રાહ્મમુહૂર્તે ગંગાજીના ઘાટે સ્નાન કરવા જતા. કબીર એ જાણતા હતા. તેઓ એક સવારે વહેલા એ જ ઘાટનાં પગથિયાં પર, જ્યાં અંધારું હતું ત્યાં જઈ સૂર્ય ગયા. રામાનંદજી સ્નાન કરી પાછા ફર્યા. ઘાટનાં પગથિયાં ચડી રહ્યા છે અને અચાનક તેમનો પગ કબીર પર પડ્યો. મુખમાંથી ‘રામ-રામ’ શબ્દ નીકળી ગયા. બસ કબીરે શ્રહણ કરી લીધું. જેમણે મને ચરણસ્પર્શ કરી, સ્વર્ણદીક્ષા આપી તે મારો ગુરુ અને તે વખતે તેઓના મુખારવિનંદથી જે શબ્દ નીકળ્યો તે મારો મંત્ર.

કબીર જીવનભર સ્વામી રામાનંદજીને ગુરુ માનતા રહ્યા અને રામનામને પોતાની સાધનાનો મંત્ર બનાવ્યો. સર્વ સમર્પિત ભાવે તેઓએ એકલબ્યની જેમ સદ્ગુરુને ભજ્યા. અરે! એટલું જ નહીં તેમનો અનંત ઉપકાર તેમણે ઠેર-ઠેર ગાયો છે. તેઓ કહે છે :-

**સત્ગુરુ કી મહિમા અનંત, અનંત કિયા ઉપકાર,
લોચન અનંત ઉઘાડિયા, અનંત દિખાવણાહાર.**

જેમ કબીરને અનંતનો માર્ગ બતાવનાર સદ્ગુરુ ભણ્યા અને તેમના ચરણમાં તેઓ સમર્પિત થઈ ગયા, તેમ આપણો પણ આત્મોત્થાનના માર્ગ માટે સદ્ગુરુની શોધ કરવી છે તો સદ્ગુરુ કેવા હોવા જોઈએ? આપણો કોણે સદ્ગુરુ રૂપ માનીએ? શ્રીમદ્ભ્રાહ્મ સદ્ગુરુનાં લક્ષ્ણ બતાવતાં કહે છે:

આત્મજ્ઞાન સમદર્શિતા, વિચરે ઉદ્ય પ્રયોગ;

અપૂર્વ વાણી પરમશ્રુત, સદ્ગુરુ લક્ષ્ણ યોગ્ય...૧૦...

(૧) આત્મજ્ઞાન, (૨) સમદર્શિતા, (૩) ઉદ્ય પ્રયોગ વિચરણ (૪) અપૂર્વ વાણી, (૫) પરમશ્રુતતા, આ પાંચ લક્ષ્ણ જેમનામાં હોય તે સદ્ગુરુ.

પ્રથમ લક્ષ્ણ આત્મજ્ઞાન. જેણો પોતે પોતાને અનુભવો છે, આત્મસાક્ષાત્કાર કરી લીધો છે. અને સાથે-સાથે આત્મા સિવાયના સર્વ પદાર્થો મારાથી સર્વથા ત્બિસ છે, એવી દઢ પ્રતીતિ અને વર્તે છે. દેહ પણ મારો નથી. હું દેહનો નથી. અશરીરી, આનંદઘન મારું સ્વરૂપ છે, આવું એને સ્પષ્ટ ભાન હોય. વળી વસ્તુ કે વ્યક્તિનો સંગ તે મારો સ્વભાવ નથી, હું સર્વથા અસંગ છું. આવો અભિપ્રાય જેને સતત રહેતો હોય તે જ આત્મજ્ઞાની છે.

અને ખરેખર જીવને કોઈનો પણ સંગ ખપતો જ નથી. આપણો સહુ જોઈએ છીએ અને અનેકવાર બોલીએ પણ છીએ કે જીવ એકલો આવ્યો અને એકલો જશો, છતાં એકલા રહેવાતું નથી. કોઈ કારણો માણસ એકલો પડી ગયો હોય તો તેને જીવનું અસ્વચ્છ થઈ પડે છે. એ નિરંતર આર્તધ્યાનમાં રહેતો હોય છે. પણ જો ધીરજથી વિચારશું તો જ્યાલ આવશે કે સંસારમાં કોઈ-કોઈનો સંગી-સાથી નથી.

કેવળ માનવની જ આ વાત નથી. પણ એકેન્દ્રિયમાં પૃથ્વી, પાણી, આદિ પાંચ સ્થાવરોમાં એક સમયે એક સાથે અસંખ્ય જીવો ઉત્પત્ત થાય છે, અને એટલા જ જીવો મરે છે. ત્યાં પ્રત્યેક જીવને પોતાનું જન્મવું અને મરવું પોતાને જ ખબર છે. સાથે રહેતા અન્ય જીવો તે જાણી શકતા નથી, અનુભવી શકતા નથી.

એ જ રીતે બેઈન્ડ્રિયોમાં એક સાથે સંખ્યાત જીવો જન્મે અને મરે.

અને પશુયોનિમાં કૂતરાં, બિલાડાં, ભૂંડને એકીસાથે ચાર-પાંચ બચ્ચાં જન્મે. પણ સહુનાં કર્મ અલગા, પાપ-પુણ્ય અલગા, જન્મ-મરણાની સંવેદનાઓ પણ અલગા. એટલે એકના જન્મનું દુઃખ બીજા વેદતા નથી. એકના મરણાનું દુઃખ પણ બીજાને અનુભવાતું નથી. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે જીવ ગમે તે યોનિમાં, ગમે તેટલા જીવો સાથે જન્મે પણ એ સર્વથા અસંગ રહેવા જ સર્જાયેલો છે.

આત્મજ્ઞાની પોતે-પોતાને સર્વથી અસંગ જાણો, અનુભવે કહ્યું પણ છે -

એણો મે સાસણો જાણા, નાણદંસણસંજ્ઞાં ।

સેણ મે રહણા જાતા, સબે સંજોગ લક્ષ્ણા ॥

જ્ઞાન-દર્શનથી યુક્ત, હું એકલો શાશ્વત આત્મા છું એ સિવાય જેટલા પદાર્થો છે, વ્યક્તિઓ છે તે બધા જ સંયોગ સંબંધે મળેલા છે. મારા પોતાનાં કોઈ નથી. સર્વ બાધ્ય ભાવો છે.

આવી આત્મ અનુભવદશા જેને વર્તે છે તે આત્મજ્ઞાની.

સદ્ગુરુનું બીજું લક્ષ્ણ કહ્યું : ‘સમદર્શિતા’. સર્વ પરિસ્થિતિમાં જે સમતોલ રહી શકે, સર્વ જીવોને દેહભાવે ન જોતાં આત્મભાવે જોઈ શકે અને તેથી પુણ્ય-પાપના ઉદ્યો કે રાગ-દ્રેષ્ણનાં નિમિત્તો જેને અકળાવી ન શકે તે જ સમદર્શીં.

આવા સત્પુરુષની દસ્તિ દરેક સંયોગોમાં સમાન જ રહે. એ સુખના નિમિત્તે ખીલે નહીં અને દુઃખના નિમિત્તે કરમાય નહીં. પરમશાંત ભાવે તેની જીવનચર્ચા વહેતી હોય. કેવા હોય એ -

શત્રુ મિત્ર પ્રત્યે વર્તે સમદર્શિતા,

માન-અમાને વર્તે તે જ સ્વભાવ જો;

જીવિત કે મરણો નહીં ચ્યૂનાધિકતા,

ભવ મોક્ષે પણ શુદ્ધ વર્તે સમભાવ જો...અપૂર્વ અવસર...

શત્રુ હોય કે મિત્ર, બને પ્રત્યે એક સરખો જ ભાવ. શત્રુની દ્રેષ્ણબુદ્ધિ ન તો એને દ્રેષ્ણ કરાવે અને મિત્રની રાગબુદ્ધિ ન એને રાગ કરાવે. જો કે પોતે તો કોઈને શત્રુ કે મિત્રરૂપ જુદા-જુદા જાણો જ નહીં. પણ સામો જીવ શત્રુભાવે વર્તે કે મિત્રભાવે વર્તે, બને પરિસ્થિતિથી

પોતાના ભાવોમાં કંઈ અંતર ન આવે. વાસ્તવમાં એને મન તો સર્વ જીવો સમાન જ હોય. ન કોઈ મિત્ર, ન કોઈ શાત્રુ. ન કોઈ પોતાનો, ન કોઈ પરાયો. આવી હોય એ મહાપુરુષની સમદર્શિતા.

એટલું જ નહીં કોઈ માન આપે, ગ્રંથસા કરે કે કોઈ અપમાન કરે કે નિંદા કરે, એને મન એ બધું જડ શબ્દાની રચના કરતાં વિશેષ કંઈ નહીં. તેથી મીઠા શબ્દો એના મનને લોભાવે નહીં અને કડવા શબ્દો એને નિરાશ કરે નહીં.

એથી પણ જેની આત્મદર્શા આગળ વધી છે તેને જીવન કે મરણમાં પણ કશુંયે અંતર ન રહે. ન જીવવાની ખુશી, ન મરણનો ભય. કારણ - મૃત્યુ દેહનું થાય છે, આત્માનું નહીં, હું આત્મા છું - અજર, અમર, અજન્મા છું, એવી દુઢ પ્રતીતિ છે તેને મૃત્યુનો શોભય? વળી ક્ષણ ક્ષણના ભાવ-મરણાથી જે પર થઈ ગયા તેને દ્વય-મરણ શું અકળાવી શકે?

સંસારભાવથી જે અનાસકત થઈ ગયા છે, તેને જીવનનો પણ શો મોહ? એ તો સદાકાળ આત્મામાં વર્તતા હોય. એમને જીવન અને મરણ સમાન હોય.

અને સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકારની સમત્વ દર્શા તો શ્રીમદ્ભૂ અંતિમ પંક્તિમાં બતાવે છે, કે એને આ સંસારમાં દેહ ધારણ કરીને રહેવું પડતું હોય તોય ભવે, અને અશરીરી મોક્ષ થાય તો પણ ભવે! કેટલી બધી મહાન દર્શાનું વર્ણિન છે અહીં! મોક્ષને પામવાની ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા જીવને આવો પ્રબળ પુરુષાર્થ કરાવે છે. અને ઇતાં મોક્ષદર્શા હોય કે શરીરદર્શા બજેનો ભેદ જેના અંતરથી ઉત્તરી ગયો છે તે શું સૂચયે છે? તે સૂચયે છે કે મોક્ષદર્શામાં જે સંપૂર્ણ આત્માનંદની અનુભૂતિ હોય છે તેનો એક અંશ અહીં જ તેમણો અનુભવી લીધો છે અને એ અનુભવમાં એ એટલા બધા નિમગ્ન હોય કે મોક્ષ જવું છે એવો વિકલ્ય પણ અંતરમાં ઉઠતો નથી. કેટલો ઊંડો સમભાવ ત્યાં વર્તે છે! અહીં એ સાબિત થાય છે કે મોક્ષે જવાની ઈચ્છાનો પણ ત્યાગ થશે ત્યારે જ જીવનો મોક્ષ થશે.

તો આવી ઉચ્ચ દર્શાનો સ્વભાવ તે બીજો ગુણ.

હવે ત્રીજો ગુણ ‘વિચરે ઉદ્ય પ્રયોગ’ આ ગુણ સમજવા જેવો છે. આના પર થોડા ઊંડાણી વિચાર કરીએ.

પ્રત્યેક સંસારી જીવને સમય-સમયે કર્મના ઉદ્યો તો વર્ત્યો જ કરતા હોય છે. એક પણ ક્ષણ કર્મના ઉદ્યરહિત હોતી નથી. આ ઉદ્ય થતાં જ જીવ, ઉદ્યના ભાવોમાં ભળી જઈ, વળી તે-તે પ્રકારના ભાવો કરે છે. અર્થાત્ મોહાદિનો ઉદ્ય થતાં, પોતે મોહરૂપ પરિણત થાય અને તે ભાવોમાં જ ભળી જઈ વળી તેવાં જ નવા કર્મો ઉપાર્જન કરે, અને ફરી તે કર્મો ઉદ્યમાં આવે. આમ કર્મનો બંધ, તેનો ઉદ્ય, તેમાં ભળી જવાપણું અને ફરી તેવો બંધ. આ ઘટમાળ ચાલ્યા જ કરે. જ્યાં સુધી આ ચક આમ જ ચાલતું રહે ત્યાં સુધી ઉદ્ય પ્રયોગો વિચરણ સંભવી શકે નહીં.

અહીં સદ્ગુરુમાં આવો આગવો ગુણ બતાવો કે તેઓને પણ કર્મના ઉદ્યો તો વર્તતા જ હોય. પણ તેને તટસ્થ ભાવે માત્ર નિહાળીને, તેનાથી અલિપ્ત રહેતા હોય. અર્થાત્ મોહાદિની પ્રકૃતિઓ ઉદ્યમાં આવે, પણ પોતાને સતત ભાન વર્તતું હોય કે હું મોહાદિ સ્વરૂપ નથી. મોહથી રહિત, સર્વથા નિર્વિકારી આત્મા છું. અને તેથી તેઓને કર્મના ઉદ્યો સ્પર્શી શકે નહીં.

એટલું જ નહીં તેમની દરેક પ્રવૃત્તિ ઈચ્છારહિતની હોય. પોતાની ઈચ્છાથી હાલવા-ચાલવા, કે ઊઠવા-બેસવાની પ્રવૃત્તિ પણ ન હોય. જે સમયે જે કર્મનો ઉદ્ય હોય અને તેનાથી સહજ રૂપે જે પ્રવૃત્તિ થવી ઘટે તે થઈ જાય. પણ હું આમ કરું, એવી કર્તવ્યબુદ્ધિ કોઈ કિયા ન થાય. જેનું પ્રત્યેક કિયામાંથી કર્તૃત્વપણું નીકળી ગયું છે અને જેને પાકો વિશ્વાસ છે કે એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કંઈ જ કરવા સમર્થ નથી, તે જ આવી ઈચ્છારહિતપણે વિચરી શકે. તો જે ઉદ્ય પ્રયોગો વિચરે છે તે સદ્ગુરુ.

ચોથો ગુણ ‘અપૂર્વવાણી’. વાણી તો સર્વ માનવોને ભળી. અને તેનો ઉપયોગ પણ સર્વ માનવો કરતા જ હોય. પણ જેની વાણીમાં સહુ કરતાં કંઈક વિશેષતા છે, જે વાણી બીજે ક્યાંય મળે નહીં, એવી વાણી એટલે જ અપૂર્વવાણી. જે વાણી સ્વ-પરને ઉપકારી નીવડે, પણ કોઈનું આંતર-બાધ્ય અહિત થાય તેવી વાણી તેમના મુખેથી ન નીકળે.

તેઓની દશા અનુભૂતિમૂલક હોય, પરમાનંદનો રસ તેઓ સ્વયં પાચા છે. અને “સવિ જીવ કરું શાસન રહી”ની ભાવના સાથે, અન્ય જીવને પણ એવી જ પરમાનંદ દશાનો સ્પર્શ કરાવવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે, એમ કહેવાય છે કે જ્ઞાનીના એક-એક વાક્યમાં અનંત અનંત આગમ ભર્યા છે. જે રહસ્યોને તેઓ અવિરોધ વાણી દ્વારા પ્રગટ કરી શકતા હોય છે અને તેમની વાણી અન્ય જીવને આત્માનુભવની અપૂર્વ દશામાં પ્રવેશ કરાવવાના નિભિત રૂપ બને છે તેથી જ તે અપૂર્વવાણી કહેવાય છે.

મહાપુરુષોની વાણીની મહત્તમ એ છે કે તેઓ બોલ્યા તે આગમ બની ગયા, વેદ બની ગયા. અને સામાન્ય જનની વાણી હવામાં ઉડી જાય. તો આવી અપૂર્વતા જેની વાણીમાં છે તે સદ્ગુરુ.

છેલ્લો ગુણ કહ્યો ‘પરમશ્રુત’. શ્રુત એટલે કે જ્ઞાન. જે જ્ઞાન પરમ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ છે, સર્વોચ્ચ છે તે પરમશ્રુત. અથવા જે સંપૂર્ણતાની નજીક છે તે પરમશ્રુત. આપણો ત્યાં જૈન પરંપરામાં સંપૂર્ણ જ્ઞાનને કેવળજ્ઞાન કહ્યું છે. પણ જેઓને કેવળજ્ઞાન નથી થયું પણ શ્રુતના આધારે કેવળજ્ઞાનની નજીક પહોંચી ગયા હોય તેઓને શ્રુતકેવળી કહેવાય છે.

આપણી આચાર્ય પરંપરામાં થઈ ગયેલા હેમચન્દ્રાચાર્યને ‘કલિકાલ સર્વજ્ઞ’ વિશેષજ્ઞ લાગ્યું હતું. કારણ તેઓ મહાન શ્રુતધર હતા, શ્રુતકેવળી હતા.

આમ જેઓને વિશ્વના સર્વ દ્રવ્યોનું યથાર્થ જ્ઞાન છે તેઓ પરમશ્રુત. શાસ્ત્રોમાં બતાવેલ શ્રુત, જ્યારે સ્વાનુભવમાં ઉત્તરે ત્યારે તે સત્યનો સ્પર્શ કરીને બહાર આવે છે. માટે જ એવા શ્રુતને પરમશ્રુત કહ્યું. આવું જ્ઞાન ધરાવનાર મહાપુરુષ વિશાળ બુદ્ધિ અને ઉદાર દીલવાળા હોય છે. સંસારનાં સર્વ દર્શનોનાં તત્ત્વોને સમ્યગ્ પ્રકારે સમજી શકવાનું સામર્થ્ય તેઓમાં હોય છે. અને તેથી જ તેમની વિચારધારામાં મધ્યસ્થતા વર્તતી હોય છે. કોઈ એક દર્શનોનાં તત્ત્વો જ સાચાં અને બીજાં ખોટાં એવી ક્ષુલ્લક તર્કબુદ્ધિ તેમનામાં હોય નહીં. તેઓ ‘સાગર વર ગંભીરા’ હોય.

આવું પરમશ્રુત જેને છે તેઓ જ જિજાસુ જીવને સમ્યગ્ માર્ગ લઈ જઈ શકે.

આમ આ ગાથામાં સદ્ગુરુનાં પાંચ લક્ષણો કહ્યાં. આ ભાવોને સરળ શાહેરોમાં કહીએ તો -

સત્પુરુષ તે જ કે જેહનો આત્મોપયોગ જ અટલ છે.

અનુભવ પ્રધાન જ વચન જેનું શાસ્ત્ર શુભિએ પટલ છે!

અંતરંગ ઈશ્વારહિત જેની ગુપ્ત આચરણ સદા.

નિન્દા-સ્તુતિ સાતા-અસાતાથી ન મન સુખ-દુઃખ કદા॥

શ્રીમદ્જીએ કહેલા ઉપર્યુક્ત પાંચે ગુણો આ પદમાં પણ ઘટિત થાય છે. પ્રથમ પંક્તિથી આત્મજ્ઞાન, બીજી પંક્તિથી અપૂર્વ વાણી અને પરમશ્રુત, ત્રીજી પંક્તિથી વિચરે ઉદ્ય પ્રયોગ અને ચોથી પંક્તિથી સમદર્શિતા.

આવા ગુણોથી યુક્ત સદ્ગુરુ જ સાચા માર્ગદર્શક બની સાધકને માર્ગ ચડાવે છે. જેમ થાકેલો અને તપ્ત થયેલો મુસાફર કડવા લીમડાની મીઠી છાયામાં શીતળતા અનુભવે છે તેમ સંસારથી શ્રમિત થયેલો સાધક આવા જ સત્પુરુષના ચરણમાં પહોંચી આત્મ-શાંતિ અનુભવે છે અને આત્મ આરાધનાનો માર્ગ પ્રશસ્ત કરે છે.

હવે સદ્ગુરુની મહત્તમ કેવી અને કેટલી છે તે આગળની ગાથામાં કહેવામાં આવશે.

....ઓ ન આત્મવિચાર!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્બંધદર્શન, સમ્બંધજ્ઞાન અને સમ્બંધચારિત્રશી થાય છે.

આ ત્રિ-રતની આરાધના માટે સદ્ગુરુની શોધ કર્તવ્ય છે. આત્મઆરાધનાનું લક્ષ્ય જીવો ત્યારે જ સદ્ગુરુની ખોટ જીવને જણાય છે અને ત્યારે જ એ શોધમાં નીકળે છે.

સંસારલક્ષી જીવને સંસારમાર્ગના અનેક ભોમિયા મળી રહેતા હોય અને ત્યારથી જ એ સંસ્કાર, કેળવણી તેને મળતાં જ હોય છે. સંસારમાર્ગ પ્રારંભ અને પુરુષાર્થ બને અજમાવી, જીવ તેનાથી કંઈક મેળવી પણ લેતો હોય છે, પણ બધું જ મળ્યા પછી જ્યારે અંત:કરણમાં કંઈક ઉણાપ અનુભવે, કંઈક અભાવ ખટકે ત્યારે જ તેની આંખો ઉઘડે છે, અને તે ગુરુની શોધમાં નીકળે છે.

ગાઈ કાલની ગાથામાં આપણો જોયું કે ગુરુ તો કરવા! પણ કેવા? તેમના અદ્ભુત ગુણોનું વર્ણન કર્યું. આવા ગુણિયલ ગુરુનું માહાત્મ્ય અંતરે વસવું જોઈએ. અને તેથી જ શ્રીમદ્ભૂત હવે બતાવે છે.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ સમ નહીં, પરોક્ષ જીન ઉપકાર;

એવો લક્ષ થયા વિના, ઓ ન આત્મ વિચાર...૧....

વર્તમાન કણે જ્યારે આપણી વચ્ચે જિનેશ્વરદેવની સદેહ હાજરી નથી, ત્યારે આપણા માટે જો કોઈ સબળ અને સચોટ આલંબન હોય તો તે માત્ર એક જ છે અને તે છે 'સદ્ગુરુ'.

જિનેશ્વર દેવે શાસ્ત્ર પ્રરૂપ્યાં, આરાધનાના માર્ગ પોતે વિહર્યા. અને એ જ માર્ગ આપણા માટે શાસ્ત્રમાં પ્રશસ્ત કરતા ગયા. એ તો ચોક્કસ છે કે તીર્થકર દેવોએ ધર્મ પ્રરૂપ્યો ન હોત, અને ગણધરોએ તથા તેમની શિષ્ય પરંપરામાં એ ઉપદેશ આગમરૂપે ગુંથાયો ન હોત તો આજે

આપણો એ અમૂલ્ય વારસાવિહોણા હોત, એના વિના અકિંચન હોત. સર્વજ્ઞના પ્રરૂપેલા આગમો જ આપણા માટે પરમધન છે. તેથી જિનેશ્વર ભગવંતનો પરોક્ષ ઉપકાર તો છે જ. પણ પ્રભુએ ભાખેલા આ માર્ગને સમજાવનાર અને એ માર્ગ ચડાવનાર કોઈ હોય તો તે સદ્ગુરુ જ છે. એમના વિના કોણ સમજાવે?

વળી બીજી વાત એ છે કે પરોક્ષ થઈ ગયેલા તીર્થકર, ગણધર, કેવળી, શ્રુતધર, લાભધર મહાપુરુષોનો આપણા પર અનંત ઉપકાર હોવા છતાં પણ, તેઓ હાલ પ્રત્યક્ષ રૂપે આપણને માર્ગદર્શન આપી શકતા નથી. વર્તમાનમાં જોઈતું માર્ગદર્શન તો જે પ્રત્યક્ષ છે તેવા સદ્ગુરુ જ આપી શકે, માર્ગ ચીંધી શકે અને માર્ગ ચાલતાં જો પગલાં આડાં-અવળાં મંડાય તો હાથ જાલીને માર્ગ પણ એ જ લાવી શકે. એટલે જ કહેવામાં આવ્યું છે કે —

ગુરુ તો જીવના જ જોઈએ, મરેલા ગુરુ ન કરાય.

જે જીવના છે તેઓ જ આપણા દોષોને જોઈ આપણને જગ્યાત કરે, જ્યાં ભૂલીએ ત્યાંથી ફરી ગણવાની પ્રેરણ આપે. ક્યારેક પ્રેમથી તો ક્યારેક રોષથી, પણ એ જ સમજાવે. અરે! પરમ કરુણાનિધાન સદ્ગુરુ, માત્ર હિતબુદ્ધિએ શામ, દામ, દંડ, બેદરૂપ નીતિને આચરીને પણ સાધકને ઠેકાણો લાવે.

પણ માત્ર તીર્થકરની પ્રતિમાનું પૂજન કરી, તેઓને જ સર્વસ્ય માની, ગુરુની અવહેલના કરતા રહીએ તો માર્ગ મળે નહીં. પ્રતિમાના રોજ દર્શન કરો, પૂજો, વંદો, પણ મંદિરમાં પ્રભુની સમક્ષ જઈને ઊભા રહો તો તેઓ એક પણ દોષ બતાવે નહીં. હા, તેઓની વીતરાગ મુદ્રા જોઈ, આપણને તેઓ પ્રત્યે બહુમાન, આદર, ભક્તિભાવ જીવો. ક્યારેક તેઓના જેવી વીતરાગતાની પ્રાપ્તિના ભાવો પણ જીવો. એ બધું જ થવા પછી પણ આપણા કોઈ દોષને તેઓ બતાવી શકે નહીં. માટે જ સદ્ગુરુની આવશ્યકતા પળ-પ્રતિપળ રહેવાની જ.

શ્રીમદ્ભૂત પણ આ જ ભાવો પત્રાંક રદ્દકમાં બતાવે છે.

“પૂર્વ થઈ ગયેલા અનંતજ્ઞાનીઓ જો કે મહાજ્ઞાની થઈ ગયા છે, પણ તેથી કંઈ જીવનો દોષ જાય નહીં. એટલે કે અત્યારે જીવમાં માન હોય તે પૂર્વ થઈ ગયેલા જ્ઞાની કહેવા આવે નહીં, પરંતુ હાલ જે પ્રત્યક્ષ

જ્ઞાની બિરાજમાન હોય, તે જ દોખને જગ્ઝાવીને કઢાવી શકે. જેમ દૂરના કીર-સમુદ્રથી અત્રેના તૃપ્તાતુરની તૃપ્તા છીપે નહીં, પણ એક મીઠા પાણીનો કળશ અતે હોય, તો તેથી તૃપ્તા છીપે.”

વીતરાગે પ્રરૂપેલાં શાસ્ત્રોને સમજવા માટે સદ્ગુરુ જ જોઈશો. શાસ્ત્રોમાં માર્ગ બતાવ્યો છે. પણ મર્મ બતાવ્યો નથી. મર્મ તો સદ્ગુરુના અંતરમાં પડ્યો છે. શાસ્ત્રોમાં કહેલ તત્ત્વો રહસ્યપૂર્ણ હોય. તે રહસ્યો નિજ બુદ્ધિથી સમજ શકાય નહીં. આગમમાં ભરેલાં અનંત રહસ્યો ગુરુગમ વિના સમજાય નહીં. ગમ પડ્યા વિના આગમ અનર્થકારક થઈ પડે છે. સંત વિના અંતની વાતમાં અંત પમાતો નથી.

વળી એક મહત્વપૂર્ણ બાબત એ છે કે જિનેશ્વર પ્રભુ સંપૂર્ણતાને પામી ગયા હોવા પછી પણ, પરોક્ષ હોવાના કારણો આપણું મન તેમના ચિંતન-ધ્યાનમાં સ્થિર રહી શકતું નથી. એકાગ્ર રહી શકતું નથી. જ્યારે પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુના આત્મવીર્યના ઉલ્લાસને જોઈ, તેમની અવૌકિક શક્તિનાં દર્શને આપણાને સહજ ઉલ્લાસ પ્રગટે અને તેમના ધ્યાન-ચિંતનમાં એકાકાર થઈ શકીએ છીએ. તેમજ જેમનું આત્મવીર્ય જગ્ત થઈ સાધનામાર્ગો સક્રિય છે, તેમને નિહાળીને આપણનું સુષુપ્ત આત્મવીર્ય પણ જગ્ત થઈ, ઉલ્લાસિત બની સાધનામાર્ગો સક્રિય બને છે.

અહીં આપણો આપણા સનાતન મંત્ર નવકારમંત્ર વિષે વિચારીએ. તેનાં પાંચ પદોના કમમાં પહેલું પદ ‘નમો અરિહંતાણ’ અને બીજું પદ ‘નમો સિધ્યાણ’. આ બત્રેમાં આત્મશુદ્ધિની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ ભગવંત પહેલા છે. કારણ તેઓ આઠેય કર્મોનો ક્ષય કરી સર્વથા શુદ્ધ, બુદ્ધ, નિરંજન બની ગયા છે, જ્યારે અરિહંત પ્રભુ તો ચાર અધાતી કર્મો સહિત છે. જ્યાં કર્મો ત્યાં અશુદ્ધ. તેથી તેઓનો આત્મા સંપૂર્ણ શુદ્ધ થયો નથી. ગુણપૂજક જૈન પરંપરામાં વિશુદ્ધિની દૃષ્ટિએ સિદ્ધ ભગવંતનું સ્થાન ઉંચું છે. તો તેમને પ્રથમ નમસ્કાર થવા જોઈએ. એટલું જ નહીં, અરિહંત પ્રભુ પણ સિદ્ધોને નમસ્કાર કરે છે. આમ સિદ્ધ ભગવાન જ સર્વથી ઉચ્ચ કક્ષાએ બિરાજમાન છે. તો પ્રશ્ન એ થાય છે કે નમસ્કાર મહામંત્રમાં પહેલાં નમસ્કાર અરિહંત પ્રભુને અને પછી સિદ્ધ પ્રભુને એમ શા માટે?

આ પ્રશ્નનો જવાબ પણ આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રની આ ગાથામાં

સમાયેલો છે, જેઓ સિદ્ધ થઈ ગયા તેઓ આપણી વચ્ચે નથી, વળી તેઓનું સ્વરૂપ શું છે? અને તેવા સ્વરૂપની પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ શું છે? તે સમજવનાર કોઈ હોય તો તે અરિહંત ભગવાન જ છે. જો અરિહંત પ્રભુએ, સિદ્ધનું સ્વરૂપ ન બતાવ્યું હોત તો આપણો જાણી શક્યા ન હોત અને એવી સિદ્ધદશાની પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ કરવા કોઈ જીવ પ્રેરાયો પણ ન હોત.

અરિહંત પ્રભુએ એ પણ બતાવ્યું કે જેવું સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે તેવું જ સર્વ જીવોનું સ્વરૂપ છે અને તે પુરુષાર્થી પામી શકાય છે. આ આપણા માટે કેટલું મોટું આશાસન છે!

એક વાર ‘બનાઈ શો’ને કોઈ ભારતીય સજજને પૂછ્યું:

‘શો! તમે ભારતનાં બધાં જ દર્શનોનો – ધર્મોનો અભ્યાસ કર્યો છે, માનો કે હવે પછીનો જન્મ ભારતમાં લેવાનો હોય તો તમે કયા કુળમાં જન્મ લેવાનું પસંદ કરો?’

‘શોએ સત્ત્વિત જવાબ આયો :

‘જૈન કુળમાં.’

‘કેમ? ભારતમાં મેઝોરિટી તો હિન્દુ ધર્માઓની છે. જૈન કોમ તો માયનોરિટીમાં છે. પર્સન્ટેઈજ મૂકો તો અર્ધો ટકો પણ ન આવે. આવી માઈનોરિટી કોમમાં જન્મ લેવાનું કેમ પસંદ કર્યું?’

‘જૈનધર્મમાં એ વિશેષતા છે કે જીવ પુરુષાર્થ કરે તો શિવ થઈ શકે છે. ત્યાં એક જ પરમાત્મા નથી, પણ સહુ પરમાત્મા થઈ શકે છે. મારે પરમાત્મા થવું છે, તેથી જૈનકુળમાં જન્મ લેવો છે.’

આમ પ્રત્યેક જીવ પુરુષાર્થ કરીને પરમાત્મા થઈ શકે છે. એ બતાવનાર અરિહંત પ્રભુ છે. માટે જ સિદ્ધ ભગવંત કરતાં પણ અરિહંતનું સ્થાન પ્રથમ આપ્યું છે.

કબીરજીએ પણ ગુરુ-ગોવિંદ બત્રેમાં પ્રથમ સ્થાન ગુરુને આપ્યું. કારણ ગોવિંદને ઓળખાવનાર ગુરુ જ છે.

ગમે તેટલી બુદ્ધિ હોય, શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ હોય, તત્ત્વોની જાણકારી હોય પણ ગુરુદેવનો પ્રત્યક્ષ ઉપકાર અંતરે વસે નહીં ત્યાં સુધી આત્મલક્ષ્ય જગત થાય નહીં.

અહીં આ શાસ્ત્રમાં આત્મવિક્ષયને કેન્દ્રમાં રાખીને જ સર્વ વાતો કરી છે. તેથી તે જગ્યાત થવા માટે જોઈતી યોગ્યતા કઈ રીતે આવે તે પણ બતાવાયું છે.

શ્રીમદ્ભૂત કહે છે —

એવો લક્ષ થયા વિના, ઉગો ન આત્મવિચાર.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો મહિમા અંતરમાં ન વસે તથા તેઓએ કરેલા અનંત ઉપકારનો કૃતજ્ઞતાપૂર્વક સ્વીકાર ન કરી શકાય ત્યાં સુધી અંતરમનમાં આત્માનો વિચાર પણ ઉગતો નથી.

અહીં આ પદમાં ‘ઉગો’ શબ્દ મૂક્યો. તે બહુ જ અર્થસૂચક છે. ખરેખર! શ્રીમદ્ભૂત એક-એક શબ્દ તોલી-તોલીને ગાથામાં મૂકે છે. આપણો આ શબ્દનું મૂલ્યાંકન કરીએ. આ પદમાં ‘ઉગો’ શબ્દ મૂક્યો તેના બદલે બીજો શબ્દ પણ મૂકી શકતો હતો. પણ અંતરમાં આત્મવિચારને ઉગવા દેવો છે તેથી જ ‘ઉગો’ શબ્દ મૂક્યો.

‘ઉગો’ શું? ધરતીમાં ધરબાયેલું બીજ. માટીમાં દટાયેલું બીજ જ ઉગો છે. એ ક્યારે ઉગો? કોણ ઉગાડે? જ્યારે ધરતીમાં સમાઈ જાય અને પછી પોતાની જાતને ભેદી નાખે ત્યારે જ એ પોતામાં અંકુરિત થાય છે. પોતાની જાતને સુરક્ષિત રાખીને, ભેદ્યા સિવાય તેમાંથી અંકુર નીકળે નહીં. એટલે પહેલાં તો પોતાને માટીમાં મિલાવી દઈ, અંતરને ભેદી નાખે. એટલું જ નહીં ધરતીની અંદર જ ભેદાઈને પડ્યું રહે તો તેનો વિકાસ ન થાય. તેને નાચ થઈ જવું પડે. પણ બીજમાંથી નીકળેલ સુકોમળ અતિસૂક્ષ્મ અંકુર, કઠોર ધરતીના પડને પોતાની ચેતનાશક્તિથી ભેદીને બહાર નીકળે, બહારના વિશ્વને દસ્તિગોચર થાય ત્યારે તે ઉગ્યું કહેવાય.

બીજ વાત કોણ ઉગાડે? ધરતીમાં નાખવાનું કામ કોઈ મનુષ્ય કે પણું-પંખી કરે. બસ! એથી વિશોષ બીજું કંઈ ન કરે. બહુ તો માનવ-પ્રેરણા કામ કરતી હોય તો ખાતર-પાણી આપે. પણ ઉગવાની જે પ્રક્રિયા છે તે પોતે પોતામાં કરવી પડે. બીજમાં રહેલી ચેતના તેની આસપાસમાંથી ખોરાક-પાણી-હવા-પ્રકાશ લઈને પોતાને ભેદી નાખે, એટલું જ નહીં ધરતીમાંથી અંકુરને બહાર નીકળવામાં પણ કોઈ તેને

મદદરૂપ ન થાય. પોતે જ પ્રયાસ વડે ઉગાવું પડે.

એથી પણ આગળ વધીને નાનો એવો અંકુર માત્ર અંકુરરૂપે પડ્યો રહે તો તેનું અંકુરરૂપ ઉગાવું નિરર્થક થઈ જાય છે. પણ ઉગ્યા પછી નિરંતર વૃદ્ધિગત થયા કરે. વૃદ્ધિ પામતાં પામતાં ૫૦-૬૦ કે એથી પણ વધારે ફીટની ઊંચાઈએ પહોંચી જાય અને તેનામાં રહેલી શક્તિ તેને ૧૮૦-૨૦૦ વર્ષનું લાંબું આયુષ્ય પણ અર્પે. આજે પણ, વર્ષો જૂનાં વૃક્ષો આપણો જોઈ શકીએ છીએ જે પોતાની શરૂઆતમાં માત્ર અંકુર રૂપે ઉગ્યાં હતાં. સમયના પરિપાકની સાથે તેનામાં થયેલો વિકાસ આ જ પ્રત્યક્ષ છે.

હવે આપણાં અંતરમાં આત્મવિચારને ઉગાડવો છે તો શું કરવું પડે? તો પહેલાં તો માટીમાં ધરબાયેલા બીજની જેમ ગુરુદેવના ઉપકારનો એક-એક રોમથી સ્વીકાર કરીએ. તેમના ઉપકાર નીચે દબાઈ જઈએ, આપણી જાતને ભૂલી જઈએ, ‘હું’ પણાનો ત્યાગ કરી દઈએ અને ગુરુદેવના ઉપહેશરૂપ, વાણીરૂપ, હવા, પાણી, ખોરાકને પોતાને આત્મસાત્ત્ર થવા દઈએ. એ ધીરે ધીરે થાય, એક સાથે ન થાય. વળી જો તેમાં નિરંતરતા રહે તો જ થાય.

ગુરુદેવની વાણીનો સ્વીકાર કરી, તેને અંતરમાં વાગોળ્યા કરીએ તો જ અંતરમાં સ્થિર થાય. ક્ષણિક તરંગરૂપ આત્મવિચાર જાગીને અસ્ત થઈ જાય તો તેમાંથી કંઈ ફળ મળે નહીં. તળાવના પાણીમાં ઊર્ધ્વતા તરંગો, ઊઠે ને શમી જાય તેની કોઈ ગણતરી નહીં, કોઈ ઉપયોગિતા નહીં. તેમ આપણા મનમાં સત્સમાગમે ક્યારેક આત્મ વિષયક વિચાર જાગી જાય અને પાછી સંસારની જાળમાં અટવાયા કે વિચાર શમી જાય તો તેનું કંઈ જ મૂલ્ય નહીં. પણ જાગેલો વિચાર અંતરના ઊંડાં સુધી પહોંચી જઈ તેમાં જ રસ્યા કરે તો તે અંતર્ભેદ કરવા સમર્થ બને છે.

સ્વભાવ અને વિભાવ એકરૂપ થઈ ગયા હોય એવી રીતે જાણો આત્મામાં પડ્યા છે. તેને ભેદી નાખે, સ્વભાવ-વિભાવને જુદા પાડી દે, અંતર્ભેદ કરી નાખે, તો જ બોધિબીજમાં અંકુર ફૂટે. અને પછી, સંસારભાવની કઠોર ધરતીને ભેદીને બહાર નીકળે. અર્થાત્ત જેને અંતર્ભેદ થયો, ભેદ-વિશ્વાન મગાટચું તેનો બાધ્ય વ્યવહાર પણ બદલાઈ જાય. જે શમ, સંવેગ, નિર્વદ, અનુકૂંપા અને આસ્થા રૂપે દસ્તિગોચર થાય.

જેમ બીજને પોતાને-પોતાની શક્તિ વડે પ્રસ્કૃતિ થવું પડે છે તેમ જીવ પણ માર્ગદર્શનરૂપ માવજત કે ગુરુની વાણીરૂપ ખાતર-પાણી ભલે મેળવી લે, પણ પોતામાં ભેદ-વિજ્ઞાન તો પોતાની મેળે જ પ્રગટાવવું પડે. અને આ ભાવો જો આત્મામાં સ્થિર રહે તો તે વૃદ્ધિ પામતા પામતા ગુણસ્થાનની શ્રેણીરૂપ વિકાસ સાધી અંતે મોક્ષરૂપ ફળને પામે, જે અનંત અવ્યાબાધ સ્થિતિને લઈને જ પ્રગટ થયું હોય.

આમ ગાથામાં મૂકેલો ‘ઉગે’ શાઢ તેની સંપૂર્ણ સાર્થકતા સાથે સફળ થાય છે.

સામાન્ય રીતે જીવને આત્મવિચાર કેમ ઉગતો નથી? જ્યાં બીજ જ યોગ્ય ન હોય ત્યાં તે ઉગે ક્યાંથી?

બંધુઓ! પેલી ‘તરત ચીભડીનાં બી’ની વાત સાંભળી હશે. એક ગ્રામ્યજન પાસે ચીભડાનાં એવાં બી હતાં કે વાવે એટલે તરત જ ઉગે અને અંકૃતિ થવાની સાથે જ પાંચ-સાત મિનિટમાં જ પહ્લવિત, પુણ્યિત થઈને ફલિત પણ થઈ જાય. વાવા પછી દર મિનિટમાં જ મીઠાં-મીઠાં મધ જેવાં મધુર ચીભડાં ખાવા મળે.

આ બી લઈ તે ગામેગામ ફરતો. અને તેના પર તેની આજીવિકા ચાલતી. એકવાર એક મોજીલા રાજાના નગરમાં એ પહોંચ્યો. પોતાની કળાની વાત કરી અને રાજા તો સાંભળવા માત્રથી ખુશ થઈ ગયો. બીજે દિવસે સવારે માનવ-મેછનીની વચ્ચે જો એ કરી બતાવે તો અર્ધુ રાજ્ય આપવાનો કોલ કર્યો, વાત નક્કી થઈ. પણ વફાદાર મંત્રીને આ ન રૂચ્યું. તેને વિચાર થયો કે જો આમ જ હશે ને આવેલ માણસ પોતાની વાતમાં સફળ થશે તો અર્ધુ રાજ્ય દેવું પડશે, જે ઠીક નથી થતું, અને તેણે ચાલાકી વાપરી.

પેલા માણસને સંન્માનપૂર્વક પોતાને ઘરે લઈ ગયો અને તેનો વિશ્વાસ જીતી લઈ, જોવા માટે બી માંગ્યાં. પેલાને ખબર ન પડે તેમ બી શેકી નાખ્યાં. બીજે દિવસે સવારે જ્યારે એ માણસ રાજા સમક્ષ હાજર થયો અને બહુ જ ઉત્સાહપૂર્વક અદ્ભુત ચમત્કાર બતાવવા માટે બીજે જમીનમાં વાવ્યાં અને રાહ જુએ છે કે હમણાં જ અંકુર ફૂટશે. પણ પાંચ, સાત, દર મિનિટ વીતી ગઈ. પેલો અકળાયો. છતાં ધીરજ ધરી રાહ જુએ છે. પણ કલાક-બે કલાક થયા છતાં કંઈ પરિણામ ન

આયું, ત્યારે અપમાનિત અને નિરાશ થઈને ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

બંધુઓ! વિચારો! કેમ તે સફળ ન થયો? માત્ર એક જ કારણ કે બીજ એ જ હોવા છતાં પણ શેકાઈ ગયાં હતાં જેથી તે અંકૃતિ ન થયાં. તેની પાછળ કરેલી મહેનત બધી જ વર્થ ગઈ. તે જ રીતે આપણામાં જો આત્મવિચાર ઉગતો ન હોય તો સમજ લેવું ઘટે કે આપણાં બીજ પણ કોઈક શેકી નાંખ્યાં છે. કોણો શેક્યા?

આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના ત્રિવિધ તાપથી આપણા આત્મામાં પડેલી શક્તિ શેકાઈ ગઈ છે. આપણો આપણાં બીજને સંભાળી શક્યા નથી! આત્માના એક-એક પ્રદેશ પર આત્મદર્શન પ્રગટ થઈ શકે એટલી વીર્યશક્તિ પડેલી છે, છતાં એ પ્રગટ થઈ શકતી નથી!

આપણા પક્ષે એક મોટું આશ્વાસન છે, કે પેલાં શેકાયેલાં બીજ ફરી કદી અંકૃતિ થવાની શક્તિ પાછી મેળવી શકતાં નથી પણ આપણા અંતરમાં પડેલી યોગ્યતા તો પુરુષાર્થ દ્વારા જાગી ઉઠી શકે છે, અને અંકૃતિ થઈ ફલિત બની શકે છે.

તો આ આપણી શક્તિને જાગ્રત કરવા પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો ઉપકાર અને પરોક્ષ જ્ઞિનેશ્વરદેવનો ઉપકાર – આ બજેનું મહત્વ સમજ લઈએ અને તેઓ પ્રત્યે અંતરમાં શ્રદ્ધા, માન, ભક્તિ, આદર જગાડીએ તો જ આત્મવિશ્વાસ પ્રસ્કૃતિ કરી શકીશું.

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદ્ધન, સમ્યગ્રજ્ઞાન અને સમ્યગ્રચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રતનની આરાધના, આત્મામાં પડેલા અનંત આનંદના ગુણને જાગ્રત કરે છે. ‘આનંદ એ મારો સ્વભાવ છે’ એવું જાણતો થાય પછી જ એ સહજતાથી આનંદને માણી શકે.

પાંચે ઈન્દ્રિયોના વિષયો તો જીવે અનેકવાર જાણ્યા અને માણ્યા છે. જે યોનિમાં જેટલી ઈન્દ્રિયો મળી, તે બધી જ ઈન્દ્રિયો વડે ભોગ-ઉપભોગ કરવાનું એ ચૂક્યો નથી. અરે! પૃથ્વી આદિમાં તો તેને માત્ર સ્યર્ફન્દ્રિય જ મળી હતી, પણ ત્યાંએ ઈન્દ્રિયોનો ભોગ કરી જ લીધો. એ કદી ત્યાગવામાં સમજ્યો જ નથી અને આજે માનવ થયા પછી પણ એને ત્યાગના ભાવ જાગતા નથી એ જ એની ભવોભવની ભોગવૃત્તિનો પુરાવો છે.

પણ જીવે એ સમજી લેવું ઘટે કે જે આનંદ ત્યાગમાં છે તે ભોગમાં નથી. આ સમજણા અને સમજ્યા પછીનું આચરણ માત્ર માનવ જ કરી શકે છે. બીજી કોઈ પણ ગતિના જીવોમાં આ સમજણાનો અવકાશ જ નથી. જો આ સમજણા આવે તો જ, મારો સ્વભાવ ભોગ નથી પણ અનંત સુખની અનુભવદશા છે એ સમજીને તેને માણવાનો પ્રયાસ થાય.

આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં સ્વ-સ્વરૂપને જાણવા માટેના પુરુષાર્થનો આદેશ છે, અને તેના માટે સદ્ગુરુનું શરણા, અને એ શરણામાં સમર્પિતતા. એમના ચરણમાં શ્રદ્ધા. આ શ્રદ્ધા જ જીવને તારી દે છે. આપણે બીજું કશું ન કરી શકીએ તો માત્ર આપણા આત્માના એક-એક પ્રદેશે રહેલી શ્રદ્ધાની સર્વ શક્તિ ગુરુચરણામાં ઢાળી દઈએ તો આત્માનું ઉત્થાન પોતાની મેળે જ થશે, પછી કંઈ કરવાપણું નહીં રહે.

આપણી શ્રદ્ધા જે ચારે કોર વિભરાયેલી પડી છે. આમાંય શ્રદ્ધા, તેમાંય શ્રદ્ધા અને પેલામાંય શ્રદ્ધા. ‘પથર એટલા પૂજે દેવ’ જેવી ભામક પરિસ્થિતિ છે. એ વિભરાયેલી શ્રદ્ધા ફળીભૂત ફળી નથી. શ્રદ્ધા જો એકમાં જ સમર્પિત થઈ જાય તો એ શ્રદ્ધાની Quantity વધે, એ શ્રદ્ધાનું બળ વધે, એ આપણા આત્મા માટે ઉત્થાનનું કારણ બની શકે.

કોઈ કહેશો આ કાળમાં સદ્ગુરુ મળવા જોઈએ ને? આવા દુષ્પસ કાળમાં આત્મસાધક ગુરુ ક્યાં મળે? પણ તારું ઉપાદાન જો તેથાર હશે, તારું શિષ્યત્વ પાકી ગણ્યું હશે તો ગુરુ મળ્યા વગર રહેશે નહીં. ઉપાદાન તો તારું જોઈશે. ગમે તેવા ગુરુ મળે. અરે! આ કાળમાં છચ્ચસ્થ ગુરુ મળે અને તીર્થકરોના કાળમાં કેવળી ગુરુ મળે, પણ તેઓ નિમિત્ત માત્ર છે. તારું ઉપાદાન તેથાર હશે તો સામેથી ગુરુ મળશે. માટે તારી યોગ્યતા કેળવી લે, ગુરુનો દોષ જોઈશ મા કે મને યોગ્ય ગુરુ ન મળ્યા! તારામાં જે દિવસે પાત્રતા પ્રગાટશે તે દિવસે આકાશમાંથી ગુરુ ઉત્તરશે. પહેલાં યોગ્યતા પામવી પડશે. વિચાર તો ખરો જીવ! કે તારી યોગ્યતા કેટલી? સદ્ગુરુ જેવા મહાન રતનને પામીને જરવી શકે તેવી યોગ્યતા છે ખરી? આ તો સિંહાણા દૂધ જેવી વાત છે. સુવર્ણના પાત્રમાં જ રહે. બીજામાં નાખો તો પાત્રને ફોડીને બહાર નીકળો, ને માટીમાં ભળી જાય. સદ્ગુરુ જેવું અમૂલ્ય રતન પામવું હોય તો પહેલાં પાત્રતા જોઈશે.

જો એવા મહાન સદ્ગુરુ મળ્યા પછી તેમને જરવી નહીં શકાય, તો આપણામાં રહેલો સ્વચ્છંદ, અહ્મુ, આપણને તેઓનું મૂલ્ય નહીં સમજવા દે, તેમના આશ્રયે ઉત્થાન કરવું છે, તેના બદલે આપણી કુપાત્રતા આપણને પતનના રાહે લઈ જશે. માટે પહેલાં પાત્રતા પછી સદ્ગુરુની શોધ!

શા માટે સદ્ગુરુનો મહિમા આટલો ગાયો? તો શ્રીમદ્જી ફરમાવે છે -

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણ, સમજાય ન જિન રૂપ,

સમજ્યા વણ ઉપકાર શો, સમજ્યે જિનસ્વરૂપ...૧૨...

જીવને સમજવા જેવું જ છે તે જિનનું સ્વરૂપ છે. કારણ જિન

સ્વરૂપ સમજવાથી જ નિજ સ્વરૂપ સમજશે. પણ એ સદગુરુના ઉપદેશને ગ્રહણ કરે તો જ સમજાય. ઉપદેશ સાંભળો તો ખરો! પણ સાંભળીને તેમાં શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ અને રૂચિ થાય, પછી તેનું આચરણ થાય તો જ વાસ્તવિક જિન સ્વરૂપને સમજ શકાય.

પ્રતિકમણના પાંચમા શ્રમણસૂત્રમાં કહ્યું છે —

તં ધ્રમં

સદ્ગુરુમિ

પત્તિઆમિ

રોણમિ

ફાસેમિ

પાલેમિ

અણુપાલેમિ

ગુરુદેવનો ઉપદેશ સાંભળી, સહુ પ્રથમ તેના પર શ્રદ્ધા, ‘સદહામિ’ હું શ્રદ્ધા કરું છું. જ્યારે પણ પ્રવચન સાંભળો, ત્યારે મનમાં એક એવો ભાવ લઈને સાંભળવા બેસો કે અહીંથી જે કંઈ કહેવામાં આવે છે તે એક માત્ર હિત માટે જ છે. મારાથી બને તેટલું ગ્રહણ કરવું છે, આચરવું છે, શ્રદ્ધા લઈને આવશો તો જ સાંભળેલા ઉપદેશમાં શ્રદ્ધા જાગશે. પણ મહાસતીજ તો કીધા કરે, તેઓ કહે તે બધું આપણો કરવાનું ન હોય. આવી ભાવના લઈને આવો તો શ્રદ્ધા જાગો જ ક્યાંથી? માટે સહુ પહેલાં સાંભળેલા ઉપદેશ પર શ્રદ્ધા જગાવો.

તે પછી પ્રતીતિ અને રૂચિ. આ બજેમાં થોડું અંતર છે. જે ધર્મમાં, જે તત્ત્વમાં શ્રદ્ધા જાગી છે તેના પ્રત્યે પ્રેમભર્યું આકર્ષણ થાય, તે બહુ ગમવા માંડે અને એ તત્ત્વમાં તેની વિચારણા જાગે. એકલી શ્રદ્ધાથી કામ ન ચાલે, માટે જ સાધક કહે ‘હું પ્રતીતિ કરું છું.’ પણ આકર્ષણ ક્યારેક તૂટી પણ જાય. સંયોગો પ્રતિકૂળ હોય તો તત્ત્વમાંથી આકર્ષણ ઓછું થઈ જાય. પણ રોણમિ એટલે મને તત્ત્વ પ્રત્યે સદા રૂચિ છે. અંતઃકરણમાં એક વાર જો રૂચિ જાગૃત થઈ ગઈ, તો કદાચ સંયોગવશ આચરણ ન કરી શકતો હોય તોય તેની રૂચિ ચાલી ન જાય. અને આ જ રૂચિ તેનામાં આચરણની શક્તિ પેદા કરે.

તત્ત્વની રૂચિ જીવમાં જો એકવાર જાગૃત થઈ જાય, તો જીવ તેને પામવાનો પુરુષાર્થ કરશે. આપણા સહુના હૃદયમાં કોઈ ને કોઈ પ્રકારની રૂચિ તો પડી જ છે. પણ તે રૂચિ સંસારની હોય છે, સંસારના પદાર્થોની હોય છે. જેની રૂચિ છે તેને મેળવવાનો પુરુષાર્થ પણ એટલો જ કરતા હોઈએ છીએ. જેવી સંસારના ભોગાની રૂચિ છે, એથી પણ તીવ્ર રૂચિ વીતરાગવાણીને અંતરમાં ઉતારવાની કેળવીએ તો જ તત્ત્વ સમજાય. નિશાદિન મન જંખતું હોય કે ક્યારે મને યોગ મળે અને ક્યારે સંતોના શબ્દો મારા કાને પડે! ક્યારે સત્તસંગ મળે ને પામી લઉં એવી તીવ્ર પિપાસા જાગૃત થાય તેનું નામ ‘રોણમિ’!

યાર બાદ ‘ફાસેમિ’ હું એ તત્ત્વનો સ્પર્શ કરું છું. ધર્મનો સ્પર્શ એ શું છે? કોણે થાય એ સ્પર્શ? બહુ જ વિચારવા જેવી વાત છે.

આપણી પાંચે ઈન્દ્રિયોમાં સહુથી વધુ સંવેદનશીલ હોય તો તે આપણી સ્પર્શોન્દ્રિય છે, જે ત્વચાના રૂપે આખા શરીર પર મફાયેલી છે. અચ્ય ઈન્દ્રિયો પોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરીને એટલું સંવેદન નથી કરી શકતી જેટલું સંવેદન ત્વચા કરે છે. સ્પર્શ વડે ભાવોને, સારા-નરસા વિચારને જીવ ગ્રહણ કરે છે. અરે! ભારતીય સાધના પરંપરામાં જેમ મંત્રદીક્ષા, દસ્તિદીક્ષા અપાય છે તેમ સ્પર્શદીક્ષા પણ અપાય છે. અર્થાત્ સમર્થ આધ્યાત્મિક ગુરુ સ્પર્શ માત્રથી સાધકને સમાધિમાં લઈ જઈ શકે છે. સદગુરુના હાથનો સ્પર્શ થાય અને સાધક ભાવ-સમાધિનો અનુભવ કરી લે! તો સ્પર્શ સારા-નરસા ભાવોનો વાહક છે. આ તો શારીરિક સ્પર્શની વાત થઈ.

અહીં જે સ્પર્શની વાત છે તે આત્માથી સ્પર્શવાની વાત છે. ગુરુનો ઉપદેશ - તત્ત્વ આત્માને સ્પર્શી જાય અને આત્મા એક પ્રકારનું ઊંડું સંવેદન અનુભવે. આખરે સંવેદનાની શક્તિ તો આત્માની જ છે ને? એટલે ‘ફાસેમિ’થી જે તત્ત્વ સાંભળ્યું છે તે આત્મસાત્ થઈ જાય છે.

જે આત્મસાત્ થયું તેને આચરણમાં ઉત્તરાં વાર ન લાગે, તે સહજ રૂપે આચરણમાં ઉત્તરી જાય. માટે જ કહ્યું : ‘પાલેમિ’. હું પ્રત્યેક સ્થિતિમાં ધર્મનું પાલન કરું છું. અર્થાત્ જે તત્ત્વો મારે આચરવા યોગ્ય છે તેનું આચરણ કરું છું.

જ્યાં સ્પર્શ અને આચરણ તાડા-વાડાની માફક વડાઈ જાય છે, ત્યાં જ અનુભવનું પોત તૈયાર થાય છે. તાડા-વાડા જ્યાં સુધી જુદા છે ત્યાં સુધી એ માત્ર સૂતર છે, કાર્યકારી નથી. પણ વસ્ત્ર બને છે ત્યારે એ અંગ-ઢંકણ બની જાય છે. તેમ શ્રદ્ધા, પ્રીતિ, રુચિ, સ્પર્શ અને પછી આચરણ.

આચરણની મહત્ત્વા કેટલી છે તે બતાવતાં છેલ્લો શબ્દ મૂક્યો ‘અણુપાલેમિ’. હું ધર્મનું પાલન તો કરું છું પણ તે માત્ર એક જ વાર કરીને છોડી દઉં તેમ નહીં, પણ વારંવાર સતત આત્મદશામાં આચરણનું તત્ત્વ ઉત્તરી જાય તેમ.

વળી ‘અણુપાલેમિ’નો બીજો અર્થ, આચાર્ય જિનદાસ એ પણ કરે છે કે:

“પૂર્વ કાળે થયેલા સત્યુદ્ધો દ્વારા પાલિત ધર્મનું હું પણ એ રીતે જ પાલન કરું છું.”

આમ સદ્ગુરુના ઉપદેશને સાંભળ્યા પછી આટલા તબક્કામાંથી પસાર થવું પડશે તો જ તેમનો કહેલો ઉપદેશ અંતરમાં ઉત્તરશે અને તેમના દ્વારા જિન-સ્વરૂપને સમજવું છે તે સમજી શકીશું.

બંધુઓ! જિન-સ્વરૂપ એટલે વાસ્તવિકતાએ આપણું પોતાનું સ્વરૂપ. અને પામવું કોઈ સરળ કામ નથી, કેટલી બધી તૈયારી હોય ત્યારે જ તે પામી શકાય! તો હવે ગુરુદેવે ફરમાવેલ એ જિનનું સ્વરૂપ કેવું છે તે જોઈએ.

જિન કોને કહેવાય? બહુ જ સ્થૂલ શબ્દોમાં વ્યાખ્યા કરીએ તો જેઓ જીતી ગયા છે તે જિન, અર્થાત્ જેમણે રાગ-દ્રેષ્ણને જ્યાંત્યા તે જિન. અને એવા જિનનો ઉપાસક તે જૈન. બંધુઓ! જાડો છો? આપણો જૈન કહેવાઈએ છીએ પણ આ જૈન શબ્દ તો બહુ પાછળથી આવેલો છે. તીર્થકરોના સમયમાં, તે ત્યાં સુધી કે મહાવીરના સમયમાં પણ કોઈ જૈન નહોતા કહેવાતા, પણ ‘આર્હત્’ કહેવાતા. કારણ, આપણા પ્રભુ અરિહંત હતા અને અરિહંતનો ઉપાસક તે આર્હત્.

અરિહંત પરમાત્મા એટલે કે તીર્થકર દેવ, સાધુ-સાધી-શ્રાવક-શ્રાવિકા રૂપ ચાર તીર્થની સ્થાપના કરે, સાધુધર્મ અને શ્રાવકધર્મની

પ્રદૃપણા કરે અને એ ધર્મનો પાળનાર આર્હત્ કહેવાય. પછી તે સાધુધર્મ પાળનાર હોય કે શ્રાવકધર્મ પાળનાર હોય, બને આર્હત્. એટલે મૂળમાં આપણો સહુ આર્હત્ કહેવાતા હતા.

પરંતુ પછી આચાર્ય પરંપરામાં, આ શબ્દમાં પશ્ચિવર્તન આવ્યું. જેમ ભારતની બીજી ધર્મ-પરંપરાઓમાં, શિવનો ઉપાસક શૈવ કહેવાયો, વિષ્ણુનો ઉપાસક વૈષ્ણવ કહેવાયો, બુદ્ધનો ઉપાસક બૌદ્ધ કહેવાય, તેમ અરિહંતને બીજા શબ્દોમાં જિન કહેવાય એટલે જિનનો ઉપાસક જૈન કહેવાય. માટે આપણો સહુ જૈન કહેવાઈએ છીએ.

દરેક જૈનનું એ કર્ત્ય છે, કે એ જેમનો ઉપાસક છે એવા જિનનું સ્વરૂપ સમજે. જિન એટલે કોણ અને કેવા હોય? હા, સાદીસીધી વાખ્યા તો આપણાને સહુને બબર છે કે જેમણે રાગ-દ્રેષ્ણને જીતી વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરી તે જિનેશ્વર. પણ આટલા માત્રથી તેમનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ સમજી શકતું નથી. અરિહંત પરમાત્માનું સ્વરૂપ તો મહિમામય છે, જેઓ અનંત ગુણોના ધારક છે, જે સ્વરૂપને સર્વથા સમજી શકવા તો આપણો સમર્થ નથી. પણ આપણા મહાપુરુષોએ, આપણા અંતરના જિનેશ્વર પ્રત્યે શ્રદ્ધા, ભક્તિ અને આદર જાગો એટલા માટે અરિહંતે પરમાત્માનું સ્વરૂપ સમજાવવા કોશિશ કરી છે. અરિહંતના સ્વરૂપને બતાવતાં એક આચાર્ય કહે છે-

સહજ નિજ આલોકસે ભાસિત સ્વયં સંબુદ્ધ હૈ
ધર્મ તીર્થકર શુભંકર વીતરાગ વિશુદ્ધ હૈ

ગતિ પ્રતિષ્ઠા ત્રાણ દાતા આવરણસે મુક્ત હૈ
દેવ અર્હન્ દિવ્ય યોગ જ અતિશયોંસે યુક્ત હૈ....

સહજ નિજ આલોકસે ભાસિત જિનેશ્વર પ્રભુ, અરિહંત પરમાત્માનું જ્ઞાન સ્વ-પર પ્રકાશક હોય છે. જે પોતે પોતાને જાડો છે અને સમસ્ત લોકને પણ પોતાના જ્ઞાનથી જાડો છે. એટલું જ નહીં સ્વયં સંબુદ્ધ છે. બીજી દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો તીર્થકર થવા સર્જયેલો આત્મા પૂર્વભવોની સાધનાના કારણો પોતામાં એવી યોગ્યતા લઈને જન્મ્યો હોય કે તેમને, આ ભવમાં ગુરુના ઉપદેશની આવશ્યકતા ન રહે. તેમને દીક્ષા લેવાનો ભાવ સ્વયંસ્કૃત હોય. તેઓ કોઈ દ્વારા બોધ પામે અને પછી

ચારિત્ર ગ્રહણ કરે એવું તેમને ન હોય. વળી ભતી, શુત અને અવધિ આ ત્રણ જ્ઞાન તથા ચોંચું સભ્યગ્રદર્શન, આટલી વિશેષતાઓ લઈને જ જન્મે. ગર્ભકળમાં પડા આ શક્તિઓ સાથે જ હોય. એટલે જન્મા પહેલાં જ તેઓ જાણો છે કે તેઓ ભાવિ તીર્થકર છે. આમ તેઓના આત્મ-પ્રકાશ માટે બીજાના-કોઈના પ્રકાશની જરૂર નથી. તેઓ સ્વયં પ્રકાશિત જ હોય છે.

ધર્મ તીર્થકર – ધર્મ-તીર્થની સ્થાપના કરે તે તીર્થકર કહેવાય છે. બંધુઓ! તીર્થની સ્થાપના કરવી એ કોઈ મામૂલી વાત નથી. જાણો છો ને? કે અહીં આ કાળમાં તમારી ભૌતિક દુનિયામાં એક નાની એવી સંસ્થાની સ્થાપના કરવી હોય તો તે માટે સહુમાં શક્તિ નથી હોતી. જેની પાસે શરીરબળ, મનબળ, ધનબળ, બુદ્ધિબળ વગેરે-વગેરે બળ હોય તે જ કરી શકે છે. અન્યનું એ ગાજું નથી. એમ જેઓએ પૂર્વ જબરદસ્ત પુણ્યાઈ કરી છે. પુણ્યનુંધી પુણ્યનું બળ સાથે લઈને આવ્યા છે તેવા અરિહંત જ તીર્થની સ્થાપના કરે છે. કેવળી તો કરોડો થાય પણ તીર્થની સ્થાપના કરનાર તીર્થકર માત્ર રૂ જ થાય.

શુભંકર – અરિહંત પરમાત્મા પોતાના પુણ્યબળથી તથા આત્મામાં પ્રગાઢી ચૂકેલા અનંતજ્ઞાન, અનંતવીર્યના અસાધારણ ગુણોને કારણો, તીર્થની સ્થાપના કરે છે. વળી ‘શુભંકર’ તેમના આત્મામાં જગેલી સંપૂર્ણ ભાવદ્યા, વ્યવહારમાં દ્રવ્યદ્યા રૂપ વાળીનો વ્યવહાર કરાવે છે તેથી અરિહંતના આશ્રે સહુનું શુભ-કલ્યાણ જ થાય છે. તીર્થકરના ચરણમાં ગયેલા જીવનો ઉદ્ધાર થાય, થાય ને થાય જ. આમ સહુ જીવોનું મંગલ કરે છે.

વીતરાગ વિશુદ્ધ હૈ – રાગ-દ્રેષ્ણને જીતી વીતરાગ થયા છે. તેમનો આત્મા સર્વ દોષોથી રહિત હોવાના કારણો વિશુદ્ધ છે. બંધુઓ! જાણો છો? અરિહંત પરમાત્માએ ચાર ઘાતી કર્માનો ક્ષય કર્યો છે. અહીં જ્રા વિચારીએ

આઈ કર્મો (૧) જ્ઞાનાવરણીય (૨) દર્શનાવરણીય (૩) વેદનીય (૪) મોહનીય (૫) આયુષ્ય (૬) નામ (૭) ગોત્ર (૮) અંતરાય. આ આઈ કર્માનો ચાર ઘાતી કર્મ – જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય, મોહનીય અને અંતરાય. એ ચાર એકાંત પાપરૂપ છે. આ કર્માની ૪૭ પ્રકૃતિમાં

એક પણ પુણ્યપ્રકૃતિ નથી અને બાકીનાં ચાર કર્મો જે અધાતી કહેવાય છે તેમાં પુણ્ય-પાપ બંને પ્રકારની પ્રકૃતિઓ છે. વેદનીયમાં સાતા વેદનીય પુણ્યરૂપ અને અસાતા વેદનીય પાપરૂપ. આયુષ્યમાં દેવ-મનુષ્યનું આયુષ્ય પુણ્યરૂપ. તિર્થચનું આયુષ્ય બંનેમાં, પુણ્ય – પાપરૂપ અને નારકીનું આયુષ્ય પાપરૂપ. નામકર્મમાં શુભ પ્રકૃતિઓ પુણ્યરૂપ અને અશુભ પ્રકૃતિઓ પાપરૂપ અને ગોત્રકર્મમાં ઉચ્ચ ગોત્ર પુણ્યરૂપ અને નીચ ગોત્ર પાપરૂપ. આમ આ ચાર અધાતીકર્મો પુણ્ય-પાપ બંને રૂપે છે.

હવે અરિહંત પ્રભુને એકાંત પાપરૂપ એવાં ચાર ઘાતી કર્મો તો હોતાં નથી અને અધાતી કર્મોમાં પણ મોટા ભાગો પુણ્ય પ્રકૃતિઓ હોય છે. તેથી પાપભાવ અને પાપકર્મો બંનેનો નાશ થઈ જતાં તેઓનો આત્મા વિશુદ્ધ છે. વળી રાગ-દ્રેષ્ણ જેવા ભયંકર દોષોને તો તેઓએ સર્વથા હણી નાખ્યા છે તેથી તેઓ સર્વથા વિશુદ્ધ છે.

ગતિ પ્રતિષ્ઠા ત્રણ દાતા આવરણસે મુક્ત હું – અરિહંત પરમાત્માની ઉપાસના, જીવને ત્રણ ચીજો આપે છે. એક તો ગતિ. જેઓ અરિહંતને શુદ્ધ હૃદયથી ભજે તેની દુર્ગતિ કદી થાય નહીં. હલકી ગતિઓમાં તો ન જ જાય, પડા અરિહંતની ઉપાસના અરિહંત બનાવે, એટલે કે પંચમ ગતિરૂપ મોક્ષ અપાવે.

બીજું પ્રતિષ્ઠા આપે. પ્રતિષ્ઠા કોને કહેવાય? સમાજ જેને કંઈક માનથી, આદરથી જોતો હોય તે પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ કહેવાય. પણ બંધુઓ! આ પ્રતિષ્ઠા તો સમાજે બનાવેલી, સમાજે માન્ય કરેલી પ્રતિષ્ઠા છે; જે આવે ને જાય. ટકી જ રહે એવું નહીં. એક વ્યક્તિ આજે પ્રતિષ્ઠિત કહેવાતો હોય પણ આર્થિક ક્ષેત્રે માર ખાઈ બેસે તો પ્રતિષ્ઠા ગુમાવી દે અને વળી કાલે ભાગ્ય પરનું પાંદડું ખસી જાય અને ધન મેળવી લો, પાછો પાંચમાં પૂછાવા માંડે. પણ આવી પ્રતિષ્ઠાની અહીં વાત નથી. અહીં તો ખરેખર પાંચમાં પૂછાવાની જ નહીં, પૂછાવાની જ નહિ પણ પાંચમાં સ્થાન લઈ લેવાની વાત છે. તે શેમાં? પંચ પરમેષ્ઠિના પાંચ પદોમાં. કહો તો ખરા! આ પાંચ પદમાં તમારું સ્થાન ક્યાં? એકમાં તો સ્થાન મેળવી લો. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ. આ પાંચમાંથી કઈ Categoryમાં બેસવું છે? સહુને

Top most Category જ જોઈએ. કેમ? અરિહંત પદનું આવું વર્ગના સાંભળીને એમ થાય ને, કે અરિહંત પદમાં જ સ્થાન મળી જાય તો સારું. સર્વ પ્રથમ પદમાં જ બેસીએ ને! પણ બંધુઓ! એમ આ ખુરશી સહેલી નથી. નહીં મળે. અહીં તો ક્રમશા: આગળ વધવું પડે છે. પહેલાં પાંચમાં પદમાં પ્રવેશ મેળવી લો પછી જ ચાર-ત્રણમાં થઈ એકમાં જવાશે, અને પછી સિદ્ધની કોટિમાં. તો આમ અંતરમાં પડેલું પરમાત્મ તત્ત્વ જગ્રત કરી લેવાનું છે અને તે અરિહંતની ઉપાસનાથી મળે છે. તો જિનદેવ આવી પ્રતિજ્ઞા આપે છે.

અને ત્રીજું ત્રાણદાતા. શરણ આપે છે. અરિહંત પ્રભુ શરણદયાણાં છે. શરણ કોણ આપી શકે? જે સર્વશક્તિમાન છે, જેમનામાં શરણાગત વત્સલતા છે, શરણો આવેલાનું સંપૂર્ણ રક્ષણ કરી શકે છે તે જે. અરિહંત પરમાત્મા તેમના અનંત ગુણોથી સમૃદ્ધ છે. વળી તેમનું અનંત જ્ઞાન શરણો આવેલા જીવના ભૂત-ભવિષ્યની આરપાર જઈ તેના સર્વ ભાવોને જાળી લે છે. તેથી તે જીવના દર્દની પણ તેમને ખબર છે અને દવાની પણ જાણા છે. માટે જ આપણો રોજ ભાવના ભાવીએ છીએ અરિહંતે શરણાં પવજજામિ...

જગતના કોઈ પણ સમર્થમાં સમર્થ વ્યક્તિમાં પણ અરિહંત જેવી શક્તિ નથી કે જે, સંસારના તાપથી તપેલા જીવને શરણો રાખીને ઉગારી શકે. સંસારના સહુ શરણાં નિર્ભાલ્ય છે. બસ! માત્ર અરિહંત પરમાત્મા જ આવું સમર્થ ધરાવે છે.

અનાદિથી ભટકતા જીવની શક્તિ પર કર્મોનાં ગાઢ આવરણો પડ્યાં છે, જેના કારણો જીવ પોતાની શક્તિનો અનુભવ કરી શકતો નથી. પણ અરિહંત પરમાત્મા તો આવરણાસે મુક્ત હૈં બધાં જ આવરણો હટાવી દીધાં છે. જ્ઞાન પરનાં આવરણનો નાશ કરી કેવળજ્ઞાની થયા, દર્શન પરનું આવરણ દૂર કરી અનંતદર્શની બન્યા. મોહને બાળી ક્ષાયિક સમકિત અને ક્ષાયિક યથાઘ્યાત ચારિત્ય પ્રાપ્ત કર્યું અને સર્વ અંતરાયોનો ક્ષય કરી અનંત વીર્યશક્તિને પ્રાપ્ત કરી. આમ આત્માનાં મૌલિક ગુણો પરનાં આવરણો દૂર કરી મુક્ત બની ગયા.

દેવ અર્હનું દિવ્ય યોગ જ અતિશયોં સે યુક્ત હૈ

દેવ, દાનવ અને માનવ સર્વના પૂજનીય એવા ત્રિલોકીનાથ

તીર્થકર પરમાત્મા સયોગી છે. અર્થાત્ મન-વચન-કાયાના યોગો સહિત છે. આપણા યોગોની પ્રવૃત્તિ ક્યારેક જ માનવીય હોય છે અન્યથા પૂર્વભવોના સંસ્કારો સાથે લઈને આવ્યા હોવાના કારણો, પ્રવૃત્તિમાં પાશવતા અને દાનવતા જણકતી હોય છે. જ્યારે અરિહંત પ્રભુ પણ, એ જ યોગ હોવા છતાં તેમની સર્વ પ્રવૃત્તિઓમાં દિવ્યતા દેખાતી હોય. તેઓનો યૌગિક બાપાર સાન્ચિક જ હોય, ત્યાં રાજસ કે તામસભાવ હોય જ નહીં.

વળી ઊંડાણમાં જઈને વિચારીએ તો કેવળી પરમાત્માની, યોગની પ્રવૃત્તિ પ્રયત્નપૂર્વકની હોતી નથી. તેમની વાડીનો બ્રવહાર સ્વયં જ થયા કરે છે. આ બોલું કે પેલું એવા વિચારથી તેઓની વાડી ન નીકળે, પણ ભવિતવ્યતાના યોગો જેટલો વચનબ્રહ્માર થવાનો હોય તે થયા કરે. તે જ રીતે કાયાની પ્રવૃત્તિ પણ પ્રયત્નપૂર્વકની ન હોય, પણ તે સમયે દેહનું પરિણામન જે ગતિ કે જે સ્થિતિમાં થવાનું હોય તે થયા કરે અને એથી પણ આગળ વિચારીએ તો પ્રભુને મન યોગની પ્રવૃત્તિ તો હોતી જ નથી.

મનનું કામ છે વિચાર કરવાનું. વિચારો હુમેશાં ભૂત અને ભવિષ્યના જ હોય. ભૂતકાળની સ્મૃતિરૂપ અને ભવિષ્યની કલ્યાણરૂપ વિચારો હોય. વર્તમાન માત્ર એક ક્ષાણનો જ છે. તેનો વિચાર હોય નહીં. અરિહંત પ્રભુ તો ભૂત-ભવિષ્યને સંપૂર્ણપણે જાણે છે, માટે તેઓને વિચાર કરવાનો હોતો નથી. તેમના મનનો ઉપયોગ ત્યારે જ થાય, જ્યારે સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો મનથી પ્રભુને પ્રશ્ન કરે અને પ્રભુ તેઓને મનથી જવાબ આપે.

આમ પ્રભુના ત્રણો યોગની પ્રવૃત્તિ વિકલ્પરહિત હોવાથી દિવ્ય હોય છે. અને તેથી જ તેમના યોગ તેમને કર્મબંધના કારણરૂપ નથી બનતા. યોગથી કર્મ બંધાય પણ માત્ર બે જ સમય પૂરતાં, ત્રીજે સમયે તો ખરી જાય.

આ સાથે પ્રભુ અતિશયોં સે યુક્ત હૈં. જે સર્વ સાધારણને ન હોય, એવી અસાધારણ વિશેષતાને અતિશય કહેવાય છે. પ્રભુને કેટલાક અતિશયો જન્મથી હોય, કેટલાક દેવકૃત હોય તો કેટલાક કેવળજ્ઞાન થયા પછી ઉત્પત્ત થયેલા હોય.

સમવસરણાની રચના, અશોકવૃક્ષ, સુવર્ણસિંહાસન, ગ્રાણ છત્ર, ચોવીશ જોડ ચામર, ભામંડલ, દેવહૃદ્યભિ, દેવો દ્વારા અયેત ફૂલની વૃદ્ધિ વગેરે વગેરે દેવનિર્ભિત અતિશયો છે. દેવેન્દ્રો, પ્રભુના અસીમ પુણ્યોદય અને અલૌકિક પ્રતિભાથી આકર્ષાઈ આ બધી રચના કરે છે. આ રચના માત્ર તીર્થકર પરમાત્મા માટે જ થાય છે, સર્વ કેવળીઓ માટે નથી હોતી, કારણ તીર્થકરની પુણ્યાઈ જેટલી પુણ્યાઈ અન્યને નથી હોતી.

આ સિવાય પ્રભુના મુખ્ય ચાર અતિશયો છે જે બહુ જ સમજવા લાયક છે, જે આપણે પછી વિચારીશું.

બંધુઓ! અરિહંત પ્રભુના અલૌકિક મહિમાનું વર્ણન કરવું એ આપણી શક્તિ બહારની વાત છે. અન્ય અને અસીમ ગુણોનું વર્ણન સીમિત એવા આપણો શું કરી શકીએ? વેદામાં જ્યાં બ્રહ્મ-સ્વરૂપનું વિવેચન કર્યું છે, ત્યાં પણ ગુણ ગાતાં ગાતાં વેદો થાકી ગયા છે. અને અંતે નેતિ-નેતિ કરીને છોડી દીધું છે. બ્રહ્મ-સ્વરૂપ એટલે જ વિશુદ્ધ આત્મસ્વરૂપ. તેને કથવું શક્ય નથી. શ્રીમદ્જાએ પણ કહ્યું છે —

જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞે દીંહું જ્ઞાનમાં,
કહી શક્યા નહીં પણ તે શ્રી ભગવાન જો;
તેણ સ્વરૂપને અન્ય વાણી તે શું કહે?
અનુભવ ગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો...અપૂર્વ...

સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી પરમાત્મા, જ્ઞાન દ્વારા આત્માના સંપૂર્ણ સ્વરૂપને અનંત-અનંત નયોથી જાડો છે, દેખે છે. પરંતુ જેવું જોયું, જેટલું જોયું તે બધું જ તેઓ કહી શકતા નથી. પ્રશ્ન થાય કે જેઓ સર્વશક્તિમાન છે, તેઓ કેમ બતાવી ન શકે? ઉત્તર એ જ છે કે સર્વશક્તિમાન પરમાત્મા જ્યારે આત્મસ્વરૂપનું કથન કરે ત્યારે આપણાને સમજાવવા માટે વાણીનું માધ્યમ જ લેવું પડે. આપણી પાસે એવી શક્તિ નથી કે તેઓ ભાવ વડે આપણાને સમજાવે અને આપણો સમજ જઈએ. ભાવોમાં ધારી તાકાત છે. દુન્યવી માનવમાં પ્રેમ અને દેખના ભાવો પણ વાણી કરતાં, મનના ભાવથી જ વધુ સમજાય છે. તો આનિક ભાવો પણ ભાવ દ્વારા વધુ સમજાય. પણ આપણો છભસ્થ જીવો વાણી વિના સમજ શકતા નથી.

તેથી સર્વજ્ઞ પણ જ્યારે સમજાવે, ત્યારે વાણી દ્વારા જ સમજાવે. અને વાણી તો સીમિત છે, તેનાથી કેટલું સમજાવી શકાય? માટે જ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા પણ ન સમજાવી શક્યા. તો બંધુઓ! મારા જેવી પામર વક્તિ પરમાત્માના ગુણોને કર્યે રીતે કથી શકે?

માટે જ કહ્યું અનુભવ ગોચર માત્ર રહ્યું તે જ્ઞાન જો....

આત્મ-સ્વરૂપ કહો કે અરિહંત સ્વરૂપ કહો, તે માત્ર અનુભવવાની જ ચીજ છે. જે પોતામાં એવા સ્વરૂપને અનુભવે તે જ જાડો તે સ્વરૂપને! કબીરે કહ્યું છે — ગુંગો કા ગુડ! મુંગાને ગોળ ખવરાવીને તેનો સ્વાદ પૂછવા જઈએ તો જવાબ ન મળે. અરે! તમે રોજ ઘી ખાવ છો, હું તમને પૂછું-ઘીનો સ્વાદ કેવો? શું કહેશો! ન કહી શકાય, ખાય તે જ જાડો! બસ, આત્માનો અનુભવ કરનાર જ જિન-સ્વરૂપને જાણી શકે. લખવાથી, કહેવાથી એ કથી શકાય નહીં.

કબીરે પ્રભુના અનંત મહિમાને અવકતચ બતાવતાં કહ્યું છે —

સબ ધરતી કાળજ કરું, લેખની કરું વનરાય,

સાત સમુદ્ર મસ્તિ કરું, પ્રભુ ગુણ લખ્યા ન જાય.

આમ વાણી દ્વારા અકથનીય જિન-સ્વરૂપને સમજવા અહીં આપણો પ્રયાસ કર્યો. આવા ઉત્તમ સ્વરૂપને સદ્ગુરુ વિના કોણા સમજાવે? માટે જ સદ્ગુરુનો મહિમા અનંત કહ્યો છે. અને જ્યાં સુધી જિન સ્વરૂપ જાણીએ નહીં ત્યાં સુધી તેને પામવાનો પુરુષાર્થ પણ કેમ ઊપરે?

હવે અરિહંતના મુખ્ય ચાર અતિશયોનું વર્ણન સમયના અભાવે આજે થઈ શક્યું નથી જે જાણવા જેવું છે, તે અવસરે કહેવાશે.

....સમજયે જિન સ્વરૂપ!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતર્દર્શિની, પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રદર્શન, સમ્યગ્રજ્ઞાન અને સમ્યગ્રચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, નિજ પદને ઓળખાવી જિનસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. નિજને ઓળખી શક્યો નથી, એટલે જ જીવ, જન્મ-મરણના ચક્રવામાં ભટક્યા કરે છે. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિના સંતાપમાં બળી રહ્યો છે. આવાં કારમા દુઃખોથી છૂટવા માટે નિજ-રૂપને જાણવું આવશ્યક જ નહીં, અનિવાર્ય છે.

આજ સુધી નિજ-રૂપને ઓળખી નથી શક્યા તેનું કારણ છે આપણું સંસારલક્ષ. જ્યાં સુધી સંસારલક્ષે જ પ્રવૃત્તિ થતી રહે, આત્માની સમય સમયની પરિણાતિ સંસારવૃદ્ધિના કારણરૂપ જ બનતી રહે, ત્યાં સુધી મોક્ષની વાતો ભવે કરીએ, પડા અંતરમાં આત્મભાવ જાગતો નથી અને એ ભાવ જાગ્યા વિના મોક્ષ મળે પડા નહીં.

મોક્ષ શું છે? કોઈ ઘટતી ઘટના નથી, કોઈ મળી જતો પદાર્થ નથી, કોઈ પદવી નથી, કોઈ રિદ્ધિ, સિદ્ધિ કે સંપત્તિ નથી પડા આત્માની એક દશા છે. સર્વથા સ્વભાવ-પરિણાતિમાં પરિણામી જવું તે છે. આ પરિણાતિના પરિણામનનો પ્રારંભ નિજપદની પ્રાપ્તિથી થાય છે અને એ પ્રાપ્તિનો માર્ગ બતાવનાર છે સદ્ગુરૂ. જેઓ નિજપદને ઓળખાવી જિન સ્વરૂપ સુધી પહોંચાડે છે.

માટે જ શ્રીમદ્ભૂતે કહ્યું :

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વણા, સમજાય ન જિનરૂપ;

સમજાય વણા ઉપકાર શો, સમજયે જિનસ્વરૂપ...૧૨...

સદ્ગુરુના ઉપદેશ વિના, જિનદેવનું રૂપ સમજાય નહીં. તેમના સ્વરૂપ વિષે ગઈ કાલે આપણો થોડું વિચાર્ય. તેઓની આત્મિક દશા કેવી હોય તે જાણ્યું.

હવે અરિહંત પરમાત્મામાં અન્ય કેવળીઓ કરતાં જે વિશેષતા છે તે જોઈએ. તે વિશેષતાઓને આપણા પારિભાષિક શાબ્દોમાં ‘અતિશય’ કહીએ છીએ. તીર્થકર પ્રભુને ઉઠ અતિશયો હોય છે, તેમાંના મૂળ ચાર અતિશયો, જેમાં બે ક્ષાયિક ભાવને કારણે હોય અને બે પ્રબળ પુણ્યોદયના કારણે હોય તેનું વિવેચન અહીં કરવું છે.

વાદી દેવસૂરિએ ‘પ્રમાણનયતત્ત્વાલોકાલંકાર’ નામના ગ્રંથનું મંગલાચરણ કરતાં, આ ચાર અતિશયોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

રાગદ્વૈષિજેતરં, જાતરં કિશ્વકસ્તુનः ।

શક પૂજયં ગિરામીદ્ધં, રીર્ણેંસં સ્વતિમાનયે ॥

જેઓ રાગ-દ્વૈષના વિજેતા છે, અભિલ વિશ્વના સર્વ દ્વયોને જાણનાર છે, ઈન્દ્રો દ્વારા પૂજનીય છે અને વાણીના ઈશ છે તેવા તીર્થશને સ્વતિમાં લાવું છું.

આ જ ભાવોને ‘કલિકાળ સર્વજ્ઞ હેમયંડ્રાચાર્ય’ તેમની સ્યાદ્વાદ મંજરી નામના ગ્રંથનું મંગલાચરણ કરતાં કહ્યા છે.

અનન્તદ્વિજ્ઞાનમતીતદેસમ્ય બાણાયસિદ્ધાન્ત-મમર્ય પૂજયમ्।

પ્રભુ વીર અનંત વિજ્ઞાની છે. સર્વ દોષોનો નાશ કરનાર છે. તેમના મુખેથી નીકળતી વાણી અવિરોધી છે અને તેઓ દેવો દ્વારા પૂજનીય છે.

આ અતિશયોને શાસ્ત્રીય ભાષામાં (૧) જ્ઞાનાતિશય (૨) અપાયાપગમાતિશય (૩) વચનાતિશય અને (૪) પૂજાતિશય કહ્યા છે.

(૧) જ્ઞાનાતિશય – અરિહંત પ્રભુનું જ્ઞાન, એટલે અનંત વિજ્ઞાન. જે જ્ઞાનમાં અનંત-અનંત દ્વયો, તેના અનંત ગુણો અને ભૂત-ભવિષ્યના અનંત પર્યાયો સાથે જળકે છે, તે અનંત જ્ઞાન. વળી પોતાના અનંત ગુણોનું સર્વથા પ્રાગટય થઈ જવાથી, અનંત ગુણોનો તેઓ અનુભવ કરી શકે છે. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો રહેલી અનંતજ્ઞાન શક્તિ, અનાવરિત થઈને નિજાનુભૂતિમાં નિરંતર રમણ કરાવી રહી છે. આ જ્ઞાનનો કદી અંત થતો નથી, કારણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સંપૂર્ણ ક્ષય પછી જ આવિર્ભૂત થયેલું છે. હવે એક પડા આવરણ જ્ઞાન આડે રહ્યું નથી. તેથી આપોય લોક અને અલોક પ્રભુને હસ્તામલકવત્ત સ્યાદ થઈ ગયો છે. આવું જ્ઞાન કેવળજ્ઞાની સિવાય કોઈનેય સંભવી શકતું નથી. કારણ મતિ, શ્રુત, અવધિ અને મન : પર્યવજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક

સ્વભાવવાળાં છે, જ્યારે કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક ભાવી છે. આ જ છે સર્વ જ્ઞાનીઓ કરતાં અરિહંત પ્રભુની વિશેષતા. તેથી જ આ જ્ઞાનાતિશય કહેવાયો.

(૨) અપાયાપગમાતિશય – જેના અપાય એટલે દોષો; અગમ એટલે નાશ પામી ગયા છે, તે અપાયાપગમ. અરિહંત પ્રભુ સર્વ દોષોથી રહિત છે. સર્વ સામાન્ય જીવોમાં જે કારણથી દોષોનું હોવાપણું છે તે કારણનો જ તેઓએ નાશ કર્યો છે. જીવના મોટામાં મોટા બે દોષ છે. રાગ અને દ્રેષ. આ બંનેની પાછળ જ અન્ય દોષો ઊભા થાય છે. આઠ કર્મ કહો કે અડાર પાપ કહો, એ બધાં, જ્યાં રાગ-દ્રેષ છે ત્યાં જ છે. અને રાગ-દ્રેષ પણ ત્યાં જ છે જ્યાં મોહ છે. મોહનીય કર્મના ઉદ્યે કરીને જ જીવમાં સર્વ પાપો અને દોષો દેખાય છે. પણ અરિહંત દેવે મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય કરી વીતરાગતા પ્રાપ્ત કરી છે. વીતરાગતા આવ્યા સિવાય, સર્વથા દોષરહિત થવાતું નથી. જ્યાં સુધી મોહનીય કર્મનો થોડો અંશ પણ બાકી છે, ત્યાં સુધી સર્વ વિશુદ્ધિ હોતી નથી. જેટલે અંશો મોહનીય, એટલે અંશો રાગ-દ્રેષ અને એટલે અંશો દોષ. ગુણસ્થાનના કમમાં સાધક જેમ જેમ આગળ વધતો જાય, તેમ તેમ તેની દોષ-વિશુદ્ધિ થતી જાય. પણ સર્વથા શુદ્ધ તો અરિહંત અવસ્થાએ પહોંચે ત્યારે જ થાય. માટે જ પ્રભુની સર્વ દોષરહિતની અવસ્થાને અપાયાપગમ અતિશય કહ્યો.

(૩) વચ્ચનાતિશય – તેઓ વાણીના ઈશ હોય છે. સામાન્ય માનવ કરતાં તેઓની વાણી અલગ પડે છે. કારણ એ છે કે તેઓએ સંપૂર્ણ સત્તનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે અને પ્રત્યેક પળો તેમાં તેઓ રમમાણ છે. એટલે તેઓના મુખકમલથી નીકળતી વાણી સતતે સ્પર્શની નીકળે છે. બુદ્ધિથી ઉપજાવી કાઢેલી વાણી તેમને ન હોય. હર્ષ, શોક, રતિ-અરતિથી પર, આવેશરહિત, સ્વ-ઉપયોગી સહજ રૂપી રૂપી રહિત તેમની વાણી હોય.

પ્રભુની વાણી અબાધ સિદ્ધાંત એટલે કે પરસ્પર અવિરોધી હોય છે. તેમની વાણીમાં પ્રગટ થતા સિદ્ધાંતો સ્યાદ્વાદ દર્શિથી યુક્ત હોવાના કારણો એ સિદ્ધાંતોનો કોઈ બાધ ન કરી શકે. અને તે જ પ્રમાણો તેઓ પણ ખંડન-મંડનાત્મક ભાવોથી રહિત હોય છે અને સર્વ અપેક્ષાઓ સહિત હોય છે.

વળી પ્રભુની વાણીની વિશેષતા એ હોય કે જ્યારે તેઓ દેશના આપે, ત્યારે સહૃદ્યુની ભાષામાં સહૃદ્યુ સમજી જાય. કેવળ મનુષ્યો જ નહિ, પણ દેવ અને પશુ-પંખીઓ પણ પોતાની ભાષામાં એ દેશનાને સમજે. આ છે પ્રભુની

જબરદસ્ત પુરુષાઈ.

પ્રભુના મુખેથી નીકળતા માત્ર બે જ શબ્દો, જીવના માટે પરમ ઉપકારી થઈ જાય. ચંડકૌશિક જેવા ભયંકર પ્રાઇને પ્રભુએ માત્ર બે જ વચ્ચનો કહ્યાં:

સંખ્યાહ, કિં ન કુલ્લાહ!

અને તે સર્પે તેનું આંતર-બાધ જેર વમી નાખ્યું ને તરી ગયો. આ છે પ્રભુની વાણીની તાકાત.

આ વાણીનું માહાત્મ્ય એક ભક્તે ભજનમાં આ પ્રમાણો ગાયું છે-

મધુર રાગ માલકૌસમાં વહેતી તીર્થકરની વાણી,

માનવને નવજીવન દેતી તીર્થકરની વાણી,

ધીર ગંભીર સૂરોમાં સોહે, સુરનર મુનિવર સૌંદ્રે મોહે,

શબ્દ-શબ્દે પ્રગટ થતી જ્યાં સેહ તણી સરવાણી....

વાણિ ષદ્જ મધ્યમ સંવાદી, વાત નથી કંઈ વિષમ વિવાદી,

સાદી ભાષા શબ્દ સરલતા, સહૃને જટ સમજાણી....

એક વિશેષ વાત. પ્રભુ મહાવિરની વાણી આજ ૨૫૦૦ વર્ષ પદ્ધી પણ ભારતના ચારેય ખૂણો એવી જ ગુંજુ રહી છે અને આ પાંચમા આરાના અંત સુધી એટલે કે હજુ ૧૮૫૦૦ વર્ષ સુધી ગુંજતી રહેશે. આ સર્વ અસાધારણ વિશેષતા માત્ર અરિહંતની વાણીમાં જ સંભવી શકે. માટે તે વચ્ચનાતિશય છે.

(૪) પૂજાતિશય – દેવોના પણ દેવ, ઈન્દ્રો તેઓને પૂજે છે. આ છે વિશેષતા. સામાન્ય રીતે સર્વ મનુષ્યો દેવોને પૂજતા હોય પણ એવા દેવના પણ દેવ ઈન્દ્ર એટલે કે દેવોના રાજા, પ્રભુની પૂજા કરે છે. ‘અરિહંત’ શબ્દ જ એ સૂચવે છે કે તેઓ ત્રણોય લોકમાં પૂજનીય છે.

‘અરિહંત’ શબ્દ મૂલ ‘અર્હ’ ધ્યાની બનેલો છે. અહી એટલે જે પૂજવા લાયક છે તે. આપણો ત્યાં મૂલ શબ્દ અર્હત્વ જ છે. પણ સમયના પરિવર્તન સાથે, એ શબ્દ અરિહંત બન્યો. જેનો અર્થ આપણો કરીએ છીએ અર્થ એટલે શત્રુ અને હંત એટલે હણાનાર. જેઓએ રાગ-દ્રેષ રૂપ શત્રુને હણી નાખ્યા છે તે અરિહંત. પણ મૂળમાં તો ‘અર્હ’ શબ્દ જ હતો તેથી તેઓ પૂજવા યોગ્ય છે.

ખામણામાં બોલીએ છીએ કે અરિહંત પ્રભુ ચોસઠ ઈન્દ્રના પૂજનીય,

વંદનીય, અર્થનીય, સમરણીય છે. અરિહંત પ્રભુના સર્વ કલ્યાણકોના મહોત્સવો મનાવવા દેવો સહિત ઈન્દ્રો આવે છે અને પ્રભુને પૂજવા માટે સ્પર્ધા કરતા હોય છે.

આ છે અરિહંત ભગવાનની પુષ્યની શક્તિ, આગળના ત્રીજી ભવમાં જ્યાં તેઓએ તીર્થકર નામ-કર્મ બાંધવાનાં વીસ કારણોનું સેવન કર્યું હોય ત્યારે તેઓને થોકબંધ પુષ્યાનુંથી પુષ્યનો બંધ થયો હોય. જેના પરિણામે તેઓ ઉપ પ્રકારની સત્ય-વચન-વાણીના ગુરો કરી સહિત હોય.

આવી પુષ્યાઈ અન્ય જીવોમાં હોતી નથી. તેથી જ આવી અસાધારણ વાણીની શક્તિ માત્ર અરિહંતને જ હોય છે.

આ ચાર અતિશયોમાં પ્રથમના બે અતિશયો તો જ્ઞાનાવરણીય કર્મ તથા મોહનીય કર્મના ક્ષયના કારણો હોવાથી તે તેઓની આત્મિકદશાને પ્રગટ કરે છે. જ્યાં આપણો જિનસ્વરૂપ સમજવું છે ત્યાં આ બસે અતિશયોને સમજવા પણ જરૂરી છે. તો આમ અરિહંત જિનેશ્વરનું વિસ્તૃત વર્ણન આપણો કરી ગયા. જેને અંતરથી સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ. કારણ,

સમજ્યા વણ ઉપકાર શો, સમજ્યે જિન સ્વરૂપ.

જિનેશ્વર પ્રભુનું સ્વરૂપ સમજાએ નહીં, તેમનામાં રહેલી અલૌકિકતા પ્રતે આદર ન પ્રગટે, તેમના ગુણોની અપૂર્વતા જો લક્ષમાં ન આવે, તો પ્રભુ પ્રતે ભક્તિભાવ જાગે ક્યાંથી? અને તે વિના કલ્યાણ પણ કેમ થાય? માટે જો અરિહંત પ્રભુના વાસ્તવિક સ્વરૂપને, સદ્ગુરુના ચરણ શરણના આશ્રય વડે સમજશું તો જ આપણો આપણો ઉદ્ધાર કરી શકીશું. અન્યથા ગમે તેટલાં વર્ષો ગુરુદેવના સાંનિધ્યમાં રહીએ પણ તેઓના ઉપદેશને આત્મસાત્ત ન કરીએ તો ગુરુદેવ કરેલા ઉપકારનું ફળ શું, કશુંયે પામી શકીશું નહીં.

માટે જ સદ્ગુરુના શરણને અનન્યભાવે ભજ આત્મામાં જિનરૂપની સમજણ વડે, નિજરૂપને પામવાની તીવ્ર લગાડીએ.

આત્માદિ અસ્તિત્વ....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાડીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, નિજ-પદને ઓળખાવી જિન-સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. જીવનો ચરમ અને પરમ ધ્યેય પણ એ જ છે. નિજ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ પછી પુરુષાર્થ દ્વારા જિનપદને પામવું. આપણા સહૃદાના આત્મામાં જિન-પદ પડ્યું છે. જેટલા ભવ્ય આત્માઓ છે તે સહૃદ જિન થવા સર્જ્યા છે. ભવ્યત્વ મોક્ષ પામ્યા પછી જ વિરમે છે. જીવનો પુરુષાર્થ મોક્ષપ્રાપ્તિ સુધી ચાલુ જ હોય છે.

એ પદની પ્રાપ્તિ અર્થે અહીં સદ્ગુરુનો મહિમા ગાયો છે. જેઓ જીવને સન્માર્ગ પ્રેરે છે. સત્સંગમાં એ શક્તિ છે કે તેને યથાર્થ રીતે આરાધવામાં આવે તો, જીવને જિનની કક્ષામાં મૂકી દે છે. રાજા શ્રેષ્ઠિકના જીવનનું પરિવર્તન, સત્સંગાનું જીવલંત ઉદાહરણ છે.

રાજા શ્રેષ્ઠિકે ભગવાન મહાવીરના ચરણની ઉપાસના કરી. તે એવી કરી, કે તેમનામાં તીર્થકર થવાની યોગ્યતા પ્રગટ થઈ. દુર્જન કે પાપી વ્યક્તિ, સંતના સમાગમે સજજન બની શકે, પાપોને છોડી દઈ શકે, પણ સંતના સમાગમે સંત બનવું કે તીર્થકરની ઉપાસનાથી તીર્થકરપદ પ્રાપ્ત કરવાની યોગ્યતા મેળવી લેવી, એ અત્યંત દુષ્કર વાત છે. રાજા શ્રેષ્ઠિકે એ જ કર્યું.

શ્રેષ્ઠિક પહેલાં તો જૈનધર્મના વિરોધી હતા, પણ જ્યારે એ માર્ગ વધ્યા ત્યારે ભગવાન મહાવીરના ચરણમાં એવી અનન્ય ભક્તિ જાગી, એવી અડોલ શ્રદ્ધા જાગી કે સર્વ શક્તિથી તેમણે ઉપાસના કરી. ઉપાસના કરવી એટલે માત્ર શ્રદ્ધા કે આદર નહીં પણ જીવની જેટલી શક્તિઓ હોય, તે સર્વશક્તિઓથી આરાધના થાય ત્યારે એનું પરિણામ કર્યું જુદું જ આવે. શ્રેષ્ઠિક પાસે શારીરિક, માનસિક શક્તિ હતી, તેની સાથે સાથે આર્થિક શક્તિ પણ હતી. તેઓ રાજા હોવાના કારણો સંપત્તિ

હતા.

પ્રભુના ચરણોની ઉપાસના કરતાં કરતાં, એઝો ધર્મદલાવી કેટલી કરી? માત્ર પ્રભુના ચરણોમાં બેઠા, ચરણવંદના કરી કે દેશના સાંભળી અને રાજગૃહીમાં ૧૪ યોમાસાં કરાવ્યાં એટલું જ નહીં, પણ પોતે ચારિત્ર ગ્રહણ નહોતા કરી શકતા તેનો તેમને સતત બેદ વર્ત્યા કરતો, દુઃખ રહેતું. તેઓ જ્યારે જોતા કે પ્રભુની દેશના સાંભળી અનેક ભાગ્યવાન જીવો ચારિત્ર અંગીકાર કરે છે, પોતાની રાણીઓ અને રાજકુમારો દીક્ષા લે છે, અને પોતે ચારિત્ર-ગ્રહણમાં અસમર્થતા અનુભવે છે, ત્યારે તેમના અંતરનો બેદ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો અને એ બેદે તેમને ખુણભળાવી મૂક્યા.

તેમણે ધર્મ દલાવી શરૂ કરી. પોતાની આર્થિક શક્તિ વડે સહુના સહયોગી બની અનેક જીવોને ચારિત્ર ગ્રહણ કરવા માટેની અનુકૂળતા ઊભી કરી દીધી. અને તેમના અંતરમાં રહેલા ઉત્કૃષ્ટ શુભ ભાવોએ તેમને તીર્થકર બનવા માટેના માર્ગ મૂકી દીધા, અર્થાત્ તેમણે કરેલી નિષ્ઠામ આરાધના વડે તીર્થકરનામ ગોત્ર ઉપાર્જન કર્યું, અને તે પણ જેવા ભગવાન મહાવીર થયા તેવા જ તીર્થકર તેઓ થશે. આ જ ભરતક્ષેત્રમાં, આવતા ઉત્સર્પણી કાળના ચોવીસ તીર્થકરો માંહેલા પ્રથમ તીર્થકર થશે. આમ તીર્થકરના સમાગમે તેઓ તીર્થકર થશે.

સત્તસંગની શક્તિએ બીજું કામ કર્યું, તે એ કે શ્રેણિકને સમ્યગ્રૂદ્ધર્ણન પ્રાપ્ત થયું. તેમણે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરી લીધો. નરકનું આયુષ્ય તો પહેલાં જ બંધાઈ ચૂકવું હતું. તેથી નરકમાં જવું તો અનિવાર્ય જ હતું, અને શાસ્ત્રો કહે છે કે તેઓ નરકમાં ગયા પણ નરકની અસહ્ય વેદના તેઓ શાંતિધી સહેતા હોય, તેમના આત્મામાં રહેલું સમ્યગ્રૂદ્ધર્ણ તેમને દુઃખોની અનુભૂતિ ન થવા દે. કેમ ન થવા દે? દુઃખ અંતે તો દુઃખ જ છે. મિથ્યાત્વીને શારીરિક, માનસિક દુઃખો આવે તેવાં જ સમ્યક્ત્વીને આવે. પણ —

જ્ઞાની કે અજ્ઞાની જન, સુખ-દુઃખ રહિત ન કોય,
જ્ઞાની ભોગવે જ્ઞાનશું, મૂરખ ભોગવે રોય!

એ ન્યાયે સમ્યગ્રૂદ્ધર્ણની દૃષ્ટિ બદલાઈ ગઈ હોય. એ દુઃખને દુઃખરૂપ ન જુએ. એ હમેશાં અનુભવે કે, મારાં કરેલાં કર્મોનાં ફળ

ભોગવું છું. કોઈએ મને દુઃખ નથી આખ્યું. આ કર્મો તો મારાં આમંત્રિત મહેમાનો છે.

જીવ રાગ-દ્રેષ્ટથી કર્મો બાંધે છે, એટલે કે આત્મામાં રાગ-દ્રેષ્ટના ભાવો જાગે ત્યારે એક પ્રકારનું સ્પંદન પેદા થાય છે. તે સ્પંદનના કારણે આપણી આસપાસ પડેલા કર્મ-પરમાણુઓ પણ આંદોલિત થાય છે અને ખેચાઈને આત્મા પર આવે છે. તેને આપણો કર્મબંધ કહીએ છીએ. હવે આ કર્મો જેવા જીવને વળગો કે તરત જ તેનામાં જુદી જુદી જાતની યોગ્યતા ઊભી થાય છે. કર્મ પરમાણુઓ તો જડ છે. તેને ખબર નથી કે ક્યારે ઉદ્યમાં આવી જીવને ફળ આપવું. પણ જે સમયે કર્મ બાંધાં એ સમયે જ તેમાં સ્થિતિ નિર્માણ થાય છે.

આ સ્થિતિ બે પ્રકારે નિશ્ચિત થાય છે. એક તો કર્મ બંધાયા પછી જ્યાં સુધી ઉદ્યમાં ન આવે તેને અભાધકાળ કહે છે અને બીજી સ્થિતિ તે ઉદ્યમાં આવ્યા પછી કેટલા સમય સુધી એ કર્મ ભોગવાનું છે. આમ કર્મનું ગણિત એકદમ નિશ્ચિત છે, જેમાં કશોય ફર્ક પડતો નથી. કર્મોમાં આવી સ્થિતિ નિર્માણ થવાનું કારણ છે આપણા ભાવ. એટલે એનો અર્થ એ થયો કે આપણો જ કર્મોને કહી દીધું કે અમુક સમયે આવજો. અને આપણું આમંત્રણ સ્વીકારી એ ચોક્કસ સમયે આવીને ઊભાં જ રહે. એટલે ઉદ્યમાં આવેલાં શુભાશુભ કર્મો તો આપણો ત્યાં આવેલાં આમંત્રિત મહેમાનો છે.

બંધુઓ! કહો તો! તમે જેને આમંત્રણ આપીને બોલાવ્યા હોય તેઓ આવે ત્યારે કેટલો આનંદ થાય? તેને કેવા સાચવો? કેટલા પ્રેમથી! કેટલા આદરથી! કેટલા માનથી તેઓને સંભાનો, સત્કારો! એ આવે તો મોઢું ન બગાડો, કંટાળો ન લાવો. એ જ રીતે સમ્યગ્રૂદ્ધર્ણની જીવ ઉદ્યમાં આવેલાં કર્મોને, પોતે કરેલાં છે ને આબ્યાં છે એમ સમજીને હસતાં હસતાં તેનું સ્વાગત કરે, પણ દુઃખ ન ધરે. અને તેથી નરકની તીવ્ર વેદના ભોગવાં પણ સમતાને કારણો નવા કર્મનો બંધ બહુ ઓછો થાય.

વિચારો તો ખરા! મોટા ભાગના માણસોને જ્યારે બાજુથી દુઃખો ઘેરી વળે શારીરિક, માનસિક, આર્થિક, પારિવારિક, સામાજિક — આવાં બધાં જ દુઃખો એકસાથે આવે ત્યારે તેઓ કહેતા હોય છે કે

મારા જેવો દુઃખી કોઈ નહીં હોય. મને જેવાં દુઃખો પડ્યાં છે તેવાં જગતમાં કોઈનેથી નહીં પડ્યાં હોય. પણ ત્યારે એમ કેમ નથી કહેતા કે મેં પૂર્વ જેવાં કર્મો કર્યા છે, અન્યને દુઃખો આપ્યાં છે, પાપો સેવ્યાં છે, તેવાં કોઈએ નહીં કર્યા હોય! જો આમ સમજતો થાય, તેની દસ્તિ બદલાઈ જાય તો તેને દુઃખ દુઃખરૂપ ન લાગે અને અન્યનો દોષ, પણ ન દેખાય અને એ એમ વિચારે કે – સાંદું, જેટલાં કર્મો ઉદ્યમમાં આવે તે ખરવા માટે જ છે, માટે ભવે આવે. એટલાંનો કષય થઈ જશે તો મારે ભવિષ્યમાં નહીં ભોગવવાં પડે.

બંધુઓ! આમ દસ્તિ બદલવાની જરૂર છે. જીવનની પળ પળની પ્રવૃત્તિઓને, સંયોગોને, અનુકૂળતા અને પ્રતિકૂળતાને જે રીતે મૂલવવા ટેવાયેલા છીએ, તે બદલી નાખીએ. આખર દસ્તિનું બદલાવું તે જ છે સમ્યગ્રૂદ્ધર્ણન, જેના કારણો અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ બને પરિસ્થિતિઓને પચાવવાની ક્ષમતા જીવમાં જાગે છે.

મહારાજા શ્રેષ્ઠિક નરકમાં છે છતાં સમ્યગ્રૂદ્ધર્ણન સાથે લઈને ગયા છે એટલે પૂર્વ કરેલાં પાપનો હિસાબ ત્યાં ચૂકતે કરી દેશે અને હવે નવા ચોપડા પાપના નહીં લખાય, અને પછી તેઓ આયુષ્ય પૂરું કરી આ ભરતકોત્તમાં પ્રથમ તીર્થકર રૂપે જન્મ લેશે.

અહીં એ જ કહેવાનું છે કે, સત્સંગ આત્માના ઉત્થાન માટે કેટલું પ્રબળ સાધન છે! યથાર્થ રીતે સેવાયેલા ગુરુચરણા ક્યાં પહોંચાડી દે? જેના ચરણો જઈએ તેના જેવા થઈએ. આપણામાં જો પાત્રતા પડી હોય તો જરૂર એના જેવા બની શકીએ છીએ. માટે જ ગુરુચરણાની ઉપાસનાનો મહિમા ઠેર ઠેર ગવાયો છે.

પરંતુ આ દુષ્મકાળમાં નિત્ય સત્સંગ રહેતો નથી. દુષ્મકાળનો એક એવો પણ અર્થ કરવામાં આવ્યો છે કે અહીં આરાધનાનો સુયોગ સંપદતો નથી, નિત્ય સત્સંગ મળે નહીં તો એવા સમયે જીવે શું કરવું? તેનો ઉકેલ શ્રીમદ્ભ્રગુત્તું બતાવે છે.

**આત્માદિ અસ્તિત્વનાં, જેહ નિરૂપક શાસ્ત્ર,
પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગ નહિ, ત્યાં આધાર સુપાત્ર...૧૩...**

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુનો યોગ નથી, સત્સંગ થતો નથી, સત્ત્રેરણા મળતી નથી અને આત્મજાગૃતિને વિસરવી નથી. તો એવા સુપાત્ર જીવે શું

કરવું? ઉત્તર છે સદ્ગ-વાંચન! જે શાસ્ત્રોમાં આત્મા તથા આત્મા સિવાયના અન્ય દ્રવ્યોના હોવાપણાનું પ્રમાણ સહિત વિવેચન છે, તેવાં શાસ્ત્રોનો આધાર લેવો. સાથે સાથે જે સત્ત સાહિત્યમાં આત્મ-આરાધનાનું પ્રાયોગિક અને માર્ભિક માર્ગદર્શન બતાવ્યું છે તે વાંચવા, સમજવા, વિચારવા અને તેમાંથી નીકળતા રહેસ્યને પામવા પ્રયત્ન કરવો.

‘આત્માદિ’ શબ્દથી આત્મા અને અનાત્મા એટલે જરૂર દ્રવ્યો, બનેને જાગાવાં જરૂરી છે. દશવૈકાલિક સૂત્રમાં પણ કહ્યું –

જો જીવેદવિ દિયાણઙ્ગ, અજીવેદવિ દિયાણઙ્ગ ।

જીવાજીવે દિયાણન્તો, સો હું નાહિસંજમં ॥

જે જીવાને જાણો છે અને અજીવાને પણ જાણો છે તે, જીવ-અજીવને જાણાનાર જ સંયમને જાણી શકે છે.

સર્વ પ્રથમ જીવને જાણો હું જીવ છું, હું આત્મા છું અને મારું સહૈવ અસ્તિત્વ છે. આત્માના અસ્તિત્વની સાથે સાથે જરૂર દ્રવ્યોનું પણ અસ્તિત્વ છે.

જૈન પરંપરામાં ઇ દ્રવ્યોના અસ્તિત્વને સ્વીકારાયું છે. તેમાં જીવ દ્રવ્ય એક ચેતન, બાકીના પાંચ જરૂર. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ અને પુદ્ગલ. આ પાંચેય અજીવ છે. આમાં પ્રથમના બે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય શક્તિરૂપ છે, જે નજરે દેખાતાં નથી પણ જીવ-અજીવ બને માટે ઉપયોગી છે.

ધર્માસ્તિકાય ગતિ કરવામાં સહાયક છે. આપણો ચાલીએ આપણા પગની શક્તિથી. તેમ છતાં ચાલવામાં જમીનનો સહારો જરૂરી છે. પગ ગમે તેવા મજબૂત હોય, પણ જમીન વિના માત્ર હવામાં ચાલી શકતા નથી. તેમ જમીન તથા પગની શક્તિ હોવા પછી પણ ધર્માસ્તિકાયની અદૃશ્ય શક્તિનો આધાર ન હોય, તો ચાલી શકીએ નહીં. કોઈ પણ જીવ કે અજીવ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને ગતિ કરે છે. તેમાં આ શક્તિનો સાથ હોય જ છે. વિશાળે પણ આ શક્તિને સ્વીકારી છે.

એ જ રીતે અધર્માસ્તિકાય એ પણ એક શક્તિ છે અને તે જીવ અજીવને સ્થિર રહેવામાં આધારભૂત છે. આપણો બેસીએ, સ્થિર ઊભા રહીએ, સૂઈએ આદિ જે સ્થિરતા છે, તેમાં આપણાં શરીર અને સ્થાન આ બને સહકારી હોવાની સાથે, અધર્માસ્તિકાય પણ સહાયક છે. જીવ-અજીવ

બસે દ્રવ્યને સ્થિરતામાં અધર્માસ્તિકાયનો આધાર છે. આ શક્તિ વિશ્વમાં ન હોત તો જીવ-અજીવ કોઈ કદી સ્થિર રહી શકતું નહીં.

આ બસે શક્તિઓને આપણો જોઈ શકતા નથી, તેમજ અન્ય રીતે પણ તેનો અનુભવ કરી શકતા નથી. પણ શ્રદ્ધાથી તેનો સ્વીકાર કરવાનો છે. સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી પરમાત્માના ભાખેલાં આ તત્ત્વો છે, તેથી તેમાં અશ્રદ્ધા આણવાનું કોઈ કારણ નથી.

ત્રીજું દ્રવ્ય આકાશાસ્તિકાય. આકાશ - અવકાશ - space - ખાલી જગ્યા. આકાશ શાષ્ટ સાંભળતાં આપણી દસ્તિ ઉપર જાય છે. ઉપર આંગળી ચીંધી આકાશ બતાવીએ છીએ. પણ એ શું છે? ખાલી જગ્યા. અન્તંત આકાશ છે. લોકમાં પણ આકાશ છે અને અલોકમાં તો માત્ર આકાશ જ છે, તે સિવાય બીજું કશું જ નહીં. આકાશનું કામ છે જીવ-અજીવને જગ્યા આપવાનું.

એ પછી ચોથું દ્રવ્ય કાળ. કાળ એ શું છે? કોઈ પણ શક્તિથી પકડમાં ન આવતું માત્ર પરિણામનશીલ દ્રવ્ય તે કાળ. સમયની ગતિ સાથે તે વ્યતીત થતું રહે. સમય ચાલ્યો જાય છે એમ કહીએ છીએ. પણ ક્યાં જોયો છે? હા, આપણો સૂર્ય-ચંદ્રની ગતિ પરથી કાળને પકડવાના, માપવાના પ્રયત્નો કર્યા, અને આપણા માનસિક સમાધાન માટે કલાક, મિનિટ, સેકન્ડ, પળ, વિપળ, વગેરેનાં ગાણિત મૂક્યાં. જેનાથી દિવસો, મહિના, યુગો, આચારો, અવસર્પણી, ઉત્સર્પણી અને કાલચકના હિસાબો માંડ્યા, છતાંય એક પણ ક્ષણને પકડી રાખી શકતા નથી, અનુભવી શકતા નથી. કાળના સતત પરિણામની થતા, જીવ-અજીવના પર્યાયોના પરિવર્તનને લક્ષ્યમાં રાખી કાળને સમજવાની કોશિશ કરી, પણ કોઈ છબ્બસ્થ જીવ તેમાં આજ સુધી સર્વથા સફળ થઈ શક્યો નહીં. માત્ર સંપૂર્ણ જ્ઞાની પુરુષો જ આ અરૂપી દ્રવ્યને જાણી-જોઈ શકે.

આ ચાર દ્રવ્યો તો તત્ત્વતः જાણી લઈએ. પણ એ આત્માને ક્યાંય વિનાકર નથી કે વિનાકર નથી. પણ હવે જે સમજવાનું છે તે છે પુદ્ગાલ દ્રવ્ય, કે જેના વિષેની અણસમજ જ સંસારનું મૂળ છે.

જગતનો દેખાતો પસારો, તે પુદ્ગાલ દ્રવ્યનો જ. તેમાંય રૂપી પુદ્ગાલ અને અરૂપી પુદ્ગાલ. જે ઈન્દ્રિયો દ્વારા જોઈ શકાય છે, જાણી શકાય છે, માણી શકાય છે, જીવન-વ્યવહારના ઉપયોગમાં લઈ શકાય

છે, પ્રયત્નપૂર્વક જેને ગ્રહણ કરી શકાય છે અને છોડી શકાય છે, તે સર્વ તો રૂપી પુદ્ગાલો છે જ, પણ કેટલાંક રૂપી પુદ્ગાલો એવાં છે જે રૂપી હોવા છતાં ઈન્દ્રિયગોચર નથી. તેમાં મુખ્ય છે કર્મ.

કર્મોનો આત્મા સાથે અનાદિનો સંબંધ છે. તેનો અંત કરવો છે, આત્મા અને કર્મને જુદાં પાડવાં છે. માટે જ બસેના સ્વાભાવિક અને વૈભાવિક બસે પરિણામનને જાણવાં જરૂરી છે.

પ્રત્યેક દ્રવ્ય પરિણામનશીલ છે. જીવ અને અજીવ, દ્રવ્ય હોવાથી બસેનું પ્રત્યેક સમયે પરિણામન થયા જ કરે છે. જીવનું સ્વાભાવિક પરિણામન તેના પોતાના જ્ઞાનાદિ ગુણરૂપ પરિણામવું તે છે અને અજીવનું મૌલિક સ્વરૂપ છે પરમાણુ. તે પરમાણુ પોતે પોતામાં, વર્ષા, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, રૂપ પર્યાયમાં પરિણામ્યા કરે તે તેનું સ્વાભાવિક પરિણામન છે. પણ નિમિત્તનૈમિત્તિક સંબંધે જીવ અને અજીવ બસે વૈભાવિક પરિણાતિએ પરિણાત થાય છે.

જીવને જ્યારે રાગ-દ્રેષ્ણનું નિમિત્ત ભળે ત્યારે તે તે રૂપે પરિણામે છે અને રાગ-દ્રેષ્ણના આશ્રયે ગતિ, ઈન્દ્રિય, કષાય, લેશયા, યોગા, વેદાદિ રૂપે પરિણામે છે. અર્થાત્ રાગ-દ્રેષ્ણના નિમિત્તે તે તે પ્રકારનાં કર્મો બાંધે અને તે કર્મના ઉદ્યે કરીને ગતિ આદિને પામે. આ જીવનું વૈભાવિક પરિણામન.

બીજી રીતે આપણી માનસિક, વાચિક કે કાયિક પ્રવૃત્તિઓ થાય છે; તે મોટા ભાગો કાં તો રાગાત્મક હોય, કાં તો દ્રેષ્ણાત્મક હોય. આપણે આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિઓનું Analysis કરીએ તો ખ્યાલ આવશે કે એકની પણ પ્રવૃત્તિ રાગ-દ્રેષ્ણ રહિતની નથી. બેમાંથી એક ભાવ તો જોડાયેલો જ રહે છે. અર્થાત્ તે તે પ્રકારના રાગ-દ્રેષ્ણના ઉદ્યોગમાં ભળી જઈએ છીએ. આ ભળવાપણું છે તે જ વિભાવ છે અને તેથી કર્મબંધન કરી વિભાવ પરંપરા વધારીએ છીએ. આમ કર્મોના સંયોગો જીવ વૈભાવિક પરિણામનથી પરિણામ્યા કરે છે. જો કર્મરહિત થઈ જાય, તો વૈભાવિક પરિણામન મટીને, સ્વાભાવિક પર્યાયોગમાં પરિણામે.

હવે અહીં આપણો એ વિચારીએ કે હમેશાં આપણો એમ કહેતા હોઈએ છીએ કે ‘મને જે રાગ-દ્રેષ્ણ થાય છે, કોધાદિ કષાયો આવે છે, એ બધું જ કર્મોના કારણો થાય છે. વળી જ્યારે દુઃખ આવે છે ત્યારે પણ, કર્મના ઉદ્યે પાપના ઉદ્યે કરીને દુઃખ આવ્યું છે. જો કર્મો ન હોત તો

હું દુઃખી ન હોત.' આમ આપણા નસીબને, કર્મને દોષ દઈએ છીએ. પણ કર્મ એ શું છે? એ કોણું અને કેવું પરિણામન છે?

કર્મ જડ છે, પુદ્ગલ છે. એ પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં પરમાણુ સિવાય કંઈ જ નથી, પણ જ્યારે અન્ય પરમાણુ સાથે મળી દ્વયાંક, અણુકથી લઈ સંખ્યાત, અસંખ્યાત, કે અન્ત પરમાણુઓનો સ્કંધ બને છે, ત્યારે તે તેનું વૈભાવિક પરિણામન છે. વળી આખાયે લોકના વાતાવરણમાં પડેલા અનંતાન્ત પરમાણુ મુક્ત ભાવે પોતાના સ્વાભાવિક પરિણામનમાં પરિણાત થયા કરતા હોય છે. પણ જ્યારે સ્કંધરૂપ બને છે ત્યારે જીવે કરેલા રાગ-દ્રેષ્ણના ભાવોને કારણો તે પુદ્ગલ સ્કંધ જીવ તરફ આકર્ષણ્ય છે, અથવા કહો કે જીવ રાગ-દ્રેષ્ણથી એ પુદ્ગલોને બેંચે છે. જીવ સાથે જોડાયેલા આ પુદ્ગલ સ્કંધો જુદા-જુદા રૂપે પરિણાત થાય છે. તે આ પ્રમાણો છે.

(૧) ઓદારિકશરીર, (૨) વૈકિયશરીર, (૩) આહારકશરીર, (૪) તૈજસશરીર, (૫) કાર્મણશરીર, (૬) મન, (૭) ભાષા અને (૮) શાસોચ્છ્વાસ.

સંસારી જીવ પ્રતિસમય એ એ પુદ્ગલ સ્કંધોને બેંચે છે, અને એ એ રૂપે પરિણામવે છે. એટલે પરમાણુઓનું આ વૈભાવિક પરિણામન જીવના નિભિતે થયું.

આપણો કર્મને દોષ દઈએ છીએ કે એણો આપણામાં વિકૃતિ પેદા કરી, પણ પુદ્ગલનું કર્મરૂપ વિભાવ પરિણામન પણ જીવના વૈભાવિક પરિણામનનું નિભિત પામીને થયું. આપણો રાગ-દ્રેષ કરીને બહારના પુદ્ગલોને બેંચી કર્મરૂપે પરિણામાવ્યાં, તે જડ પુદ્ગલોનું કર્મરૂપ વૈભાવિક પરિણામન થયું. તેના મૂળ સ્વભાવમાં, કોઈ પણ જીવને કંઈ પણ ફળ આપવાપણું નથી પણ આપણો જ તેનામાં એ શક્તિ ઊભી કરી. એટલે આપણાને કર્મ વિકૃત કરે તે પહેલાં જ આપણો તેને વિકૃત કર્યા, જો તેનામાં એવી શક્તિ આપણો ઉત્પન્ન ન કરી હોત તો, તેણો આપણાને દુઃખ-પીડા આય્યાં ન હોત.

આમ જીવ ને અજીવ બને, પોતાના વૈભાવિક પરિણામે પરિણામે છે ત્યારે જ સંસાર ઊભો થાય છે, પણ જેમ તેઓનો સંયોગ છે તેમ વિયોગ પણ છે, અને તેથી જ જીવનો મોક્ષ પણ છે.

આત્માદિ અસ્તિત્વના કહી, જેમ ઘડ્દ્રવ્યોનો વિચાર કર્યો, તેમ નવ

તત્ત્વોનો પણ વિચાર કરીએ.

એક જીવ અને બીજું અજીવ. આ બતેને તો ઘડ્દ્રવ્યોમાં આપણો વિચાર્યા. હવે એ સિવાયનાં સાત તત્ત્વો - (૧) પુણ્ય, (૨) પાપ, (૩) આશ્રવ, (૪) સંવર, (૫) નિર્જરા, (૬) બંધ અને (૭) મોક્ષ. તત્ત્વાર્થાવિગ્યામ સૂત્રમાં પુણ્ય અને પાપનો સમાવેશ આશ્રવમાં કર્યો છે. માટે પહેલાં તેને સમજ્ઞાએ.

આશ્રવ એટલે જીવના શુભ-અશુભ ભાવો વડે કર્માનું આત્મામાં આવવું. શુભ ભાવે આવે તે પુણ્ય અને અશુભ ભાવે આવે તે પાપ. મન, વચન, કાયાના યોગોની પ્રવૃત્તિ સાથે કણાય ભળે ત્યારે આશ્રવ થાય છે.

શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ આશ્રવને સરળ દૃષ્ટાંત દ્વારા સમજાવ્યો છે. જેમ એક તળાવ, જેનું પાણી ઉપયોગમાં લેવાતું હોવા છતાં તે હમેશાં ભરેલું જ દેખાય છે. કારણ એ છે કે તળાવના તળિયે એકાદ બે સરવાણી છે, જેમાંથી નિરંતર પાણી આવ્યા જ કરે છે. તે જ રીતે આત્મારૂપ તળાવને વિષે, ઈન્દ્રિય-મનરૂપ સરવાણી દ્વારા કર્મો આવ્યાં જ કરે છે. તેથી આ આત્મા અનાદિથી કર્માનાં ફળ ભોગવતો આવ્યો છતાં હજુ કર્મરહિત થયો નથી.

જીવ અનંત ભૂતકાળમાં જેટલાં કર્મો ભોગવ્યાં તે બધાં ઉદ્યમાં આવી ફળ આપીને ખરી ગયાં, આત્માથી અલગ થઈ ગયાં, જે કર્માનો કોઈ હિસાબ નથી. છતાં આજ સુધી આ જીવ હળુકર્મી થયો નહીં, કારણ જેમ કર્મ ભોગવવાનો કમ સમયે-સમયે ચાલુ છે તેમ કર્મ બાંધવાનો કમ પણ ચાલુ જ છે.

તળાવમાં તો એક કે બે ધારા આવતી હશે પણ અહીં તો પાંચ-પાંચ ધારાઓ પ્રતિ સમય એક-એક બુંદ લઈને વહી રહી રહી છે. પર્વતમાંથી એક-એક બુંદ રૂપ ટપકતું પાણી જરણા રૂપે નીચે આવે અને આગળ જતાં મોટી નદીનું રૂપ ધારણ કરી લે - જેમાં લાખો ટન પાણી વહેતું હોય.

બધુઓ! પૂછી જુઓ આ આત્માને? સમય-પ્રતિસમય કેટકેટલા શુભ-અશુભ ભાવો એ વ્યક્ત કરે છે? અને ભાવો આ પાંચ ધારામાં વહેંચાઈને કેટલાં કર્મો બાંધે છે? શું કરવું? બસ, કંઈ નહીં, ધારાને રોકી દો! કેમ રોકવી? આ તો કોઈ દ્રવ્ય નથી કે તેને સિમેન્ટની દીવાલથી

રોકી લઈએ.

તળાવને ખાલી કરવું હોય તો, નીચેની સરવાડી આવતી અટકાવી દો, અને પછી કાં તો તળાવ ઉલેચી નાખો અને ન ઉલેચો તો સૂર્યના તાપથી સુકાવા દો. અરે! પાણીનો ઉપયોગ કરી નાખો તો તળાવ સૂકાઈ જશો. બસ, એ જ રીતે પુષ્ય-પાપરૂપ જે આશ્રવ આત્મા પર આવી રહ્યો છે, તે ભાવો વડે આવે છે. તેથી તેને રોકવા માટે પણ એવા જ ભાવ જોઈશો. અરે! એથી વધુ પ્રબળ ભાવો જોઈશો, એ ભાવોનું નામ છે સંવર.

પાંચ ધારાએ આવતા આશ્રવનું નામ છે મિથ્યાત્વ, અપ્રત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ. મિથ્યાત્વ ધારાને રોકનાર છે સમ્યગ્દર્શન, જે ભાવ ચોણે ગુણસ્થાને પ્રગટે છે અથવા કહો એ ભાવ પ્રગટતાં જીવ ચોણે ગુણસ્થાને આવે છે, જ્યાં આવ્યા પછી મિથ્યાત્વથી બંધાતાં કર્મો રોકાઈ જાય છે.

અપ્રતને રોકવા માટે વિરતિભાવ, દેશવિરતિ એટલે શ્રાવકનાં વ્રતો અને સર્વવિરતિ એટલે સાધુનાં વ્રતો. આ વ્રત-ભાવો પાંચમા-છૃહા ગુણસ્થાનનાં પરિણામો જગાડે, જેથી અવિરતિભાવથી બંધાતાં કર્મ અટકી જાય છે.

પાંચ પ્રમાદમાં પહેલો જીવ વિરતિભાવ આવ્યા પછી પણ કર્મો બાંધતો હોય તે ધારાને, અપ્રમતદશા એટલે કે આત્મસ્વરૂપની રમણતાની દશામાં સ્થિરતા આવે એટલે અટકાવી શકાય છે. સાતમું ગુણસ્થાન અપ્રમતભાવોનું છે. ત્યાં પહોંચ્યા પછી પ્રમાદજન્ય કર્મો બંધાતાં નથી.

કોધાદિ કષાયના ભાવે બંધાતાં કર્મને રોકવા સર્વથા અકષાયી થવું આવશ્યક છે. કષાયો ગયા કે જીવ બારમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિમાં વર્તતો હોય, અને પછી તો કર્મબંધ નામ માત્રનો જ રહે.

ધેલ્ખો આશ્રવ યોગનો. બારમા ગુણસ્થાને કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી પણ મન, વચ્ચન, કાયાના યોગોને કારણો સૂક્ષ્મ આશ્રવ છે, જેની માત્ર બે સમયની જ સ્થિતિ છે.

**પદમસાર કદ્મા, દ્વિદ્વાર દેઢાં, ત્રદ્વાર નિજિણાં, તં કદ્મા
પુદું ઉદીરિણ દેઢાં નિજિણાં સેણાલો ય અક્રમં શાંતિ ગુર્ગા॥**

પહેલા સમયમાં બાંધે છે, બીજા સમયમાં વેદે છે અને તૃજા સમયમાં ક્ષય થઈ જાય છે. આવી રીતે બદ્ધ, સ્પર્શ, ઉદ્ય અને વેદિત

થઈને ક્ષય થયા પછી નિજમી થઈ જાય છે અને જ્યારે યોગનું નિરુંધન થઈ અયોગી અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તરત જ જીવનો મોક્ષ થઈ જાય છે.

આમ પાંચ પ્રકારના આશ્રવો રોકવા માટે, પાંચ પ્રકારના સંવર ભાવમાં જીવને આવવું જરૂરી છે. આ ભાવો આવ્યા કે જીવની વિશુદ્ધિ વધતી જશે અને અંતે સિદ્ધિ.

શુભાશુભ ભાવોથી આવેલાં કર્માનું આત્મા સાથે બંધાવું તે બંધ. વાસ્તવિકતાએ તો જીવ ચેતન અને કર્મ જડ. એટલે બમેનું બંધાવું થતું નથી. પણ કર્મસહિત જીવ જ કર્મ બેંચે છે એટલે કર્મ સાથે કર્મ બંધાય અને જીવની શક્તિ પર પડણાની માફક આવરણ કરી દે. જીવમાં એ શક્તિ છે કે તે આવરણને તોડીને બહાર આવે. જીવ જો રાગાદિ ભાવો ન કરે અને નિજ સ્વરૂપમાં રહે, પોતાના જ્ઞાનાદિ સ્વભાવમાં જ પરિણામે તો કર્મની તાકાત નથી કે આત્મા પર આવીને લાગે પણ વિભાવમાં પરિણામતો જીવ જ કર્મને બેંચે છે અને જાણે પોતે કર્મરૂપ થઈ ગયો હોય તેમ વર્ત્યો જાય છે.

આવી વર્તનાને કારણો જ જીવ અને કર્મનો બંધ માનવામાં આવ્યો છે અને તેને ક્ષીર-નીર, લોહપિંડ અર્જિની ઉપમા આપી સમજાવે છે. દૂધ અને પાણી એક થઈ જાય તેમ આત્મા અને કર્મ એક થઈ ગયાં છે. પણ પ્રયોગથી તે અલગ થઈ શકે છે. લોઢાના ગોળામાં પ્રવેશોલ અર્જિન પણ પાણીમાં નાખવાથી અલગ થઈ જાય છે અને જીવ કર્મથી મુક્ત થઈ જાય છે. આ છે જીવનું જમા પાસું.

નિર્જરાતત્વ એ જેન પરંપરાની આગવી વિશોષતા છે. ભારતના આસ્તિકવાદી દર્શનો આત્મા અને પરમાત્માનો સ્વીકાર કર્યા પછી પણ ક્યાંક નિર્જરા તત્ત્વને સમજાવી શક્યા નથી. અર્થાત્ નિર્જરા તેઓની માન્યતામાં જ નથી.

નિર્જરા એટલે જરૂરું. જરવા છિતાં શેષ રહે છે તે આંશિક નિર્જરા અને જરીને અશોષ થઈ જાય તે સર્વાંશે નિર્જરા. આત્મા પર કર્મો છે. ઉદ્યમાં આવે તેમ ભોગવાઈને જરી જાય. પરાધીનપણો દુઃખો સહેતાં જરી જાય. સમજાણ વગર કરેલ તપ-ત્યાગ આદિથી જરી જાય એ બધી જ અકામનિર્જરા કે જેમાં સંવર નથી થતો અને ‘હું આત્મા છું’ ‘શુદ્ધ,

નિરંજન એક પણ પરમાણુની વર્ગણા રહિત આત્મા છું' આવી દૃઢ પ્રતીતિ થતાં, આત્મ-સ્વરૂપની અનુભૂતિ ને અનુભૂતિ પછી તે ભાવમાં જ સ્થિરતા. આમ સબળ સંવર થતાં થોકના થોક કર્મો ધોધબંધ જરવા જ નહીં પણ વહેવા માંડે, આત્મા સાથે રહી શકે નહીં. રહેવું તેને અસ્વય થઈ પડે, તે સકામનિર્જરા, જ્યાં આશ્રવ રોકાઈને સંવર થાય છે.

આ સંવર અને નિર્જરા એ બે જ મોકણા ઉપાય છે. પ્રથમ સંવર, પછી નિર્જરા અને પરિણામે મોકણ.

છેલ્લું તત્ત્વ તે મોકણ. મોકણ વિષે શું સમજાવવું? જ્યાં બંધ છે ત્યાં મોકણ છે. જીવ બંધાયો છે માટે તેને મોકણ છે. સર્વ પ્રકારે, સર્વથા, સર્વ કર્મોથી છૂટી જવું તે મોકણ.

શ્રીમદ્ભૂજના શબ્દોમાં -

એક પરમાણુ માત્રની ના મળે સર્વાત્મા,
પૂર્ણ કલંકરહિત અડોલ સ્વરૂપ જો;
શુદ્ધ નિરંજન ચૈતન્યમૂર્તિ અનન્યમય,
અગુરુ લઘુ, અમૂર્ત સહજપદ રૂપ જો...અપૂર્વ...
બસ, આવાં સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ એ જ મોકણ.

આમ પડ્દ્રવ્ય, નવ તત્ત્વોને યથાર્થ રૂપે જાણી, વિચારી, સમજાને હેય, જૈય, ઉપાદેયનો વિવેક કરવો જરૂરી છે. પ્રત્યક્ષ સત્તસંગ ન હોય, સદ્ગુરુનો યોગ ન હોય ત્યારે આવા વૈરાગ્ય-પ્રધાન તથા આત્માનુભૂતિ પ્રેરક શાસ્ત્રોના આધારે સુપાત્ર જીવ સાધના કરી શકે છે.

આવાં શાસ્ત્રોની સ્વાધ્યાય કરવાની પદ્ધતિ શું છે તે આગળ કહેવાશે.

૫

....કરી મતાંતર ત્યાજ!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહેવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોકણનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોકષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રદર્શન, સમ્યગ્રજ્ઞાન અને સમ્યગ્રચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના એ જ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને પામવાની ચાવી છે. શુદ્ધ સ્વરૂપની અનુભૂતિ અને અનુભૂતિનો આનંદ પામવો એ જ જીવનું કર્તવ્ય છે. એ માટે આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ 'હું આત્મા છું' મારું ત્રિકાલ અસ્તિત્વ છે તેની શ્રદ્ધા જગતી જોઈએ, કારણ આત્માનું અસ્તિત્વ છે તો જ તેના માટે સાધના છે. જો અસ્તિત્વ જ ન હોય તો સાધના કોના માટે? ભારતનાં જે દર્શને આત્માનો સ્વીકાર નથી કર્યો ત્યાં સાધના પણ નથી.

આત્મા છે તો કર્મ પણ છે. કર્મ છે તો પુણ્ય-પાપ છે અને પુણ્ય-પાપ છે તો તેના ફળને ભોગવવાના સ્થાનરૂપ સ્વર્ગ કે નરક છે. આ બધાનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થયા પછી સ્વર્ગ કે નરક બસે જીવ માટે ઈચ્છવા યોગ્ય નથી. નરકને ન ઈચ્છો તો સ્વર્ગને પણ ન ઈચ્છશો, કારણ સ્વર્ગ પણ સંસાર છે. જીવનું લક્ષ્ય સંસાર નથી તેથી સ્વર્ગ પણ ત્યાજ્ય છે.

આમ સુપાત્ર જીવ આત્માદિ-અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરતાં શાસ્ત્રોના અવલંબને સદ્ગુરુના પ્રત્યક્ષ યોગના અભાવમાં પોતાને આત્મભાવમાં સ્થિર રાખી શકે છે.

અહીં ગાથમાં શ્રીમદ્ભૂજાએ 'સુપાત્ર' શબ્દ મૂક્યો. શા માટે? 'શ્રી નન્દીજી-સૂત્ર'માં કહ્યું છે - ઉત્તમ આગમો, કૃપાત્ર, ભિષ્યાત્વી જીવના હાથમાં આવે તો તેને અનર્થકારી નીવડે. પણ જો એ જ આગમોનો સુપાત્ર જીવ સ્વાધ્યાય કરે તો તેને મહાન ઉપકારી નીવડે. માટે સુપાત્ર જીવ જ આગમનાં રહયોને પામી શકે છે. સુપાત્ર શબ્દથી, આ શાસ્ત્ર પણ સુપાત્ર જીવ માટે જ છે, એમ સંકેત કર્યો છે. શ્રીમદ્ભૂજાએ એક જગ્યાએ કહ્યું છે -

પાત્ર વિના વસ્તુ ના રહે, પાત્રે આત્મિક જ્ઞાન;

પાત્ર થવા સેવો સદા, ભ્રાત્યર્થ મતિમાન

આપણામાં Digestive Power બરાબર ન હોય અને બધું જ ખાધા

કરીએ તો શું થાય? પણ નહીં, બીમાર પડીએ અને ક્યારેક તો મૃત્યુ સુધી પહોંચી જવાય. માટે પહેલાં Digestive Power બરાબર કરીને પછી જ ભારે પદાર્થ ખાવો જોઈએ. બંધુઓ! અધ્યાત્મ શાસ્ત્રમાં તત્ત્વો પચાવવાં સહેલાં નથી, એ માટે પણ પાત્રતા જોઈએ. તો જ પણ.

વર્તમાને આપણામાં પાત્રતા ન દેખાતી હોય તો તે કેળવવાનો પ્રયાસ કરવો પડે. કોઈ રૂડો આત્મા જ પૂર્વભવે કરેલ પુરુષાર્થના પરિણામે પાત્રતા લઈને જન્મે. ઐવંતા જેવા બાલમુનિ આવી પાત્રતા લઈને જન્મ્યા હતા, કે કિશોરવયમાં જ ગૌતમની આંગળી પકડી ચાલી નીકળ્યા, ને ભહાવીર જેવા મહાસમર્થ ગુરુના ચરણો સર્વસ્વ સોંપી દીધું. એટલું જ નહીં, મુનિ થયા પછી બાળસહજ ચેષ્ટાના કારણો સચેત પાણીમાં પાત્રાની નાવ ચલાવવાની ભૂલ કરી. પણ તેમનામાં રહેલી પાત્રતાના કારણો એ ભૂલ, શૂળ ન બનતાં ફૂલ બની ગઈ. પ્રભુએ માત્ર બે શબ્દો જ કહ્યા:

“ઐવંતા! આપણો આમ કરાય?”

અને પારાવાર પશ્ચાત્તાપે, પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા તૈયાર થયા.

“શું કરું પ્રભુ?”

“વત્સ! ઈરિયાવહી પડિકભિ લે!”

અને બંધુઓ! અંત:કરણાના ભાવથી, પાયશ્ચિત્ત કરણોણાં વિસોડી કરણોણાં, વિસલ્લી કરણોણાં. પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા, વિશુદ્ધિ કરવા, આત્માને શલ્યરહિત કરવા, ઐવંતાએ ઈરિયાવહીનો કાયોત્સર્વ કર્યો અને મોહનીય તથા જ્ઞાનવરણીયનો ક્ષયોપશમ થતાં, ૧૧ અંગનું જ્ઞાન થઈ ગયું. અંતર્યક્ષુ ઉઘડી ગયાં. આ હતી તેઓની ઉત્તમ પાત્રતા.

આપણો તો ભારેકર્મી છીએ. આપણામાં જરા પણ પાત્રતા દેખાતી નથી. પૂર્વ કદાચ સુયોગ મળ્યો પણ હશે. પરંતુ આપણો હારી ગયા એ તકને!.... હવે ક્યાં સુધી હારતા રહીશું? કેટલા ભવ આમ જ કાઢીશું? જો આપણામાં થોડી પણ બુદ્ધિ હોય, સમજણ હોય તો પાત્રતા પ્રગટ કરવાનો પુરુષાર્થ કરી લઈએ.

બીજું કાંઈ થાય કે ન થાય, પણ હું વીતરાગની આજ્ઞાને આરાધી શકું એવી પાત્રતા મારામાં પ્રગટે; એટલી ભાવના તો કેળવો. અંત:કરણામાં એવી રૂચિ અને રસ જગાવો કે આ ભવે અવધિ કે મન:પર્યવ જેવાં જ્ઞાન ન થાય, કોઈ લાભ્યાઓ ન પ્રગટે, અરે! ઉચ્ચ તપશ્ચર્થાઓ ન કરી શકું, પણ એટલું તો જરૂર કરું કે મારા આત્માને પાત્ર બનાવી લાં. પાત્ર બનવા માટે બહુ સહન

કરવું પડે હું!

ખાણામાંથી પડેલી માટી, માટીરૂપે હોય ત્યારે તેને પાત્ર ન કહેવાય. માટી ઉપર કેટલું વીતે ત્યારે એ પાત્ર બને! માટીના ક્યાંય ઢગાવા નથી પડ્યા હોતા. ખાણામાંથી ખોદવી પડે, એટલે સર્વ પ્રથમ તો ખાણામાંથી બહાર નીકળવામાં જ કેટલા પ્રહાર સહન કરવા પડે. આપણો ક્યાં પડ્યા છીએ? અનંત અનંત જીવો વિશ્વરૂપ ખાણામાં પડ્યા છે. સાથે સાથે ઈન્દ્રિયોના ભોગની આસક્તિમાં લપેટાયેલા છીએ. આપણા ઉપકારી સંતો, વચ્ચનોના પ્રહાર વડે, ઉપદેશના પ્રહાર વડે તેમાંથી આપણાને બહાર કાઢવા માંગો છે. તેઓનાં વચ્ચનોને લક્ષ્યમાં લઈ ભોગની ખાણામાંથી બહાર નીકળીએ.

ખાણામાંથી નીકળેલી માટીને ઘરે લઈ જઈ, કુંભાર તેમાં પાણી નાખી પિંડ બનાવે અને પછી હંમેશાં એને ખૂંદે એટલે સુંવાળી બને, ચીકણી બને. કંકરી વગેરે નીકળી જાય અને ચાકડે ચડવા જેવી થાય. કેટલી સહિષ્ણુતા! પ્રથમ કોદાળીના પ્રહાર અને પછી પગાના પ્રહાર! આટલું સહે પછી જ પાત્ર બનવાની યોગ્યતા આવે. બંધુઓ! પ્રભુએ સાધુના રર પરિષહ કહ્યા, શા માટે? વળી એને દુઃખ ન કહ્યાં, એમ કેમ? ‘પરિ’ એટલે વારંવાર અને ‘ખહ’ એટલે સહેવું. વારંવાર સહેતો સહેતો પોતાની સહિષ્ણુતાને કેળવતો જાય.

આ જીવ સહન કરતાં શીખ્યો જ નથી. જ્યારે જ્યારે પ્રતિકૂળ નિમિત્તો આવે ત્યારે વ્યાકુળ થઈ જ જતો હોય. ભૂખ લાગી અને ખાવાનું હાજર નથી, તરસ લાગી ને પાણી હાજર નથી. ગરમીના દિવસો છે, બહુ ગરમી લાગે છે. ઢંડીનો સમય છે, ઢંડી લાગે છે. સમતા રહે છે ત્યારે? તરત જ ઊંચા-નીચા થવા માંડીએ, ઉપાયો શોધીએ. પણ ક્યારેય એમ વિચાર્યુ છે કે ઘણા લોકો તપ કરે છે. ઘણા ગારીબોને ખાવા મળતું નથી તે સહન કરે છે, તો હું થોડી વાર તો જોઉં કે ન ખાઉં તો શરીરને, મનને શું થાય છે? પણ શરીરની પહેલાં તો મન ઉદ્ઘર્ણ થઈ ઉઠે છે. એને જ વધુ તકલીફ થાય છે.

પણ એ સમયે મનને કહીએ, તું શાંતિ રાખ! તારે શું છે? પેટને જોઈએ છે, એમાં તું શું કામ ડહાપણ કરે છે? મારે મારી કસોટી કરવી છે. કસોટી કર્યા સિવાય પાસ નથી થવાતું-પૂછ્યો બાળકોને! તેઓને પરીક્ષા આપવી પડે છે કે નહીં? તેમ આપણો પણ સહનશરીરતા કેળવવી છે, તો પરીક્ષા આપવી પડશે. અમારે જેમ પરિષહો સહનશક્તિનું માપ છે તેમ તમારે સંસારમાં આવતાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો જે કદાચ બાવીસ કરતાં પણ વધારે હશે તેને સમતા ભાવે સહો તો સહિષ્ણુતા કેળવતી જશે.

અમને કેટલાક પ્રશ્ન પૂછે કે: તમે શા માટે હાથથી કેશલુંચન કરી શરીરને આટલો ત્રાસ આપો છો? પણ એનો ઉત્તર એ અમારા માટે માપકયંત્ર છે. શરીર પરનું ભમત્વ કેટલું ઓછું થયું એ જોવા માટે જ દર છ મહિને લોચ કરવાની પ્રભુની આજ્ઞા છે. એક વાળ બેંચાય તો પણ કેટલી પીડા થાય તે સહુનો અનુભવ છે. તો લોચ કરવતાં પીડા ન થાય તેમ નહીં પણ તેમાં કેટલી સમતા રહે છે તે જોવાનું છે, ભાવ પરિણાતિ એ સમયે કેવી રહે છે તેના પરથી જીવના મોહ-ભમત્વનું માપ નીકળે છે, તો જીવ જેટલું સહન કરે તેમ તેની પાત્રતા કેળવાતી જાય છે.

સુન્વાળી થયેલી માટી ચાકડે ચડે, ચાકડો ઘૂમે, કેટલી વાર સુધી તેને દંડ વડે ઘુમાવવામાં આવે. કુંભારના હાથની કળા વડે તેને આકાર અપાતો જાય. ચાકડા સાથે ઘૂમવું એ ઓછું દુઃખદાયી નથી. માનસમાં જન્મતા, વિવિધ પ્રકારનાં માનસિક દુઃખો પણ આપણાને પીડાના બહાને ચાકડે ચડાવે છે અને ચોરાશીના ચક્કરમાં પણ ચાકડે ચડી ઘૂમ્યા જ કરીએ છીએ. જો એ ચાકડા પરથી માટી આકાર પામ્યા પહેલાં ઉત્તરી જાય તો તે પાત્ર ન બને, તેમ ચોરાશીમાં ફરતો આ જીવ નાની મોટી યોનિમાં દુઃખો સહી અકામનિર્જરા કરતો રહે અને જ્યાં તપ ત્યાગ યોગ સાથે સત્ય સમજણા મળે ત્યાં સંયમાદિથી સકામનિર્જરા કરતો રહે તો જલદી ઉંચો આવે અને ચોરાશીના ચાકડેથી ઉત્તરી શકે.

જાણો છો? ચાકડેથી શું એમ ને એમ પાત્ર ઉત્તરી જાય? ના, એને દોરીથી છેદાવું પડે, ત્યારે જ ઉત્તરે. તેમ આ જીવે પણ છેદન-ભેદનના દુઃખો સહેવાં પડે. નીચે ઉત્તરી તડકે તપવું પડે અને તે પછી કુંભાર તેને સરખો આકાર આપવા ટપલો લઈને ટીપે છે. અંદર હાથ રાખે અને ઉપરથી ટીપે. બંધુઓ! આપણાને પણ આપણા ઉપકારી સંતો ઉપદેશના ટપલાથી ટીપે પણ આપણાને તે ટક-ટક લાગે તો આપણો પામવો જોઈએ એવો આકાર ન પામીએ. આપણામાં વિષય-કખાયના અને ભોગવૃત્તિના જે આડા-અવળા આકારો પડ્યા હોય તેને કાઢવા જ સંતોનો ટપલો આપણાને ટીપે. પણ ગમે છે એ? કે કોઈ મીઠું મીઠું બોલીને માત્ર પ્રશંસા કરે તે ગમે છે?

અને હવે છેલ્લું જે સહન કરવાનું છે તે સહુથી વિશેષ આ છે. નિભાડાના અનિમાં શેકાવાનું અને તેમાંથી સાંગ્યોપાંગ બહાર આવવાનું. ક્રાંય તડ નહીં. નાનું એવું છિદ્ર પણ નહીં. અને જો હોય તો આટલું સહન કર્યું તે બંધું જ વર્થ. કોઈની પણ કિંમત નહીં. આપણું પણ એમ જ છે. તપ-

ત્યાગ-ત્રત-નિયમ-પ્રત્યાખ્યાન બંધું જ કર્યા પછી પણ જો પરભાવ ન છૂટે, સ્વભાવમાં સ્થિર ન થવાય, પરમાં પોતાના સુખની કલ્પના ન છૂટે, તો પછી બંધું જ 'ધાર પર લીંપણું', એ ન્યાયે વર્થ, પણ સ્વભાવદશા પ્રગાતે અને નિજપદને ઓળખતાં શીખીએ એટલે આપણો પાસ.

બંધુઓ! સાંગ્યોપાંગ બહાર નીકળેલા ઘડાને ખરીદવા જાવ, અને ટકોરો મારો તો કેવો રણકાદાર અવાજ આવે! અને એવા ઘડાને જ પ્રેમથી કોઈ ખરીદી જાય અને તેમાં પાણી ભરી તે ઠંડું થાય એટલે પીને પેટ ઠારે. બસ, બંધુઓ! સહનશીલતા-ક્ષમા-સમતા-વિશાળતા-ઉદારતા આદિ ગુજો આટલી Procedureમાંથી પાસ થયા પછી આપણામાં આવી જાય તો પછી આપણો રણકો પણ કોઈ ઓર જ નીકળે અને આપણો પરલક્ષી મટી જઈ સ્વલ્ખી થતાં જે ગુરુદેવના ચરણોમાં સમર્પણ કરવું છે, તેમના અંતરને ઠારી શકીએ, એમને પ્રસ્ત્રતા અર્પી શકીએ. બસ, પછી ગમે તે શાસ્ત્રો વાંચીએ બધાં જ સમ્યગ્રૂપે પરિણામે.

સદ્ગુરુનો પ્રત્યક્ષ યોગ ન હોય ત્યારે, પાત્ર જીવે આત્માદિ અસ્તિત્વને સિદ્ધ કરતાં શાસ્ત્રો વાંચવાં. તેવો એક આદેશ આયા પછી આગળ શું કરવું તે બતાવતાં કહે છે -

અથવા સદ્ગુરુએ કહ્યાં, જે અવગાહન કાજ,
તે તે નિય વિચારવાં, કરી મતાત્ત્વ ત્યાજ...૧૪...

સદ્ગુરુની સમીપે રહ્યો હોય, પ્રત્યક્ષ તેમનો ઉપદેશ અનેકવાર ઝીયો હોય, અને પછી એ યોગ કાયમ ન રહે ત્યારે તારો સ્વાધ્યાય તો સદા ચાલુ રહેવો જોઈએ. નહીં તો સંસારનાં પ્રલોભનો તો એવાં જોરદાર હોય કે, એ પોતા તરફ જીવને બેંચી જ જાય. માટે ગુરુદેવે જે શાસ્ત્રોનો સ્વાધ્યાય કરવાનું કર્યું હોય, તે તેમના આદેશ મુજબ જ વિચારવાં. જે શાસ્ત્રોમાં મર્મ ભર્યો છે અને જીવને સ્વમાં સ્થિર કરવાની ચાવીએ આપી છે, તેવા જ ગ્રંથો વાંચવા પણ પોતાની જાતે મનને લોભાવે કે ઈન્દ્રિયોના વિષયોને ઉત્તેજિત કરે તેવા ગ્રંથો તો સદા ત્યાજ્ય જ કહ્યા છે.

વળી અહીં અવગાહન શર્જ મૂક્યો. અર્થાત્ જે વાંચે તેમાં ઊંડા ઉત્તરી ચિંતન કરવાનું. એક દિવસમાં માત્ર પાંચ જ પંક્તિઓ વાંચો પણ તેના ઊંડાણમાં જઈ તેના રહસ્યને પામવાનો પ્રયાસ થવો જોઈએ. વળી વારંવાર એ વંચાવા જોઈએ. એકવાર વાંચીને છોડી દઈએ અને કહીએ કે અમે ઘણું વાંચી

લીધું તો તેનું કોઈ મૂલ્ય નથી.

એકવાર સર્વ પ્રકારે વ્યસની ભાઈ એક મહારાજ પાસે આવ્યા અને કહે:

“મહારાજ ! મેં આખી એક લાયબ્રેરી વાંચી, જેમાં ૩૫૦૦ પુસ્તકો છે ! કહો, કોઈ આટલું વાંચી શકે ?”

“ભાઈ ! તારા જીવનમાં પરિવર્તન કેટલું થયું ? વ્યસનો કેટલાં છૂટવાં ?”

“પણ મહારાજ ! વાંચન અને વ્યસનને શો સંબંધ ?”

“બસ, તો ભાઈ ! તું માણસ નહીં પણ હાલતીચાલતી લાયબ્રેરી ! તારામાં અને પુસ્તકો રાખવાના કબાટમાં કોઈ ફરક નહીં !”

બંધુઓ ! આને અવગાહન ન કહેવાય. વાંચ્યા પછી વિચારે. વિચાર્યા પછી વાગોળે અને વાગોળે તો તેમાંથી જીવનરસ બને, તે અવગાહન. માટે જ શાસ્ત્રમાં સ્વાધ્યાય માટે બે શાબ્ડ મૂક્યા ‘વાંચના અને પરિયહૃણા’ વારંવાર રિપીટ થતું રહેવું જોઈએ. અર્થાત્ તેમાં નિયમિતતા અને નિરંતરતા આ બે તો જોઈએ જ. તો વાંચેલ તત્ત્વો આત્મામાં પરિણામે.

તે પછી અંતિમ પંક્તિમાં કહ્યું - કરી મતાંતર ત્યાજ આ ખાસ સમજવા જેવું છે, વિચારવા જેવું છે.

સામાન્ય રીતે માનવ, પોતે જે કુળમાં જન્મ્યો છે તે કુળની ચાલી આવતી ધર્મ-પરંપરાને શ્રેષ્ઠ માનતો હોય છે. સમજણપૂર્વક ધર્મને સ્વીકાર્યો નથી. ધર્મની શ્રેષ્ઠતા દીલમાં વસી, પછી એ ધર્મને ઉત્તમ માનતો હોય એવું ખાસ કરીને બનતું નથી. વિશ્વમાં જેટલા ધર્મો, મત, પંથ, કે સંપ્રદાયો છે તેને માનનારાઓ સહુ પોતપોતાના મતને શ્રેષ્ઠ કહે છે. આપણો રોજ કહીએ કે અમારા ધર્મ જેવો બીજો કોઈ ધર્મ નહીં. અરે ! તમે જ કહો છો એમ નહીં, મુસ્લિમાનને પૂછો, તે કહેશે, ઈસ્લામને માને તે પાક, બીજા નાપાક, બીજા કાફર !

એટલું જ નહિ માનવ બીજાના મત-પંથ પ્રત્યે ઘણા સેવતો હોય છે. પણ કોઈ તરસ્થ વ્યક્તિને નિર્ણય કરવા કહો કે કયો ધર્મ શ્રેષ્ઠ ? શું કહેશે એ ? ધર્મની શ્રેષ્ઠતાનું સર્ટિફિકેટ આપતાં પહેલાં તેને પાળનાર ધર્મના જીવનને જોવું પડશે. જે ધર્મ માનવના જીવનમાં સાત્ત્વિક પરિવર્તન લાવે તે ધર્મ જ શ્રેષ્ઠ ! આપણો આપણા જીવનને કોઈની સામે કસોટીમાં મૂકી શકીએ છીએ ? જો ના, તો પછી આપણાને કયો અધિકાર છે કે બીજા ધર્મોને ખોટા કહી આપણા ધર્મને સાચો કહીએ ? આજે આપણો જે કુળમાં જન્મ્યા છીએ તે કુળને

માન્ય ધર્મને શ્રેષ્ઠ માનીએ છીએ. પણ બીજા કુળમાં જન્મ્યા હોત તો કદાચ આ ધર્મ શ્રેષ્ઠ ન લાગત. તો તે ધર્મને શ્રેષ્ઠ કહેત ? ધર્મનો મર્મ સમજ્યા વગર જ વાતો કરતા હોઈએ છીએ.

બીજી રીતે વિચાર કરીએ. ધર્મ કોઈ પણ હોય તે સદા શ્રેષ્ઠ જ હોય. જે કનિષ્ઠ હોય તે ધર્મ નહીં. પણ આપણો જે ઊચા-નીચાની કે શ્રેષ્ઠ-કનિષ્ઠની વાત કરીએ છીએ તે સંપ્રદાય હોઈ શકે. પણ આપણો ધર્મ અને સંપ્રદાયના ભેદને ઓળખી નથી શક્યા ! સંપ્રદાયને જ ધર્મ માની લીધો છે પણ સંપ્રદાય એ ધર્મ નથી, એ માત્ર વ્યવસ્થા છે, અને તેમાં સારાંખૂરાં તત્ત્વો, આચાર-વિચાર હોઈ શકે. પરસ્પર ભિન્નતા હોઈ શકે, માન્યતાભેદ હોઈ શકે.

ભારતમાં ધર્મોના અનેક સંપ્રદાયો છે. બધાની વાતો તો અહીં નથી કરવી, પણ જૈનધર્મના સંપ્રદાયો વિષે વિચારીએ. પ્રથમ દિગંબર અને શ્વેતાંબર બે થયા. પછી દિગંબરમાં વીસપંથી, તેરાપંથી, તારણપંથી વગેરે સંપ્રદાયભેદ થયા. શ્વેતાંબરમાં મૂર્તિપૂજક દેરાવાસી, સ્થાનકવાસી, તેરાપંથી, સોનગઢ પંથ, શ્રીમદ્રાજયંદ્રનો પંથ આવા ઘણા ઘણા સંપ્રદાયો ઊભા થયા. આ બધા જ ભેદો સંપ્રદાયના છે, ધર્મના નહીં. ધર્મ કદી ભેદાતો નથી. તેના ભાગલા પડી શકે નહીં. ધર્મના કોઈ પણ ટુકડા કરી શકે નહીં.

માઝ કરજો બંધુઓ ! પણ આહી બેઠેલાઓમાં આપણો કોઈ સ્થાનકવાસી છીએ, કોઈ દેરાવાસી છીએ, સોનગઢની માન્યતાવણા છીએ અને શ્રીમદ્ભૂજમાં વિશ્વાસ ધરાવનારા પણ છીએ. પણ સહુ એમ માનીએ છીએ કે મારો ધર્મ સાચો. સ્થાનકવાસી એમ કહેશે મારા ધર્મની પરંપરા સાચી, દેરાવાસી કહેશે અમે સાચા. અને અન્ય ? અન્ય પણ કહેશે અમે સાચા. પણ હું તો કહું છું કે બધા જ ખોટા. દેરાવાસી કોઈ ધર્મ નથી. સ્થાનકવાસી કોઈ ધર્મ નથી, સોનગઢ કે શ્રીમદ્ભૂજનો પંથ એ પણ કોઈ ધર્મ નથી. બધા જ સંપ્રદાયો છે. અને સંપ્રદાયોની માન્યતા, તેના આચાર-વિચાર, તેનાં વિધિ-વિધાનો ભિન્ન ભિન્ન રહેવાનાં જ.

આનું કારણા શું છે તે વિચારીએ. જ્યારે જ્યારે કોઈ નવો સંપ્રદાય ઊભો થાય છે ત્યારે તે કોઈ વિરોધ લઈને જ ઉદ્ભબવે છે. જે સંપ્રદાયની માન્યતામાં આપણો વિશ્વાસ હોય તેના આચાર-વિચાર કે વિધિ-વિધાનના કારણો મતભેદ ઊભો થાય, એ મતભેદમાંથી મનભેદ ઊભો થાય અને તે કલહનું રૂપ ધારણા કરે, ત્યારે જ નવો સંપ્રદાય જન્મે છે. તે જેમાંથી નીકળ્યો છે તેનાથી કંઈક જુદાપણું તો પોતામાં હોવું જ જોઈએ. તમારી જે

રીત, જે પરંપરા છે તે મને માન્ય નથી ત્યારે તો મેં નવો સંપ્રદાય ઊભો કર્યો તો પછી તમારાથી જુદા પડે એવા કોઈ નીતિ-નિયમો મારે ઘડવા જ રહ્યા. ભવે Fundamental Principalમાં ક્યાંય ભેદ ન હોય, અને હોઈ પણ ન શકે. હા, જૈન પરંપરાની એ વિશેષતા રહી છે કે તેના ગમે તેટલા સંપ્રદાયભેદ થયા તો પણ મૂળભૂત સિદ્ધાંતોમાં, માન્યતાભેદ નથી. બધા જ સંપ્રદાયો, આત્માની સર્વતંત્ર સ્વતંત્રતા તથા આત્મા પરમાત્મા થઈ શકે છે, એ માન્યતામાં ઊંડો વિશ્વાસ ધરાવે છે. એટલું જ નહીં, પણ ખડુદ્વાયો, નવ તત્ત્વો, આઈ કર્મો, ચૌદ ગુણસ્થાન આદિ જે તત્ત્વત: માન્યતાઓ છે તેમાં કોઈ પણ સંપ્રદાય ક્યાંય ભેદ ધરાવતો નથી. ફરક છે તે માત્ર ઉપરના આચાર-વિચારનો!

તો બંધુઓ! મારે અહીં કહેવું એ છે કે આપણો આપણો સંપ્રદાયિક માન્યતાને ધર્મ ન સમજતાં, ધર્મ અને સંપ્રદાયનો વિવેક કરી લઈએ તો હું સાચો ને તું ખોટો એવું કહેવાનો પ્રસંગ જ ઊભો નહીં થાય. “જેનું આત્મલક્ષ જગત થઈ ચૂક્યું છે તે સાચો અને સંસારલક્ષે પ્રવૃત્ત છે તે ખોટો” બસ આટલો જ છે સાદો સીધો હિસાબ.

વળી આ ગાથાના અંતિમ પદને યથાર્થ નહીં સમજનારો તેનો ઊંઘો અર્થ કરી બ્રહ્મ સેવતો હોય છે. શ્રીમદ્ભૂષણે કહ્યું ‘કરી મતાંતર ત્યાજ’ એથી તેઓ એમ નથી કહેતા, કે તારો સંપ્રદાય બદલવાની નાંખ. તું સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયમાં જન્યો તો તે ખોટો, અને દેરાવાસી સંપ્રદાયમાં જન્યો તો તે ખોટો, એમ નથી. સંપ્રદાય બદલવાની વાત નથી. પણ તું જે સંપ્રદાયને સ્વીકારીને ચાલે છે, તેને માન્ય તત્ત્વ-સિદ્ધાંતો, આચાર-વિચાર, રહસ્યોને તું યથાર્થ રીતે ન સમજ્યો હોય અને તારી સ્વચ્છંદી માન્યતાઓએ ચાલ્યો આવતો હોય તો તેનો ત્યાગ કરી દે. તારી જુદી માન્યતાઓનો ત્યાગ કરી દે. સંપ્રદાય બદલવાની વાત નથી, પણ કેટલાક અજ્ઞાની જીવો એવું સમજ બેઠા છે કે આપણો જે સંપ્રદાયમાં જન્યા તે બરાબર નથી, માટે સંપ્રદાય બદલી નાખો અને એ બદલી નાખે, પછી મૂર્ખાઓ કહે અમારો ધર્મ જુદો અને તમારો ધર્મ જુદો! અરે! મૂર્ખાઓ! ધર્મ જુદો હોય? અમે આત્મા અને તમે જરૂર છો? બસે આત્મા જ છે, તો આત્માનો ધર્મ જુદો કેમ હોઈ શકે? પણ ક્યાં સમજવું હોય છે સત્યને?

બંધુઓ! મને માફ કરજો પણ કઠોર શબ્દોમાં મારે કહેવું પડે છે કે તત્ત્વને નહીં સમજનાર, આત્માના ધર્મને નહીં ઓળખનાર, વગર સમજ્યે સંપ્રદાયને

બદલે છે. જાડો સંપ્રદાય બદલવાની પણ ફેશન થઈ પડી છે અને એવા અજ્ઞાનીને શું કહેવું? સંપ્રદાય બદલવાની આ ક્રિયા, મૃત માણસની નનામીને એક ખબેથી બીજે ખબે બદલવાયાથી વિશેષ કંઈ નથી. એક ખમાને થાક લાગ્યો અને નનામી બીજે ખબે લીધી તેથી મૃત માનવ સજીવન થતો નથી. તે શબ્દનું શબ્દ જ રહે છે. તેમ માત્ર સંપ્રદાય બદલનાર આત્મલક્ષ ન પામી શકતો હોય, સૂતેલી શક્તિને ન જગાડી શકતો હોય તો એનો અર્થ શું છે?

ભાઈ! જિનેશ્વર પ્રભુએ તો તત્ત્વને સમજીને આચરવાનું કહ્યું છે. તારી જિજ્ઞાસા વૃત્તિ જો પ્રબળ હશે તો તું જ્યાં, જે સંપ્રદાયમાં છે ત્યાં રહીને પણ જાડી, સમજી, વિચારી, આચરી શકે છે. બસ, તારામાં પાત્રતા તૈયાર હશે તો બીજે ફાંફાં મારવા જવાની જરૂર નથી.

તારી બુદ્ધિ-કલ્યાણાએ માનેલ તત્ત્વને ચકાસી લઈ, શાસ્ત્રોએ તથા સદ્ગુરુએ જે તત્ત્વો કહ્યાં છે, તેને નિત્ય વિચારવાં. ડંમેશાં પર્યટણ કરવું, આપણો ત્યાં શાસ્ત્રની ગાથાઓની સ્વાધ્યાય કરવાની પરંપરા છે. માત્ર જૈન પરંપરામાં જ નહીં, ભારતની અન્ય પરંપરામાં પણ બાળક નાનો હોય ત્યારથી જ તેને શાસ્ત્રની ગાથાઓ કંઠસ્થ કરાવે, ભલે તે સમજતો ન હોય, સમજણા તો વયના વધવા સાથે વધશે, પણ ગાથા યાદ હોય અને તેનો નિત્ય સ્વાધ્યાય થાય તો પછી જ્યારે તેનું તત્ત્વ સમજવા માંડે, ત્યારે તેના પર ચિંતન થાય. એ ચિંતન આત્મા પર સંસ્કાર પાડે, જીવ પર જેમ બીજા અનેક સંસ્કારો પડ્યા છે તેમ આ સંસ્કારો પાડવા પણ જરૂરી છે.

તેના માટે પહેલાં અભ્યાસ અને પછી અભ્યાસ કરનારા રોજ હજાર, બે હજાર, પાંચ હજાર ગાથાનો સ્વાધ્યાય કરે, તેના પર ચિંતન કરે અને એ રીતે અભ્યાસ ઊભો થાય. જેમ દેહના અનાદિ સંબંધને કારણે તેનો અભ્યાસ પડી ગયો છે તેમ જો ધર્મશાસ્ત્રોનો સંબંધ રાખીએ તો તે અભ્યાસ પણ પડે. ઊંઘમાં પણ યાદ રહેતા દેહનો અભ્યાસ તો ત્યાજ્ય છે પણ તત્ત્વનો અભ્યાસ આદરણીય છે.

પોતાની ભામક માન્યતાઓનો ત્યાગ કરી, સદ્ગુરુના બતાવેલ શાસ્ત્રોનું અવગાહન, જો નિરંતર કરતા રહીએ તો આત્મલક્ષ જાગૃત રહ્યા કરશે. આ પછી જીવને આગળ શું કર્તવ્ય છે તે અવસરે કહેવાશે.

આત્મ-ચિંતન....

“હું..... આત્મા છું” “હું..... આત્મા છું”

વેદકતા..... એ મારો સ્વભાવ.....

વેદન કરવું..... સંવેદન કરવું..... અંદરનો અનુભવ કરવો.....
એ મારો સ્વભાવ..... જેમ સુખ-દુઃખનું..... વેદન કરું છું.....
શરીરમાં થતી પીડાઓનું..... વેદન કરું છું. તેમ નિજ આત્માનું
પણ..... વેદન થઈ શકે છે..... શરીરમાં ક્યાંય પણ પીડા
થાય..... તેનું વેદન કરનારો..... આત્મા છે..... માનસિક સુખ-
દુઃખનું વેદન કરનાર પણ..... આત્મા છે.....

આત્મા ચૈતન્ય છે..... ચૈતન્યમાં જ..... વેદકતાનો સ્વભાવ
હોય..... શરીર જડ છે..... મન જડ છે..... જડમાં
સંવેદનશક્તિ..... હોઈ શકે નહીં..... સંવેદન..... એ આત્માનો
ગુણ..... જડનો ગુણ નથી..... પાંચે ઈન્દ્રિયોના અનુકૂળ વિષયોથી
સુખનો અનુભવ..... એ પણ આત્મા કરે છે..... પ્રતિકૂળ વિષયોથી
દુઃખનો અનુભવ..... એ પણ આત્મા કરે છે..... ઈન્દ્રિયો જડ
છે..... વિષયોને ગ્રહણ કરવા માટેનું માધ્યમ છે..... એ સુખ-
દુઃખનો અનુભવ..... કરી શકે નહીં.....

અનુભવદશા..... વેદક સ્વભાવ..... એ મારો છે.....
શરીરમાંથી આત્મા નીકળી જાય..... એટલે કે મૃત્યુ થઈ જાય.....
પછી શરીર..... મન કે ઈન્દ્રિયો..... કાંઈ અનુભવી શકતાં નથી.....
તે જડ છે. તેને અનુભવ હોય નહીં..... મારા વેદક સ્વભાવને.....
શરીર..... ઈન્દ્રિયો..... અને મન પરથી હટાવી લઈ..... મારામાં
જ સ્થિર કરું..... તો મારા ગુણોનું વેદન..... કરી શકું છું.....

મારામાં રહેલ અનંત ગુણોનું..... પ્રગાઢીકરણ થાય..... તો
એનો અનુભવ થઈ શકે..... એનું સંવેદન થઈ શકે..... જગતના

વિષયોનાં સંવેદનો..... ક્ષણિક સુખ આપી શકે..... પણ નિજ
સ્વભાવનું સંવેદન..... ચિરકાળનું સુખ આપે છે..... શાશ્વત સુખને
અર્પે છે..... મારે મારી વેદકતા..... નિજ ગુણોની સાથે જોડી.....
એ ગુણોનું સંવેદન કરવું છે.....

જગતથી પર થઈ જાઉ..... નિજ સ્વરૂપમાં લીન થઈ જાઉ.....
આત્મામાં ઠરી જાઉ..... મારા ગુણો પ્રગટ થાય..... એને વેદું.....
અનુભવ કરું..... નિજાનંદની પ્રાપ્તિ કરું..... એ પ્રાપ્તિ માટે સ્વમાં
ઠરી જાઉ..... સ્વમાં સમાઈ જાઉ..... સ્વમાં..... સ્થિર થઈ
જાઉ..... આત્મામાં રહેલા..... કેવળજ્ઞાનને વેદવું છે..... અનંત
અવ્યાબાધ સુખને..... વેદવું છે..... અનંત વીર્યશક્તિને..... વેદવી
છે..... તેના માટે નિજનું ચિંતન..... વધુ એકાશ થઈ..... કેટલીક
ક્ષણો માટે..... માત્ર આત્માનું ચિંતન કરીએ.....

‘હું આત્મા છું.....’ ‘હું..... આત્મા..... છું’

ॐ..... “શાંતિ” “શાંતિ” “શાંતિ” !

રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતર્દર્શિની, પ્રભુ વીર જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોકનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોકભાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદર્શન, સમ્યગ્રૂદ્ધાન અને સમ્યગ્રૂચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરવા ઈચ્છા જીવમાં કઈ કઈ જાતની યોગ્યતા જોઈએ તે આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. ગઈ કાલ સુધી આપડો જે વિવેચન કર્યું તેમાં એ જ કંધું કે પ્રથમ સદ્ગુરુના માહાત્મ્યને સમજી, એમના ચરણમાં સંપૂર્ણ સમર્પિત થઈ જા. તેમના પ્રત્યક્ષ યોગમાં સત્સંગ કરી સત્ત્વને ગ્રહણ કરી લે. સદ્ગુરુનો પ્રત્યક્ષ યોગ ન હોય ત્યારે આત્માદિ તત્ત્વો પર વધુ વિશ્વાસ જગાવે તેવા, આત્મચિન્તનપ્રધાન તથા વૈરાગ્યપ્રેરક ઉપદેશપ્રધાન ગ્રન્થોનું અવગાહન કરી તેને વારંવાર વિચારી, પરિયંદા કરી, બુદ્ધિના ક્ષેત્રથી આગળ વધી આત્માના ઊંડાશ સુધી લઈ જાય કે જે સહજ આચરણમાં ઉત્તરે.

હવે મોક પામવાની નિશ્ચિતતા માટે જે કરવું જરૂરી છે તેની શરત મૂકે છે. આટલું થાય તો જ મોક મળે, અન્યથા નહીં. એ બતાવતાં કહે છે:

**રોકે જીવ સ્વચ્છંદ તો, પામે અવશ્ય મોક,
પામ્યા એમ અનંત છે, ભાખ્યું જિન નિર્દોષ...૧૫...**

મોક જોઈતો હોય તો સ્વચ્છંદનો ત્યાગ કરવો પડશે. જીવને અનાદિકાળથી આ જ અત્યાસ છે. એ પોતાને મતે જ, પોતાની બુદ્ધિએ જ ચાલવા ટેવાયેલો છે. અને પોતે કરે છે તે જ યોગ છે એવું પણ માનતો આવ્યો છે, તેથી તેનો સ્વચ્છંદ ટખ્યો નથી.

સ્વચ્છંદ એટલે શું? સ્વ એટલે પોતે અને છંદ એટલે લત - વસન. પોતાની લત-વસન, પોતાનો મત, પોતાની ટેવ, અર્થાત્ અંતરમાં રહેલું નિરર્થક માન, અહમ્. ટૂકમાં દરેક ક્ષેત્રમાં પોતાની

માન્યતા મુજબ ચાલવું તે સ્વચ્છંદ.

અહીં કોઈ એમ કહે કે દરેક વ્યક્તિ પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે જ જીવી શકે ને? જેની બુદ્ધિનો વિકાસ જેટલો થયો હોય તે પ્રમાણે જ એ વિચારી શકે. ભાડોલો હોય કે અભણા, પણ સહુનું બુદ્ધિનું ક્ષેત્ર પોતા સુધી જ સીમિત હોય. હા, એ તો ઠીક છે, પણ માણસ જ્યાં એમ કહેતો હોય કે મારી બુદ્ધિમાં ઉત્તરે એટલી જ વાત હું સ્વીકારું. પછી એ વાત કોઈની પણ કહેલી કેમ ન હોય? એક સાધારણ માણસની વાત હોય પણ મારી બુદ્ધિને સમજાય તો માનું, કે કોઈ જ્ઞાની પુરુષની કહેલી વાત હોય. પણ એ તત્ત્વ મને ગળે ઉત્તરે તો જ હું સ્વીકારું!

પણ તેને પૂછીએ કે તારી બુદ્ધિની કેપેસીટી કેટલી? તેનું માપ તે કાઢ્યું છે? મોટા ભાગના માણસો એમ કહેતા હોય છે કે હું જે કંઈ કરું તે બહુ જ સમજી - વિચારીને કરું, પછી તે પોતાના પરિવારની વાત હોય કે સમજાની, પણ પ્રત્યેક વ્યક્તિ આમ કહેતી હોય છે. જો બધા જ સમજું છે, વિચારક છે, તો આટલી અંધાધૂંધી કેમ પ્રવર્તી રહી છે? ક્યાંક તો કોઈની ભૂલ હશે ને? પણ અહમ્ ક્યાં એ ભૂલ કબૂલ કરવા દે તેમ છે?

જેમ વ્યાવહારિક ક્ષેત્રમાં આમ ચાલતું હોય છે, એમ આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે પણ સ્વચ્છંદી જીવ આવું માનતો હોય છે. જિનેશરે કંધું કે ૪૪ અને ચેતન બને દ્રવ્યો સ્વતંત્ર છે. એક દ્રવ્ય બીજા દ્રવ્યનું કંઈ કરી શકે નહીં. છતાં જીવ એમ માને કે હું તો ઘણાં માટે ઘણું કરું છું, કરી શકું છું એટલું જ નહીં, હું બધું જ જાણું છું. મને શું ન આવે? હું તો all rounder! આવું ભિથ્યાભિમાન જ આધ્યાત્મિક માર્ગ જીવનો સ્વચ્છંદ છે. તેનો સ્વચ્છંદ તેને સત્ય તત્ત્વને ઓળખવા દે નહીં. જ્યાં હું, હું ને હું જ હોય ત્યાં જ્ઞાનીના કથન પર પણ વિશ્વાસ કર્યાંથી આવે?

ખરેખર જો તત્ત્વને સમજવું હોય તો એક વૈજ્ઞાનિક દસ્તિ જીવે કેળવાની જોઈશે. વર્ષોથી વિજ્ઞાનની પ્રયોગશાળામાં શોધો ચાલી રહી છે. નવા નવા આવિજ્ઞારો થતા રહે છે. જ્યારે કોઈ પણ નવો વૈજ્ઞાનિક તેના fieldમાં કામ કરવા પ્રવેશો, ત્યારે પ્રથમ તો એ એની પહેલાં થઈ

ગયેલા વૈજ્ઞાનિકોની શોધના સર્વ સિદ્ધાંતોને બરાબર સમજ લે. તેમાં ઉંડો ઉત્તીને અત્યાસ કરી લે, એ સિદ્ધાંતો સાચા છે એવી શ્રદ્ધા સાથે એ આગળ વધે અને પછી પોતાની શક્તિથી નવી શોધ કરે તેમ પણ બની શકે, પણ એ કદી એમ ન વિચારે કે શું મારી બુદ્ધિ ઓછી છે? મારે શું કામ કોઈના સિદ્ધાંતોનો આધાર લેવો? એની પહેલાં? એની પહેલાં થઈ ગયેલાઓના અનુભવોને ગ્રહણ કરી એ પોતાના ક્ષેત્રમાં કામ કરે છે.

એ જ રીતે આત્મવિજ્ઞાન પામવા માટે આપણો ત્યાં માત્ર જ્ઞાન નહીં, વિજ્ઞાન શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. એ પ્રયોગ એટલા માટે છે કે તું તું તારા પોતામાં ઉંડામાં ઉંડો ઉત્તીને સંશોધન કરજે. તું કોણા છે? કેવો છે? એમાંથી જ તને સત્ય તત્ત્વ લાઘશે. પણ આ કાર્ય કરવા પહેલાં, આપણા અનુભવી મહાપુરુષો પોતાના અનુભવોનો સાર જે આપણી સમક્ષ મૂકી ગયા છે, તેને શ્રદ્ધા સહિત સ્વીકારવા પડશે. સર્વજ્ઞની વાણીમાં આપણી શ્રદ્ધા બેસતી નથી, તેઓનાં કહેલાં બધાં જ તત્ત્વો ગળે ઉત્તરતાં નથી, કારણ આપણો માત્ર બુદ્ધિથી માપવા ટેવાયેલા છીએ. પણ એમ નહીં, વ્યાવહારિક ક્ષેત્રે કેટલીક વાતો જેમ શ્રદ્ધાથી સ્વીકારી લીધી છે તેમ અહીં પણ મૂળભૂત તત્ત્વોનો શ્રદ્ધાથી સ્વીકાર કરવો જ પડશે.

ઝેર ખાઈએ તો મરી જવાય. આ વાતને કોઈએ ઝેર ખાઈને પછી સ્વીકારી નથી. પણ બીજાના અનુભવ પરથી માની લીધું છે. ત્યાં તો કહીએ છીએ કે “જેરના પારખાં ન હોય!” તો જો વીતરાગનાં વચ્ચનોમાં આપણી શ્રદ્ધા જાગે તો જ દર્શનમોહ તૂટે, મિથ્યાભિમાન ભાગો. એ શ્રદ્ધા તો આત્માની બહુ મોટી મૂકી છે. પણ આજનો યુગ કેટલો ભયંકર છે? જે માણસને ધર્મ પ્રત્યે, સર્વજ્ઞ પ્રત્યે શ્રદ્ધા નથી હોતી તે જોરશોરથી કહેતો હોય કે હું ધર્મમાં નથી માનતો. એમાં એ પોતાનું ગૌરવ માનતો હોય છે. જુઓ તો ખરા! આજના યુગની Mentality! મોટામાં મોટી વિંબના તો એ છે કે જ્યાં શરમ હોવી જોઈએ ત્યાં ગૌરવ સમજે છે. આખો પ્રવાહ જ ઉંઘો ચાલ્યો છે. આ જ જીવનો મોટામાં મોટો સ્વચ્છંદ છે. અને જ્યાં સ્વચ્છંદ છે ત્યાં અહંકાર તો છે જ. સમજ લેજો એ વાતને કે સ્વચ્છંદી હંમેશાં અહંકારી જ હોય.

અભિમાની વક્તિ કોઈની કહેલી વાતને સ્વીકારી શકે નહીં. આધ્યાત્મિક તત્ત્વો સિવાયની પણ વાત કરીએ તો આખું વિશ્વ અનેક જાતની વિવિધતાથી ભરેલું છે. તે બધાને આપણો પૂર્ણપણો માપી શક્યા નથી. આ પદાર્થો તો ઈન્ડ્રિયગ્યુન્ન હોય છે, છતાં બધાને જાણી શકો છો? ગમે તેટલાં મેગેઝીનો વાંચો, વિશ્વને જાણવા ગમે તેટલાં સાધનો તમારી પાસે હોય, રેડિયો હોય, કે ટી.વી. દ્વારા ધારુંયે સાંભળતા અને જોતા હો, છતાં બધાં તત્ત્વોને જાણી શકતા નથી; કારણ કે આપણો બુદ્ધિ ગમે તેટલી તીવ્ર હોવા પછી પણ જેટલી એની શક્તિ છે તેના દસ ટકાનો જ ઉપયોગ આ મગજ કરી શકે છે. બાકીની ૮૦ ટકા તો અકંબંધ (સુપ્પુન) પડી છે. તો એટલી થોડી શક્તિથી આ વિશાળ વિશ્વને કેમ પામી શકીએ?

એ જ રીતે અધ્યાત્મક્ષેત્રમાં તત્ત્વો તો આ વિશ્વથી પણ વિશાળ છે. તો આરાધના-માર્ગને બુદ્ધિથી કેમ માપી શકાય? માટે જ્ઞાનીઓના વચ્ચનમાં શ્રદ્ધા રાખી નિરંતર સમજવાનો પ્રયાસ કર, સંશોધન કર. પણ તું નથી સમજતો એ માટે, આ તત્ત્વો ખોટાં છે એવી અશ્રદ્ધા ન રાખ. જીવે પોતાના દિમાગને હંમેશાં ખૂલ્યું જ રાખવું પડશે. આપણી ઉદારતા અને વિશાળતા વધતી જવી જોઈએ. શ્રદ્ધાનાં દ્વાર બંધ કરી દીધાં અને ઉપર જો કદાગ્રહનું તાણું લગાવી દીધું તો તત્ત્વો જાણી શકાશે નહીં, સ્વચ્છંદ ટળશે નહીં, મિથ્યાગ્રહ દૂર થશે નહીં.

જીવનો સ્વચ્છંદ નથી ટળતો તેનાં ત્રણ કારણો અહીં બતાવ્યાં. એક તો ‘હું ધારું જાણું છું, સમજું છું’ એવું માન, આવો માનભાવ જેનામાં પડયો છે તેને કોઈ પણ કંઈ સમજાવવાનો પ્રયાસ કરે તો તે કહેશે ‘મને તમે શું સમજાવશો?’ મને તો બધી ખબર છે, મને બધું જ આવડે છે.’ અને આવું માનનાર જેવો મોટો અજ્ઞાની બીજો કોઈ નહીં.

બીજું, સંસારના ભौતિક પદાર્થમાં ધન – આદિમાં જેટલો રાગ છે એટલો રાગ સત્પુરુષ પ્રત્યે નથી. તપાસી લો અંતરને! ક્યાં કેટલો રાગ જોડાયેલો છે? સ્ત્રી-પુત્ર-પરિવાર તથા ધન-માલ પ્રત્યે જેટલો રાગ છે એના કેટલામે ભાગો ગુરુ પ્રત્યે, સંતો પ્રત્યે પ્રીતિ છે. બંધુઓ! જ્યાં સુધી ખરેખર સંતો પ્રત્યે અંતરનો પ્રેમ ન જન્મે ત્યાં સુધી સંસાર ન રણે.

અહીં આપડો ભરત ચક્રવર્તીને યાદ કરીએ. એમના જીવનમાં ઘટેલ થયેલી અનેક ઘટનાઓ, એમની અંતર્દર્શાને પ્રગટ કરે છે. ચક્રવર્તીની જીવી રિદ્ધિ-સિદ્ધિના સ્વામી હોવા છતાં પણ તેનાથી કેટલા અલિપ્ત હતા. તે તેમના જીવનમાં પ્રસંગો પ્રસંગો ઝળકે છે. સંસારરાજા નહિવત્ત જ હતો. સંસારમાં રહેવા છતાં તેમાં લેપાયેલા નો'તા.

ભગવાન ઋષભદેવ એટલે કે ચક્રવર્તીના પિતા, શ્રમણ થઈ વન નગરમાં ખૂબી રહ્યા છે. કૈવલ્ય-લક્ષ્મીને પામવાનો પરમ પુરુષાર્થ સેવી રહ્યા છે. વર્ષ પૂર્ણ થયું અને એકદા ભરત ચક્રવર્તી રાજમહેલમાં બિરાજ રહ્યા છે. ત્યાં મહામાત્ય પદ્ધાર્યો અને શુભ સંદેશ આપ્યો : ‘રાજનુ! આયુધશાળામાં ચક્રતનની ઉત્પત્તિ થઈ છે.’ સાંભળી રાજના દિલમાં ખુશી છવાઈ જાય છે. પોતે ભવિષ્યના ચક્રવર્તી છે, દેવનિર્ભિત શસ્ત્રો તેને વિજયમાળ આરોપે છે. કહેવાય છે કે દેવો ચક્રવર્તીને અનેક પ્રકારે સહાય કરે તેમાં, ચક્રતન નામનું અતિ બલશાલી શસ્ત્ર દેવો આપે. એ જેની પાસે હોય તે કદી પરાજિત થાય નહીં.

ભરતને સમાચાર મળ્યા. નિયમ છે કે દેવો એ શસ્ત્ર આપે એટલે તરત તેની મહાપૂજા થવી જોઈએ.

ભરત એ વિષે હજુ વિચારે તે પહેલાં જ અંત:પુરમાંથી આવેલ પ્રતિહારીએ ખુશી વ્યક્ત કરી : ‘રાજનુ! આપને ત્યાં પુત્રજન્મ થયો છે.’ અને કુલદીપકના આગમને ભરત આનંદિત થયા, રાજને ત્યાં પુત્ર-જન્મ એટલે મહોત્સવનો પ્રસંગ. સંસારભાવમાં પુત્ર-જન્મ જેવી ખુશાલી બીજી કોઈ નહીં. સામાન્ય ગૃહસ્થીને ત્યાં પણ પુત્રનો જન્મ આનંદ ઉત્સવ બની જાય તો રાજાએ તો વિવિવત્ત મહોત્સવ મનાવવો જોઈએ. આ માટે પ્રતિહારીને કંઈ કહે ત્યાં તો -

નગરજને આતી કહ્યું : ‘રાજનુ! મંગાલ વધામણાં! પ્રથમ તીર્થકર શ્રી ઋષભદેવને કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું!’ અને ભરત બેઠા હતા ત્યાંથી દર્શાવેશમાં ઉભા થઈ ગયા, પ્રસમતાથી જૂભી ઉઠચા, અહો! ભરતક્ષેત્રમાં તીર્થકર દેવની કેવળપ્રભા પ્રકાશિત થઈ ઉઠી! અને જવા પગ ઉપાડ્યો, ત્યાં તો મહામાત્ય કહે છે : ‘રાજનુ! પહેલાં ચક્રતનની પૂજા કરો. એ સહુથી મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્ય છે. પૂજા વિના એ ચક રહી શકે નહીં. બધાં જ કાર્યો પહેલાં પછી પૂજા.’

ભરત વિચારે છે ક્યાં જાઉ? શું કરું? પહેલાં પૂજા, પુત્ર-જન્મ મહોત્સવ કે પ્રભુનો કેવળ-મહોત્સવ? ભરતે થોડી કષણો વિચાર્યું કે મારે શું કરવું? મહામાત્ય કહી રહ્યા છે : ‘રાજનુ! તમારે સૌથી પહેલાં ચક્રતનની પૂજા કરવી જોઈએ. અને પછી પુત્રજન્મ થયો છે તેના મહોત્સવની ઘોષણા રાજ્યમાં કરી, તેની તૈયારી થવી જોઈએ, પરંતુ ભરતે વિચાર્યું કે આ બધાં ભૌતિક કાર્યો છે અને એ જીવ અનેક વાર કરી લીધાં, અને હજુએ થશે પણ પ્રભુના કેવળજ્ઞાન-મહોત્સવનો આ મોકો કારારે મળે? મારા પ્રભુ સર્વથા આભ્યાસિશુદ્ધ કરીને કેવળજ્ઞાનથી આલોકિત થઈ ગયા છે, એમના ચરણની પૂજા પહેલાં થવી જોઈએ, અને બધું જ છોડીને કોઈના રેકચા ન રોકાયા, એઓ ત્યાં પહોંચ્યો ગયા. ભગવાન ઋષભદેવના ચરણોમાં મસ્તક નમાચ્યું, કેવળ મહોત્સવમાં ભાગ લીધો. બંધુઓ! કહો, ક્યાં જવું જોઈએ? અહીં ધર્મસભામાં બેઠા છો એટલે કહેશો કે પ્રભુના કેવળ-મહોત્સવમાં જવું જોઈએ પણ તમારું મન શું કહેશો? પહેલાં તો ચક્રતનની પૂજા થવી જોઈએ કે જે ચક્રવર્તી જેવું પદ અપાવરો. અરે પ્રભુને કેવળજ્ઞાન થયું તે હવે થોડું ચાલ્યું જવાનું છે? અને સાથે કેવળ મહોત્સવ મનાવવા તો આખું નગર જશે. અરે! દેવો અને ઈન્દ્રો પણ આવશે. એક ભરત ન જાય તો શું બગડી જવાનું હતું?

તમારા જીવનમાં જ્યારે આવો કોઈ પ્રસંગ આવે ત્યારે પણ એમ જ વિચારો છો ને! તેમાંય ખાસ ધર્મ-ક્ષેત્રમાં જો કોઈ પ્રસંગ હોય તો તો એમ જ કહો. શું હું જ કરું બધું? બીજા નથી કોઈ? એક હું નહીં કરું તો શું બગડી જવાનું છે?

બંધુઓ! પેલી અકબર-બિરબલવાળી વાત જાણો છો ને તમે? હોજ દૂધથી ભરવાનો હતો એના બદલે પાણીથી ભરી દીધો. સહુએ એ જ વિચાર કાર્યો ને કે નગરનાં સર્વ પ્રજાજનો તો દૂધનો લોટો નાખશો તેમાં મારો એક પાણીનો લોટો હશે તો શું વાંધો આવશે? અને તેમાંય રાત્રિના અંધારાનો લાભ મળી ગયો અને હોજમાં એક ટીપું પણ દૂધ ન નંખાયું!

વિચારો! આ પ્રસંગને તો સેંકડો વર્ષ વીતી ગયાં. પણ માનવની મનોવૃત્તિ તો આ જ રહી છે. બદલાયા છો તમે? હા, તમે કહો છો

અમે તો Modern જ નહીં Ultra Modern થઈ ગયા. બહારનાં રહેણસહન, વેશ-ભૂષા બદલ્યાં, પણ આંતરવૃત્તિઓ તો એની એ જ રહી. અરે! વધુ સંકુચિત થઈ ગયા.

ક્યાં સુધી વાત કરવી? તમારે ધર્મકાર્યો કરવાં નથી. કોઈને કરવા દેવાં નથી. કોઈ બ્યક્ઝિને ધર્મની શ્રદ્ધા થઈ હોય, ભાવ-ભક્તિ જાગ્યાં હોય, સાધુ-સંત ગામખાં પદ્ધાર્યા હોય અને તેમના સત્સંગખાં વધુ રહે તો તરત તમારી આંખમાં આવી જાય. બોલવા માંડો, ઓહો! બધુ ધર્મ કરવા માંડયા છો? શું કરો છો સંતો પાસે જઈને? તમે તો આખો દિવસ ઉપાશ્રયમાં જ રહો છો. કેવી છે આ વૃત્તિ? કેવી આ દૃષ્ટિ? ક્યાં લઈ જશે એ? આ બધી સાંસારિક વૃત્તિઓ જ છે, જે સ્વચ્છંદને છૂટવા નથી દેતી.

બંધુઓ! ભરતને ભૌતિકતા પર પ્રેમ ન હતો પણ પ્રભુ પ્રત્યે પ્રેમ હતો. તો જેને સંસાર પર વધુ રાગ છે તેનો સ્વચ્છંદ નથી ટળતો. આપણી દશા એ જ છે ને?

હું તમને પૂછું છું કે ભરતને સંસાર પ્રત્યેની કોઈ જવાબદારી હતી કે નહીં? છતાં પ્રભુગ્રીતિને પહેલું સ્થાન મળ્યું. તમને જ્યારે કંઈ પણ કહીએ છીએ ત્યારે કહો છો - મહાસતીજી! તમને શું ખબર હોય? અમારી જવાબદારી કેટલી છે? એ પણ અમારે નિભાવવી પડે ને? અમારી જવાબદારીઓ કેવી હોય તેની તમને ખબર ન પડે.

કેમ? અમને ખબર કેમ ન પડે? શું અમે ઉપરથી ઉત્તરીને આવ્યાં છીએ? તમારી વચ્ચેથી જ અહીં આવ્યાં છીએ. બધું જ જોઈને આવ્યાં છીએ, અમને ખબર છે કે સંસારની જવાબદારી શું હોય? તમારાં Limitations કેટલાં છે? બધી જ ખબર છે પણ જ્યારે તમારે ન કરવું હોય ત્યારે કહો છો કે અમારી જવાબદારી કેટલી છે? અમારે એક-એક મિનિટની ગણત્રી હોય છે.

ઉભા રહો! હું નથી માનતી કે તમારે એક-એક મિનિટની ગણત્રી હોય! તમે એક-એક મિનિટ સમજી-વિચારીને ખર્ચો છો એ નથી માનતી. હલકા મનોરંજન માટે ત્રણ-ત્રણ, ચાર-ચાર કલાક, અરે! આખી ને આખી રાતો ચાલી જાય છે! ચાર-છ જણા ભેગા મળીને ગાપ્યા મારો છો ને કેટલો સમય વીતી જાય છે? પાનાં લઈને રમવા

બેસો છો ને કેટલા કલાક ચાલ્યા જાય છે? ક્યાં છે ગણત્રી? ખોટા છો તમે! હા, અહીં ઉપાશ્રયમાં કે ધર્મના કાર્યમાં સમય કાઢવો પડે ત્યાં જ તમને ગણત્રી છે. બંધુઓ! ખરાબ ન લગાડશો. પણ તમારા અંતરમાં ઊંડા ઉત્તરીને તપાસો કે ક્યાં છે તમારો રાગ? ભૌતિક ક્ષેત્રે કે સત્પુરુષ પ્રતિ? જેવો ને જેટલો રસ સંસારમાં છે એવો જો સદ્ગુરુમાં હોય, તેમના ચીધેલા માર્ગો હોય તો જરૂર સ્વચ્છંદ ટળો.

અને ત્રીજું કારણ છે જૂઠી લોકલાજ! જૂઠી અપકીર્તિનો ભય! વધારે ધર્મ કરીશા, વધુ સંતસમાગમ કરીશા અને કોઈ કંઈ કહેશે તો? એનો ભય છે તમને! શું કહું? ધન્યવાદ આપું? ધન્ય છે તમને! ધર્મ કરવા સમયે આમ વિચારો છો પણ ક્યારેય એ વિચાર્યું છે કે દારુના બારમાં જાઉં છું ને કોઈ કંઈ કહેશે તો? ત્યારે લોકલાજનો ભય છે? અરે! એથી પણ આગળ વધીને કહું તો? બંધુઓ! મારી વાતો થોડી કઠોર છે, પણ સત્ય છે! ખરાબ ન લગાડશો.

પણ જ્યારથી મેં સાંભળ્યું છે, મારા મગજમાંથી એ વાત ખસતી નથી. મહાવીરના અનુયાયી, અહિસાના નારા લગાવનાર, તમારી જાતને શુદ્ધ શાકાહારીમાં ગાંધાવતા, કેવા છો તમે? શુદ્ધ શાકાહારી છો? પછી જે હોટલમાં માંસાહાર-NONVEG બને છે, ત્યાં ખાવા માટે જાવ છો? અને ઉપરથી બડાઈ કરો છો કે ત્યાં તો Veg અને Non-Veg અલગ અલગ રંધાય છે! જોઈ આવ્યા છો તેનાં રસોડાં? તેનાં વાસણો? તમારી જીબની રસવૃત્તિ તમને ક્યાં લઈ જાય છે? અરે! હું જાણું છું કે માત્ર રસવૃત્તિને કારણો જ નથી જતા પણ એવી હોટલમાં જવું તે પ્રતિષ્ઠાનું સાધન માનો છો. તમારી પ્રતિષ્ઠા વધે છે. કેટલી હીન ભાવના કામ કરી રહી છે! વિચારો તો ખરા! નૈતિકતાનું ધોરણ કેટલું નીચું ઉત્તરી ગયું છે! આજે હું આ કરું છું, કાલે મારાં સંતાનો શું કરશે? આજે મોટાં શહેરોમાં તો શ્રીમંત ઘરના નભીરાઓ Non-Veg ખાતા અને તેમાં ગૌરવ અનુભવતા થઈ ગયા છે. ક્યાં જઈને અટકશે આ બધું?

બંધુઓ! માત્ર ધર્મની દૃષ્ટિથી જ આ વાત નથી, પણ તમારી વ્યવહારિકતાની દૃષ્ટિથી પણ વિચારો કે આજે તમે ક્યાં છો? તમે જ્યાં છો ત્યાંથી તમારા સંતાન વધુ નીચે ઉત્તરવાનાં, એ સમજી લેજો. પછી

રોવું જ પડશે. રોવા સિવાય બીજું કંઈ નહિ રહે, અને ત્યારે પેટ ભરીને પસ્તાશો પણ બહુ મોહું થઈ ગયું હશે, પાછા નહીં વળી શકો કે નહીં તમારા સંતાનોને વાળી શકશો. પણ સમાજે આવા ખોટા માર્ગોને પ્રતિષ્ઠાનું સાધન બનાવી દીધું અને તમે અપનાવી લીધું, પછી ધર્મ ક્યાં ઉગશો? ધર્મ અંતરને કેવી રીતે સ્વર્ણશો? અને અહીં સ્વર્ણો તો એ જ ચોર્યાશીનું ચક્કર ઉલ્લંઘ જ છે!

આવી જ કંગાળ વૃત્તિ અને ધર્મની મહત્તમ વિષેનું અજ્ઞાન, માણસને ધર્મ તરફ વળવા દે નહીં, અને વિચારે કે ધર્મ કરતાં મારી અપકીર્તિ થશે તો? લોકો શું કહેશે મને?

અને ખરેખર જેને ધર્મ કરવો નથી તે, કરતા તો નથી પણ ધર્મ કરનારની નિંદા કરે છે. પરિણામે નિંદાથી ડરીને ધર્મ કરનારા ધર્મથી અને સંતોષી દૂર ભાગો છે. આમ આ ગ્રાણ કારણે જીવ સ્વચ્છંદ છોડી શકતો નથી, પણ સ્વચ્છંદ છોડવા સિવાય જીવનો ઉદ્ધાર નથી.

શ્રીમદ્ભૂત કહે છે -

પાંચા એમ અનંત છે, ભાયું જિન નિર્દોષ.

રાગ-દ્રેષ્ટ ત્યજ વીતરાગ થયા છે એવા શ્રી જિનેશ્વર ભગવાન કહી ગયા છે કે ભૂતકાળમાં જે-જે જીવો એટલે કે અનંત જીવો મોક્ષને પામી ગયા, તે સહુએ સ્વચ્છંદ છોડવો અને સત્પુરુષ પ્રતિ પ્રેમ જાગ્રત કર્યો સત્પુરુષે બતાવેલ રાહે ચાલ્યા, લોક-લાજનો ભય છોડી, અપકીર્તિની પરવાહ ન કરતાં, અહંકાર અને મમકારનો ત્યાગ કરી, સન્માર્ગ પ્રવૃત્ત થયા ત્યારે જ મોક્ષ પાંચા, અને ભવિષ્યમાં પણ આ રીતે જ જીવો મોક્ષ પામશે.

બંધુઓ! અહીં આત્મસિદ્ધ શાસ્ત્રની વાતો ચાલે છે. શ્રીમદ્ભૂત શરત મૂકે છે કે મોક્ષ પામવા માટે સ્વચ્છંદ છોડવો જ પડશે. જો આટલું માન્ય હોય તો જ મોક્ષ મેળવવાની વાત કરજે, નહીં તો નહીં.

તો હવે અનાદિના સ્વચ્છંદને રોકવા માટે જીવે કેવો પુરુષાર્થ કરવો જરૂરી છે તે વાત શ્રીમદ્ભૂત આગામી ગાથામાં બતાવશે.

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગા....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના કરવા માટે જીવે સદ્ગુરુનું શરણ લેવું આવયેક છે. સદ્ગુરુના શરણ વગર માર્ગ મળતો નથી. અત્યાર સુધી સદ્ગુરુનું શરણ મળ્યું નથી તેથી જ સ્વચ્છંદ વર્તતા આવ્યા છીએ, અને આપણી મતિ-કલ્પનાએ જ તત્ત્વોનો નિર્ણય કર્યો છે. ધર્મ, ધર્મનાં સાધનો, ધર્મની આરાધના અને ધર્મનું ફળ, આ બધી જ બાબતોને આપણી બુદ્ધિએ જેવી રીતે સ્વીકારી છે તેમ જ આપણે માનતા આવ્યા છીએ.

એટલે જ જેમણે સતનો સાક્ષાત્કાર કર્યો છે એવા સત્પુરુષના શરણો જવાનું છે. શ્રીમદ્ભૂત કહે છે :-

પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગથી, સ્વચ્છંદ તે રોકાય;

અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણું થાય...૧૬...

સ્વચ્છંદ ટાળવાની ઈચ્છા કર્યારે થાય? ...જ્યારે પોતે સમજે કે હું મારી બુદ્ધિથી વર્તી રહ્યો છું તે અયોગ્ય છે. આજ સુધી મારું દુઃખ દૂર નથી થયું તેનું કારણ પણ મારો સ્વચ્છંદ જ છે. 'હવે મારે દુઃખી મુક્ત થવું છે.' એવો નિશ્ચય જેના અંતરમાં થયો છે, તેને જ સ્વચ્છંદ કંટાની જેમ ખૂંચે છે અને તેના મુખેથી ઉદ્ગાર સરી પડે છે.

આજ સુધી હું રહ્યો ગર્વમાં ને, માર્ગી મદદ ન લગાર,
આપ બણે માર્ગ જોઈને ચાલવા, હામ ભરી મૂઢ બાળ,
હવે માંગું તુજ આધાર...પ્રેમળ જ્યોતિ....

પણ આંદું લક્ષ જાગે તો ને? બહુધા જીવ પોતે જે કરે છે તે જ ઠીક છે એમ જ માનતો હોય, એટલે સદ્ગુરુના યોગે સત્સંગ કરતો હોય તો પણ પોતાનો કદાગણ ન છોડે. ઉપદેશ સાંભળે તો પણ પોતાને રૂચે એવું કહે તે

ગ્રહણ કરી લે અને સત્ય હોવા છતાં પણ અરુચિકર હોય તો ગ્રહણ ન કરે. અર્થાત્ પોતાની માન્યતા સાથે લઈને જ સાંભળવા બેઠો હોય તેથી ગુરુદેવના યોગે પણ કાંઈ પામી શકે નહિ.

મોઢામાં મીઠાઈનો કણ લઈને મીઠાઈના રસ માણવા જતી કીડી જેવી આ વાત છે. મીઠાઈનો રસ લેવો હોય તો મીઠું મોઢામાંથી કાઢી નાંખવું પડે. બંધુઓ! વ્યવહારમાં આ વાત આપણાને ખબર છે, શીખવવી પડતી નથી. માનો કે એક કાચની બોટલમાં કોઈ એવો પદાર્થ ભર્યો છે જે ખાવા લાયક નથી, અને તેમાં ખાવા યોગ્ય પદાર્થ ભરવો છે તો શું કરશો? પહેલાં તો ખાલી કરશો અને પછી એવી રીતે બરાબર સાફ કરશો કે પેલા પદાર્થની ગંધ પણ તેમાં ન રહે. ત્યાર પછી જ તેમાં બીજું ભરો. એક સીધી-સાદી વાત કરું. શિયાળાના હિવસો છે. સવારે નાસ્તો કરવા બેઠા. પહેલાં ખાંધો અડહિયો અને પછી ચા પીવી છે. તો તરત ચા નહીં પીઓ. પણ વચ્ચમાં કંઈક ખારી ચીજ ખાઈ લેશો. કેમ? જો સીધી ચા પીઓ તો તેનો Taste ન આવે. ચા મોળી લાગે. પણ Taste લેવો છે તો પહેલાં Taste ને Change કરો છો. તો જ ચા પીવાની મજા આવે.

બંધુઓ! આ વાતો શીખવવી પડતી નથી. પણ સત્સંગ કરવા આવો ત્યારે સંસારના, કદાગ્રહના, ભિથ્યા માન્યતાના Taste મનમાંથી કાઢીને આવશો તો જ સંતના ઉપદેશનો રસ લાગશે અને તે ગ્રહણ કરવા જેવો છે તેમ લાગશે. જીવનો અંદરમાં પડેલો અહ્મૃ જ સદ્ગુરુના ઉપદેશને આત્મસાત્ર થવા ન દે. માટે અહ્મૃ છોડીને સદ્ગુરુનું શરણ સ્વીકારવું પડશે.

બંધુઓ! સદ્ગુરુનો યોગ તો સફળ ત્યારે જ કહેવાય કે એમના સંગે, સંસારની રૂચિ ઓછી થાય અને આત્મલક્ષ વધે. ઉપદેશ સાંભળો ત્યારે એમ થાય કે મારે માત્ર સાંભળવા ખાતર જ નથી સાંભળવું પણ તેમાંથી કંઈક પામી જવું છે, કંઈક મેળવી લેવું છે. એવી તીવ્ર પિપાસા જાગે. અરે! ગૃહસ્થાશ્રમને ચલાવવા ધંધો કરતા હો, વ્યવહારો સાચવતા હો, પણ અંતરથી એવી ભાવના રહે કે પ્રભુ! ક્યારે યોગ મળે ને ક્યારે આ બધું છોડું? સંસાર-વ્યવહાર જાળરૂપ ભાસે, તો જ સત્સંગ સાર્થક થાય.

પણ સાચું કહો, ભાઈઓ! વ્યાપાર છોડવાનું મન થાય છે? ઓછો કરવાનું મન થાય છે કે તેને વિકસાવવાનું મન થાય છે? શેનો શોખ છે? ચાન્સ મળે તો ચૂકો નહીં ને? ખૂબ વધારો - ખૂબ વધારો અને પછી કહો

‘પહોંચી શકતું નથી. પણ ભલા ભાઈ! તું ક્યાંથી પહોંચે? તું એકલો અને વધાર્યું છે પાંચ જણા કામ કરી શકે એટલું! પણ આ તૃણા છે, અતૃપ્ત લાલસા છે.

મને યાદ છે મુંબઈવાળા એક ભાઈ. અમે મહારાષ્ટ્રના એક ગામમાં હતાં અને દર્શને આવ્યા. તેઓ પતિ-પત્ની બે જ પ્રાણી પણ ધંધો ખૂબ વધાર્યો હતો. જુદા જુદા શહેરોમાં તેમની ઓફિસો. પળનો પણ સમય ન હોય. તેમને મેં પૂછ્યું :

“શા માટે તમે આટલું બધું કામ વધાર્યું છે? તમે બે જણાં સુખેથી રહી શકો એટલું તમારી પાસે નથી?”

રમ્રૂજ સાથે તેમણે કહું:

“મહાસતીજી! એક નહીં ત્રણ ભવ ચાલે એટલું છે.”

“તો શા માટે વધારો છો?”

“બસ, મને શોખ છે.”

“જુઓ! જીવને કેવા શોખ હોય છે? શોખને Divert કરી નાંખો. જે શોખ પાપો કરાવે, તૃણા વધારે, અનર્થદંનું સેવન કરાવે, તેને છોડી તમારી શોખવૃત્તિને આત્મા તરફ વાળી દો. સત્સંગનો શોખ, વાંચનનો શોખ, વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન-નિયમોનો શોખ કેળવી લો. બંધુઓ! પેલા ભાઈનો તો શુભોદય હતો કે તેમણે શોખનું ક્ષેત્ર બદલી નાખ્યું. અત્યારે ધંધો બદ્દું જ ઓછો કરે છે, અને વધુ સમય આત્મલક્ષે આપે છે.

સંસારના વ્યવહારોમાં રાચે નહીં, પણ એ કરતાં બેદ વર્તે કે કરવું પડે છે એટલે કરું છું, પણ મારે આ કરવું નથી. સદ્ગુરુના શરણો જઈ તેમની આજ્ઞા એ જ મારું જીવન, એ જ મારો ધર્મ. આવી ભાવના નિશાદિન જેને વર્તે તેને સદ્ગુરુનો યોગ થયો કહેવાય. તો જ સ્વર્ઘંદ ટળે જ્યારે એ સદ્ગુરુને સર્વસ્વ માની શકે. જ્ઞાનીએ કહ્યું છે :

ભવ એક જો રાજી કરે, સત્યુરૂપને સહવાસથી,

એની બધી ઈચ્છા પ્રશંસે, રોમ-રોમ ઉલ્લાસથી;

પંદર ભવો માંડે જ તો, તું પામશો મુક્તિ સહી,

ગુરુરાજ અનુભવ ગંગા, સહજાનંદ રસથી લહલહી...

જ્ઞાનીઓ આપણાને કહે છે, તે તારા સંસારને પોષવા માટે, ભોગવૃત્તિના રસમાં એક નહીં, આજ સુધીના અનંત ભવો ખોઈ નાખ્યા. જીવ જ્યાં જ્યાં જે જે યોનિમાં ગયો ત્યાં ત્યાં તેણે ઇન્દ્રિયોના વિષયને ભોગવવા સિવાય બીજું કશું જ કર્યું નથી. પોતે એ કર્યું છે ને બીજાને પ્રેરણા પણ એ જ આપી છે. ભૂતકાળમાં ઘણા ભવો ગયા, ત્યાં શું શું કર્યું તે તો આપણાને યાદ નથી. પણ વર્તમાન ભવને જ વિચારો! જેટલાં વર્ષો આ જીવનમાં ગયાં તેમાં શું કર્યું? શરીર તથા મન જે મારો તે આપવામાં, અને શરીરની સગાઈએ જે પરિવાર છે તેને પોષવામાં જ આખુંયે જીવન વેડફી નાંખ્યું. નથી લાગતું કે ગયાં તે વર્ષો ગુમાવી જ દીધાં છે?

રાત-દિવસ દોડાદાઈ કરો છો. તમે કહેશો, ‘અમે અમારા એકલા માટે નથી કરતા. પરિવારની પળોજડા પડી છે તેને માટે પણ કરવું પડે છે.’ પણ હું તમને પૂછું તમે પરિવારની સુખ-સુવિધાની ચિંતા કરો છો તે વાત સાચી, પણ કઈ દસ્તિએ? એક તો સારી રીતે, બધી સગવડતા આપી સંતાનોને ઉછેરવાં, સારું ભણતર આપવું, દીકરી હોય તો સારું ઘર! તમારી વ્યાખ્યા પ્રમાણો ધનવાન ઘર ગોતીને પરણાવી દેવી. દીકરો હોય તો ભણાવી, ધંધે લગાડી, પરણાવી દેવો. બસ ને, થઈ ગઈને જવાબદારી પૂરી? કહેતા હો છો ને? હારા! બધો જ ભાર ઊતરી ગયો!

વહાલા બંધુઓ! તમે બધું તો કર્યું પણ ખરેખર મા-બાપ તરીકે તમારી જે ફરજ હતી તે બજાવી ખરો? તમે હા કહેશો! હું ના કહીશ!

તમે તમારાં સંતાનોને ધર્મના સંસ્કાર આખ્યા? એ જ્યારે પોતાના જીવનની જવાબદારીઓ પૂરી કરે ત્યારે આત્મા તરફ વળો એવી જાગૃતિનો કોઈ મંત્ર આખ્યો ખરો? જો ના, તો તમારી જવાબદારી અધૂરી છે! ક્યારે આપણો આ સંસ્કાર? તમે બિલકુલ રિટાઇર થશો ત્યારે? પણ પછી નહીં આપી શકો અને એ જીવાન સંતાનો સંસ્કાર લેશો પણ નહીં. આપવા હોય તો તેના બાયકાળમાં જ આપવા જોઈએ, તો જ એ જીલે. હવે ન માને! પણ એના બાળપણમાં તમારી યુવાની હોય, એટલે તમને જ ધર્મ સૂજાયો ન હોય, આત્મલગ્નની લગ્ની ન હોય, અધ્યાત્મ-ચિંતા જગ્ની ન હોય. પછી તમે ક્યાંથી આપો બાળકોને સંસ્કારો? બસ, આમ જ ચાલ્યું છે આપણું જીવન. તમે તમારા શરીર-મનની સુખ-સગવડતા મેળવવામાં અને ભોગવવામાં જીવન પૂર્ણ કર્યું, સંતાનોને પણ એ જ સંસ્કારો આખ્યા.

આવા એક નહીં અનંત ભવો વિતાવી દીધા. અહીં આવ્યા પછી, વીતરાગની વાડી મજ્યા પછી પણ શું કરી રહ્યા છીએ? અહીં બેઠા હો લ્યાં સુધી ચાલાડીના પાડીની જેમ વૈરાગ્યરસથી ભરપૂર અને પછી કોરાધાકોર! હતા લ્યાં ને ત્યાં!

નહીં બંધુઓ! હવે આમ ન ચાલે. બસ, જાગ્યા લ્યાંથી સવાર. આ એક ભવ સત્પુરુષને શોધી તેમને સંપૂર્ણ સમર્પિત થઈ, તેમના ચરણામાં રહી, તેમને પ્રસન્ન કરી લઈએ. બસ, માત્ર એક જ ભવ! પણ એ સત્પુરુષને પ્રસન્ન કરવા કઈ રીતે? તેઓની આજ્ઞા રોમરોમમાં વસી જાય. તેમની આજ્ઞાને જીલવા સદૈવ તત્પર રહીએ. ખાસ વાત તો એ છે કે ગુરુદેવ આજ્ઞા કરે કોને? એમના અંત: કરણામાં જેમના પ્રત્યે વાતસ્યભાવ છે, હિત-બુદ્ધિ છે, જેમને તારવા ચાહે છે તેમને જ તેઓ આજ્ઞા કરે, અને જે જીવ એટલો ભાગ્યશાળી છે, હળુકર્મી છે તેને જ આવું સૌભાગ્ય મળો છે. માટે ગુરુદેવની આજ્ઞાને જીલતાં અંતરમાં હર્ષલ્લાસ જાગવો જોઈએ.

ગુરુદેવ ક્યારેક મીઠા શબ્દોમાં પણ કહે, ક્યારેક કડવા શબ્દો કહે, પણ તેઓની હિતભાવના જ હોય. અનાદિથી ઊલટા જીવને સુલટો બનાવવા, તેઓને આ પ્રયોગ કરવો જ પડે. આપણો ત્યાં કહેવત છે – ‘કડવાં ઓસડ મા પાય.’ મા સંતાનનું ભલું દીચ્છે એવું બીજું કોણા દીચ્છે? માટે જ ગુરુદેવની ગમે તેવી આજ્ઞા હોય, માથા પર ચડાવીએ.

જ્યારે ગુરુદેવની આજ્ઞા પાળવાનો સમય આવે ત્યારે રોમરોમમાં પ્રસન્નતા પ્રગટે, ઉલ્લાસ ભાવે આજ્ઞાને આરાધે, જે કંઈ આજ્ઞા છે તે મારા એકાંત હિત માટે છે તેવી દૃઢ શ્રદ્ધા અંતરમાં હોય. એ માને કે હું કેવો ભાગ્યશાળી છું કે મારામાં આરાધનાનું પ્રથમ ચરણ ઉપાડવાનું સામર્થ્ય આવ્યું. પહેલાં ગુરુ-આજ્ઞાની આરાધના, પછી જ રત્ન-ત્રયની આરાધના.

એક ઐતિહાસિક ગ્રસંગ યાદ આવે છે. વિશ્વના ઐતિહાસમાં નેપોલિયન બોનાપાર્ટ નામનું એક વિરોધ પાત્ર થઈ ગયું. તે સેનાપતિ હતો. તેનો Commanding Power અદ્ભુત હતો. એ Disciplineનો એટલો બધો હિમાયતી હતો કે એનો એક પણ સૈનિક તેના Order ને ઉત્થાપી શકતો નહીં. નાની એવી ભૂલ કરનારને પણ મૃત્યુંડ થતો.

એક વખતની વાત છે. એ એના સૈન્યને કૂચ કરાવી રહ્યો હતો. Order આપતો હતો અને સેના ચાલી જતી હતી. કંઈ કેટલા કિલોમીટર લાંબી કૂચ

હતી. સેંકડો સૈનિકો ચાલ્યા જાય છે. નેપોલિયન પાછળ છે. તેમાં વચ્ચમાં ખાઈ આવી, આગળ રસ્તો નથી. સૈનિકોને માત્ર હુકમ અનુસાર ચાલ્યા જવાનું છે. વચ્ચમાં અટકવાનું નથી. અને બંધુઓ! આશ્રમ! એક પછી એક સૈનિકો ખાઈમાં ઉત્તરવા માંડ્યા પણ કોઈ કહેતું નથી કે ‘સર! આગળ ખાઈ છે, રસ્તો નથી.’ આમ કેટલાય સૈનિકો ખાઈમાં હોમાઈ ગયા. એકએક નેપોલિયનનું ધ્યાન પાછળથી આગળ ગયું. એ જુએ છે મારો Order ચાલુ છે અને સૈન્ય આગળ વધતું કેમ હેખાતું નથી? તેણે સહુને રોકી દીધા, દોરીને આગળ ગયો. જોયું, ખાઈમાં સૈનિકો ચાલ્યા ગયા છે. ખાઈ ઊંડી હતી. તેમાં જનાર મરણને શરણ જ થાય. નેપોલિયનની આંખમાં પાણી આવ્યાં. તેણે સૈનિકોને કહ્યું:

“અહીં ખાઈ છે તેનો મને ખ્યાલ ન રહ્યો, હું તો આદેશ આપતો જ રહ્યો પણ તમારે તો કહેવું હતું કે રસ્તો નથી, આગળ કેમ ચાલીએ?”

“No Sir! અમારો ધર્મ માત્ર આપનો Order માથા પર ચઢાવવાનો. બસ. ચાલતું રહેવું! પછી ચાહે મરણ આવે, ખાઈ હોય, જંગલ હોય, ગમે તે હોય! Order સિવાય અમે બીજું કશું જાણતા નથી!”

બંધુઓ! આ એક સૈન્યની Discipline હતી, તેની સભ્યતા હતી. મરણને શરણ થયા. પણ સેનાપતિની આજ્ઞા સામે અવાજ ન ઉઠાયો! વિચારો! આપણો તો આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે, આપણા પોતાના આત્મ-ઉદ્ધાર માટે આજ્ઞાપાલન કરવાનું છે, તો કેટલી અર્પણાતા? કેટલી સભ્યતા? કેટલી ન્યોચ્ચાવરી? સર્વસ્વનું સમર્પણ કર્યા વિના આજ્ઞાપાલકપણું આવતું નથી.

આપણો ત્યાં શ્રાવક તેમજ સાધુનાં ક્રતોમાં જ્યાં પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થવાનું છે ત્યાં એક શબ્દ આવે છે. જાવજજ્ઞવાએ અર્થાત્ જે ક્રતોને ગ્રહણ કરું છું એનું પાલન એવી દૃઢતાથી કરીશ, એટલી અર્પણાતા સહિત કરીશ, એવી અનન્ય ભાવનાથી કરીશ કદાચ જીવ જાય તો પણ ભલે, મૃત્યુને મંજૂર કરવું પડે તો પણ ભલે, પણ પ્રતિજ્ઞાથી ચલિત નહીં થાઉં!

બંધુઓ! આ ક્રતો શું છે? આપણા જિનેશ્વરોની, આપણા પૂર્વચાર્યોની આજ્ઞા જ છે. માટે તેને રોમે-રોમે ઉતારી દઈ પ્રસમતાપૂર્વક આચરવાની તૈયારી જોઈએ. તો તેનું ફળ શું? ‘પંદર ભવમાં મુક્તિ’ આજ્ઞાના આરાધક જીવને વધારે પરિભ્રમણ રહેતું નથી. તેનો સંસાર પરિમિત થઈ જાય છે. તેથી

જ અહીં આત્મ-અનુભવી પુરુષ કહે છે કે અમારા અનુભવમાંથી નીકળેલા ગંગાના પવિત્ર જલ વડે અમે સહજાનંદને પાસ્યા છીએ, અને તેથી જ ચોકસાઈપૂર્વક કહી શકીએ છીએ કે આટલું થશે તો મોક્ષ Definite, એમાં મીનમેખ નથી.

અહીં સદ્ગુરુના યોગે સ્વચ્છંદ રોકવાની પ્રેરણ આપી છે. ઉપર કહ્યાં પ્રમાણો ગુરુદેવને અર્પણ થઈ જાય તો જ સ્વચ્છંદ રોકાય. પણ જો એ ન થાય તો ‘અન્ય ઉપાય કર્યા થકી, પ્રાયે બમણો થાય.’ પોતાના જ પ્રયત્નોથી સ્વચ્છંદને રોકવાનો પ્રયાસ થાય તો તે દૂર તો ન થાય પણ વધે.

કેટલાક માણસો સાધુ-સંતોનાં ચરણમાં જઈ, તેઓની સેવા-શુશ્વરા કે સાતા ઉપજાવવામાં પોતાની નાનમ માને છે. તેમનો અહ્મુ ત્યાં ઘવાય છે. એવા માણસો ધર્મ અને ધર્મના તત્ત્વો પર શ્રદ્ધા રાખતા હોય, સદ્-વાંચન કરતા હોય, વિચારતા હોય, તત્ત્વો સમજતા હોય પણ કોઈ સત્પુરુષના ચરણ-શરણનું સાંનિધ્ય પામવા જેટલી નમ્રતા તેનામાં ન હોય. એટલે તે એવું માને છે કે આપણો ધર્મમાં બેઠા પણ ધર્મ કરી શકીએ છીએ અને આપણા દોષોને જાણીને દૂર કરી શકીએ છીએ. આપણો કોઈ સંતોના શરણની આવશ્યકતા નથી.

કેટલો ભયંકર અહ્મુ! બધું જ કરતો હોવા છતા પણ તેનો અહ્મુ તો એવો ને એવો જ પડ્યો છે. એ તો એક રતિભાર પણ ઓગળ્યો નથી તો માર્ગો ક્યાંથી ચેડે? આમાં સ્વચ્છંદ જાય નહીં પણ અહ્મનું પોષણ થતું જાય એટલે અહ્મુ વધે. જેનું પોષણ કરો તે વધે પણ ઘટે નહીં. શરીરમાં રોગ થાય અને આપણી શારીરિક પ્રતિકારશક્તિ ન હોય તો એવી જાતની દવા લો છો કે કાં તો પ્રતિકારશક્તિ વધે અને કાં એ જર્મનો નાશ થાય. શરીરના રોગ માટે આટલા જાગ્રત છીએ.

પણ આ તો મહારોગ છે. જે અનાદિથી આત્માને વળ્યો છે અને તેનું પોષણ જ કરીએ છીએ. અરે! આપણો તો અહ્મનું પોષણ કરીએ જ, પણ જ્યાં અહ્મનું પોષણ થતું હોય એવા સ્થાને જવાનું જ પસંદ કરીએ! કેવી છે આપણી મનોવૃત્તિ! અહ્મના કારણો જ મોટા મોટા મહાનુભાવો ભવમાં ભટક્યા કરે છે. સંસારમાં દુઃખી થયા છે, એ અહ્મુ ગાળવા જેવો છે કે પોષવા જેવો? એ સમજ લઈને તેને દૂર કરવા પ્રયાસ કરીએ.

એટલે જ શ્રીમદ્ભ્રગુરુએ કહ્યું: સદ્ગુરુના શરણ સિવાય તારો ઉદ્ધાર નથી. એમના શરણ વિના સ્વચ્છંદ ટળશે નહીં. માટે એમને શરણો ચાલ્યો જા ને

આજી આરાધી લે. આજી ન આરાધનારનો સ્વચ્છંદ બમજો થાય.

પેલી એક વાત જાગતા હશો. એક અપરાધી પકડાયો અને તેને કેદ થઈ. ગુનો સાભિત થયો. શિક્ષા તરીકે ફટકા મારવાના હતા. પણ પહેલાં જ કહી દેવામાં આવ્યું હતું કે બોલવાનું નહીં, બોલીશ તો બે ખાઈશ.

તેને ફટકા મારવા ઉભો રાખવામાં આવ્યો અને કહ્યું, તેને દશ ફટકા મારવાના છે.

“હું ! આટલા બધા ?”

“વીશ !”

“પણ કેમ ?”

“ચાલીશ !”

“બાપ રે ! મરી ગયો !”

“એશી !”

અને એ બોલતો ગયો ને ફટકા વધતા ગયા. ડબલ થતા ગયા. બંધુઓ ! ગુરુદેવની આજી જેટલી વાર ઉત્થાપીએ એટલી વાર સ્વચ્છંદ બમજો થતો જાય. પૂછો અંતરે ! કેટલી વાર આજીનું ઉલ્લંઘન કરીએ છીએ? એકવાર આજી ન માની, સ્વચ્છંદ બમજો થયો. બીજી વાર ન માની, એથી બમજો થયો. પળ-પળ એ જ કરીએ છીએ. પ્રભુએ શ્રાવકધર્મ અને સાધુધર્મ બને પ્રરૂપ્યા છે. જો એ ધર્મનું પાલન ન કરીએ તો પણ આપણો સ્વચ્છંદી.

પણ ના, હવે આપણો સ્વચ્છંદી રહેવું નથી. તેથી ગુરુદેવનો-સત્પુરુષનો યોગ મળે એટલે એમના ચરણમાં સમર્પિત થઈ જઈએ અને અહ્મને ગાળી નાખીએ.

હવે આગળ સ્વચ્છંદને તોડનાર અને ગુરુચરણમાં સમર્પિત થનારને આત્મિક લાભ કેવો મળે છે તે અવસરે કહેવાશે.

૩

સમક્ષિત તેને ભાખિયું...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહેવતાં, ભયાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના સ્વ અને પરના ભેદનું ભાન કરાવે છે, એ ભેદ પામવા માટે જે પુરુષાર્થ આવશ્યક છે, એ પુરુષાર્થની રીતો આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં ઠેરઠેર બતાવવામાં આવી છે.

પોતાની ભતી-કલ્યાણથી મનાતી આવતી માન્યતાઓનો ત્યાગ કરી સત્પુરુષના લક્ષ્ય વર્તે, તેમનામાં તથા તેમની વાણીમાં અતૂટ શ્રદ્ધા જાગો ત્યારે તેમનું યથાર્થ અનુસરણ કરી શકે છે.

આપણો ત્યાં આવા મહાન પુરુષોને ‘આપતપુરુષ’ કહ્યા છે. ‘આપત’ શબ્દનો પ્રયોગ ભારતની સર્વ દર્શન-પરંપરામાં થયો છે અને તે પર ચ્રંથો રચાયા છે. ‘આપતમીમાંસા’ નામનો એક ગ્રંથ છે. જેમાં આધ્યાત્મિક દસ્તિએ આપત કોડા હોઈ શકે તેનું વિસ્તૃત વિવેચન છે. આપત કોડા? જેમનું વચ્ચન, તેમના અનુભવમાંથી નીકળતું હોવાના કારણો સર્વથા આદરણીય છે, અનુકરણીય છે, આચરણીય છે, તેઓને આપતપુરુષ કહેવાય.

વબહારિક ક્ષત્રે આપણાં માતા-પિતા, વડીલો, વૃદ્ધો, આપણા માટે આપત છે. તેઓ જીવનના ઘણાયે સારો-માઠા અનુભવોમાંથી પસાર થયાં છે. તેમણે જીવનને જાણ્યું છે, માણ્યું છે અને મૂલ્યં છે. તેઓ પોતાના અનુભવથી આપણાને હિતશિક્ષા આપી સંસાર-વ્યવહારનો આદર્શ માર્ગ બતાવે છે. તેમની સલાહ અનુસાર જીવનમાં ચાલીએ તો અવશ્ય સુખી થઈએ.

આધ્યાત્મિક માર્ગ જે પુરુષોએ આત્માની અનુભૂતિ કરી છે, સાધનાના માર્ગ આવતાં વિધોને પાર કરી સફળતાને પામ્યા, એવા અનુભવી મહાપુરુષોનાં વચ્ચનો આપણા માટે આદરણીય છે, અને તેઓ

આપણા માટે આપણપુરુષ છે.

સંસારનો માર્ગ હોય કે અધ્યાત્મમાર્ગ હોય; કોઈપણ માર્ગ ચાલતાં વિન્દો તો આવવાનાં જ. સંસારનો માર્ગ સુંવાળો નથી, ડગલે ને પગલે સંસારબ્યવહારમાં અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ ઊભી થતી જ હોય છે. કેટલાક માણસોને તો નાની ઉંમરમાં જ અનેક આપત્તિઓ આવી ગઈ હોય. તેઓ કહેતા હોય છે કે મેં તો નાની ઉંમરમાં ઘણુંયે અનુભવી લીધું, ઘડા તડકા-છાંયા જોઈ લીધા. આવા સમયે વડીલો, માતા-પિતા વગેરે સહાયક થાય છે, તેઓ પણ આવી આપત્તિથી કેમ બહાર આવ્યા તે બતાવી તેને હિંમત અને ધૈર્ય બંધાવે છે. સાથે મુશ્કેલીમાંથી પાર થવાનો રસ્તો બતાવે છે.

અધ્યાત્મ માર્ગ જતાં પણ વિન્દો ઓછાં નથી નડતાં! ત્યાં પણ ડગલે ને પગલે વિન્દો ઊભાં જ છે. એક તો આપણા પૂર્વકણે સેવેલા વિરાધક ભાવોના સંસ્કાર જાગ્રત થાય છે અને બીજું, પુન્યાઈની હીનતા, આ બંને કારણો સાધનામાં બાધા પહોંચાડે છે.

ત્રીજા ગુણસ્થાનના ભાવો શ્રી પ્રભુએ વર્ણવ્યા છે, તે ગુણસ્થાનનું નામ છે મિશ્ર ગુણસ્થાન. જ્યાં જિનવચનોની રૂચિ પણ નથી અને અરૂચિ પણ નથી. આવા મિશ્રભાવો જે જીવને વર્તતા હોય તેનું ગુણસ્થાન ત્રીજું કહ્યું. હવે કોઈ એક ધર્મી આત્મા, સંત પ્રત્યેની શ્રદ્ધાના કારણો તેમનાં દર્શને જઈ રહ્યો છે, ત્યાં સામે તેનો એક મિત્ર મળ્યો. તેણો પૂછ્યું: “આમ કઈ બાજુ?” પેલો કહે: “નગરમાં સાધુ પધાર્યા છે. વંદનીય વિભૂતિ છે. ચાલ, તું પણ મારી સાથે.” અને પેલો તૈયાર થઈ ગયો. બંને ચાલ્યા જાય છે, ત્યાં સામેથી ત્રીજો આવ્યો. તેણો પણ એ જ પ્રશ્ન કર્યો: “ક્યાં ચાલ્યા બંને?” પહેલા મિત્રે કહ્યું : “સંતોના દર્શને!” ત્રીજો મિત્ર મહા-મિથ્યાત્વી છે. સંતો પ્રત્યે અરૂચિ ધરાવે છે. તેણો બીજાને કહ્યું: “અરે! આ તો મૂરખ છે. તું પણ મૂરખ? ચાલ પાછો! ત્યાં જવાથી કશું નહીં વળો, ચાલ!” અને બીજો મિત્ર પાછો ફરી ગયો.

પાછો વળ્યો તે મિશ્રભાવવાળો હતો. તેને પેલો મિત્ર સંતનાં દર્શને લઈ જાય છે તો પણ તૈયાર, અને મહા-મિથ્યાત્વી ત્યાંથી પાછો

વાળે છે તો પણ તૈયાર. ન પાખ્યો સંતનાં દર્શન! જુઓ આ અંતરાય! આ વિન્દ! ધર્મમાર્ગ આવાં વિન્દો આવ્યા કરે. આવાં વિન્દોથી બચાવનાર અને સત્રાહે ચલાવનાર મહાપુરુષો જ આપણપુરુષ કહેવાયા. એમની જો પ્રેરણા મળે તો અંતરમાં તીવ્ર રૂચિ, તીવ્ર લગન લાગે, અને અંતરમાં નિર્ણયાત્મક બળ પેદા થાય. ‘કરેંગો યા મરેંગો’ની ભાવના પ્રબળ બને. તે વિચારે, ગમે તેવી મુશ્કેલી આવશે, પ્રલોભનો આવશે, પણ મારે પાછું ફરવું નથી. માર્ગથી ડગવું નથી, આવી દઢ શ્રદ્ધા જ જીવને આગળ વધારી શકે છે.

અધ્યાત્મ માર્ગ મોટામાં મોટું વિન્દ છે સ્વચ્છંદ. આપણો બે દિવસથી સ્વચ્છંદનું વર્ઝન કરીએ છીએ. સ્વચ્છંદ ત્યારે જ છૂટે કે જ્યારે જિનેશ્વરની વાણી પર, સત્પુરુષની વાણી પર અનન્ય અને અતૂટ શ્રદ્ધા જાગો.

ગણધર ગૌતમસ્વામી પ્રભુ વીરને હજારો પ્રશ્ન પૂછે, પ્રભુ જવાબ આપે, અને ગૌતમના મનનું સમાધાન થાય કે તરત તેમના મુખમાંથી શબ્દો સરી પડે - **તમેવ સચ્ચં, તમેવ સચ્ચં,** ગૌતમે જ્યારે જ્યારે પ્રભુને પ્રશ્ન પૂછ્યા છે ત્યારે વિનય સહિત પ્રભુના ચરણમાં મસ્તક નમાવી, વંદના કરીને પૂછ્યા છે. શાસ્ત્રમાં પાઠ છે કે જેટલી વાર ગૌતમે પ્રશ્ન પૂછ્યા એટલી વાર તિક્ખુતોના પાઠથી વંદના કરીને પૂછ્યા છે. કેટલી વંદના કરી હશે પ્રભુને? એટલા વિનયથી ગૌતમ પ્રશ્ન પૂછે. પ્રભુ જવાબ આપે. ન સમજાય તો ફરી પૂછે, અને પ્રભુ એટલા જ ભાવથી ફરી જવાબ આપે. અને ગૌતમને સંતોષ થાય એટલે બોલી ઉઠે, અંતરના ઉંડાણમાંથી શ્રદ્ધા સહિત શબ્દો નીકળે - **તમેવ સચ્ચં, તમેવ સચ્ચં.**

પ્રભુ! આપ જ સત્ય છો. આપ જ સત્ય છો. ગૌતમના આ શબ્દો સૂચવે છે કે એમના રોમે-રોમે પ્રભુ વસી ગયા છે. બસ, જ્યારે આવો ભાવ, આવી શ્રદ્ધા, આવો અતૂટ વિશ્વાસ જાગો ત્યારે જ પ્રભુમય થઈ જવાય. પછી સ્વચ્છં ઊભો ક્યાં રહે?

અહીં એક વાત યાદ આવે છે. સત્યભામા હંમેશાં શ્રીકૃષ્ણને કહે: “પ્રભો! જ્યારે હોય ત્યારે આપના મોટામાં અર્જુનનું જ નામ હોય છે!

અર્જુનમાં એવું શું છે? આપને કેમ એ આટલો બધો વહાલો છે?”

આપણી આ મનોવૃત્તિ છે કે આપણો જેના પ્રત્યે પ્રેમ ધરાવતા હોઈએ, તેને પણ આપણો એટલા જ વહાલા હોવા જોઈએ. એટલું જ નહીં પણ આપણો એમ ઈચ્છાતા હોઈએ કે આપણા કરતાં એને વધુ વહાલું બીજું કોઈ જ ન હોય. કેમ હોઈ શકે? પણ ભાઈ! પ્રેમ કંઈ દાવા કે અધિકારથી મળતો નથી, એ તો સહજ વૃત્તિ છે. અંતરમાંથી થતો સહજ સ્કુરિટ ભાવ છે.

સત્યભામાને પણ મનમાં એમ જ હતું કે શ્રી કૃષ્ણને મારાથી વધારે વહાલું કોઈ ન હોવું જોઈએ. તેથી તેઓ કૃષ્ણને કહે છે : “ભલે અર્જુન મોટો બાણાવળી હોય પણ તેથી તમે વારંવાર એનું નામ રટચા કરો, એવું તે કંઈ હોય?” સાંભળી કૃષ્ણા માત્ર હસ્યા, જવાબ ન આપ્યો. મનમાં વિચાર્યુ કે સમય આવશે ત્યારે જવાબ મળી રહેશે.

અને થોડા સમય પછી એવું બન્યું કે અર્જુન ખાટલા પર સૂઈ ગયો હતો, થોડે દૂર સત્યભામાને અને કૃષ્ણા વાતો કરતાં બેઠાં હતાં. એકાએક કૃષ્ણાની નજર અર્જુન તરફ ગઈ. અર્જુનના લાંબા વાળ ખાટલા ઉપરથી સરી જઈ નીચે જમીન પર પડતા હતા, તે જોઈ કૃષ્ણો સત્યભામાને કહ્યું : “જાવ તો સત્યભામાજી! અર્જુનના વાળ ખાટલાથી નીચે પડે છે, તે જરા ઉપાડીને ખાટલા પર સરખા મૂકી દો ને! જોજો અર્જુન જાગી ન જાય હો!”

બંધુઓ! કેટલું વાતસય હશે કૃષ્ણને અર્જુન પ્રત્યે?

સત્યભામાજી ગયાં. હળવેથી વાળ ઉપાડ્યા, અને ખાટલા પર મૂકે છે કે ત્યાં થંભી ગયાં. બે-ચાર મિનિટ સુધી ખસી ન શક્યાં. કૃષ્ણા જોઈ રહ્યા. સમજ ગયા. સત્યભામાજી આવ્યાં. મનમાં હસતા કૃષ્ણા પૂછે છે : “સત્યભામાજી! કેમ આટલો સમય લાગ્યો? કામ તો અધી મિનિટનું હતું! શું થયું તમને?” સત્યભામાજી કહે : “પ્રભુ! એક આશ્રય!” કૃષ્ણા કહે : “શું?”

“પ્રભો! મેં એના વાળ ઉપાડ્યા, અને ખાટલા પર ગોઈવવા ગઈ ત્યાં તો વાળમાંથી શ્રીકૃષ્ણા, શ્રીકૃષ્ણા અવાજ નીકળતો હતો. હું તો થંભી ગઈ.”

“એમ સત્યભામાજી! એવું તમને સંભળાયું?”

“હા પ્રભુ! મને માફ કરજો! મારા મનમાં એમ થયા કરતું હતું કે મારા પ્રભુને મારા કરતાં બીજું કોઈ કેમ વધારે વહાલું હોય! એવું હું ન સાંખી શકું. પણ આજે મને સમજાયું કે અર્જુનના રોમ-રોમમાં આપ વસી ગયા છો. ભરતિંઘમાં પણ તેના વાળમાંથી કૃષ્ણા શબ્દનો ધ્વનિ નીકળી રહેલ છે. કેટલી ભક્તિ છે આપના પ્રતિ!”

બંધુઓ! અર્જુનના અંતરમાં કૃષ્ણા વસી ગયા હતા. બસ, એવી જ રીતે આપણાં રોમે-રોમમાં જિનેશ્વર વસી જાય અને તેમના માર્ગ ચાલતા સત્પુરુષ પ્રતિ અતૂટ શ્રદ્ધા જાગે. તેમના ચીંધેલા માર્ગ ચાલવાની તીવ્ર તત્પરતા જાગે. ત્યારે જ આત્મ-સાક્ષાત્કાર થઈ શકે જેને બીજા શબ્દોમાં સમ્યગ્દર્શન કહીએ,

સ્વચ્છંદ મત આગ્રહ તરીકે, વર્તે સદગુરુ લક્ષ્ય,

સમક્ષિત તેને ભાખિયું, કારણ ગણી પ્રત્યક્ષ...૧૭...

શ્રીમદ્ભ્રાત્રિ સ્વચ્છંદ, મત, આગ્રહ ત્યજવાનું કહે છે. બંધુઓ! આ સાંભળતાં એમ થશે કે કેટલી વાર એકની એક વાત કહેવાની? કેટલા દિવસથી સ્વચ્છંદ-ત્યાગ વિષે જ સાંભળી રહ્યા છીએ! આનું કારણ એ જ છે કે આજ સુધી આ જીવે કેટલો કાળ વિતાવ્યો? તે સ્વચ્છંદે જ વિતાવ્યો છે. ઘડા ભવોની આ ભૂલને સુધારવા માત્ર એક વખત કહી દે, તો આપણો ક્યાં સુધરીએ એવા હતા? તેથી જ વારંવાર કહેવું પડે.

તમારા ઉપયોગમાં આવતી ઘડિયાળને સેકન્ડે-સેકન્ડે આગળ વધવું છે. એટલે તે ટક-ટક કરી રહી છે. એ મિનિટમાં ૬૦ વાર ટક-ટક કરે છે. તો કલાકમાં ૩૬૦૦ વાર અને દિવસમાં ૮૬૪૦૦ વાર ટક-ટક કરે છે. જો ટક-ટક બંધ થઈ જાય તો આપણા માટે, આપણી ગણતરી માટે સમય અટકી જાય. આગળ વધવા માટે પ્રત્યેક સેકન્ડની ટક-ટક જરૂરી છે એમ સત્પુરુષો આપણને વારંવાર ટોકે છે.

તેઓ કહે છે કે તું તારુ માટે જાગ્રત થઈ જા. પહેલાં સ્વીકાર કે તું સ્વચ્છંદી છે. પછી તને ભાન થશે કે સ્વચ્છંદ સર્વથા ત્યાજ્ય છે, તેના ઉપાય રૂપ સદગુરુનું શરણગ્રહણ અત્યંત અનિવાર્ય છે. પછી સદગુરુના ચીંધેલા રાહે ચાલ્યો જા. બસ, આટલું કરીશ તો તારામાં

રહેલ મહાન દોષરૂપ અહમ્ તૂટી જશે. જ્યાં શરણાગ્રહણાની ભાવના જાએ, ત્યાં જ અહમ્ ઓગળવા માંડે છે. કારણ નમ્રાતિનમ્ર બન્યા સિવાય કોઈનું શરણાગ્રહણ થાય નહીં.

જીવમાં પડેલ અહમ્ ગમે ત્યારે, ગમે ત્યાં બહાર નીકળતો જ હોય છે. પોતે કંઈક છે, આ વૃત્તિ ભૂસાતી જ નથી.

એક વખતની વાત છે. એક ગામડામાં એક બહેન જઈ રહ્યા છે. સામે બીજાં બહેન મળ્યાં. પૂછ્યું: “કઈ બાજુ ગયાં હતાં?” કહે: “તમારે ઘરે છાશ લેવા ગઈ હતી, પણ તમારી વહુએ કહ્યું, છાશ નથી.” “એમ! મારી વહુએ એમ કિંદું? ચાલો, મારી સાથે” અને એ બહેનને, એ પાછાં લઈ ગયા. ઘરમાં જઈ ઘરનાં માલિક બહેન, પેલા બહેનને કહે છે; “છાશ નથી,” પેલા બહેન તો સ્તબ્ધ જ થઈ ગયાં. “આ શું? અરે! આ તો મને તારી વહુએ પણ કિંદું જ હતું. મને એમ કે ઘરમાં છાશ હશે પણ વહુને ખબર નહીં હોય.” માલિક બહેન કહે છે: “ના એમ નહીં. છાશ તો નો'તી જ. પણ આ ઘરની માલિક વહુ ક્યારથી થઈ ગઈ? એ કેમ કહી શકે કે છાશ નથી! હું નથી બેઠી હજુ? મારાં બેઠાં એ કેમ ના પાડી શકે? મારે એને પાઠ ભણાવવો હતો. એટલે હું તમને પાછાં લઈ આવી!”

આનું નામ છે અહમ્! કેવો ખોટો અહમ્ છે? નાની એવી વાત પરથી માનવીના મનનું માપ નીકળે છે. બંધુઓ! આપડા સહુમાં આવા અનેક પ્રકારના અહમ્ પડ્યા છે. વાસ્તવમાં તો અહમ્ એક જ છે પણ તેને દિશા બદલવાની ટેવ છે. તેને તોડવા માટે શ્રીમદ્ભૂ આપણાં સદ્ગુરુના લક્ષે વર્તવાની આજ્ઞા કરે છે.

જે વ્યક્તિ સદ્ગુરુના લક્ષે તથા તેમની આજ્ઞાએ વર્ત્યો જાય છે તે લક્ષ્યને અહીં સમકિત કહ્યું છે. અહીં આપણો સમકિત વિષે થોડો વિચાર કરીશું.

સમકિતના બે પ્રકાર - વ્યવહાર અને નિશ્ચય. દેવ અરિહંત, ગુરુ નિર્ણથ અને કેવળી પ્રરૂપિત દ્યામય ધર્મ. આ ત્રણ તત્ત્વોની યથાર્થ શ્રદ્ધા તે વ્યવહાર સમકિત. તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં કહ્યું છે :

તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્રૂદ્ધનમ્યા

અને નિશ્ચય સમ્યક્તવ એટલે નિજાત્મા તે દેવ, આત્મજ્ઞાન તે ગુરુ અને ઉપયોગ તે ધર્મ. આ ત્રણ તત્ત્વોની શ્રદ્ધા અર્થાત્ નિજાનુભૂતિ, સ્વસંવેદન. આ જ ભાવોને જરા જુદા શબ્દોમાં શ્રી સહજાનંદસ્વામી કાબ્રુપે કહે છે:

**સમ્યગ્રૂદ્ધન દેવ મેરે, ગુરુ હૈ સમ્યક્ક્ષાન,
આત્મસ્થિરતા ધર્મ મેરા, સાધન સ્વરૂપ ધ્યાન....**

જીવને જે પ્રાપ્ત કરવાનું છે અથવા કહો કે પ્રગટ કરવાનું છે તે નિશ્ચય સમ્યક્તવ છે કે જે આત્મરૂપ છે. આત્માનુભૂતિ રૂપ છે, સંવેદન રૂપ છે. આ બધો જ આત્માનો અનુભવ છે. પણ એ પ્રાપ્તિ માટેનો આભ્યંતર પુરુષાર્થ થાય તેની પહેલાં અને તેની સાથે વ્યવહારિક પુરુષાર્થ પણ છે જ. એ પુરુષાર્થને વ્યવહાર સમ્યક્તવ કહેવાય.

તેમાં પ્રથમ આજ્ઞાની રૂચિ. આપટપુરુષની આજ્ઞાની રૂચિ અંતરમાં જાગ્યા સિવાય માર્ગ પમાતો નથી. વ્યાખ્યાનના પ્રારંભમાં કહ્યું તેમ અનુભવી મહાપુરુષો આપણા આપટપુરુષ છે. પ્રભુ મહાવીરની સુતિ કરતાં કલિકાલ સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્ય કહ્યું છે -

‘શ્રી વર્ધમાન જિનમાત્રસુરુધ્યમ’

સર્વ આપટપુરુષોમાં મુખ્ય છે શ્રી વર્ધમાન સ્વામી. અર્થાત્ તીર્થકર મહાપ્રભુ. કેવળજ્ઞાનમાં સ્પષ્ટ જલકતા સર્વ ભાવોનો અનુભવ તેઓએ આત્માથી કર્યો છે. તેથી તેમની વાડી પરમ સત્ય તત્ત્વને પ્રગટ કરનારી છે. તેથી તેઓ જ આપ છે, અને તીર્થકર પ્રભુનો યોગ ન હોય ત્યારે પ્રભુના માર્ગ નિજને પામેલા; ગણધર, કેવળી, પૂર્વધર, લભ્યધર, નિર્ણથ મુનિ, વગેરે આપટપુરુષ છે. તેઓની આજ્ઞા પ્રમાણો ચલાય તો સમ્યગ્રૂદ્ધન દૂર ન હોય.

સિદ્ધાંતની દાખિએ પણ આપટપુરુષની આવશ્યકતા સમ્યક્તવપ્રાપ્તિમાં છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં શ્રી ઉમાસ્વાતિજીએ કહ્યું:

તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનં સમ્યગ્રૂદ્ધનમ્યા

સમ્યગ્રૂદ્ધનની પ્રાપ્તિ કેટલાક જીવોને નિર્સાર્થી એટલે કે કોઈપણ પ્રકારના નિભિત વગર થાય છે અને કેટલાક જીવોને અધિગામ અર્થાત્ નિભિત પામીને થાય છે.

જે જીવ અનાદિનો મિથ્યાત્વી છે કે જેણે કદી સમ્યકૃતવનો સ્પર્શ કર્યો નથી, અજ્ઞાન ટલ્યું નથી, આત્માનો સાક્ષાત્કાર કર્યો નથી, એવા જીવને જ્યારે સર્વ પ્રથમ સમ્યકૃત થાય ત્યારે યા તો તીર્થકર પ્રભુનું નિમિત હોય અથવા કોઈ સત્પુરુષનું નિમિત હોય, પણ તેઓના આશ્રયે, તેમની આજ્ઞાની આરાધનાથી જ થાય છે. અર્થાતું આપ્તપુરુષ કહો કે સદગુરુ કહો, એમના લક્ષે વર્તવાથી જ સમ્યકૃત થાય.

બીજું, જે જીવે એકવાર સમકિતનો સ્પર્શ કરી લીધો છે, આત્માનુભૂતિ માણી લીધી છે, તેવા જીવને સમ્યકૃત પ્રાપ્ત થયા પછી વળી જો મિથ્યાત્વ મોહનીયના ઉદ્યે, સમકિતનું વમન થઈ જાય, એટલે કે મિથ્યાત્વ થઈ જાય તો તેવા જીવને ફરી સમ્યકૃત પ્રાપ્તિના પુરુષાર્થમાં કોઈ નિમિતની આવશ્યકતા રહેતી નથી. નિમિત હોય તો આવો જીવ તીવ્ર ગતિએ પુરુષાર્થ કરી શકે પણ નિમિત ન હોય તો પણ તેને સમકિત પામતાં વાર લાગતી નથી.

તો અહીં ગાથામાં, સદગુરુના લક્ષે વર્તતા જીવના ભાવોને સમકિત કર્યું. તે એટલા માટે જ કે ગુરુની આજ્ઞાની રૂચિ તે સમકિત પામવાનું પ્રત્યક્ષ કારણ છે. માટે કારણમાં કાર્યનો આરોપ કરી તેને સમ્યકૃત કર્યું.

હવે જીવને આગળ કયો પુરુષાર્થ કર્તવ્ય છે તે અવસરે કહેવાશે.

૩

વિનય કરે ભગવાન....!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રદર્શન, સમ્યગ્રજ્ઞાન અને સમ્યગ્રચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રતનની આરાધનાથી સ્વચ્છંદ છૂટે છે, અને આંતરશત્રુઓ પર વિજય પમાય છે.

બાધ્ય શત્રુઓ જે નુકસાન નથી કરતા, એ નુકસાન આંતરશત્રુઓ કરે છે. બહારની દુનિયામાં રહેલા શત્રુઓ ભૌતિક નુકસાન પહોંચાડી શકે. ઈજ્જત કે પ્રતિષ્ઠા પર વા કરી શકે, એથી આગળ વધે તો કદાચ જીવતરને હણી શકે. એ બધી ઈહલૌકિક ચીજો છે. એથી આત્માને વધુ નુકસાન થતું નથી. કહ્યું પણ છે.

ગણાનો કાપનારો યે, શત્રુ બૂરું કરે ન જે;
દુર્ખુદ્ધિ તે દુરાત્માની, પોતામાં રહીને કરે....

આંતરશત્રુ જ બહારના શત્રુઓ ઊભા કરે છે. મોહનીય કર્મ જેમ રાગરૂપ છે, તેમ દ્વેષરૂપ પણ છે. બંનેને સમજીએ. મોહનો અર્થ મમત્વ, રાગ, પ્રેમ એવો આપણો કરતા હોઈએ છીએ. પણ દ્વેષ, કોધ, લોભ આદિ પણ મોહનું જ સ્વરૂપ છે. કોઈ પર પ્રેમ હોય તો ત્યાં કહીએ છીએ કે મને અમુક વ્યક્તિ પર મોહ છે. પણ જેની સાથે શત્રુતા છે, કોધ છે, એના માટે નથી કહેતા કે મોહ છે. કારણ આપણો મોહને તેના સીમિત રૂપે જ જોયો છે. પણ તે બહુ જ વ્યાપક છે. દ્વેષ પણ તેનું જ રૂપ છે, અને રાગ તથા દ્વેષ બંને આંતરશત્રુઓ જ છે.

જો અંદર શત્રુઓ ન હોય તો બહાર કોઈ સાથે શત્રુતા થાય નહીં. વળી આંતરશત્રુઓ આત્મગુણોનો પણ ધાત કરે છે. એટલે અંદર કે બહાર ક્યાંય શાંતિ રહેવા દેતા નથી.

આ શત્રુઓને દૂર કરવા પ્રબળ પુરુષાર્થ જોઈશો. (જેવા શક્તિશાળી શત્રુ તેવાં જ શક્તિશાળી શસ્ત્રો જોઈએ) રૂનો નાશ કરવા અનિનો એક તણાખો બસ થઈ પડે, પણ તણાખાથી લોઢાનો નાશ તો થાય નહીં. તેને

ગાળવું હોય તો મોટી ભડી જ જોઈએ. તેમાં અનિની માત્રા પણ એટલી જ જોઈએ. તો બંધુઓ! સચ્ચકું પુરુષાર્થ વડે જ રાગ-દેખનો નાશ થાય છે.

શ્રીમદ્ભ્રગું સ્વચ્છંદને છોડવાનું સમજાવે છે. જો આત્મલક્ષ જાગ્રત કરી, આત્માને પામવો હોય તો જે છોડવા યોગ્ય છે, તેને છોડવું જ પડશે. તેના ઉપાયો પણ છે. હવે સ્વચ્છંદને છોડવાનો રામબાણ ઉપાય કહે છે.

માનાદિક શત્રુ મહા, નિજ છંદે ન મરાય, જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં, અખ્ય પ્રયાસે જાય...૧૮...

માન, પ્રતિષ્ઠા કીર્તિની ભૂખ, લોભ આદિ શત્રુઓ, શત્રુરૂપ પ્રતિભાસ્યા હોય, અને તેને કાઢવાના પ્રયત્નમાં પણ તે હોય. મનથી નિશ્ચય કરી લીધો હોય કે મારે આ દોષો દૂર કરવા જ છે, એ નહીં જાય ત્યાં સુધી હું જંપીશ નહીં. પણ એ ‘નિજ છંદે ન મરાય.’ તારી રીતે, તારી બુદ્ધિએ પુરુષાર્થ કર્યા કરે તેથી ન જાય.

વિચાર કરો બંધુઓ! કોઈ વક્તિ ખૂબ બળવાન છે, હિંમતવાન અને ધીરજવાન છે, શૂરવીર છે. સૈન્યના એક સૈનિકમાં જોઈએ તેવી શારીરિક, માનસિક શક્તિ પણ છે અને તેને સૈન્યમાં જોડાવું છે. પણ તે શસ્ત્રકળા ન જાણતો હોય, તેનો અભ્યાસ ન કર્યો હોય, ને પૈસાના જોરે Armyમાં જોડવા માગે તો સફળ થાય ખરો? ન જ થાય. ત્યાં પૈસાની કોઈ કિંમત નહીં. ત્યાં તો શસ્ત્રકળા, યુદ્ધની કળા જરૂરી છે. શત્રુ પર કેમ ધા કરવો અને પોતા પર આવતા ધાથી કેમ બચવું? બસે તરફનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન જોઈએ. તો જ એ યુદ્ધમાં સફળતા મેળવી શકે.

એમ, આત્મિક શત્રુ સાથે લડવા માટે પણ કળા જોઈએ. એ કોણ શીખવાડે? સદ્ગુરુ. સદ્ગુરુના ચરણમાં થયેલો સંપૂર્ણ સમર્પણ ભાવ જ આંતરશત્રુ સાથે લડવાની હિંમત અને સામર્થ્ય આપે. આરાધના એટલે આંતર્યુદ્ધ, બીજા સાથે લડવાની જરૂર નથી. પોતાના મનના વિકારો સાથે જ લડવાનું છે. માટે કહ્યું પણ છે :

લડો સૌ આત્મસંચામે, બીજા સંચામ શા
ક ૨ । ?

શુદ્ધાત્માથી દુરાભાને, જીતીને સુખ મેળવો....

પણ આ લડવાનું સામર્થ્ય અને કળા ગુરુકૂપા વિના મળતાં નથી. એમનાં કૃપા આશીર્વાદ આપણા પર ઉત્તરે તો જ આંતર-જગત સામે

લડી શકાય. અંતરમાં કેટકેટલું ભર્યું છે? વિષય, વાસના, વિકારો, કોણાદિ કખાઓ અને રાગ-દેખના ઊંડા ભાવો - આ બધા સામે લડવા કેટલી બધી શક્તિની જરૂર છે? એ ક્યાંથી મળે? સદ્ગુરુના શરણમાં જ મળે. આપણી પાસે ગમે તેટલી શક્તિઓ હોય પણ તે કામયાબ નીકળતી નથી. તેથી જ કહ્યું: ‘જાતાં સદ્ગુરુ શરણમાં, અખ્ય પ્રયાસે જાય.’ ગુરુના ચરણમાં સર્વસ્વ ન્યોધાવર કર્યા પછી પ્રયાસ જ કરવો પડતો નથી. અન્યથા ગમે તેટલી મહેનત કરે, કશુંય ના વળો. પણ સદ્ગુરુનું શરણ તો તારણાહાર છે. શિષ્ય પોતાની સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા એમના ચરણમાં ઢાળી નિશ્ચિંત થઈ જાય. ચાહે તારો, ચાહે દુબાડો, આપના શરણમાં છું. જેમ કે, હાથી તરનારો સમુદ્રનો પાર તો પામી શકતો જ નથી, પણ પરિણામે સમયે-સમયે મૃત્યુનો સામનો કરતાં કષ્ટ અને વેદના જ તેના ભાગ્યે રહે છે. પરંતુ કાજની નાવમાં બેઠેલાને, ન દૂબવાનો ભય, ન પાર પહોંચવાની ચિંતા.

અને આવી ભાવના જ્યાં જાગે ત્યાં સાધકના જીવનમાં ચમત્કાર સર્જય, અને તે પણ કેવો? ગુરુથી પણ ક્યાંય આગળ નીકળી જાય. શ્રીમદ્ભ્રગું કહે છે:

જ સદ્ગુરુ ઉપદેશથી, પાખ્યો કેવળજ્ઞાન:

ગુરુ રહ્યા છિન્નસ્થ પણ, વિનય કરે ભગવાન...૧૯...

ગુરુદેવના ઉપદેશને આત્મસાત્ત કર્યો હોય, તેના બળથી આંતરશત્રુને હણવાની કળા યથાર્થ શીખી લીધી હોય અને તેને પ્રાયોગિક રૂપ આયું હોય તો રાગ-દેખનો સંદર્ભ નાશ થઈ જાય. અને એ થતાં કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થાય. ગુરુ છિન્નસ્થ હોય અને શિષ્ય કેવળી બની જાય.

એવો નિયમ નથી કે ગુરુને પહેલાં કેવળજ્ઞાન થાય અને શિષ્યને પછી જ થાય. એટલું જ નહીં પણ ગુરુ કરતાં શિષ્યનો મોક્ષ પણ પહેલાં થાય. ગૌતમ ગણધરના નિમિત્તે બોધ પામેલા તેમના અનેક શિષ્યોને, તેમના પહેલાં કેવળજ્ઞાન થયું હતું. એ જ રીતે પ્રભુ મહાવીરના અણિયાર ગણધરમાંથી નવ ગણધરો પહેલાં જ મોક્ષ પદ્ધારી ગયા. પ્રભુનું આયુષ્ય હજુ શેષ છે અને શિષ્યો મોક્ષે પહોંચી સિદ્ધની કોટિમાં બેસી ગયા. અરે! પ્રભુ મહાવીર અરિહંતપણો વિચરી રહ્યા છે અને જ્યારે તેઓ નમો સિદ્ધાં કહી અનંત સિદ્ધાંને નમસ્કાર કરતા

હશે, ત્યારે તેમના જ શિષ્યો જે સિદ્ધ થઈ ગયા તેમને પણ નમસ્કાર થતા હશે. બંધુઓ! આ છે ચમત્કાર!

પણ આટલા ચમત્કારને પામ્યા પછી, ગુરુ છિભસ્થ હોય અને શિષ્ય કેવળજ્ઞાની થઈ ગયા પછી પણ, શિષ્યનું કર્તવ્ય શું છે? તેનો ધર્મ શું છે? તે આ ગાથામાં શ્રીમદ્ભ્રગ બતાવવા માંગો છે. તેઓએ કહ્યું. **વિનય કરે ભગવાન!**

અનુભવી મહાપુરુષોએ ધર્મનું મૂળ ‘વિનય’ બતાવ્યું. કહ્યું પણ છે:

‘વિનય મૂળો ધર્મો’

ધર્મનું મૂળ વિનય અને ધર્મનું ફળ મોક્ષ. મોક્ષને પામવા માટે, વિનય અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. જો સુ-ફળ જોઈતાં હોય તો મૂળ મજબૂત જોઈએ. જે વૃક્ષનું મૂળ ઊખડી ગયું હોય અથવા સરી ગયું હોય તે વૃક્ષને નાટ થવું જ પડે. વૃક્ષને હર્યુભર્યુ રાખી ફળો જોઈતાં હોય તો જરેખરી માવજત તો મૂળની જ થવી જોઈએ. એ જ રીતે મોક્ષરૂપ ફળ માટે વિનયરૂપ મૂળને સંભાળવું જ રહ્યું.

માટે જ અહીં કહ્યું કે કેવળજ્ઞાની શિષ્યે પણ છિભસ્થ ગુરુનો વિનય કરવો જોઈએ કારણ, ગુરુદેવ! મહા ઉપકારી છે. ગુરુદેવ માર્ગ ન આપ્યો હોત તો સાધક કેવળજ્ઞાન સુધી પહોંચ્યો શક્યો ન હોત. તેથી ગુરુદેવને વિસરવાના નથી. વળી કેવળજ્ઞાન પામ્યો ત્યાં સુધી એટલે કે બારમા ગુણસ્થાનના અંત સુધી એ ગુરુદેવના અવલંબને જ આગળ વધ્યો છે અને યથા-સમયે આત્મિક ઉત્થાન પણ પામતો ગયો છે. કોઈ પણ સાધક કેવળજ્ઞાન ન પામે ત્યાં સુધી તેને અવલંબનની જરૂર છે જ. કેવળજ્ઞાન થયા પછી કોઈની જરૂર નથી કારણ કેવળજ્ઞાન એ સર્વોચ્ચ સિદ્ધિ છે. જે આવ્યા પછી જતી નથી, જે અપુનરાગમન સિદ્ધિ છે અને એ આવ્યા પછી મોક્ષ નિશ્ચિત જ. તેથી જ આવી અનુપમ સિદ્ધિના દાતાર એવા ગુરુદેવનો વિનય કરવા અહીં આદેશ છે.

અહીં એક પ્રશ્ન ઉઠે છે કે, કેવળજ્ઞાની શિષ્ય ગુરુને વંદન કરે? વૈયાવચ્ચ કરે? સેવા-ભક્તિ કરે? અને કરે તો ગુરુ અને ગ્રહણ કરે? આ પ્રશ્નનો વિચાર આપાણો એક ઐતિહાસિક પ્રસંગને લઈને કરીએ.

ભગવાન મહાવીરના સમોસરણામાં દેશના સાંભળવા ગયેલ ચંદનબાળા, મૃગાવતી આદિ સાધીજાઓ પ્રભુની વાડી સાંભળી રહ્યાં છે. સમય થયો. સૂર્યાસ્ત પહેલાં ચંદનબાળાજી અને અન્ય સાધીજાઓ સ્વ-

સ્થાને આવી ગયાં. મૃગાવતીજી પ્રભુની વાડીમાં લીન છે, અંતર્મુખ થઈ ગયાં. છે. બાબુ ભાન વિસરાઈ ગયું છે. બીજાં સાધીજાઓ ગયાં તેની ખબર નથી. અને બીજાં સાધીજાઓ પણ પ્રભુની દેશનામાં વિક્ષેપ નાખવા નથી માગતાં. સહુ ચાલ્યાં ગયાં. સૂર્યદેવની ઉપસ્થિતિથી પ્રકાશી રહેલું સમોસરણ અને પ્રભુની વાડીએ પ્રગટાવેલ અંતર અનુભૂતિમાં મૃગાવતીજી તરબોળ છે.

દેશના પૂર્ણ થઈ. દેવોએ પણ વિદાય લીધી. અંધકાર છિવાઈ ગયો. મૃગાવતીજીની ચેતના બાબુ ભાવમાં આવી, ચક્ષુ ખૂલ્યાં તો અંધકાર! અને વિચાર્યુ અહો! સમયનો ઘ્યાલ વિસરાઈ ગયો. સ્વસ્થાને જાઉં. ચાલ્યાં, પહોંચ્યાં પણ દ્વાર બંધ, સહુ સાધીજાઓ નિદ્રામાં છે. અવાજ કર્યો અને તેમના ગુરુઝીજી ચંદનબાળાજી જાગ્યાં. દ્વાર ખૂલ્યાં પણ મૃગાવતીજી અંદર પ્રવેશ્યાં અને દરવાજાની સાંકળમાં ભરાવવાનો ખીલો ગુમ. ચંદનબાળાજીએ શિક્ષાના રૂપમાં હાથની આંગળી ભરાવી ઊભાં રહેવા કહ્યું. પોતાનો જ દોષ જાણી મૃગાવતીજી ઊભાં રહ્યા અને ચિંતનમાં સરકી ગયાં. ચિંતારે છે —

કેવી ભૂલ કરી! સાધુ-આચારની મર્યાદા ચૂકી ગઈ. ગુરુઝીના અંતકરણા ઉદ્દેશનું નિમિત્ત બની! અને આ ચિંતને પારાવાર પશ્ચાત્યા જગાડી દીધો. ભૂલના બેદ આગનું રૂપ ધારણ કર્યું અને ઘાતી કર્મને બાળી નાંખ્યાં. દરવાજો બંધ છે, સાંકળમાં આંગળી છે અને આંખમાં આંસુ છે. આત્મદ્વાર ઉઘડી ગયાં. અંતરચક્ષુ નિર્મળ બની ગયાં અને કેવળ જ્યોત પ્રકાશી ઊઠી. સર્વ સાધીજાઓ બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં નિદ્રાત્યાગ કરી રહ્યાં છે. ચંદનબાળાજી જાગ્ત થઈ રહ્યાં છે, અને મૃગાવતીજીનો મધુર ઘંટડી જેવો રવ સંભળાયો. “પૂજ્યા ભગવતી! આપ જરા જયણાથી ઊઠજો. આપની બાજુમાં એક ભયંકર મોટો નાગ સૂતેલો છે.”

ચંદનબાળાજીએ એ સાંભળ્યું અને આશ્રય થયું. આવા ગાઢ અંધકારમાં કયા આધારે આને ખબર પડી? ભગવાન મહાવીરના હાથથી દીક્ષિત થયેલ એકથી એક ઉત્તમ પાત્રો છે. તેથી તેમને સમજતાં વાર ન લાગી. જરૂર કંઈક છે, અને તેઓએ પૂછ્યું:

“મૃગાવતીજી! આપને જ્ઞાન થયું છે?”

“ગુરુઝીજી! આપની કૃપા!”

“અપૂર્ણ કે સંપૂર્ણ?”

“આપની કૃપા!”

અને બંધુઓ! ચંદનબાળાજી સમજ ગયાં કે કેવળજ્ઞાન થયું છે. અપૂર્ણ હોય તો અવધિ હોય, પડા આ તો સંપૂર્ણ છે માટે કેવળ જ. અને ચંદનબાળા ઊઠચાં દોડચાં અને મૃગાવતીજાનાં ચરણ પકડવા જાય છે.

“માફ કરો મને! મેં આપ જેવા નિકટ કેવળીની અશાતના કરી!” પણ મૃગાવતીજી કહે છે: “આ બધો આપનો જ ઉપકાર છે. આપે મને શિક્ષા ન આપી હોત તો આવો પશ્ચાતાપ ન જાગત અને કર્મનો ક્ષય ન થાત.”

બંધુઓ! અશાતના કરવાના કારણો ચંદનબાળાજીને પણ પશ્ચાતાપ થયો અને એ જ ક્ષણો કેવળજ્ઞાન પ્રગટ થયું.

જુઓ! કેવા હળુકર્મી આત્માઓ હતા! મૃગાવતીજાએ કેવળજ્ઞાન થયા પછી ચંદનબાળાના પૂછાયેલા પ્રશ્નોના જવાબ કેટલી વિનભતાથી આપ્યા! નહીં તો જે સમયે આ પ્રશ્ન પૂછાયા છે ત્યારે ચંદનબાળાજી છભસ્થ હતાં અને મૃગાવતીજી કેવળી, તેઓ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહી શકતાં હતાં કે મેં પશ્ચાતાપ કર્યો, અને કેવળજ્ઞાન થયું. પડા ના, માત્ર એક જ જવાબ હતો અને તે ‘આપની કૃપા’. આ છે પરાકરણનો વિનય.

વળી બીજી વાત એ કે કેવળી પરમાત્મા જ્યારે ઉપદેશ આપે ત્યારે વિનયની વાતો કરતાં એ જરૂર કહે કે અમારી છભસ્થ અવસ્થામાં ગુરુદેવનો આવો વિનય કર્યો છે અને એ વિનયના કારણો જ અમે કેવળજ્ઞાન પાચ્યા છીએ. માટે સર્વ સાધક જીવોએ, પછી કોઈ પણ કક્ષાનો સાધક હોય પણ એણો, સંપૂર્ણ ન થાય ત્યાં સુધી વિનય કરવાની આવશ્યકતા છે.

બંધુઓ! વિચારો! સાધકકક્ષાથી લઈ કેવળજ્ઞાન પામવાની યોગ્યતાવાળા જીવોએ વિનય કરવાની જરૂર હોય, તો આપણો તો ક્યાં પડ્યા છીએ? કોઈ પણ પ્રકારની પાત્રતા હજુ પ્રગટી નથી. તો આપણા માટે કેટલા વિનયની જરૂર છે? વિનયભાવ અંતરમાં નહીં પ્રગટે ત્યાં સુધી ગુરુકૃપા મળશે નહીં અને આત્મ-લક્ષ્ય પડા જાગ્રત થશે નહીં. માટે પ્રથમ તો વિનયધર્મને સમજીએ અને સમજીને આચરણમાં મૂકવા પ્રયાસ કરીએ. એ ધર્મ સમજ્વા દુઝર છે તે બતાવતાં શ્રીમદ્ભૂત કહે છે -

એવો માર્ગ વિનય તણો, ભાખો શ્રી વીતરાગ,
મૂળ હેતુ એ માર્ગનો, સમજે કોઈ સુભાગ...૨૦...

આગળની ગાથામાં જ બતાવ્યું કે કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ છભસ્થ ગુરુનો વિનય એ કેવળી શિષ્ય કરે. આ સાંભળીને કોઈને એમ પડા થાય કે આમ કેમ? ગુરુ અને શિષ્યનો સંબંધ એ તો વ્યાવહારિક સંબંધ છે, જ્યારે કેવળદશા એ તો આત્માના વિશુદ્ધ પરિણામ છે. તો એ દશા જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. એ પાચ્યા પછી ગુરુનો વિનય કરવા રૂપ વ્યવહાર કેવી રીતે ટકી શકે? આ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક છે. અસ્થાને નથી, પડા જ કંઈ બતાવ્યું છે તેનો હેતુ સમજીએ. વળી પહેલી વાત તો એ કે આપણાને અસીમ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ કે આ માર્ગ વીતરાગ પરમાત્માનો બતાવેલ છે. કોઈ છભસ્થ જીવે પોતાની મતિ-કલ્પનાએ કે સ્વર્થની સંકુચિત ભાવનાથી નથી કહ્યો.

વિનયની મહત્ત્વા, સાધનામાર્ગમાં કેટલી છે! અને એ સાધનાના અંતિમ સોપાન સુધી આવશ્યક છે, એ બતાવવું છે. વળી કેવળજ્ઞાન થવા માટે જેઓ મહાન નિમિત્તરૂપ બન્યા એવા ઉપકારી ગુરુદેવને કેમ ભૂલાય? અર્થાત્ ગમે તેવી ઊંચી દશાએ પહોંચ્યા પછી ઉપકારીના ઉપકારને વિસરાય નહીં. અરે! વાસ્તવિકતાએ વિચાર કરીએ તો કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે તેવા વીતરાગ પ્રભુ કેટલા વિનય બન્યા હશે ત્યારે તેઓને સંપૂર્ણ જ્ઞાન થયું હશે! તો શું કેવળજ્ઞાન થયા પછી એ વિનભતા વિરભી જાય? ના, એવું બને જ નહીં! તેથી તેમની વિનભતા જ સહજ રૂપે ગુરુનો વિનય કરાવે. આ દશા જિનદર્શનમાં આંતર-ભાવ સર્વાંગીશ વિકાસનું પરમ પ્રતીક છે. આવી રીતે સર્વ વિશુદ્ધ આત્માના મૌલિક ગુણો વ્યવહારિક પર્યાયમાં ક્ષમા આદિ દશ ધર્મરૂપે પ્રગટ થાય છે.

બંધુઓ! આપણી સમજણાને કામે લગાડીએ, વિવેક-ચક્ષુને ખોલીએ અને આ વિનયમાર્ગને સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ. આપણનું સંપૂર્ણ શુદ્ધિનું લક્ષ્ય બંધાવ્યું હશે તો જ સમજ શકીશું. અહુમ્ છેદાણો હશે તો જ વિનય અનિવાર્ય છે તે ભાવના જાગરો. તો અહંને છેદવા પુરુષાર્થ કરીએ.

અહીં સુધી કેવળજ્ઞાની શિષ્યનું કર્તવ્ય બતાવ્યું. છભસ્થ ગુરુનું કર્તવ્ય શું અને કેવું હોઈ શકે તે પછીની ગાથામાં બતાવશે.

બૂડે ભવજળ માંછી...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદર્શન, મન:પર્યવજ્ઞાન થયું. અનેક પ્રકારની લખિઓ પ્રગટી. આ બધી એકથી એક ચિહ્નાતી શક્તિના સ્વામી હોવા છતાં પણ, એક ક્ષણમાત્ર વિનય ચૂક્યા નથી. આ છે શિષ્યનો ચરમ કોટિનો વિનય.

આ ત્રિ-રતનની આરાધના જેઓ કરી ગયા, તેઓ તરી ગયા. કેવળકશીને વરી ગયા.

વિનય એ ધર્મનું મૂળ છે. વિનયથી જ આધ્યાત્મિકતા પ્રગટે છે, અને તે પછી જ આધ્યાત્મિક વિકાસ થાય છે. આ રહસ્યને બતાવતાં શ્રીમદ્ભ્રગુજી કહી ગયા કે કેવલજ્ઞાની શિષ્ય છન્નસ્થ ગુરુનો વિનય કરે, ઉપકાર ન ભૂલે, કૃતજ્ઞતા બક્ત કરે. આની સાથે-સાથે હવે એ પણ બતાવે છે કે આવો શિષ્ય જ્યારે છન્નસ્થ ગુરુનો વિનય કરવા પ્રેરાય ત્યારે ગુરુ એ વિનયને ન સ્વીકારે.

એટલું જ નહીં, ગુરુના અંતરના એક ખૂણામાં પણ શિષ્યના વિનયની અપેક્ષા ન હોય. ગુરુદેવ એમ ન વિચારે કે ‘મેં તને માર્ગ બતાવો, પ્રેરણા આપી, તારા માટે કેટલી મહેનત કરી. મારા કારણો તું આગળ વધ્યો. હું તારો ઉપકારી છું મારે મારે વિનય કરવો જ જોઈએ, તેઓ આવી અપેક્ષા ન રાખે અને જો રાખે તો તેઓને શ્રીમદ્ભ્રગુજીએ અસદ્ગુરુ કહ્યા.

આ બંને વાતોને બરાબર સમજવાની જરૂર છે. શિષ્યના જીવનમાં પળે-પળે, ક્ષણે-ક્ષણે ગુરુ પ્રત્યેના વિનયની આવશ્યકતા છે. એ ત્રિવિધ યોગો, નિત્ય વિનયાનવત્ત જ રહે. ગુરુ ગૌતમનો ભગવાન મહાવીર પ્રત્યે વિનયભાવ કેટલી ઉચ્ચ્ય કોટીનો હતો! તેઓ હંમેશાં પ્રભુની સમક્ષ જ ઉપસ્થિત હોય. નઅતાસૂચક આસન, જમણો પગ ઊંઘો, ડાબો પગ ઊંઘો, કરબદ્ધ અંજલિ અને નતમસ્તક! આ જ એમની વિનયમુદ્રા! જેવી રીતે રામચંદ્રજીની સામે ભક્ત હનુમાન બિરાજતા હોય છે.

ગૌતમ પોતે કેટલી ઊંચી કક્ષાએ પહોંચેલા હતા? કેટલી શક્તિના ધારક હતા? દીક્ષા લીધા પહેલાં આખાયે બ્રાહ્મણ સમાજના સર્વશ્રેષ્ઠ પંડિત, ચાર વેદના ધારક, પ્રકાણડ વિદ્વાન હતા, અને પ્રભુના ચરણોમાં દીક્ષિત થયા કે તરત જ અગ્નિયાર અંગાનું જ્ઞાન થયું. તે પછી અવધિજ્ઞાન, મન:પર્યવજ્ઞાન થયું. અનેક પ્રકારની લખિઓ પ્રગટી. આ બધી એકથી એક ચિહ્નાતી શક્તિના સ્વામી હોવા છતાં પણ, એક ક્ષણમાત્ર વિનય ચૂક્યા નથી. આ છે શિષ્યનો ચરમ કોટિનો વિનય.

બીજી બાજુ ગુરુ એમ ન ઈચ્છે કે મારો વિનય કરે તો જ શિષ્યનો ઉદ્ધાર થાય, પણ શિષ્યને માર્ગદર્શન આપે કે વિનય એ જ તારો ધર્મ છે. તારી નમ્રતા, તારી લઘુતા, તારી સમર્પણતા જ તને ઊંચો લાવશે. વિનય અને વૈયાવચ્ચ એ સાધકજીવન માટેની શરતો છે. આમ શિષ્યના એકાંત છિતને હદ્યમાં રાખી ગુરુદેવ, શિષ્યનો વિનયમાર્ગ ભણાવે. પણ પોતામાં યોગ્યતા ન હોય, સામર્થ્ય ન હોય, છતાં અભિમાનના પોષણ માટે પોતે ગુરુ છે માટે શિષ્યનો ધર્મ છે કે એ મારો વિનય કરે એમ માને, એવા ગુરુને અસદ્ગુરુ કહ્યા.

અસદ્ગુરુ એટલે જેમણે સત્તનો સાક્ષાત્કાર કર્યો નથી. પોતે આત્માને અનુભૂત્યો નથી અને અન્યને એ રાહ બતાવી શકતા નથી, છતાં એમ કહેતા ફરે કે અમારી પાસે આવે તેનો ઉદ્ધાર થઈ જાય. હોય છે ને આ કાળમાં એવા અનેક સંપ્રદાય, અનેક પંથ? તે તે સંપ્રદાયવાદીઓની માન્યતા હોય છે કે અમારા સંપ્રદાયમાં ભેણ તેને સમકિત થઈ જાય, તે પામી જાય. અરે! ભલા ભાઈ! સમકિત સંપ્રદાયમાં પડયું છે? સમકિત કોઈને માનવામાં પડયું છે? કે એ સંપ્રદાયને માનવા માત્રથી સમકિત થઈ જાય? હા, કોઈ પામેલા પુરુષ હોય, સતનો અનુભવ કર્યો હોય, તેઓ અન્યને માર્ગ બતાવી શકે. પણ એમને માનવા માત્રથી સમકિત થઈ જ જાય એ માન્યતા કેટલી ભૂલભરેલી છે?

અરે! અમારી પાસે આવી-આવીને લોકો કહે છે કે અમારામાં આવો તો પામી જશો! થોડા વખત પહેલાં એક ભાઈ આવ્યા હતા, એ અમને કહે:

“મહાસતીજી! અમે જ્યાં જઈએ છીએ અને જેને માની છીએ ત્યાં ગયા પછી સમ્યગ્રૂદર્શન ન થાય એ બને જ નહીં. એકવાર આપ પણ ત્યાં પદારો!”

અમે કહ્યું:

“ભાઈ! માફ કરજો! ક્યાય જવાથી કે કોઈને માનવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય, એમ માનનારાઓના પક્ષમાં અમે નથી. પણ જીવનો પુરુષાર્થ ઉપડશે, અને પુરુષાર્થ વડે દર્શનમોહનીયનો કથ્યોપશમ કે ઉપશમ થશે તો સમ્યગ્દર્શન થશે. હા, તેમાં પ્રત્યક્ષ નિમિત્ત કોઈ પણ હોઈ શકે! પણ એવું જરૂરી નથી કે તમે જ્યાં જવ છો, ત્યાં જઈએ તો જ સમ્યગ્દર્શન થાય! ઉપાદાન તૈયાર હશે તો કોઈ પણ નિમિત્ત મળશે!”

બંધુઓ! આવી માન્યતાવાળા લોકો પોતાની પાછળ બીજાઓને દોરવતા હોય તો એ અસદ્ગુરુ છે, તેમ શ્રીમદ્ભ્રજ કહે છે. અરે! ભોળા લોકને ભોળવી, હજારો ભક્તો બનાવી દે, કારણ આ સમય તો એવો છે કે જેવું તૂત ચલાવવા મારો તેવું ચાલે, તમારામાં હિમત અને બુદ્ધિ જોઈએ. “જૂકનેવાલે તો હું, જૂકનેવાલે ચાહિયે.” ખોટા માર્ગ જશો તો તો લાખો અનુયાયીઓ મળી જશે. કદાચ સારે માર્ગો, થોડા પણ ન મળો. પણ એનું પરિણામ ભયંકર છે. આ લોક પૂરતાં યશ, કીર્તિ ને પ્રતિષ્ઠા મળી જશે. પણ ભવ-ભવનું ભ્રમણ વધી જશે. માટે જ શ્રીમદ્ભ્રજ કહે છે –

**અસદ્ગુરુ એ વિનયનો, લાભ લહે જો કાંઈ,
મહામોહનીય કર્મથી, બૂડે ભવજળ માંદી...૨૧...**

શ્રીમદ્ભ્રજ કહે છે : વિનયધર્મ મહા ઉત્તમ છે. વિનય વિના સાધકને સાધનાની સિદ્ધિ સંભવિત નથી. છતાં અસદ્ગુરુઓ જો સાધક પાસેથી વિનય ગ્રહણ કરે, વૈયાવચ્ચ કરાવે, પોતાના અનુયાયીઓ બનાવી જગતમાં જૂઠાં યશ-કીર્તિ મેળવવાની ભાવના રાખે, તો તેમને મહામોહનીય કર્મ બંધાય અને પરિણામે અનંત સંસાર વધી જાય.

મહામોહનીય શું છે? આઠ કર્મમાં મોહનીય સૌથી વધારે ભયંકર કર્મ છે. બધાં જ કર્મો કરતાં તેની સ્થિતિ પણ વધારે છે. મોહનીય કર્મની સ્થિતિ ૭૦ કોડાકોડ સાગરોપમની કહી. ૭૦ કરોડને ૭૦ કરોડથી ગુડો અને જે આંક આવે એટલા સાગરોપમ. વર્ષ નહીં. ગણત્રીમાં સહૃથી મોટું માપ સાગરોપમનું છે.

હવે દરેક વખતે જીવ આટલી લાંબી સ્થિતિનું મોહનીયકર્મ બાંધતો નથી. પણ જ્યારે અમુક કારણો સેવાય ત્યારે આટલી લાંબી સ્થિતિનું કર્મ

બંધાય તો થાય શું? સંસાર વધે. કેવી રીતે?

વિચાર કરો! એકવાર ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિનું મોહનીયકર્મ બંધાય તો એ ભોગવવા માટે જીવને કેટલા ભવ કરવા પડે? પહેલાં જરા આટલા લાંબા કાળને જોઈએ. દશ કોડાકોડ સાગરોપમના છ આરા, અવસર્પણી કાળના છ આરા અને ઉત્સર્પણી કાળના છ આરા. બે મળી એક કાળચક થાય. આવાં સાડાત્રાણ કાળચક ચાલ્યા જાય. ત્યારે મોહનીય કર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ, ૭૦ કોડાકોડ સાગરોપમની પૂરી થાય. આટલા સમયમાં કેટલાં જન્મ-મરણ? એક પાંચમો આરો ૨૧૦૦૦ વર્ષનો, માની લ્યો કે ૧૦૦ વર્ષનો મનુષ્યનો એક ભવ, તો પણ ૨૧૦ ભવ થાય અને તે પણ બધા જ ભવ મનુષ્યના થાય તો! અન્યથા તિર્યંચના તો ઘડા થઈ જાય. આમ એક આરામાં સેંકડો હજારો ભવ થાય. તો ૭૦ કોડાકોડ સાગરોપમના સમયમાં કેટલા ભવ? આ સ્થિતિ ક્યારે પૂરી થાય? મનુષ્ય કે પશુના ભવો માત્રથી તો ન જ થાય અને દેવગતિમાં પણ વારંવાર જીવ જતો નથી, તેથી આ સ્થિતિને પૂર્ણ કરવા અનેક ભવ નરકના કરવા પડે, અને તે પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના. વળી ફરી જો એટલી જ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનું મોહનીયકર્મ બંધાય તો આ કરી જોડતી જ જાય. આમ ભવોની પરંપરા ચાલતી જ રહે.

હવે મહામોહનીય કર્મ બંધાય કેવી રીતે તે જોઈએ. પ્રતિકમણ સૂત્રના ચોથા શ્રમણસૂત્રમાં કહ્યું છે – તીસાએ મહા મોહણીય દાઢોહિં ત્રીસ પ્રકારનાં મહામોહનીયનાં સ્થાન છે. તેમાંનાં કેટલાંક આપણો જોઈએ.

પોતે જ્ઞાની ન હોવા છતાં પણ જ્ઞાની હોવાનો દંબ કરે અને સામર્થ્ય ન હોવા છતાં પણ પોતે સર્વ વાતે સમર્થ છે એમ માને અને મનાવે તો મહામોહનીય કર્મ બાંધે.

ગાથામાં પણ આ જ કહ્યું. આવી વૃત્તિ જેની હોય તેને જ અસદ્ગુરુ કહ્યા. તેઓ વિનયની અપેક્ષા રાખે તો મહામોહનીય કર્મ બાંધે. પોતે હોય તેવા દેખાય ત્યાં સુધી તો વાંધો નહીં પણ હોય નહીં ચાર આની અને દેખાવું સવા રૂપિયો! આ કેટલો દંબ! કેટલાક દંભી ગુરુઓ પોતાની લંબિના પ્રલોભન દેખાડી ભોળા જીવોને ભોળવી ખોટે રાહે ચઢાવી દે. પથ્થરની નાવ પોતેય દૂબે અને બીજાને પણ દૂબાડે. સંસાર-ચ્યાહારમાં

દંભ કરતો માણસ કદાચ ઓછાં કર્મ બાંધતો હશે, પણ ધર્મમાર્ગ દાંબિક, મહામોહનીય જ બાંધે, તેમજ બંધાવે, માટે તેવાથી તો ચેતતા રહેવું જરૂરી. પણ ભાઈ! દંભ ઓળખાય તો એને દંભ જ ન કહેવાય!

બીજું જે સર્વજ્ઞ સર્વદર્શી પ્રભુના પ્રરૂપેલ ધર્મની નિંદા કરે તે પણ મહામોહનીય કર્મ બાંધે. બંધુઓ! એટલે જ આપણા અનુભવી પુરુષો વારંવાર આપણને કહેતા હોય છે કે તીર્થકરની વાડી તને ન સમજતી હોય, તારી શ્રદ્ધા ન બેસતી હોય, તું આચારી ન શકતો હોય, તો પણ એ વાડીની નિંદા ન કરીશ. તેને ખોટી ન કહીશ. તને ન સમજાય, તે તારો ગુનો નથી. તારો ક્ષ્યોપશામ ઓછો હોય, તો તને ન સમજાય, પણ નિંદા કરીશ નહીં, નહીં તો મહામોહનીય ૭૦ કોડાકોડી સાગરોપમની સ્થિતિનું બંધાઈ જશે તો નરક-નિગોદનાં દુઃખો ભોગવતાં ભોગવતાં પણ તારો પાર નહીં આવે. ક્યાં આત્માની અનંત શાનશક્તિ સહિતની ઉત્કૃષ્ટ દશા! અને ક્યાં અક્ષરના અનંતમા ભાગ જેટલું શ્રુત માત્ર ખુલ્લું રહે તેવી નિકૃષ્ટ નિગોદ દશા! એ પણ અનંત કાળ માટે!

એક કારણ એ પણ કહું કે ચતુર્વિધ સંધની અંદર ફાટકૂટ પડાવે તો પણ મહામોહનીય કર્મ બાંધે. શ્રાવક સમાજમાં, સંઘમાં જે સંગઠન અને એકચ હોય તેમાં ફૂટ પડાવવામાં કેટલાક લોકને આનંદ થતો હોય. આમ કરીને તે પોતાનું અહ્મુ પોષતો હોય. તે એમ માને કે જોયું! મારામાં કેવી ચાલાકી છે! કર્યાને એક ઘા ને બે કટકા! સમાજમાં ફુસંપ કરાવવામાં, જઘડા કરાવવામાં એવા માણસો પાવરધા હોય. પણ આનાથી તેની કિંમત વધે નહીં, ઘટે.

બંધુઓ! વિચાર કરજો. પુરાણા કાળમાં, બહુ જૂના સમયની વાત નહીં કરું. હજુ ૫૦-૧૦૦ વર્ષ પહેલાંની જ વાત. આપણા સંઘના સંગઠનને મહાજન સંસ્થા કહેવાતી. તેનો એક-એક સદસ્ય મહાજન કહેવાતો. તેની એટલી બધી Credit હતી કે રાજની કંઈક ભૂલ થતી હોય અને મહાજન જઈને ઊભો રહે અને કહે : મહારાજ! આ ઠીક નથી થતું. આમ નહીં થવા દઉં! તો રાજને માનવું પડતું. માનતા, એટલું મહાજનનું સન્માન હતું. આદર હતો. પણ આજે મહાજન સંસ્થાઓ ભાંગી પડી છે. પહેલી વાત તો એ છે કે જીવો સદાચાર જોઈએ તેવો નથી રહ્યો. નીતિ-ન્યાય અને પ્રમાણિકતા નથી રહ્યાં અને બીજું જૈન

તરીકેની જે ખુમારી જોઈએ તે નથી રહી. પરંતુ ફુસંપ વધી પડ્યા છે.

માફ કરજો બંધુઓ! પણ આજે તો ધર્મ-સંસ્થાઓમાં જે દ્વેષભાવ વધ્યા છે તે બીજે નથી. કોર્ટ સુધી પહોંચો છો. કેવું ગંદુ Politics જેલાઈ રહ્યું હોય છે. તેના કારણો કેટલાં વૈમનસ્ય ઊભાં થાય છે? આ બધાંની પાછળ કામ કરી રહ્યું હોય છે અંદર પડેલું અહ્મુ! જે કંઈ થાય તે અહ્મુના પોષણ માટે જ થતું હોય. સહુને પોતાના અહ્મુનું પોષણ કરવું હોય તે ન પોસાય એટલે સામ-સામા અહ્મુ ટકરાય. તેમાંથી તણાખા જરે, પરિણામે આગ લાગે.

બંધુઓ! વિચાર કરજો. અહ્મુને પોષવાના નાના એવા સ્વાર્થના કારણો કેટલાના દિવમાં આગ લગાડીએ? કેટલાં સાથેના સંબંધો બગાડીએ? કેટલા જીવોને ધર્મથી વિમુખ થવામાં નિમિત બનીએ? કેટલાં વેર-જેર ઊભાં કરીએ? પછી આ બધાંથી મહામોહનીય કર્મ ન બંધાય તો બીજું શું થાય? માટે ઘારા બંધુઓ! સમાજની-સંધની સેવા થાય તો કરજો, અને ન થાય તો દૂર ખસી જાણો પણ સંધર્ષ ઊભો થાય એના નિમિત તો ન જ બનશો. મહામોહનીય કર્મ બાંધી ચોરાશીના ચક્કરમાં ભટકવા જવું હોય, દુઃખ ભોગવવાં હોય તો જ રાજ-રમતમાં રહેજો. નહીં તો દૂર રહેજો.

મહામોહનીય કર્મ બાંધવાનાં તો ત્રીસ કારણો છે. આપણો બધાની ચર્ચા અહીં કરી શકતાં નથી. હજુ એક કારણ જોઈ લઈએ.

ઉપકારીના ઉપકારને ભૂલી તેનો દ્વેષી થઈને ઊભો રહે તે પણ મહામોહનીય કર્મ બાંધે.

ઉપકારીના ઉપકારનું સ્મરણ તો પળે-પળે રહેવું જોઈએ. એમાં પણ આત્મદશા પ્રગાટ થવામાં જેઓ ઉપકારી થયા હોય તેમનો ઉપકાર તો શેં ભૂલાય? અનાદિ સંસારનાં દુઃખો જીવે વેઠાં તેનું કારણ જ એ કે આત્મદશા જાગી નો'તી. એ અનંત દુઃખોનો અંત આણનાર ઉપકારી સદગુરુ જ હોય. પણ કેટલાક જીવો આવા ઉપકારી ગુરુદેવના ઉપકારને પણ વીસરી જાય અને તેમો જ વિદેષ કરી વિરોધી બની જાય.

ગોશાળાએ શું કર્યું? જે પ્રભુના સાંનિધ્યે તેનામાં અનેક શક્તિઓ જાગ્રત કરી તે જ પ્રભુને કેવળજ્ઞાન થતાં, પ્રભુનો વધતો પ્રભાવ અને

દેવેન્દ્રથી થતી પ્રભુની પૂજા જોઈને તેના દિલમાં ઈર્ઝાની આગ પ્રજવળી ઉઠી. પ્રભુથી પોતે કોઈ રીતે ઉત્તરતો નથી એ સાબિત કરવા કેટલો ભામક પ્રચાર કરવા માંડ્યો? તેમજ પ્રભુને જૂઠા કહી, પોતાને સર્વજ્ઞ તરીકે જાહેર કરતાં પણ ન અચકાયો! એટલું જ નહીં. ઉપકારીના ઉપકારને તો વીસરી જ ગયો. ઉપરાંત તેમના પર કેવો ભયંકર અપકાર કર્યો? તેજોલેશયાથી પ્રભુને બાળી મૂકવાના પ્રયત્નો કર્યા!

અંતરની ઈર્ઝાવૃત્તિ માનવને કેટલી અધમતા સુધી લઈ જાય છે તેનો તાદ્દશ ચિત્તાર આમાં મળે છે. પણ બંધુઓ! પરિણામ શું આવ્યું? પ્રભુ તો વીતરાગ હતા, ક્ષમામૂર્તિ હતા, સમતાના સાક્ષાત્ અવતાર હતા.

તેમને તો શું થાય? પણ ગોશાળાએ અનંત સંસાર વધારનાર મહામોહનીય કર્મ બાંધ્યું. ઉપકારીના ઉપકારને ભૂલવાનું કેવું ભયંકર પરિણામ!

બંધુઓ! વિચારો! ગોશાળાએ પ્રભુઓ ચરણમાં સમર્પિત થઈ, પ્રભુની સર્વજ્ઞતાને વધાવી લીધી હોત અને પ્રભુના ચીધેલ રાહે સાધના કરી હોત તો સંસારનો પાર પામી ગયો હોત.

આમ અનેક પ્રકારે જીવ મહામોહનીય કર્મ બાંધતો હોય છે. જીવે આ કારણો વિષે વિચાર કરવો ઘટે. પોતાના જીવનમાં જો આવું હોય, આવાં કારણો સેવાતાં હોય તો તેનાથી ચેતવાની જરૂર છે. જાગ્રત થવું આવશ્યક છે, અન્યથા ભવસાગરમાં ભમવા ચાલ્યા જઈશું.

વિનયધર્મના ઉત્તમ સિદ્ધાંતો બતાવ્યા પછી આ આત્મસાધક તત્ત્વોને કોણા સમજી શકે? સ્વીકારી શકે? તે હવે પછીની ગાથાઓમાં શ્રીમદ્જી બતાવશે.

૩

....સમજે એહ વિચાર!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યતાઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્નૂર્ધશન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિતથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના યોગ્ય જીવ જ કરી શકે છે.

આજ સુધી થયેલ વિવેચનમાં આપણો એ જ જોયું કે આરાધના કરવા અને કરાવવા કોણા યોગ્ય છે અને કોણા અયોગ્ય છે. તેથી જ શ્રીમદ્જીએ સદ્ગુરુ અને અસદ્ગુરુનો ભેદ બતાવી, વિનય કરનાર તો કરે જ પણ ગ્રહણ કરનાર કેવા હોવા જોઈએ તે સ્પષ્ટ શર્દોમાં આપણાને સમજાવ્યું. આટલું કહ્યા પછી પણ તેઓશ્રી એ કહેવા માંગો છે કે આ બધી જ વાતો કોણા સમજી શકે? કોના માટે છે?

સ્થૂળ દાસ્તિથી વિચાર કરીએ તો આપણાને તો એમ જ લાગે કે આ તો સંસારના સર્વ જીવો માટે જ હોય. તીર્થકર પરમાત્મા દેશના આપે ત્યારે ભેદભાવ નથી રાખતા કે આટલા જીવો માટે જ છે અને આટલા માટે નહીં. પ્રભુની વાણી તો મેધવર્ષા જેવી છે. એ તો સહુ પર સમાન ભાવે જ વરસે. આંબા પર વરસે તો લીમડા પર પણ વરસે. રાજના મહેલ પર વરસે તો રંકની ઝૂંપડી પર પણ વરસે. વહેતી સરિતામાં વરસે તો ગંધા ખાબોચિયામાં પણ વરસે. વર્ષાની મુક્ત ધારા સહુને ભીજવી દે.

એવી જ રીતે તીર્થકરની વાણી પણ સર્વ જીવો માટે હોય છે અને તેમાંય પાપી અને પામર જીવો માટે તો ખાસ. અનંતકરુણાનિધાન પ્રભુ સર્વ પ્રાણીઓ અર્થે વાણી પ્રવર્તિએ છે. દેવ, દાનવ, માનવ, પશુ સહુ એમની વાણીના અધિકારી છે.

પ્રભુ તો સહુ પર સરખા ભાવે જ વાણી વરસાવે પણ તેને જીવી કોણા શકે? પાત્રતા વિના તો વાણી ટકી ન શકે. આ વાણીને સમજી કોણા શકે? તો હવે શ્રીમદ્જી કહે છે:

હોય મુમુક્ષુ જીવ તે, સમજે એહ વિચાર;

હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર...રર...

મુમુક્ષુતા એટલે મોક્ષાભિલાષા. જેને ખરેખર અંતરથી સર્વ પ્રકારની સ્પૃહા શાંત થઈ હોય, કખાયો ઉપશાંત હોય, સંસારભાવમાં રૂચિ ન હોય, સંસારની પ્રવૃત્તિ કરતો હોવા છતાં નિસ્પૃહ ભાવે, અલિપ્ત થઈ જવતો હોય તે મુમુક્ષુ. આ એક અંતર્દર્શા છે. મુમુક્ષુતા એ કોઈ બહાર દેખાતી ચીજ નથી, પણ અંતરંગમાં પ્રગટ થતી એક પરિણામદશા છે. તે ક્યાંય જવાથી કે કોઈ મત, પંથ, સંપ્રદાયને માનવાથી કે તેમાં ભળવાથી આવતી દશા નથી. પણ જેને સંસારનો રસ ઉત્તરી ગયો, ભૌતિક જગતની નિસ્સારતા જેને સમજાડી છે, આધ્યાત્મિક રહસ્યોનાં મૂલ્ય જેને સમજાયાં છે અને તેને સ્વીકારવા તૈયાર થયો છે, એવો જીવ ગમે તાં હોય પણ અંત:કરણની પરિણામધારામાં મુમુક્ષુતા વર્તતી હોય છે.

આટલી યોગ્યતા ધરાવનાર જીવ જ જિનમાર્ગનાં રહસ્યોને સમજ શકે છે. સદ્ગુરુના ચરણોમાં સમર્પણતા, ચરમ આરાધના સુધીના સમર્પણભાવનાનું સાતત્ય તેમજ સત્કૃત્ય, સદ્ગુરુ અને સદ્ગુર્મ, આ ત્રણ તત્ત્વો પરની અનન્ય શ્રદ્ધા, તેમના પ્રત્યે આદર, માન, એ જ જીવનું કર્તવ્ય છે. કૃદેવ, કુગુરુ અને કુર્ધમની અંધશ્રદ્ધા ત્યાજ્ય છે. વળી હોય, જ્ઞાય અને ઉપાદેય તત્ત્વોને વિવેક કરવો અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આ બાબતો આગણની ગાથામાં શ્રીમદ્ભગુજી બતાવી ગયા. તેને વિચારવાન મોક્ષાભિલાષી મુમુક્ષુ જીવ સમજ શકે છે. કારણ એવા જીવને જ આ માર્ગનું મૂલ્ય સમજાયું છે. આપણા સહુનો અનુભવ છે કે જે પદાર્થનું મૂલ્ય સમજાય તેને મેળવવા અને મેળવ્યા પણી જીળવવા માટે કેટલા જાગ્રત હોઈએ છીએ તેની રક્ષા માટે કોઈએ કહેવું ફરતું નથી.

એક વખત એક વાણિક વ્યાપારી, પરદેશ કમાવા ગયો. ઘણાં વર્ષો રહી કમાયો. ખૂબ ધન મેળવ્યું. પોતાના વતન પાછો ફરે છે. ધન ઘણું છે. સાથે ઉપાડીને લઈ જઈ શકાય તેમ નથી, તેથી રત્નો ખરીદી લીધાં. એની નાની એવી પોટલી વાળી. પગપાળા મુસાફરી છે. રસ્તામાં ગાડ મોટું જંગલ આવ્યું. લૂંટારાઓનો ભય છે. રત્નોની રક્ષા કરવી છે. સાથે પ્રાણની રક્ષા પણ જરૂરી છે. બુદ્ધિ વાપરી. થોડા કાચના કટકા ભેગા કરી તેની પોટલી વાળી પાસે રાખી અને સુરક્ષિત, એકાંત, નિર્જન જગતાએ રત્નોની પોટલી દાટી દીધી. જંગલમાં ચાલ્યો જાય છે. મોટે મોટેથી બૂમો પાડતો જાય છે. “મારી પાસે રત્નો છે... રત્નો છે...” અને પાગલ માણસની જેમ દોડ્યો જાય છે.

રસ્તે લૂંટારુઓ મળ્યા. સાંભળ્યું. અરે! આ તો પાગલ લાગે છે. છતાં એની પાસે શું છે તે જોઈએ તો ખરા! તેઓએ વાણિયાને ઊભો રાખી, પોટલી આંચકી લીધી. જોયું તો કાચ હતા. ‘અરે! મૂરખ છે. છોડી ધો એને!’ પડતો મૂકી ચાલતા થયા. બીજી ટોળી મળી. ત્યાં પડા એમ જ થયું અને વાણિયો આવી બૂમો પાડતો પાડતો આખાયે જંગલમાં ત્રણાથી ચાર વાર આમથી તેમ ધૂમ્યો. જંગલમાં રહેનાર બધા જ લૂંટારુઓ સમજ ગયા કે આ પાગલ છે. અને જ્યારે વાણિયાને લાગ્યું કે હવે પોતે સુરક્ષિત છે ત્યારે આજુ-બાજુ તપાસ કરી, કોઈ ન જાડો તેમ જમીનમાંથી દાટેલી રત્નની પોટલી કાઢી બૂમો પાડતો-પાડતો જંગલ વટાવી ગયો.

બંધુઓ! આનું નામ સમજાયેલાં મૂલ્યોની જાળવણી. મૂલ્ય સમજાય તો માનવ પાગલ બનવા પણ તૈયાર છે. અન્યની દસ્તિએ મૂરખ ઠરવાનું પણ મંજૂર છે. જેને જિનેશ્વરની વાણી અને સદ્ગુરુના ઉપેદશનું મૂલ્ય સમજાયું છે તે જ તેને સમજવા માટે તેમાં ઊંડો ઉત્તરશે, પુરુષાર્થ કરશે. માર્ગ માટે સર્વસ્વ ન્યોચ્છાવર કરવા તૈયાર થઈ જશે અને તેમ કરવા જતાં જગતની દસ્તિએ પાગલ કહેવાય કે મૂરખ કહેવાય, તો પણ તેને દુઃખ નથી. આવા મુમુક્ષુ જીવના અંતરમાં તો પ્રભુ પ્રયેની શ્રદ્ધા અને ભક્તિ એવાં રમી રહ્યાં હોય અને તેઓ પ્રભુની નિકટતા એવી અનુભવતા હોય કે, સંસારના રાણી જીવો એને કંઈ પણ કહે તેની, તેમને પડી ન હોય, એ તો કહે –

સંસારી કે'છે રે ભગતડાં વેલાં છે

તમે વેલાં ન જાડાજો રે, પ્રભુને મન પે'લાં છે

સંસારી કે'છે રે ભગતડાં ભૂંડાં છે...

તમે ભૂંડાં ન જાડાજો રે, ભક્તિના મૂળ ઊંડાં છે....

તો આમ આત્મ-આરાધનાના માર્ગ જીવે જે કરવાનું છે અને જે છોડવાનું છે તેને મુમુક્ષુ જીવો સિવાય બીજા ન સમજ શકે. બીજા તો સવળી અને સીધી વાતોને અવળી રીતે જ સમજે છે. તેથી તેવા જીવો માટે શ્રીમદ્ભગુજીએ કહ્યું:

હોય મતાર્થી જીવ તે, અવળો લે નિર્ધાર.

જે જીવ પોતાની બુદ્ધિએ, મતિ-કલ્યાણએ ચાલનારો તથા મતાગ્રહી હોય, તેને આરાધનાની વાતો સમજાય નહીં. અરે! સમજે તો નહીં પણ તેનો અવળો અર્થ કરે.

જેના કખાયો શાંત થયા નથી, જેનો સંસારનો માર્ગ મોળો પડ્યો નથી, મિથ્યા માન્યતાઓ અને કદાગ્રહોને જેને છોડ્યા નથી એવા જીવને પોતાની માનેલી માન્યતાઓ સિવાય, બીજા કશામાંય રસ હોતો નથી. સર્વજ્ઞ-સર્વદર્શી પરમાત્માની સાક્ષાત્ વાણી કે તેઓનું સાક્ષાત્ સાંનિધ્ય તેના માટે ઉપકારી તો ન જ નીવડે, પણ વિષધરના મુખમાં ગયેલું અમૃત પણ વિષરૂપ પરિણામે તેમ, મતાર્થી જીવને તત્ત્વો પણ અવળી માન્યતારૂપ પરિણામે.

તેથી જ શ્રીમદ્ભૂ કહેવા માગો છે કે મતાર્થી જીવ સ્વચ્છંદ ત્યજવામાં સમજે જ નહીં. સદ્ગુરુનું માહાત્મ્ય તેના હૈયે વસે જ નહીં. વિનય જેવા મહાન ધર્મની એ અવહેલના કરે. કુદ્રેવ-કુગુરુ અને કુધર્મની મિથ્યા માન્યતામાં જ એ શ્રેય સમજતો હોય. આવા જીવો પાસે ગમે તેટલાં ઊંચા તત્ત્વો કહેવામાં આવે તેને હિતકર ન નીવડતાં અહિતકર નીવડે છે. જેમ કે -

સક્કરખોરનું સાકર જીવન, ખરના પ્રાણ જ હરે.

ક્ષાર-સિંધુનું માછલદું જ્યુમ, મીઠાં જળમાં મરે...પ્રેમરસ...

ઉત્તમ વસ્તુ અધિકાર વિના મળે, તદપિ અર્થે ન સરે
મણુભોગી બગલો મુક્તાઙળ, દેખી ચંચુ ના ભરે...પ્રેમરસ...

એકવાર એક સંતે, વ્યાપક દિસ્ટિએ પોતાના પ્રવચનમાં સંસારની સ્વાર્થમયતા વિષે સમજાવ્યું. સભામાં બેઠેલા એક યુવાનની અવળી દિસ્ટિએ આ તત્ત્વને અવળી રીતે ગ્રહણ કર્યું. એ ઘરે ગયો. ઘરમાંથી માતા-પિતાને ધક્કો મારી બહાર કાઢી મૂક્યાં. પત્નીને લાત મારી ઘરમાંથી નીકળી જવા માટે જઘડવા લાગ્યો. બાળકને તો ઊંચકી-ઊંચકી બહાર ફેંકવાની તૈયારી કરવા માંડ્યો. ઘરમાં તો મહાભારત રચાઈ ગયું. બૂમાબૂમ અને રૂદ્ધના અવાજથી પાડોશીઓ ભેગાં થઈ ગયાં. સહુ પૂછે છે - ‘છે શું? આમ એકાએક શું થયું?’ માતા-પિતા, પત્ની, બાળકો તો કંઈ જાણતાં નથી. તેઓ કહે : ‘અમને ખબર નથી કે અમારો અપરાધ શું છે?’ અને પેલો ભાઈ તો કહે, ‘તમે સહુ સ્વાર્થી છો. સ્વાર્થ છે ત્યાં સુધી જ સગાઈ છે. મહારાજે પ્રવચનમાં કહ્યું છે કે સ્વાર્થી સગાં સહુએ છોડવા જેવાં છે. માટે મારે કોઈ જોઈતાં નથી! તમે સહુ સ્વાર્થી છો. ચાલ્યાં જીવ મારા ઘરમાંથી, હું કોઈ સ્વાર્થીને રાખવા માગતો નથી.’

બંધુઓ! ઉપદેશમાંથી એહો શું ગ્રહણ કર્યું? કેવી અવળી મતિ?

આટલી સામાન્ય વાત પણ જે ન સમજી શકે તેને આત્મ-આરાધનાના તત્ત્વોની ગંભીર વાતો કરવામાં આવે તો એ શું કરે? ખૂબ મોટો અનર્થ કરી નાખે. માટે જ શ્રીમદ્ભૂજે કહ્યું, કે ઉત્તમ પદાર્થોને મતાર્થી જીવ અધમ બનાવી નાખે. એટલે જ તેવા જીવને સત્સંગનો યોગ મળ્યો હોય તો પણ ઉપકારી ન નીવડે. તે માટે વળી શ્રીમદ્ભૂજ કહે છે -

હોય મતાર્થી તેહને, થાય ન આત્મલક્ષ;

તેહ મતાર્થી લક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક...રડ...

મતાર્થી જીવ વિચારવાન નથી હોતો એટલે કે તેને નિજ-વિચારણા નથી હતી. તેથી સંસાર પ્રત્યે પ્રીતિ અને આધ્યાત્મિકતાની અપીતિ હોય છે. તેને જેટલો રસ પ્રેયમાં હોય છે એટલો શ્રેયમાં હોય નહીં. આત્મશ્રેયનાં સાધનોને એ ગૌણ સમજતો હોય અને સંસારની પ્રીતિ જોડવામાં, તેનું પોષણ કરવામાં, તેને વધારવામાં જ રચ્યો-પચ્યો રહેતો હોય. એ માટેનાં સર્વ સાધનોની મુખ્યતા માની, તેમાં જ પોતાનું હિત સમજતો હોય. આમ મમત્વ અને મોહભાવના કરણો તેને આત્મલક્ષ જાગ્રત થાય નહીં. ‘હું આત્મા છું. નિરાગી નિજકામ શુદ્ધ, ચૈતન્ય દ્રવ્ય છું. સર્વ પર પદાર્થોથી નિરાગો છું.’ આવી ભાવના જાગો જ નહીં. તેનાં મન, વચન, કાયાના યોગો માત્ર સંસારભાવમાં જ રમતા હોય.

વિચારો બંધુઓ! રાત-દિવસ અનેક વિચાર કરો છો. શાના હોય છે એ વિચારો? એક દિવસ તો એવું કરજો કે આપો દિવસ જે વિચારો આવે તેને નોંધ્યા કરજો અને પછી જોજો કે કયા-કયા વિચારો આવ્યા. આત્માના કે આત્મા સિવાયના અન્ય? મને લાગો છે કે કોઈ ભાગ્યવાન જીવને જ આપ્યા દિવસમાં પળ-બે પળ આત્મા યાદ આવતો હશે. બાકી તો સંસાર, સંસાર ને સંસાર! એ સિવાય કશું જ નહીં. અરે! અહીં ધર્મસ્થાનકમાં બેઠા હો ત્યારે પણ શેના વિચારો આવે છે? પરિણામધારા કઈ બાજુ વહેતી હોય છે? સાચું કહેશો? અહીં બેઠાં પણ આત્મા યાદ નથી આવતો! તમારામાંથી કોઈ કહેશો કે ‘મહાસતીજી! અહીં બેઠા હોઈએ એટલી વાર તો આત્મા યાદ રહે છે.’ તો પણ સારું! એટલા તો ભાગ્યશાળી છો. પણ જેને અહીં બેઠાં હોય પણ આત્મા યાદ ન આવે તેના માટે શું કહેવું? બંધુઓ! મુમુક્ષુતા ક્યારે પ્રગટશો? સંતના ચરણોમાં બેસી, સત્સંગની સભામાં બેસીને પણ જો મુમુક્ષુતા ન પ્રગટતી હોય, આત્મલક્ષ જાગ્રત ન થતું હોય તો ક્યાં થશે?

જે નિત્ય સંસારભાવમાં જ રહે છે, ધર્મનાં તત્ત્વોને પણ સાંસારિક ભાવથી જ સેવે છે, એવા જીવોને મતાર્થી કહ્યા છે. શ્રીમદ્ભૂત હવે પછીની ગાથાઓમાં મતાર્થી જીવોની ઓળખાણ કરાવવા માગે છે. તેઓ કહે છે -

તેડ મતાર્થી લક્ષણો, અહીં કહ્યાં નિર્પક્ષ.

મતાર્થી જીવો કેવા હોય? તેનાં લક્ષણો પક્ષપાતરહિત કહેવાં છે. જ્ઞાની પુરુષો તટસ્થ વૃત્તિ ધરાવતા હોય છે. તેમની દસ્તિમાં સજજન પ્રત્યે રાગ નથી હોતો અને દૂર્જન પ્રત્યે દ્વેષ નથી હોતો. તેઓ તો એ સમજતા હોય છે કે સર્વ જીવોનું પરિણામન સ્વતંત્ર હોય છે. કોઈના પરિણામનને ફેરવવું એ આપણી તાકાતની વાત નથી. માટે જે જીવ જેમ વર્ત્યો જતો હોય તેના પ્રત્યે માધ્યસ્થ ભાવ રાખી, માત્ર જોયા કરે. પણ એવા જીવની એટલે કે મતાર્થી જીવની પરિણાતિ કેવી હોય તે બતાવવા પાછળ હેતુ હોય છે.

આગમોમાં પણ બને પ્રકારના જીવોના વર્ણન આવે છે. જેઓ આરાધક ભાવે, ઉગ્ર તપ તેમજ ધ્યાન-સાધના વડે મુક્તિને પામી ગયા તે બતાવતાની સાથે વિરાધના કરનાર જીવ, વિરાધક ભાવે સંસારમાં ભટકે છે, તે પણ બતાવ્યું છે. ગ્રંથોમાં સમરાદિત્ય કેવળીની કથા છે તો સાથે અનંત સંસાર વધારનાર અગ્નિશર્માણી કથા પણ છે. શ્રી પાર્વનાથનો મહિમા ગાયો છે તો કર્મઠની ઉદ્ઘતાઈનું પણ વર્ણન છે.

આ બતાવવાનો હેતુ એ છે કે જીવ પોતે પોતાના ભાવોને તપાસી વિરાધનાના માર્ગ હોય તો તેનાં માંદાં પરિણામોને વિચારી આરાધનાના માર્ગ વળે. પાપાચાર છોડી, સદાચારનો રાહ અપનાવે. જ્ઞાની પુરુષો વિરાધક જીવોનું વર્ણન કરી તેમની નિંદા કરવા નથી માગતા, વસ્તુ-સ્થિતિનું ભાન કરાવવા માગે છે.

અહીં શ્રીમદ્ભૂત, એવા મતાર્થીનાં લક્ષણો પક્ષપાત છોડીને કહેવા માગે છે, જે આપણા પર ઉપકાર કર્યો છે. હવે પછીની ગાથાઓમાં મતાર્થીના એક-એક આંતર-બાધ્ય ભાવોનું વર્ણન થશે. આપણો સહુએ એ ભાવોને સાંભળી આપણી પરિણામધારા સાથે તેની તુલના કરી, તજવા યોગ્ય ભાવોને ત્યજવા પુરુષાર્થ કરીએ.

આગળ મતાર્થીનાં લક્ષણો કેવાં હોય તે અવસરે કહેવાશે.

... તે ગુરુમાં જ મમત્વ!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્ગુર્દ્ધર્ણન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, આત્મ-વિચારણા જાગ્રત થયા પછી જ થાય છે. આત્મ-વિચારણા સતત વર્તે તો આરાધનાનાં નિમિત્તો મળતાં જ રહે. ભાવોમાં ઉત્કૃષ્ટતા જેટલી વધુ, તેટલાં બાધ્ય નિમિત્તો પણ જલદી મળે. સાધના માટેનાં નિમિત્તો નથી મળતાં તેનું કારણ આપણા ભાવોની કચાશ.

આત્મ-વિચારરહિત માત્ર બાધ્ય ભાવે ધર્મની આરાધના કરનાર જીવ, અનેક પ્રકારના જૂઠા ભ્રમને સેવતો હોય. દેવ, ગુરુ અને ધર્મવિષયક માન્યતા કે જ્ઞાનાદિ વિષયક તેની સમજણ ભૂલભરેલી હોય. આવો જીવ ક્યાં ક્યાં ભૂલ્યો છે, એ બતાવતાં શ્રીમદ્ભૂત કહે છે.

બાધ્ય ત્યાગ પણ જ્ઞાન નહીં, તે માને ગુરુ સત્ય;

અથવા નિજકુળ ધર્મનાં, તે ગુરુમાં જ મમત્વ...૨૪...

પ્રત્યેક માનવને જેમ વ્યવહારિક જીવનમાં માર્ગદર્શકની જરૂર હોય છે તેમ ધર્મમાર્ગ ગુરુની આવશ્યકતા હોય છે. જેમ વ્યવહારમાં અનુભવી પુરુષને માર્ગ પૂછવા જરૂરે છીએ, તેમ અધ્યાત્મ માર્ગ પણ આત્મ-અનુભવી સંતો જ ગુરુના સ્થાને હોઈ શકે. આવી જેને જાણ નથી, અધ્યાત્મમાર્ગનું ભાન નથી, આત્મલક્ષ જાગ્રત થયું નથી એવા જીવો, ગુરુ તો ધારતા હોય, પણ એ માત્ર વેશધારી! જેણે કેવળ બાધ્યવેશ જ સજ્યો છે, પણ અંતરભેદ થયો નથી, લેદવિજ્ઞાન વડે દેહ-આત્માની બિમતા અનુભવી નથી, આવા ગુરુને માનવાથી શ્રેય સધાર્ય નહીં.

બાધ્યાચારની આવશ્યકતા હોવા પછી પણ, લક્ષ્ય તો આત્મ-

અનુભૂતિનું જ હોવું ધટે. આપડી પરંપરામાં, સાધુને પંચ-મહાક્રત તથા પંચ સમિતિ-ગ્રણ ગુપ્તિના પાલનની પ્રતિજ્ઞા કરાવવામાં આવે છે. મહાક્રતની પ્રતિજ્ઞા નવ-નવ કોટિએ હોય છે. મન, વચન, કાયાથી કરવું નહીં, કરવવું નહીં, કરતાંને અનુમોદવું નહીં.

અહીં થોડું વિચારીએ. જીવનની બધી જ પ્રવૃત્તિઓ સાધુને પણ હોય જ છે, અને તે પ્રવૃત્તિ કરતાં પાપ ન થાય, હિંસા ન થાય, એવો સંભવ બહુ જ ઓછો છે. તેમાંથી વચન અને કાયા પર તો કાબૂ થઈ શકે પણ મન પર કાબૂ કરવો તે મુશ્કેલ છે છતાં સર્વ સાધુઓને પચ્ચક્ખાળ તો નવ કોટિનાં જ હોય! આમ શા માટે? બહુ ગાહન રહણ્ય છે. પહેલી વાત તો એ કે આવી પ્રતિજ્ઞા હોય અને પ્રતિજ્ઞા પ્રત્યે વફાદાર હોય તો એ મનથી પણ હિંસા કરવા ઈચ્છે નહીં. અજાણતાં થઈ જાય તે જુદી વાત. પણ બુદ્ધિપૂર્વક-પ્રયત્નપૂર્વક હિંસા કરવાનો વિચાર જાગે નહીં. જે પ્રવૃત્તિમાં હિંસા થતી હોય, તેનાથી દૂર જ રહે, અને બીજું વારંવારના આવા પ્રયત્નથી તેમના અંતર પરિણામમાંથી જ હિંસાના ભાવો ઉત્તરી જાય. પછી તે હિંસા કરી શકે જ નહીં. એટલું જ નહીં, પણ કોઈ જીવ જરા માત્ર પણ દુભાય, તેય તેનાથી સહન ન થાય. પરિણામમાંથી હિંસક ભાવોનું ઉત્તરી જવું એ જ છે ચરમ કોટિની અહિંસા.

આવા જીવોને અંતરમાં પ્રગટેલી ભાવદ્યા, આચરણમાં દ્રવ્યદ્યા રૂપે આવતી હોય છે. તેમણે મહાક્રત રૂપે કરેલો બાધ્ય ત્યાગ, અંતરજ્ઞાનના નિભિત રૂપ પરિણામ્યો હોય છે.

પણ જે જીવોને મહાક્રતો સ્વીકાર્યો પછી પણ અંતરની ભાવધારામાંથી હિંસા, જૂઠ, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહના ભાવો છૂટી જતા નથી તેઓ મહાક્રતોનું બહુ જ રૂડી રીતે પાલન કરતા હોય, બહારના બધા જ આચાર-વિચારને પૂર્ણપણે વળગી રહ્યા હોય, તો પણ આત્મલક્ષ જાગ્રત કરી શકતા નથી અને સત્પુરુષની કોટિમાં પહોંચી શકતા નથી.

તેથી જ મહાક્રતોના પાલનને પણ બાધ્ય ચારિત્ર જ કર્યું. બાધ્ય ચારિત્ર-ભાવચારિત્રને પામવા માટે મહત્વપૂર્ણ સાધન છે. જો બાધ્ય ચારિત્ર ગ્રહણ કર્યા પછી આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિરતા રૂપ ભાવચારિત્ર ન

પ્રગટે તો મહાક્રતોનું પાલન દ્રવ્યદ્યા સિવાય બીજું કશું નહીં.

બધુઓ! સમજાઓ આ વાત! મહાક્રતો પાળવા યોગ્ય જ છે અને પાળવાં જ જોઈએ. કોઈ એનો નિષેધ કરતું હોય તો તે ભયંકર ભૂલમાં છે. પણ તેની સાથે-સાથે એ પણ સમજવું જરૂરી છે કે, મહાક્રતોનું પાલન, માત્ર પાલન કરવા ખાતર જ નથી. પણ તેના આશ્ર્યે આત્મસ્વરૂપની રમણતા રૂપ ભાવચારિત્ર પ્રગટ કરી લેવા માટે છે. જો આ સમજ વિના માત્ર બાધ્યચારણનું સેવન થતું હોય તો તેને બાધ્યત્યાગ જ કહેવાશે. તેથી જ શ્રીમદ્ભ્રગ કહે છે કે જેને આંતરજ્ઞાન નથી અને કેવળ બાધ્ય ત્યાગ જ છે તેવા ગુરુને ગુરુ માનવા તે મતાર્થીનું લક્ષણ છે.

હવે પ્રશ્ન એ થાય છે કે એ કેમ જાણવું કે આ બાધ્યત્યાગી સાધુ છે અને આ અંતર્જ્ઞાની છે? ઓળખવા શી રીતે? ઉપરથી સારું ચારિત્ર પાળતા હોય! કેટલાંક કષ્ટો સહન કરતા હોય! શાસ્ત્રોના જ્ઞાનની ચર્ચા પણ કરતા હોય, શાસ્ત્રો સમજાવતા હોય! તો શું એમને ગુરુ ન માનવા? સહજ ઉઠે એવો આ પ્રશ્ન છે. આ બધું હોય તેની સાથે જો તેઓને આત્માનુભવ થયો હોય તો તે ઓળખાયા વગર રહે નહીં. મુખ્ય વાત તો એ કે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કરેલા સંત કદાગ્રહી ન હોય. હું કહું ને હું કરું તે જ સાચું, બીજા બધા ખોટા, આવું તેઓ કદી કહે તો નહીં, વિચારે પણ નહીં. વળી તેમને રાગ-દ્રેષ્ણિના વિકલ્પો વધે એવી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં રસ ન હોય. તેઓની દરેક પ્રવૃત્તિ સાથે નિઃસ્પૃહતા જોડાયેલી હોય. પોતે ઊંચા અને બીજા નીચા એવું તો તેઓ ક્યારેય માને નહીં. સહુ પોતપોતાનાં ક્ષયોપશમ પ્રમાણે વર્તતાં હોય તેમ માની માધ્યસ્થ ભાવને સેવતા હોય. આમ બીજા બધાથી તેઓની પરિણામધારા જુદી રીતે વહેતી હોય. આવા સત્પુરુષો ઓળખાયા વગર કેમ રહે?

અથવા જે સંતો ત્યાગી હોય, આત્મજ્ઞાન ન લાધું હોય પણ તેઓને નિશ-દિન બેદ વર્તતો હોય! હંમેશાં એમ થતું હોય કે હે પ્રભુ! આ તે કેવી વિંભણા? સંસાર કે સંસારના વિષયોની પ્રીતિ નથી, રસ નથી, આત્માને પામવાની જંખના નિશ-દિન વર્તે છે, છતાં કેમ સમ્યગ્રદ્ધન થતું નથી? અને આવો બેદ મનમાં એક નિશ્ચય કરાવે

કે સમ્યગ્રૂદર્શન લઈને જ જંપવું છે. સમ્યગ્રૂદર્શન ન થાય તો માનવ થયા તોય શું? સાધુ થયા તોય શું? અને આવી જગ્યાતિ સેવતા સાધક પ્રબળ પુરુષાર્થની દિશામાં જ હોય છે. આવા સંતોનું શરણ પણ આત્મસાધક નીવડી શકે છે.

મતાર્થી જીવ બાધ્ય ત્યાગીને ગુરુરૂપે સ્વીકારી ભૂલ કરી રહ્યો છે. એટલું જ નહીં પણ, અથવા નિજ કુળધર્મના તે ગુરુમાં જ મમત્વ, પોતે જે કુળમાં જન્યો છે તે કુળની ચાલી આવતી પરંપરામાં જે ગુરુની માન્યતા ચાલી આવતી હોય તેને જ ગુરુ માને, અને તેમનામાં રહેલા પોતાના મમત્વનું પોષણ કરતો રહે. પછી એ ગુરુ થવાને યોગ્ય હોય અથવા ન પણ હોય. તેમના શરણો પોતાનો ઉદ્ઘાર થાય યા ન થાય, પણ મારા ગુરુ આ જ છે અને એ જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે, એવી કદાગ્રહી માન્યતામાં જ પીડાતો હોય.

અહીં પોતાના કુળગુરુને માનવાનો સર્વથા નિષેધ નથી. પણ જો એ માત્ર બાધ્યત્યાગી જ હોય અને જીવને તારવા સમર્થ ન હોય, માત્ર સાધુતાનો અંયળો જ ઓઢી લીધો હોય પણ અંદર તો પોલમપોલ હોય, તો એવા કુળગુરુ હોય તો પણ ત્યાજ્ય છે, સેવવા યોગ્ય નથી.

એવા ગુરુઓ તો ક્યારેક માણસનું સત્યાનાશ પણ કાઢી નાંખે. એક મોટા શહેરની વાત કરું. એક શ્રીમંત ઘરના બહેન, રોજ ઉપાશ્રેય આવે. એકવાર અમે તેમને પૂછ્યું કે તમો તો આવો છો, પણ તમારાં બાળકો કેમ ક્યારેય નથી આવતાં? તેમણો કહ્યું- મહાસતીજી! મારાં બાળકો પહેલાં તો આવતાં હતાં, પણ અમારે ત્યાં એક ઘટના બની ગઈ, જેથી હવે આવવાનું નામ નથી લેતાં.

બન્યું એવું કે એક કોઈ ચમત્કારી સંતની જાળમાં આ બહેન આવી ગયાં. તેમના પતિ અને બાળકોને પણ એમના પ્રત્યે શ્રદ્ધા થઈ ગઈ. પછી તેમને ઘરે લઈ આવ્યા. થોડા દિવસ ઘરે રાખ્યા. દરમ્યાનમાં અનેક અંધશ્રદ્ધાળું લોકો તેના ચમત્કારથી બેંગાઈ તેમની પાસે આવતા રહ્યા. જણો તેમનો પ્રભાવ ચાર બાજુ એવો ફેલાઈ ગયો કે લોકોની તો લાઈન લાગી. કંઈકનાં દુઃખો દૂર કરી દેવાનો દાવો હતો સંત પાસે, આ બહેન અને ઘરનાં નાના-મોટાં સહુ અંજાયાં. સુતિ, ભક્તિ, પ્રાર્થના, જપ વગેરે સહુ કરવા માંડયાં. સહુ ધર્મના

રંગો રંગાઈ ગયાં. એવામાં એક દિવસ એ બહેનના આખાયે કુટુંબને કોઈને ત્યાં લગ્ન પ્રસંગે જવાનું થયું. સંત પ્રત્યે અખૂટ વિશ્વાસ હતો. શંકાનું કોઈ કારણ નો'તું. સંત તો ઘરના જ એક સભ્ય જેવા થઈ ગયા હતા, તેથી તેમના ભરોસે ઘર છોડી સહુ લગ્નમાં ચાલ્યાં ગયાં અને સંતને મોકો મળી ગયો. ચાત સુધી નિરાંત હતી. ઘરનાં કોઈ ચાત સુધી આવવાનાં ન હતાં. તેથી જેટલું હાથ આવ્યું તેટલું દોઢ-બે લાખનું આંધણ કરીને ઉપડી ગયા. ચાતે સહુ ઘરે આવ્યાં. ખબર પડી ગુરુદેવ તો એકાએક ચાલ્યા ગયા. જવાના ન હતા, શું થયું? ત્યાં તો ધીમે ધીમે ખબર પડવા માંડી કે આ ગયું ને પેલું ગયું અને સહુની શ્રદ્ધાને એવો મોટો ધક્કો લાગ્યો કે શ્રદ્ધાના ભાંગીને ભુક્કા થઈ ગયા.

બંધુઓ! આવા ઢોંગી ગુરુઓ માત્ર વેષધારી જ હોય. તે છેતરવા સિવાય બીજી વિદ્યા જાણતા જ ન હોય. વાસ્તવિક ધર્મ તો તેમનાથી સેકડો યોજન દૂર હોય. આવા ગુરુઓમાં પોતાના મમત્વને પોષનાર જીવની દશા કેવી થાય? એ દિશાશૂન્ય થઈ જાય. માટે જ આપણા માર્ગાનુસારી કવિ પ્રીતમે બહુ સરસ ગાયું છે :

જ્ઞાનહીના ગુરુ નવ કિઝયે....

**વાં ગાય સેવે શું થાય... સમાગમ સંતનો
કહે પ્રીતમ બ્રહ્મવિદ્ ભેટતાં,
ભવરોગ સમૂળો જાય.... સમાગમ સંતનો.**

અહીં સંતકોટિના કવિ પ્રીતમે જ્ઞાનહીન ગુરુને વંધ્યા ગાયની ઉપમા આપી છે. જેમ ગાય વંધ્યા હોય તો તે દૂધ ન આપે. કોઈ પણ માણસ પોતાના આંગણો ગાય તો એટલા માટે જ બાંધે કે તેને દૂધ મળે. જે ગાય દૂધ ન આપતી હોય તેની સેવા કરવાથી શું વળે? વળી વંધ્યા છે તે આજે નહીં તો કાલે પણ દૂધ નહીં આપે. એમ જેમને આત્મજ્ઞાન નથી થયું એવા ગુરુની ગમે તેટલી સેવા કરો તો વળે શું? માટે જ કવિ આગળ કહે છે, જેમને બ્રહ્મજ્ઞાન થયું છે એટલે નિજપદને અનુભવી જિનપદને ઓળખી લીધું છે. બ્રહ્મ એટલે આત્મા, બ્રહ્મ એટલે પરમાત્મા, આવી સચોટ અને દંડ પ્રતીતિ જેને વર્તે છે તેવા ગુરુ જો ભેટી જાય તો ભવનો રોગ મૂળમાંથી નષ્ટ થાય.

બંધુઓ! કોઈ પણ જાતનો રોગ હોય પણ તે મૂળમાંથી જ નાદ થવો જોઈએ. તેને આજના યુગની જેમ એલોપથી દવાઓથી દાખી દેવામાં આવો હોય તો તે, જે વૃક્ષનું મૂળ સાબૂત છે તેની જેમ પાછો પાંગરે. તેથી રોગને દાબવો નથી, જડમૂળમાંથી નાશ કરવો છે. ઢોંગો ગુરુઓએ ચીધેલ માર્ગ સેવતાં ઉપર-ઉપરથી ધર્મ થઈ ગયા એવું લાગે પણ અંતરના ઉંડાણને ધર્મ સ્યશર્યો ન હોય. ઉપરથી તો કદાચ તેઓ વિષય-કખાયોને નબળા પાડે છે તેમ લાગે પણ અંતરશુદ્ધિ થાય નહીં. દવા તે એનું નામ કે જે મૂળમાંથી રોગને કાઢે.

આપડાને પણ ભવ-રોગ લાગ્યો છે. એટલે કે વારંવાર જન્મ લેવો અને વારંવાર ભરવું. આ પરંપરા ચાલુ જ છે.

'પુનરષિ જનનં પુનરષિ મરणं'

ફરી ફરીને સંસારના આ ચકમાં ધૂમ્યા જ કરીએ અને જ્યાં સુધી ભવના બીજનો નાશ નહીં થાય ત્યાં સુધી ધૂમ્યા જ કરીશું. એ નાશની શક્તિ આપનાર છે સદગુરુ. માટે એવા ગુરુના ચરણ સેવવા જોઈએ.

મતાર્થીની ગુરુવિષયક માન્યતા, તેને દુબાડનાર છે. જ્યાં આ માન્યતામાં જ ભૂલ હોય ત્યાં આત્માના વાસ્તવિક સ્વરૂપની સમજણ ક્યાંથી પ્રગટે? અને એ સમજણના અભાવે આરાધક ભાવ પણ ન જાગે. પરિણામે સંસારનું પરિભ્રમણ જ રહે.

હવે મતાર્થીના અન્ય લક્ષણો શું છે તે શ્રીમદ્ભૂ કહે છે.

૫

વર્ણન સમજે જિનનું...!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્ચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના આત્માર્થી જીવો જ કરી શકે છે. આત્માર્થીને આરાધનાની જાણ હોય છે અને તેથી જ સુયોગ સાંપડતાં એ આરાધનાના માર્ગ વળી જાય છે, પણ માત્ર બાબ્ય ભાવોમાં જ રાચતો હોય એવો મતાર્થી જીવ આરાધનાને ઓળખી શકતો જ નથી. આરાધના પોતા માટે કર્તવ્ય છે એ જાણતો જ નથી, પછી આરાધના કરે કઈ રીતે?

મતાર્થી જીવ આરાધનાના પ્રત્યેક સાધનને પોતાની રીતે મૂલવતો હોય અને એ જ મૂલ્યાંકન યોગ્ય છે તેમ માનતો હોય. વ્યાવહારિક ક્ષેત્રે, જ્યાં સુધી તમારા પોતાના જીવનની અંગત વાતો છે, ત્યાં તમારાં મૂલ્યાંકનો ચાલી શકે. પણ જે તમારા સુધી જ સીમિત નથી, ત્યાં સામાજિક મૂલ્યાંકનો સ્વીકારવાં રહ્યાં. તમારાં માનેલાં મૂલ્યો જે માત્ર તમારા માટે જ છે તે સમાજમાન્ય ન પણ બને, અને વ્યાપક સ્તર પરના મૂલ્યાંકનો તો અનુભવી મહાપુરુષો દઈ ગયા, તે જ યોગ્ય હોઈ શકે.

આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રે આરાધનાની સમજણ અને આચરણવિષયક માન્યતા પર પૂર્વે જ મહાપુરુષો આ માર્ગ સેવી સિદ્ધિ પામી ગયા, તેમનાં આંકેલાં મૂલ્યો પર જ સિદ્ધિ અવલંબે. જો આ મૂલ્યો આપણાથી સ્વીકાર્ય ન બને તો ભ્રમણામાં અટવાયા જ કરીએ.

મતાર્થી જીવને પણ સાધનાનાં સાધનો તો મળી જાય છે પણ તેનાં મૂલ્ય અને સ્વરૂપ વિષે ભ્રમણા હોવાના કારણો આત્મવિકાસમાં ઉપયોગી નીવડતાં નથી. જીવન-ચ્યાહેરાની ઉપયોગિતાના ક્ષેત્રે તમને મળેલાં સાધનોને પહેલાં તમે જાણ્યાં, સમજ્યાં અને પછી મૂલવ્યાં.

યોગ્ય વ્યક્તિના હાથમાં આવેલ યોગ્ય સાધનો, જીવન જીવવાની સરળતા કરી આપવાની સાચે મનનો આનંદ પણ આપે છે, પણ અયોગ્ય માણસના હાથમાં પહોંચેલું સાધન નિરુપયોગી થઈ જાય છે. તે જ રીતે મતાર્થીને મળેલાં બાધ્ય-આંતરિક સાધનોને એ જાડો-સમજે નહીં, તેનો ઉપયોગ કરતાં આવડે નહીં તો આત્મવિકાસનો માર્ગ મળે નહીં.

અહીં મતાર્થીના લક્ષ્ણાં બતાવતાં, તેની ગુરુવિષયક માન્યતા કેટલી ભૂલભરેલી છે તે બતાવ્યું. આપડાં શાસ્ત્રોમાં મિથ્યાત્વી જીવની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે જે જીવ કુ-દેવ, કુ-ગુરુ અને કુ-ધર્મને માને તે મિથ્યાત્વી. એ જ રીતે સુ-દેવ, સુ-ગુરુ અને સુ-ધર્મને ન માને તો પડા મિથ્યાત્વી. મતાર્થી કુ-ગુરુને સુ-ગુરુ માનતો હોય, તેમનામાં જ તેને શ્રદ્ધા હોય તેથી જ તેને મતાર્થી કહ્યો.

હવે તેની દેવવિષયક માન્યતા શું છે તે જોઈએ.

**જે જિનદેહ પ્રમાણાને, સમવસરણાદિ સિદ્ધિ,
વર્ણન સમજે જિનનું, રોકી રહે નિજ બુદ્ધિ...૨૫...**

જૈન સાધનામાં અરિહંત દેવ શ્રદ્ધાનીય છે. સાધના કરતો પ્રત્યેક સાધક પોતાના હદ્યમંદિરે જિનેશ્વર દેવને બિરાજમાન કરે છે. તેઓની સ્તુતિ-ભક્તિ શ્રદ્ધા વડે કરી, સાધની સિદ્ધિ કરતો હોય છે.

મતાર્થી જીવ પણ અરિહંત મુખુને જ દેવ માનતો હોય, પણ એ દેવની ઉપાસના તેના બાધ્ય રૂપને જોઈને કરતો હોય. જિનેશ્વર પ્રભુની બાધ્ય વિભૂતિ પણ અમાપ હોય. બસ, તેમાં જ જિનેશ્વરનું સ્વરૂપ કલ્યી તેને માને, વંદે, પૂજે, પણ જિનેશ્વરનું યથાર્થ સ્વરૂપ શું છે તેની તેને ખબર ન હોય તથા જિનેશ્વરને જ શા માટે પૂજવા એ પણ તે જાડતો ન હોય.

અહીં પ્રશ્ન થાય કે જિનદેવ તે આપડા દેવ છે. શા માટે? કારણ તેઓ વીતરાળી છે, રાગ નથી અને દ્વેષ પણ નથી. તેઓ જે કંઈ કહે છે તે એકાંત કરુણાભાવથી, નિષ્યક્ષપાત દસ્તિથી. માટે જ એવા જિનેશ્વર આપડા દેવ.

રાગ નથી એને, દ્વેષ નથી એને, પ્રેમભર્યો પારાવાર;
નિશાદિન કૂણાં કાળજીદેશી, વહેતી કરુણાની ધાર;

સાતા પામે સઘળાં પ્રાડી, એવી મારા વીરની વાડી....

નિરાળી દેવ જ સર્વ જીવોને સાચો રાહ બતાવી શકે. અન્યથા જ્યાં રાગ છે ત્યાં પક્ષપાતરહિત બુદ્ધિ રહેતી નથી. આપડા સહૃદનો અનુભવ છે કે જ્યાં જ્યાં આપણો રાગ જોડાયેલો છે, ત્યાં ત્યાં તે વ્યક્તિની, પહાડ જેવડી ભૂલ પણ રાઈ જેવડી લાગે અને દ્વેષ છે ત્યાં રાઈનો પહાડ કરીએ. રાગ-દ્વેષથી રંજિત દસ્તિ નિષ્યક્ષપાતી ન હોઈ શકે માટે જ દેવ તો શ્રી વીતરાગ જ.

મતાર્થી જીવ આવા વીતરાગ પરમાત્માને જ દેવ માનતો હોય પણ તે તેઓની બાધ્ય છબીને; તેમનું સ્વરૂપ માની લે. અરિહંત પરમાત્મા પૂર્વભવોની અસીમ પુણ્યાઈ લઈને પધાર્યા હોય તેથી દેવાદિ તેમની સેવામાં હોય. તેઓ સમવસરણાની સુંદર રચના કરે. પ્રભુનો પ્રભાવ વધે. વળી ઉઠ અતિશાયો અને ઉપ્ય પ્રકારની વાણી પણ પુણ્યના યોગે હોય. તે સિવાય પ્રભુની દેહ-કાંતિ પણ અલૌકિક અને અનુપમ હોય. એમના દેહની અપ્રતિમ સુંદરતાને જોઈ માનવ તો મોહે, પણ દેવ અને દેવીઓ પણ મોહે.

શ્રી ભક્તામર સ્તોત્રમાં શ્રી માનતુંગાચાર્યે પ્રભુની દેહશોભાનું કારણ દર્શાવતાં કહ્યું છે :

**યૈ: શાન્તરાગસ્તુચિભિ: પ્રસ્માણુગિસ્ત્રવં,
નિર્માપિતા। સ્ત્રીમુવનૈકલલામ્ભૂત!**
**તાવન્ત એવ ખલુ લેણણત: પૃથ્વીણા,
યતે સમાનમફરં ન હિ રૂપસ્તિ ॥૧૨॥**

હે પ્રભુ! આપની દેહયદ્રિ શાન્તરાગથી રસાયેલા ઉત્તમ પરમાણુઓથી નિર્મિત થઈ છે. જે પરમાણુઓ ત્રણોય લોકમાં સહૃદી સુંદર હતા, તે બધા જ પરમાણુઓ આપે ગ્રહણ કરી લીધા. હવે એ માંહેલો એક પણ પરમાણુ જગતમાં ક્યાંય બચ્યો નથી. તેથી જ આપના જેવું અન્ય રૂપ બીજા કોઈનું નથી.

આવા અદ્ભુત દેહલાલિત્યથી દીપતા પ્રભુ સહૃ માટે આકર્ષણનું કેન્દ્ર હોય છે. પૂર્વભવે સેવલા ઉત્કૃષ્ટ ભાવો અને સર્વ જીવોને ધર્મ પમાડવાની બળવતર ભાવનાએ ઉપાર્જન કરેલા પુણ્યતિશયોને કારણો

બધી જ બાધ્ય રિદ્ધિ પ્રભુ પામ્યા હોય.

આટલું હોવા પછી પણ આ બધો પુદ્ગલનો જ ખેલ. પુછુય પણ પુદ્ગલ અને તેનાથી મળેલ બાધ્ય રિદ્ધિ તે પણ પુદ્ગલ. મતાર્થી જીવ આ પુદ્ગલના ખેલમાં ખોવાઈ જાય અને તેને જ પ્રભુનું સ્વરૂપ સમજી લે. પણ પ્રભુની આંતરિક વિભૂતિ તો અદ્ભુત હોય. તેનું ભાન મતાર્થીને થાય નહીં. આત્માર્થીને આ જ્ઞાન લાધે અને તેથી જ તે પ્રભુના આંતર-સ્વરૂપને ઓળખે અને જાણો અને તેમાં તન્મય થવાનો પ્રયાસ કરે.

અહીં એક પ્રશ્ન થાય છે કે પ્રભુના દૈહિક રૂપનો મહિમા શા માટે ઠેર ઠેર ગાવામાં આવ્યો છે? એ શું ઉપકારી થઈ શકે? બંધુઓ! મનુષ્યનું બાધ્ય વ્યક્તિત્વ પણ તેના જીવનમાં ઘણો ભાગ ભજવે છે. આપણો ક્યારેક કોઈ મહાપુરુષનું નામ સાંભળીએ, તેમના ગુણોની પ્રશંસા સાંભળી અને તરત આપણા માનસચ્યકુ સામે એક પ્રતિભાસંપત્ત પુરુષનું ચિત્ર ખડું થઈ જાય છે. તેમની મહાનતા સાથે જ, તેમની બાધ્ય સુંદરતા પણ ઊપરી આવે છે. આપણો એમ માનતા હોઈએ કે આટલી ઊંચી કક્ષાએ પહોંચેલા મહાપુરુષો આવા સુંદર જ હોવા જોઈએ અને આપણાને સહજ આકર્ષણ થાય છે. તેવી જ રીતે અરિહંતના દેહસૌંદર્યનું વર્ણન, તેમની બાધ્ય વિભૂતિ સામાન્ય માનવને આકર્ષે છે. આવા આકર્ષણથી આકર્ષાઈને પણ માનવ તેમના ચરણમાં જાય તો, તેઓની વાણી, એ જીવનો ઉદ્ધાર કરે. આવા ભાવોને લક્ષ્યમાં રાખી અરિહંતના દિવ્ય રૂપનું વર્ણન કરવામાં આવે છે.

પણ ત્યાં જ અટવાઈ રહેવાનું નથી. જેમનું દૈહિક, દિવ્ય સૌંદર્ય આટલું મહિમામય! તેમનો ચૈતન્ય પ્રભુ કેવો અલોકિક હશે કે જે ચૈતનાના કારણો જ દેહપ્રભા પ્રકાશિત છે. માટે જ તેઓના આત્મસ્વરૂપો વિચાર કરવાનો છે. જેઓ સંપૂર્ણ રાગ-દ્રેષ્ટી રહિત થઈ ગયા, તેઓની વીતરાગી દશા કેવી અનુપમ હશે? આત્મામાં નિરાગી દશાનો કેવો અનુભવ તેઓ કરી રહ્યા હશે? ક્યારેક થોડી પળો માટે પણ આપણા મનમાં શાંતિ હોય અને રાગાદિના ભાવો જાણો શમી ગયા હોય એવું લાગો, ત્યારે કેવો આનંદ આપણો અનુભવી લેતા હોઈએ છીએ! તો જેઓ સર્વ દોષોથી રહિત થઈ ગયા તેમનું સ્વરૂપ કેવું અનેરું હશે!

જન્મ સાથે મતિ, શ્રુત, અવધિ ત્રણ જ્ઞાન અને ક્ષાળિક સમકિત લઈને આ પૃથ્વીપટ પર અવતરિત થયા હોય અને ઉત્તરોત્તર આત્મવિકાસની દશા વધતી જતી હોય તો તેવા પ્રભુ જ્યારે કેવળજ્ઞાનને પામે ત્યારે તેઓની અંતરદશા કેવી અજોડ હોય! કઈ રીતે આપણો તે સ્વરૂપની કલ્યાણ કરી શકીએ? આપણા જેવા અજ્ઞાન જીવોના ગજ બહારની વાત છે. છતાં એ સ્વરૂપને જાણાંનું જરૂરી છે એટલું જ નહીં, શ્રદ્ધામાં ઉતારી, ભજવું પણ આવશ્યક છે.

એ સ્વરૂપને વળી શ્રી માનતુંગાચાર્ય ભક્તિ કરતાં કહે છે -

ત્વામવ્યાં દિનુમચિન્ત્યમસંબંધ્યમાં,

બ્રહ્માણમીશ્રમનન્તમનંગક્રતુમા।

ગોગીશ્વરં વિદિતયોગમનેકમેં,

જ્ઞાનસ્વરૂપમનં પ્રવદ્ધિ સન્ત: ॥૨૮॥

ભગવાન ઋષિભદેવની ભક્તિ કરતાં આચાર્યશ્રીએ પ્રભુને અનેક વિશેષણો વડે બિરદાવ્યા છે. જો કે જિનેશ્વરના અગાધ સ્વરૂપને કોઈ પણ વિશેષણ વર્ણવી શકે નહીં છતાં ભક્તિવશ મુખમાંથી પ્રભુના ગુણજ્ઞાનના સુંદર શબ્દો સરી પડે છે.

પ્રભુ ‘અભ્યા’ છે. અભ્યા એટલે જેમાં કશો જ ફરક ન પડે તે. વ્યક્તરણમાં ‘અભ્યા’ આવે છે. વાક્યરચનામાં ગમે ત્યાં તેને મૂકવામાં આવે પણ તે સર્વ કાળમાં, સર્વ વચનમાં, સર્વ લિંગમાં, એક સરણું જ રહે. તેનું રૂપ બદલે નહીં. પ્રભુએ જે સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરી છે તે અનંત અને અભ્યાધ છે. તેઓના આત્માની સંપૂર્ણ નિર્મણતા એવી છે કે હવે કોઈ પણ નિમિત્તો તેને મળિન કરી શકે નહીં. સર્વ વિશુદ્ધિને તેઓ પામી ગયા છે. તે ભાવો અનંત કાળ સુધી વર્ત્યા કરશે. સંપૂર્ણ જ્ઞાતા દૃષ્ટા ભાવને વરી ગયા છે. માટે જ પ્રભુ અભ્યા છે.

પ્રભુ ‘વિભુ’ છે. પ્રભુએ અંતરંગ વિભૂતિ પ્રાપ્ત કરી છે તેથી તેઓ સ્વ-પર પ્રકાશક છે. પોતે આંતર-બાધ્ય પ્રકાશિત છે અને અન્યને પણ પ્રકાશિત કરે છે. તેઓના જ્ઞાનમાં લોકનો એક પણ પદાર્થ છાનો રહેતો નથી. બધા જ પદાર્થોનાં પ્રતિબિંબ તેઓના આત્મદર્શણમાં જગકે છે. વળી પોતે જે રીતે પ્રકાશિત થયા, એ જ માર્ગ અન્યને પણ બતાવે છે, માટે પ્રભુ ‘વિભુ’ છે.

પ્રભુ ‘અચિન્ય’ છે. જેને ચિંતન દ્વારા જાણી ન શકાય, માપી ન શકાય, તે અચિન્ય. માનવ મનથી ચિંતન કરી પદાર્થોને જાગતો હોય છે પણ મનજા વિચારો એક સીમા સુધી જ પહોંચી શકે. પ્રભુનું અનંત મહિમામય સ્વરૂપ તો અસીમ છે, ત્યાં સુધી કેમ પહોંચાય? વળી મન જડ અને પ્રભુ એટલે અનંત ચેતનાનો અવિકલ આવિષ્ણાર! કયાં મેળ ખાય? પ્રભુ આપ અમારા ચિંતનમાં સમાઈ શકો નહીં. માટે જ આપ ‘અચિન્ય’ છો.

પ્રભુ ‘અસંખ્ય’ છે. જે સંખ્યાના માપથી ન મપાય તે અસંખ્ય. પ્રભુના અનંતગુણો પ્રાટ થઈ ચૂક્યા છે. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ પર રહેલા અનંત-અનંતગુણો આવિર્ભૂત થયા છે, તેથી આપ ‘અસંખ્ય’ છો.

પ્રભુ ‘આદ્ય’ છે. જેઓએ કેવળજ્ઞાન, કેવળદર્શન અને સંપૂર્ણ યથાજ્યાત ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરી છે, જે આદિ અનંત છે, તેથી આદ્ય છે. આ સ્તોત્રમાં ભગવાન ઋષભદેવની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. પ્રભુ આ અવસર્પિણી કાળના, ભરતક્ષેત્રના પ્રથમ તીર્થકર, પ્રથમ રાજેશ્વર, પ્રથમ સમાજસેવક એમ અનેક પ્રકારે સમાજક્ષેત્ર અને ધર્મક્ષેત્રના આદ્ય કર્તા છે. તેથી તેઓ ‘આદિનાથ’ના નામથી જૈન-અજૈન પરંપરાઓમાં પ્રસિદ્ધ છે માટે તેઓ ‘આદ્ય’ છે.

પ્રભુ ‘બ્રહ્મા’ છે. જેમનું બ્રહ્મતત્ત્વ એટલે કે સર્વ વિશુદ્ધ આત્મતત્ત્વ જગ્યાત થઈ ગયું છે તે બ્રહ્મા. પ્રભુએ પોતાના બ્રહ્મતત્ત્વને પામી લીધું છે. વળી બ્રહ્મા એટલે આ સૂચિના કર્તા, જેમણે સૂચિની રચના કરી. આ હિન્દુ માન્યતા છે. ભગવાન આદિનાથે અસી, મસી, કૃપિ રૂપ ત્રણ કળા આપી જગતના જીવોને રચનાત્મક જીવન જીવતાં શીખવ્યું, તેથી તેઓ ‘બ્રહ્મા’ છે.

પ્રભુ ‘ઈશ્વર’ છે. જેઓએ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કર્યું છે તે ઈશ્વર – પ્રભુએ અંતર્ગત લક્ષ્મીરૂપ અનંત જ્ઞાન, અનંત વીર્ય અને અનંત સુખની પ્રાપ્તિ કરી છે. આ ચારને ભાવમાણ કહો, કે અનંત ઐશ્વર્ય કહો. વળી આ ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયા પછી પુનઃ નાશ પામતું નથી. માટે પ્રભુ ‘ઈશ્વર’ છે. ઈશ્વરને બીજા શબ્દોમાં નાથ પણ કહેવાય. પ્રભુ ત્રિલોકનાથ છે. સર્વ જીવોને શરણો રાખી સહૃદનું રક્ષણ કરે છે. ભવના સમુદ્ધી તારે છે, માટે પ્રભુ ‘ઈશ્વર’ છે.

પ્રભુ ‘અનંત’ છે. પ્રભુએ જે કંઈ પ્રાપ્ત કર્યું તે બધું જ અનંત પ્રાપ્ત કર્યું. હવે કશું જ અંતવાળું નહીં. અનંત ચતુર્ભય, અનંત

અવ્યાબાધ સુખ, અનંત ક્ષાયિક સમકિત’, અનંત અક્ષયસ્થિતિ આદિ અનંતોને પામી ગયા માટે પ્રભુ ‘અનંત’ છે.

પ્રભુ ‘અનંગકેતુ’ છે. જેઓએ અનંગ એટલે કામદેવને જીતી લીધો તે અનંગકેતુ છે. પ્રભુએ મોહનીય કર્મનો સર્વથા ક્ષય કર્યો કે જે મોહનીય જ વિકારોની જડ હતી, તેથી હવે આત્માના એક પ્રદેશો પણ વિકૃતિ રહી નહીં.

રામચરિત માનસમાં તુલસીદાસજી શ્રી રામચંદ્રજીના વિવાહનો પ્રસંગ વર્ણિત છે. રામ સ્વયંવર મંડપમાં પધારે છે. ત્યાં રહેલા સ્ફટિક જેવા થાંભલાઓમાં તેઓનું પ્રતિબિંબ પડે છે. તે જોઈ કવિ કલ્પના કરે છે કે સંભમાં પ્રતિબિંબિત થતું રૂપ એ કામદેવ છે. રામના રૂપ-સૌંદર્યને જોઈ કામદેવને શરમ આવી અને તે થાંભલામાં છુપાઈ ગયો. કામદેવ રામની પાસે આવી શકતો નથી. આ એક સંકેત છે. રામ પરણાવા જાય ત્યારે કામદેવની લગામ રામના હાથમાં હોય અને સામાન્ય માડાસ પરણાવા જાય ત્યારે અની લગામ કામદેવના હાથમાં હોય.

પ્રભુના અનંત પાવન અંત:કરણમાં કામદેવ પ્રવેશ પામી શકે નહીં, માટે પ્રભુ ‘અનંગકેતુ’ છે.

પ્રભુ ‘યોગીશ્વર’ છે. યોગ પર જેમણે પ્રભુત્વ મેળવ્યું તે યોગીશ્વર. મન, વચન અને કાયાના યોગની પ્રવૃત્તિઓ સામાન્ય માનવની જેમ હોતી નથી, ત્રણોય યોગોને સાધી લીધા છે. યોગોને સાધી, તેની નિરર્થકતા જાણી, અયોગી બનવા માટે જઈ રહ્યા છે તે ‘યોગીશ્વર’ છે.

પ્રભુ ‘વિદિત યોગ’ સર્વ પ્રકારના યોગના જાણકાર છે. અર્થાત્ મન, વચન, કાયાને તેના દ્વારા-પર્યાય રૂપ પરિણામનાં જાણો છે, અને બીજી રીતે કહીએ તો પ્રભુ વિશ્વના જેટલા જેટલા જડ-જડ અને ચેતન-જડના યોગો થવા સર્જયેલા છે, તે સર્વના જાણકાર છે.

પ્રભુ ‘અનેક’ છે અને ‘એક’ પણ છે. સિદ્ધ ભગવાનની સ્તુતિ કરતાં એક ભક્તહદ્ય કહે છે.

એક માંહી અનેક રાજે, અનેક માંહિ એકિકં,

એક અનેકકી નાહી સંખ્યા, નમો સિદ્ધ નિરંજનમ્

સિદ્ધાલયમાં સિદ્ધ પરમાત્મા જ્યાં એક બિરાજે છે ત્યાં અનેક પણ

છે અને અનેક છે ત્યાં એક પણ છે. સિદ્ધ પ્રભુનો આત્મા જેટલા આકાશપદેશને અવગાહીને રહ્યો હોય ત્યાં જ બીજા સિદ્ધાત્માઓ રહી શકે. ઇતાંય અનેક વચ્ચે સહૃદનું પોતાનું અસ્તિત્વ સ્વતંત્ર જ હોય માટે પ્રભુ એક પણ હોય. વળી બીજી રીતે સર્વ આત્માનું સ્વરૂપ એક સરખું જ છે માટે એક છે અને પ્રભુમાં અનેક ગુણો છે માટે અનેક છે. પ્રભુ સ્વયં એક છે, પણ અનેક ભક્તોના હંદ્યમાં બિરાજે છે માટે અનેક છે.

પ્રભુ ‘જ્ઞાન સ્વરૂપી’ છે. આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશ-પ્રદેશો જ્ઞાનગુણ છે. જ્ઞાન ગુણરહિત, આત્માનો એક પણ પ્રદેશ હોય નહીં. પ્રભુએ સર્વથા જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષય કરી, સંપૂર્ણ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરી છે. વળી જ્ઞાન તે જ આત્મા અને આત્મા તે જ જ્ઞાન. એમ તેઓની આત્મચેતના જ્ઞાનમય જ છે, માટે પ્રભુ ‘જ્ઞાન-સ્વરૂપી’ છે.

પ્રભુ ‘અમલ’ છે, જ્યાં જરા પણ મહિનતા નથી એ અમલ, મોહ છે ત્યાં મહિનતા છે, મોહ નથી માટે મહિનતા નથી. સર્વ વિશુદ્ધ આત્મ પ્રભુ ‘અમલ’ છે.

સંત પુરુષો, આત્માર્થી જીવો પ્રભુને આવા ગુણો વડે પીછાડો છે.

અહીં જિનેશ્વર ભગવાનનું આંતરસ્વરૂપ બતાવ્યું કે જે આત્માનું મૌલિક સ્વરૂપ છે અને તે જ જાણવા યોગ્ય છે. આ ગુણોથી જ જિનેશ્વરના સ્વરૂપને સમજી શક્ય છે. પણ મતાર્થી જીવ પ્રભુને પુણ્યોદયથી મળોવી બાબુ રિદ્ધિમાં અંજાઈ જઈ, તેને જ પ્રભુનું સ્વરૂપ સમજે છે, અને તેમાં જ પોતાની બુદ્ધિનું સાર્થક્ય સમજે છે, પણ તે ભૂલ છે.

શ્રીમદ્ભૂગ્રહાને અહીં દેવ સંબંધી માન્યતામાં ક્યાં ભ્રમ સેવાઈ રહ્યો છે તે બતાવ્યું. હવે આગામ મતાર્થના અન્ય લક્ષણો કેવાં હોય છે તે કહેવાશે.

આત્મ-ચિંતન....

“હું...આત્મા છું...” ...“હું.....આત્મા.....છું”

જ્ઞાયકતા..... એ મારો સ્વભાવ

જ્ઞાયકતા..... અર્થાત્ જાણપણું.....જાણવું.....એ મારો સ્વભાવ છે.....

હું..... આત્મા..... હું ચૈતન્ય.... આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશો મારો જ્ઞાનગુણ....વિદ્યમાન છે..... મારી જ્ઞાનશક્તિ....સમસ્ત જગતને જાણવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે. જે....શક્તિ જગતને જાડો છે.... તે જ શક્તિ..... આત્માને પણ જાડો છે.....

મારો જ્ઞાનસ્વભાવ.... વિશ્વના પદાર્થોને જોવા.... વિશ્વના પદાર્થોને જાણવામાં.... રોકાયેલો છે....મન....બુદ્ધિ....અને ઇન્દ્રિયોના માધ્યમથી... વિશ્વના પદાર્થોને જુએ છે. ...જાડો છે....જગતમાં ફરતો આ જ્ઞાનગુણ.... ત્યાંથી પાછો વાળી..... આત્માને જાણવામાંપુરુષાર્થ કરે તો....આત્માને જાડી શકે.... આત્માને માણી શકે...આત્માને અનુભવી શકે....

જગતના જ્ઞેય પદાર્થોમાં રોકાયેલી વૃત્તિ...રાગ-દ્રેષ્ણને આધીન બની જાય છે.... જગતને જોઉં... જગતને જાણું...અને ત્યાં રાગ-દ્રેષ્ણ છે.... એ વિભાવ છે...મારે....મારી સ્વાભાવિક દશાને....પ્રાપ્ત કરવી છે.... મારા મૂળભૂત સ્વરૂપને પામવું છે....એ માટે મારા જ્ઞાનગુણને પદાર્થમાંથી પાછો વાળી....મારામાં સ્થિર કરું...મારામાં થયેલી સ્થિરતા... મને ઓળખાવશે....

હુંમને જાણું... હુંમને ઓળખું...હું મને પીછાડું...હું....મને અનુભવું...અંદ જ્ઞાયક સ્વરૂપી આત્મા ...જ્યારે સમસ્ત જગતથી.....દૂર થશે.... ત્યારે કેવળજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરી લેશો.... મારે કેવળને પામવું છે... એટલે જગતમાં ફરતાં જ્ઞાનગુણને પાછો વાળી....મારામાં સ્થિર કરી દઉં....એ માટે આત્માનું ચિંતન.... થોડીક ક્ષાડો વધુ એકાગ્ર થઈ.... નિજનું ચિંતન....

“હુંઆત્માછું” “હુંઆત્માછું”

“ॐ શાંતિ” ...“શાંતિ..... “શાંતિ.”

વર્તે દર્શિ વિમુખ!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોકણનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોકષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદ્ધન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચ્છારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રતની આરાધના એ જ જીવ કરી શકે છે કે જેના અંતઃકરણમાં સંસાર પ્રત્યે વિમુખતા આવી છે. જ્યાં સુધી સંસાર સન્મુખ હોય ત્યાં સુધી, સંસારની પ્રીતિ અંતરમાંથી ઓસરતી નથી. સંસારની પ્રીતિના કારણો એડો જે કંઈ કર્યું તે સંસારની વૃદ્ધિ થાય એવું જ કર્યું.

જ્યાં-જ્યાં, જે જે યોનિમાં ગયો, ત્યાં મળેલી ઈન્દ્રિયાદિની શક્તિઓનો ઉપયોગ માત્ર જન્મ-મરણની પરંપરાનાં નિમિત્તરૂપ જ થયો. પૂર્વે શું કર્યું અને કેમ વર્ત્યો તે યાદ નથી. પણ આ જન્મનો વિચાર કરીએ કે જન્મથી આજ સુધીની પ્રવૃત્તિ શું અને કેવી કરી?

વિચારો! બંધુઓ! બાળક જન્મે, કશી જ ખબર નથી. આંખ ખોલવાનું પણ ભાન નથી. છતાં ઈન્દ્રિયોનો ઉપયોગ શરૂ થઈ જાય. જોયું છે ને તમે? જન્મલા બાળકને ગળથૂથી પાવામાં આવે, રુના પૂમડાથી એક-એક ટીપું મુખમાં આપે, અને બાળક જીભથી સ્વાદ લેવા માંડે. અંદર પડેલા આહારસંજ્ઞાના સંસ્કરો જગ્રત થઈ ઊઠે અને જીભથી સ્વાદ લેવાય એ પ્રગટ રૂપે ન જાણતો હોવા છતાં, રસને ગ્રહણ તો કરી જ લે.

એ જ રીતે અન્ય ઈન્દ્રિયોનો ઉપયોગ પણ શરૂ થાય. થોડો સમય જાય અને તે આંખથી ઓળખવા માંડે, કોઈ પદાર્થ તેની સામે ધરો કે જોઈને આકર્ષય. કાનથી સાંભળવા માંડે. અવાજ કરો કે અનુનામ લઈને બોલાવો, તરત સાંભળો અને સાંભળીને સામું જુઓ. આમ બધી જ ઈન્દ્રિયોનો ઉપયોગ અનાયાસે એ કરવા માંડે. સાથે-સાથે મનનું કાર્ય પણ શરૂ થઈ જાય છે. બાળક ઊંઘમાં હસે. શા માટે?

તેના અવયેતન મનમાં ચાલતી કોઈ પ્રક્રિયા હાસ્ય રૂપે પ્રગટ થાય છે.

બંધુઓ! આપણો નાના હતા ત્યારે કોઈએ શીખવ્યું નથી કે જો, આ તારા કાન છે, તેનાથી તારે સાંભળવાનું. આ આંખ છે, તેનાથી જોવાનું. છતાં બધી જ ઈન્દ્રિયોનો એ એ પ્રકારે ઉપયોગ કરી જ લઈએ છીએ. ક્યારેય વિચાર્યુ આનું કારણ શું હોઈ શકે? અનંત ભૂતકાળમાં એક-બે-ત્રણ-ચાર જેટલી ઈન્દ્રિયો મળી ત્યાં-ત્યાં વિષયોના ભોગવટા સિવાય બીજું કશું કર્યું જ નથી. જીવને વિષયો જ પ્રિય છે. આપણી ચેતના બહિર્મુખ થઈ વિષયો તરફ જ દોડી રહી છે. એટલે ઈન્દ્રિયો સાથે જ્યાં જેટલી બુદ્ધિ મળી, જ્યાં મન મળ્યું, તે બધી જ શક્તિઓનો ઉપયોગ પડા આ દિશામાં જ થયો. ઈન્દ્રિયો, મન અને દેહમાં આટલી ઊંડી આસક્તિનું પરિણામ એ આવ્યું કે જીવને પોતાના શ્રેય સંબંધી વિચારોનો અવકાશ જ રહ્યો નહીં.

વળી જીવને ઈન્દ્રિયના વિષયોની આસક્તિ જેટલી વધારે એટલા રાગ-દ્રેષ્ટ પણ વધારે. અને રાગ-દ્રેષ્ટનું પરિણામ જેટલું તીવ્ર તેટલો જીવ આત્માથી દૂર, એટલે કે તેને આત્મભાવ જગ્રત થાય જ નહીં. રાગાદ ભાવો મિથ્યાત્વના પોષક છે. મિથ્યાત્વ પોષાતું રહે ત્યાં સુધી આત્માર્થ જાગો કર્યાંથી? અને તેથી આ વિરાટ વિશ્વમાં પડેલાં ઉત્તમ નિમિત્તોને ઓળખ્યા વિના જીવ બેભાન થઈ આથડી રહ્યો છે.

જીવને ઉત્તમ નિમિત્તો મળતાં તો હોય છે, પણ આંખ આડાં અંધારાં તેની ઓળખાણ થવા દે નહીં. તેથી તારક નિમિત્ત મળે તો પણ તેને આરાધી શકે નહીં અર્થાત્ તે નિમિત્તના આશ્રે આત્મ-આરાધના કરી શકે નહીં.

નિષ્ઠારણ કરણાશીલ જ્ઞાની પુરુષો, આ જીવનાં પરિણામોને જોઈ અંતરમાં કંઈક ખેદ અનુભવે છે. તેના પર કરૂણા વરસાવે છે અને તેને ઠેકાડો લાવવા પ્રયત્નશીલ બને છે. તેથી જ એવા મતાર્થી જીવનાં એક એક લક્ષ્ણાંતરો બતાવી તેને તેની ભૂલ સમજાવે છે.

અહીં શ્રીમદ્ભૂજાએ, બાધ્ય ત્યાગીને ગુરુ માનતા મતાર્થી જીવને શ્રદ્ધામાં ક્યાં ભૂલ છે તે સમજાવી. પછી સમવસરણ આદિ રિદ્ધિને જિન સ્વરૂપ સમજી રહેલા મતાર્થીને જ્ઞાનની ભૂલ સમજાવી. આ બંને ભૂલોનું પરિણામ શું હોય? આ ભૂલોને કારણો મતાર્થીની માન્યતા કેવી

કદાચારી હોય તે બતાવતાં કહે છે -

**પ્રત્યક્ષ સદ્ગુરુ યોગમાં, વર્તે દિલ્લિ વિમુખ;
અસદ્ગુરુને દઠ કરે, નિજ માનાર્થે મુખ્ય...રહ...**

મતાર્થી મિથ્યાત્વી હોય અને મિથ્યાત્વી જીવ પણ કંઈક પુણ્યો લઈને આવ્યો હોય, તો તે પુણ્યના યોગો સદ્ગુરુનું સામીય પણ મળી જાય. તેમનો સમાગમ પણ થાય. તેમની શારીરિક સેવા પણ કદાચ કરતો હોય. અને! તેઓની વાણી પણ સાંભળતો હોય. બંધું જ થાય, પણ એ વાણી કે ગુરુદેવની આજ્ઞા ઉરમાં વસે નહીં. સાંભળવા માટે તો એ ક્યાંનો ક્યાં જાય? એ માટે પૈસો ખરચવો પડે તો ખરચે. હું જ ખરો શ્રોતા છું તેમ માને અને મનાવે. પણ પેવા ઊંઘા ઘડા જેવો.

અનરાધાર વરસતા વરસાદમાં નેવા નીચે મૂકેલો ઊંઘો ઘડો, આંગણમાં પાણી ભરતાં અહીં-તહીં આથડી ફૂટી જાય છે પણ એક બંધ પાણીને ગ્રહણ ન કરે અને વિનષ્ટ થઈ જાય. તેમ મતાર્થી જીવ ઉપદેશને સાંભળો, પણ અંતરમાં એક અક્ષર પણ ગ્રહણ ન કરે. એટલું જ નહીં, જે કહ્યું તેથી ઉલટો વર્તે. જણો નામનું જંતુ ગાયના સતન પર મૂકૃચું હોય તો દૂધ ન પીએ પણ લોહી પીએ. તેમ મતાર્થી જીવ ગુરુના અણમોલ ઉપદેશમાંથી સારી વસ્તુ ગ્રહણ ન કરે પણ દોષો જ જુએ.

મોરારીબાપુએ કહેલી એક વાત યાદ આવે છે. તેઓ એક ગામમાં રામાયણ વાંચતા હતા. સાંજે એક યુવાન આવ્યો, કહે:

“બાપુ! પ્રશ્ન પૂછવો છે.”

બાપુને થયું, વાહ! આ યુવાનને રામાયણમાં કેટલો રસ હશે? કથા સાંભળીને વિચાર્યું હશે ત્યારે પ્રશ્ન ઊભો થયો હશે ને? અને ખુશ થતાં બાપુએ કહ્યું: ‘પૂછ.’

“બાપુ! હનુમાનને પૂછું હતું તો તેની માને કેમ નહીં?

જુઓ બંધુઓ! આ પ્રશ્ન! રામાયણ જેવી ઉત્તમ કૃતિમાંથી આ ગ્રહણ કરવાનું હતું? બુદ્ધિ ક્યાં ચાલી? સારું ગ્રહણ કરી શકે જ નહીં. લોટ ચાળવાનો હવાલો, લોટને કાઢી નાખે અને કચરા રૂપ થુલાને ધરી રાખે એવી થઈ આ વાત. બસ, મતાર્થી જીવ પણ સદ્ગુરુના સંપર્કમાં

આવ્યા પછી પણ સત્સંગ ન કરી શકે. પોતાનામાં સતને અનુભવવાનો પુરુષાર્થ ન આચરી શકે અને મળેલા રત્ન જેવા યોગને ગુમાવી છે. આ તો કાગડાની કોટે રતન! તેને કિમતની શું ખબર હોય? અને તેમાં શોભા પણ શેની?

બંધુઓ! જેને કંઈક આત્માર્થ સાધવાની બુદ્ધિ સૂજી છે તે જીવ પોતાની યોગ્યતા વધારતો જાય અને જેમના નિમિત્તે તેનો ચૈતન્ય દીપક પ્રગટવાનો છે, તેવા નિમિત્તને સત્સંગના વાતાવરણમાં વ્યાકુળ થઈ શોધતો ફરે. એ જીવ સદ્ગુરુના યોગને જંખતો હોય, ન મળો તો પળે પળે ખેદ વર્તતો હોય! કેમ સદ્ગુરુ નથી મળતા? તેનો અંતરમાં પારાવાર ઊહાપોહ હોય. કારણ તેને સત્ત શિષ્ય બનવાની હવે ઉત્કટ તાલાવેલી લાગી છે. એવા જીવને બીજા કોઈ વિષયમાં રસ ન રહે. સંસારનાં કાર્યો કરવા ખાતર કરી લે, ફરજોને બાળવવી પડે તો પૂરી કરી લે, પણ તેનું અંતરમન તો નિરંતર સદ્ગુરુના વિરહની ઊંડી વથા અનુભવતું હોય, કારણ એને ખબર છે કે એકવાર સદ્ગુરુ મળ્યા તો પછી તેમની કૃપા મારા પર વરસવાની જ છે, મારામાં અંતર્મુખતા તેઓ જગાડશે જ. એમના વિના બીજા કોઈ પણ શક્તિ મને આત્માની ઓળખાણ કરાવવા સમર્થ જ નથી. તેથી હવે સદ્ગુરુ વિના રહેવાતું નથી. એક ભક્ત કવિ કહે છે -

ગુરુજી! તમ વિના બેલી મારું કોઈ નથી...હે...જી;

બાપજી! સાંભળો પોકાર....(૨) તમ વિના....ગુરુજી

ગુરુજી! જળ વિના તલખે જેમ મિનકા....હે....જી;

દીલ મારું તલખે દીદાર....(૨) તમ વિના....ગુરુજી

જ્યાં આત્માર્થી જીવ સદ્ગુરુના યોગ વિના અકળાતો હોય, ત્યાં મતાર્થી જીવ મળેલા યોગને સફળ ન કરી શકતો હોય. તેની દિલ્લિની વિમુખતા અને કુ-ગુરુને સુ-ગુરુ માનવાની ભૂલ, તેની સમજણાં દાર બંધ જ રાખે, ખૂલવા ન દે. તેને કોઈ સદ્ગુરુ સામેથી જઈને સાચો રાહ બતાવે તો પણ તે ચાલવા તૈયાર ન થાય.

શું જાણો ભક્તિ વનચર વગડાના રે વાસી?

પાસે જઈને પ્રમોદીએ, તો નિશ્ચે જાય નાસી રે

સાધુ પુરુષોનો સંગ ન કીધો, આપોઆપ ઉદાસી....શું...જાણો

આવી દશા હોય મતાર્થીની! સદ્ગુરુને માને નહીં અને અસદ્ગુરુમાં પડેલા મમત્વને છોડે નહીં! અસદ્ગુરુને સેવતાં હિત થાય છે કે અહિત, તેનો વિચાર એ કરી જ ન શકે! પણ પોતામાં રહેલ અહંનું પોખણ થાય માટે અસદ્ગુરુમાં દઠ વિશ્વાસ ધરાવે. તેમના પ્રત્યેની ગ્રીતિ વધુ ને વધુ મજબૂત કરતો જાય. કારણ કે ત્યાં માન મળે છે, સમાજે માનેલી જૂઠી પ્રતિષ્ઠા મળે છે. એવા ગુરુ તો તેની વાહ વાહ કરે, અને તેમાંય જો ધન ખર્ચી જાણતો હોય તો પછી પૂછવું જ શું? ભાઈ - ભાઈ થતો હોય, પાંચમાં પૂછતો હોય!

ઘ્યાલ કરજો બંધુઓ! આવા ઢોંગી ગુરુઓને આવા શિષ્યો મળી જ રહે, તેને આત્મ-આરાધનાના નામે કંઈ લેવા-દેવા નહીં અને વ્રત, પ્રત્યાખ્યાન આદિમાં પડા રસ નહીં. માત્ર વાહ-વાહ થાય. માન-પ્રતિષ્ઠા મળે. બસ! એવો ધર્મ જોઈએ અને એવા ધર્મગુરુ જોઈએ! જે ભક્તોને ચાવી દીધેલા રમકડાની જેમ રમાડતા હોય. આ કાળમાં આવા અંધશ્રદ્ધાળું માનવો સંખ્યાબંધ મળે અને ધૂતારા ફુ-ગુરુઓ એવા લોકોને ભક્તો બનાવી પોતાના સ્વાર્થનું પોખણ કરે. પોતાનું અહંમ્ પડા પોખાય અને ભક્તના અહંને પડા પોખણ મળે. બસ, અન્યોન્ય આવા ભાવો હોય. આમાં કોઈનું હિત સધાય ક્રાંથી?

આવા જીવો અનાદિકાળથી ભમમાં જ પડ્યા છે. તેની દૃષ્ટિ અવળી જ છે. સવળી દૃષ્ટિ થઈ નથી અને તે કરવા માગતો પડા નથી. સત્તનો આદર જ નથી. અરે! સત્ત શું છે તેની પડા જાણ નથી. તેથી સત્તનો અનાદર કરતો રહે અને અવળી દૃષ્ટિ હોવાના કારણો અસત્તનો આદર કરે. આ જીવો કરુણાને પાત્ર છે. લોકોત્તર માર્ગ મધ્યા પછી પડા એ માર્ગ ડગ માંડી શકે નહીં, જીવની આ કમનસીબી નહીં તો બીજું શું? બંધુઓ! આપડો આપડા અંતરને તપાસી લઈએ કે વીતરાગની વાણી અને સંતોનો સંગ પાખ્યા પછી પડા જો આત્મા માટે, સત્ત માટે આદર ન જાગતો હોય તો શું સમજવું? ક્યાં છીએ આપડો? મતાર્થીનાં લક્ષણોને સાંભળીને આપડો પડા તેની કક્ષામાં મુકાઈએ એવા તો નથી ને? એ ખાસ વિચારવું જરૂરી છે.

મતાર્થી જીવની ભૂલ ભરેલી માન્યતાઓ હજુ શું શું છે તે અવસરે કહેવાશે.

.... જે સમજે શુતરાન!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતરદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોક્ષનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોક્ષમાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યુચારિત્રથી થાય છે.

આ ત્રિ-રત્નની આરાધના, યથાર્થ રીતે થાય તો જ તે ફળીભૂત થાય. અન્યથા કરેલો પુરુષાર્થ નિષ્ફળતામાં પરિણામે. બ્યાવહારિક કામોમાં જેમ યથાર્થતાનો આગ્રહ રહે છે, તેમ આરાધના માર્ગ એટલો જ, બલ્કે એથી વધુ ઘ્યાલ રહેવો જરૂરી છે.

પ્રાય: એવું બનતું જોવામાં આવે છે કે લોકરૂઢિથી થતા ધર્મનાં કિયા-આચારો, લાંબા સમય કરાયા પછી પડા મનનું માનેલું ફળ ના મળે, તેથી માણસની શ્રદ્ધા તૂટી જાય છે. અમૃક ઉપવાસ, આયંબિલ કરું તો આવેલ આપત્તિ દૂર થઈ જાય, આવા વિશ્વાસથી કરતાં અનુષ્ઠાનો જ્યારે સંકટને નાટ ન કરી શકે ત્યારે માનવ કહે છે “ધર્મ ખોટો છે. મેં આટાટલું કર્યું છતાં મને ફળ ના મળ્યું.” અને તે અનુષ્ઠાનોને આચરવાનું છોડી દે છે.

આ દૃષ્ટિ વિચારણા માર્ગી લે છે. શું આ રીતે થતાં વ્રત-પ્રત્યાખ્યાનો સાંસારિક દુઃખો દૂર કરી દે ખરાં? અને ન કરે તો ખોટાં? જો આ અનુષ્ઠાનો જ સંકટનું સમાધાન હોત, તો માનવને બીજો કોઈ પ્રયત્ન કરવાનું જ ન રહેત. ગમે તેમ કરીને અનુષ્ઠાનો કરી લેત, પડા એમ નથી. ધર્મ સંકટ સમયે સહાય કરે છે તે વાત સાચી, પડા કઈ રીતે સહાયક થાય?

દુઃખ સમયે ધર્મદૃષ્ટિ એમ કહે છે કે આવેલ દુઃખ તારાં કરેલાં કર્માનું ફળ છે માટે સમતા રાખ, વિષમતા ન લાવ. કોઈ પર આરોપ ન નાખ. કોઈના કારણો તને દુઃખ નથી આવ્યું, પડા તારા પોતાના જ ગુપ્ત કારણો આવ્યું છે માટે સમતાથી સહેવા સિવાય બીજો કોઈ વિકલ્ય નથી. જો આમ સમજી સમતા રાખે, મહા-ભયંકર વેદનામાં પડા

વિખમતા ન આડો તો ભવો-ભવનું દુઃખ ટળી જાય. ગજસુકુમાર અને મુનિ મેતારજે એવી સમતા રાખી કે એક ભવનું નહીં, પણ અનેક ભવોનાં દુઃખને દૂર કરી નાખ્યાં. તેઓ દેહભાવથી પર થઈ ગયા. ‘જે થાય છે તે દેહને થાય છે. હું તો આત્મા છું. દેહથી ભિન્ન છું. મારે મારામાં જ રહેવું ઘટે. દેહમાં જાઉ તો દેહની વેદનાનો અનુભવ થાય. પણ દેહથી હું પર છું. દેહમાં રહેવા છતાં દેહથી અલગ રહેવું તે મારો ધર્મ છે. દેહભાવે દેહનું પરિણામન અને આભાવાચે આત્માનું પરિણામન.’ આવી ભેદદિની જેને લાધી ગઈ તેને દુઃખ શું તેની ખબર જ નથી. હા, તો ધર્મ આ શીખવે છે અને આ જ યથાર્થ આરાધના છે. આવી આરાધના જ ફળ આપે. અન્યથા સમજણા વગરની કરેલી ઘણી મહેનત પણ નિષ્ફળ જ જાય છે. માત્ર વ્યવહારિક રૂઢિ પરંપરાથી ચાલતી ક્રિયાઓ કરી લેવાથી ફળ મળતું નથી. જેવો હેતુ તેવું ફળ. અલૌકિક ભાવથી અલૌકિક ફળ અને લૌકિક ભાવથી લૌકિક ફળ મળે. બંધુઓ! લૌકિક હેતુથી કરાતો ધર્મ ક્ષણિક દુઃખમુક્તિ અથવા થોડું સુખ આપે પણ દે પણ અંતે તો દુઃખરૂપ જ છે, કારણ ધર્મનું સર્જન માત્ર એક અલૌકિક હેતુથી જ થયું છે. અલૌકિક હેતુથી કરાતો ધર્મ જ સ્થાયી આનંદ અથી શકે તે ભૂલવું ન જોઈએ. નાટક સમયસારમાં બનારસીદાસજી કહે છે —

લીન ભયો વિવહારમેં, ઉક્તિ ન ઉપજૈ કોઈ,
દીન ભયો પ્રભુ પદ જપે, મુક્તિ કહા સૌ હોઈ....

જે કેવળ વ્યવહારમાં લીન છે, અંતર વિષે ભેદજ્ઞાન નથી, જે દીનતાપૂર્વક પ્રભુને ભજ્યા કરે છે તેની મુક્તિ ક્યાંથી થાય? ન જ થાય. આવા યથાર્થ આરાધનાને નહીં સમજનારા જીવ મતાર્થી છે. અહીં મતાર્થીનાં લક્ષણોનું વિવેચન ચાલી રહ્યું છે. શ્રીમદ્ભૂત કહે છે —

દેવાદિ ગતિ ભંગમાં, જે સમજે શુતજ્ઞાન;
માને નિજમત વેષનો, આગ્રહ મુક્તિ નિદાન...૨૭...

જ્ઞાનની આરાધના શુતજ્ઞાનથી શરૂ થાય છે અને કેવળજ્ઞાનમાં સંપૂર્ણતા પામે છે. શુતજ્ઞાન શું છે? દરેક સાધકે આ આરાધના તો કરવાની જ છે, તો કઈ રીતે? સર્વજ્ઞાનાં પ્રરૂપેલાં શાસ્ત્રોને લક્ષ્યમાં રાખી, આગમના અવલંબને આગળ વધવાનું છે. આગમો શું કહે છે?

તેમાં શું બતાવ્યું છે? અને તેનો હેતુ શું છે? એ સમજ્ઞા વગર સ્થૂળ બાબતોને પકડી, પોતે જ્ઞાની થઈ ગયાનો ભ્રમ સેવે તો તે મતાર્થી.

શાસ્ત્રોમાં દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ અને નરક આવી ચાર ગતિઓ બતાવી, તેના અનેક ભંગ બતાવ્યા. ભેદાનુભેદ બતાવ્યા. દેવના ૧૮૮ ભેદ, મનુષ્યના ૩૦૩ ભેદ, તિર્યંચના ૪૮ ભેદ અને નારકીના ૧૪ ભેદ, આમ જીવના પદ્ડત ભેદ બતાવ્યા. શા માટે? અરે! એટલું જ નહીં, આ બધા જ જીવોના કર્મ સાથેના સંબંધ, બંધ, ઉદ્ય, ઉદ્દીરણા, સત્તાનું વિવેચન, અને તેમાં પણ જીજામાં જીજી વિગતો બતાવવામાં આવી છે. કેટલાક માણસો આ બધું ગોળી લે છે. ખૂબ ગોળે છે. એક એક વ્યક્તિને ૫૦૦-૭૦૦ થોકડા કંઠસ્થ હોય અને નાનામાં નાની બાબતોનું પિષ્ટપેષણ કર્યા જ કરતો હોય. કોઈ સાથે ચર્ચામાં ઉત્તરે તો પણ આ જ વાત. કયા જીવમાં કેટલા દંડક, કેટલી અવધેણા, કેટલાં શરીર, વગેરે વગેરે પ્રશ્નો કર્યા જ કરે. વારંવાર આ બધા પ્રશ્નોનું પુનરાવર્તન પણ કર્યા કરે પણ આગમોમાં આ વર્ણન શું કામ કરવામાં આવ્યું છે, તેનો પરમાર્થ શું છે તે જાણો નહીં.

ગતિઓનાં વર્ણન સાંભળી, દેવગતિને ઊંચી માની, ત્યાં જવાનાં સ્વજ્ઞ સેવે. સદેહ તો જઈ શકતો નથી પણ મરીને દેવ થાઉં તો સારું એમ ચિંતવતો હોય, તેને પૂછીએ ભાઈ! દેવલોકમાં જવાનું કેમ વિચારે છે? તો કહેશે, જુઓ! મરીને ક્યાંક જવું તો પડશે જ. અહીં અમર રહેવાના નથી અને મોક્ષ તો હજુ ઘણો દૂર છે. તેથી જ્યાં અખૂટ સંપત્તિ છે ત્યાં જઈએ તો ભોગવાય ને? કારણ અહીં તો સંપત્તિ મળી નહીં અને મળી હોય તો આ નાના આયુષ્માં એટલી ભોગવાય એમ નથી, મૂકીને ચાલ્યા જઈશું. ગમે તેટલાં લાંબા આયુષ્મ હોય તો પણ સર્વ સંપત્તિનો ભોગવટો તો થાય તેમ નથી. પણ દેવનું તો આયુષ્મ મોટું અને સંપત્તિ પણ ઘણી, તેથી મનની લાલસા પૂરી કરવાની તક ત્યાં છે, માટે જો ત્યાં જઈએ તો સારું.

બંધુઓ! દેવાદિ ગતિનાં વર્ણનોનું જ્ઞાન કરીને ભોગની લાલસા વધારી! શું આ માટે જ શાસ્ત્રોમાં આ વાતો કહી છે? નહીં, તેનો પરમાર્થ સમજવાનો છે. દેવાદિ ગતિઓનું વર્ણન તો એટલા માટે કર્યું છે કે જીવ એ-એ પ્રકારનાં કાર્યો કરે તો તેને એ-એ ગતિઓમાં જન્મ

ધારણા કરવા પડે છે. ત્યાં મળેલી વિપરીત પરિસ્થિતિઓથી રાગ-દ્રેષ થશે અને તે વળી નવાં કર્મ બંધાવે. આમ ચક ચાલ્યા કરે. પણ જો જીવનું સ્વરૂપ અકખાયી છે એ સમજી કખાય-વિજય કરવાનો પ્રયાસ થાય તો કર્મ-બંધ અટકે, અને કર્મ-બંધ અટકે તો ગતિઓનું પરિભ્રમણ અટકે. જીવનું ચરમ લક્ષ્ય તો પંચમ ગતિરૂપ મોક્ષ છે, અને તે પામવા માટે તો હું કોણ છું? મારું સ્વરૂપ શું છે? કયાંથી આવો અને ક્યાં જવાનો છું? આ સમજે તો તે શ્રુતજ્ઞાન છે. પણ આ ન સમજતાં ભ્રમજળમાં અટવાયા કરે, તો તેથી કંઈ કલ્યાણ થાય નહીં, માટે તે શ્રુતજ્ઞાન નથી. છતાં તેને જ શ્રુતજ્ઞાન માનવાવાળાને શ્રીમદ્ભૂતે મતાર્થી કહ્યો.

આવો મતાર્થી જીવ સદ્ગુરુ પાસે જઈને શાસ્ત્રવાર્તા કરે તો પણ કેવા પ્રકારની કરે તે બતાવતાં શ્રીમદ્ભૂતે ‘ઉપદેશ છાલ્યા’માં કહે છે —

“ગુરુ પાસે રોજ જઈ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોના સંબંધમાં અનેક પ્રકારની શંકાઓ અને કલ્યાનાઓ કરી પૂછ્યા કરે, રોજ જાય અને એનું એ જ પૂછે, પણ કોઈ દિવસ એમ પૂછતો નથી કે એકેન્દ્રિયથી માંડી પંચેન્દ્રિયને જાણવાનો પરમાર્થ શો? એકેન્દ્રિયાદિ જીવ સંબંધી કલ્યાનાઓથી કંઈ મિથ્યાતવંથી છેદાય નહિ. વાસ્ત્વિક રીતે તો સમકિત પ્રાપ્ત કરવાનું છે.”

“જગતનું વર્ણન કરતાં, અજ્ઞાનથી અનંતીવાર જીવ ત્યાં જન્મી આવ્યો, તે અજ્ઞાન મૂકવા માટે જ્ઞાનીઓએ વાણી કહી છે, પણ જગતના વર્ણનમાં જ બાજી પડે એનું કલ્યાણ કેવી રીતે થાય? એ તો અજાણપણું જ કહેવાય. જે જાણીને અજ્ઞાનને મૂકવાનો ઉપાય કરે, તે જાણપણું, પરમાર્થના કામમાં આવે તો જાણપણું, મોક્ષના કામમાં જે જ્ઞાન ન આવે તે અજ્ઞાન.”

વળી ચારે ગતિવાળા જીવો આત્મ-આરાધનાના માર્ગો ક્યાં સુધી પહોંચ્યો શકે છે એ જાણવું જરૂરી છે. સભ્યગ્રદ્ધન તો ચારે ગતિના જીવોને હોઈ શકે છે. તિર્યચ શ્રાવક પણ થઈ શકે અને માનવ સાધુ બનીને સાધના કરતાં, મોક્ષ પ્રાપ્તિનો પુરુષાર્થ પણ કરી શકે. આમ આત્મ આરાધનાની દૃષ્ટિએ મનુષ્યગતિ જ ઉત્તમ છે, તે સમજે અને અત્યારે મળેલો મનુષ્યનો જન્મ વારંવાર નથી મળતો માટે તેની દરેક પળને સાર્થક કરી લઉં, આવું જ્ઞાન અંદરમાં જાગો તો તે શ્રુતજ્ઞાન. પણ

માત્ર બંગો ગણ્યા કરે, ચર્ચા કરે, અને પોતે જ્ઞાની થઈ ગયો છે એમ અભિમાન સેવા કરે તો તે મતાર્થી.

બીજા પદમાં કહ્યું. મતાર્થી જીવ પોતે માનેલા મત, પંથના આગ્રહમાં જ પડ્યો હોય અને અમુક જાતિ કે વેષ હોય તો જ મોક્ષ થાય, અન્યથા ન થાય તેવી મૂઢ માન્યતા ધરાવતો હોય.

આજે ઘણા લોકો એમ માનતા હોય છે કે જૈન ધર્મને માને તેનો જ મોક્ષ થાય. પણ મોક્ષ એ શું છે? રાગ-દ્રેષથી સંપૂર્ણ છુટકારો તે મોક્ષ. આ પરિણાતિ, ગમે તે ધર્મને માનતો હોય, તો પણ થઈ શકે. જૈન ધર્મનો ઠેકો નથી કે તેનો અનુયાયી હોય તે જ મોક્ષનો અધિકારી, અન્ય નહીં! જૈન પરંપરાએ માનેલ અનુષ્ઠાનો કરતો હોય પણ જો અંદરથી રાગ-દ્રેષ ક્ષય ન થાય તો ગમે તેટલા ભવો સુધી કર્યા કરે તો પણ મોક્ષ ન થાય અને અન્ય પરંપરાથી ચાલ્યા આવતા આચારોને પાળતાં પડા રાગ-દ્રેષનો નાશ થાય તો મોક્ષ નિશ્ચિત જ છે.

આપણો ત્યાં પંદર ભેદે સિદ્ધ કર્યા તેમાં એક ગૃહસ્થિતિંગ સિદ્ધા એટલે કે વેષ ગૃહસ્થીનો હોય પણ સર્વ કર્મનો ક્ષય થાય તો તેઓ મોક્ષ પામી શકે, એ જ રીતે અન્યાંતિંગ સિદ્ધા કહ્યું. વેષ અન્ય મત સંપ્રદાયનો હોય, સંન્યાસી હોય, જટાધારી ભગવાં વસ્ત્ર, રૂદ્રાક્ષની માળા, બેરખા, પગમાં ચાખડી, વગેરે-વગેરે અર્થાત્ તેમના સંપ્રદાયને માન્ય વેષ તથા સમાચારી હોય, પણ આત્માની ભાવ પરિણાતિ વિશુદ્ધ થતી જાય અને કર્મોનો ક્ષય થતો જાય તો કેવળજ્ઞાન પામી મોક્ષે જાય. આ છે જૈનમતની માન્યતાથી બિન અન્ય મતાવલંબી. પણ રાગ-દ્રેષને ત્યજ્યા, તેથી મોક્ષ પામ્યા. આવા જીવ સિદ્ધ થાય તેને અન્યાંતિંગ સિદ્ધા કહેવાય.

એકવાર આ વિષયમાં એક ભાઈ સાથે ચર્ચા થઈ. તેઓ આગમના જાણકાર હતા. અમે પૂછ્યું: તમારી શું માન્યતા છે? તેઓ કહે છે મારી તો દૃઢ માન્યતા છે કે અન્ય વેષે કેવળજ્ઞાન તો થાય પણ મોક્ષ ન થાય. એને જેવું કેવળજ્ઞાન થાય કે તરત જ સત્ય સમજતાં સંન્યાસીનો વેષ ઉતારી નાખે અને જૈન પરંપરાને માન્ય મુનિનો વેષ ધારણા કરી લે. સાંભળીને હસવું આવ્યું. કેવી બાવિશતા! કેવી ઊંધી માન્યતા! કેવળજ્ઞાન થયા પછી માત્ર આત્માનંદમાં રમતા વીતરાળને એ લક્ષ્ય પણ નથી કે એમણે વસ્ત્ર પહેર્યો છે કે નહીં? તો ત્યાં આ કે તે

વેષ પહેરવાની વાત જ ક્યાં ઊભી રહે છે? એ તો આત્માના અખંડ જ્ઞાનસ્વરૂપની અનુભૂતિમાં એકાકાર થઈ ગયા હોય!

વળી મોક્ષને વેષ સાથે શું સંબંધ છે? મોક્ષ વેષથી કે વેષનો નથી થતો. વિશુદ્ધ આત્માનો થાય છે. અરે! જૈન સંપ્રદાયોમાં પણ દિગંબરો એમ કહે છે કે શરીર પર વસ્ત્ર હોય ત્યાં સુધી મોક્ષ ન થાય. વસ્ત્ર પરિગ્રહ છે. પરિગ્રહ છે ત્યાં મોક્ષ નથી. પણ ભાઈ! અમે તો કહીએ છીએ કે શરીર હોય ત્યાં સુધી પણ મોક્ષ નથી. શરીર છોડશો તો જ મોક્ષ છે. પછી શરીરને લઈને કેમ ફરો છો? કારણ કે આસક્તિ જ મોક્ષનું અવરોધક કારણ છે. પછી તે શરીરની હોય, વસ્ત્રની હોય કે બીજા કોઈ પ્રકારની હોય. બંધુઓ! તર્ક-વિતર્ક ઘણા કરી શકાય! પણ એ ન કરતાં અહીં માત્ર એટલું સમજવું છે કે મોક્ષ આત્માનો છે. શરીર વસ્ત્ર કે વેષનો નથી.

મતાર્થી જીવ આવો દીર્ઘ વિચાર કરવા ઊભો જ રહેતો નથી. એ તો પોતાના હઠાત્રાહમાં જ હોય, હું કહું તે જ સાચું, આવું જ માનતો હોય પછી ત્યાં અન્યની સાચી વાતને સાંભળવા જેટલી ધીરજ ક્યાંથી હોય?

આવા મિથ્યાત્વી જીવ કેવા હોય, તેની માન્યતા શું હોય તે બનારસીદાસજી નાટક સમયસારમાં કહે છે:

ધરમ ન જાનત બખાનત ભરમ રૂપ,
ઢૌર ઢૌર જાનત લરાઈ પચ્છાપાતકી!
ભૂલ્યો અભિમાન મૈન પાઉ ધરે ધરની મૈન
હિરફૈસે કરની વિચારૈ ઉત્પાતકી॥
કિર ડંવડોલ સૌ કરમ કે કલોલિનીમૈન,
હૈ રહી અવસ્થાસુ બધૂલે કેસે પાતકી।
જાકી છાતી તાતી કારી કુટિલ કુવાતી ભારી
એસૌ બ્રહ્મધાતી હૈ મિથ્યાતી મહાપાતકી॥

ધર્મના સ્વરૂપને જાણો નહીં અને ભર્મને જ ધર્મ માની તેની પ્રશંસા કરે. જ્યાં-ત્યાં પોતાના મતનો પક્ષપાત કરી બડાઈ કરે. અભિમાનથી

ઉન્મત્ત બની ધરતી પર પગ ન મૂકે, ઉત્પાત ભચાવવાના ઉધામા કરે, એવા મિથ્યાત્વી જીવની દર્શા કર્મરૂપ નદીમાં ભયંકર ડોલતી નાવ જેવી હોય છે. એવો પાપી સુબોધને કેમ પામી શકે? જેના અંતરમાં કલુષિતતા તથા કુતર્કોની કુટિલતા ભરી છે એવો નિજ સ્વરૂપની ઘાત કરનારો મિથ્યાત્વી મહાપાપી છે.

મતાર્થી જીવ પોતે માનેલા મત-વેષનો આગ્રહ સેવતો હોય, પણ જ્યાં આગ્રહ છે ત્યાં જ એકાંત માન્યતા છે. એકાંતમાં મોક્ષ નથી, અનેકાંતમાં મોક્ષ છે, માટે આગ્રહ ન જોઈએ. બંધુઓ! જીવનના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં કદાગ્રહ તો સંઘર્ષ પેદા કરે. આપણા ઈતિહાસમાં જેટલાં યુદ્ધો થયાં, પછી તે સાંસારિક કે ધાર્મિક, પણ તે બધાની પાછળ મોટું કારણ તે કદાગ્રહ જ, જ્યાં કદાગ્રહ છે ત્યાં શાંતિ નથી, સમતા નથી, આનંદ નથી. ‘હું કહું તે જ સાચું અને અન્ય સર્વ બોટા’ આ કદાગ્રહ તો પરસ્પર વૈમનસ્ય ઉભું કરી દે. જીવનને બગાડી નાંખે. વિચારો તો ખરા! જીવનના નાના એવા Fieldમાં પણ કદાગ્રહ દુઃખકર હોય તો, અધ્યાત્મ માર્ગો, આત્મવિશુદ્ધિના રાહે કદાગ્રહી માનવ કેવી રીતે આગળ વધી શકે? મોક્ષની વાત તો તેના માટે દૂર રહી, પણ સમ્યગ્રૂદ્ધનનો સ્પર્શ પણ તે ના કરી શકે. માટે આત્માને પામવો હોય તો આગ્રહનો સર્વથા ત્યાગ થવો જોઈએ, પણ મતાર્થી જીવ આ સમજે નહીં અને પોતાની જ પકડને પકડીને તેમાં જ રાચ્યો રહે. માટે જ આરાધનાનો માર્ગ તેના માટે નથી જ.

હવે પછી મતાર્થીનાં વધુ લક્ષણો અવસરે....

...લેવા લૌકિક માન!

વીતરાગ પરમાત્મા, અનંતજ્ઞાની, અનંતદર્શની, પ્રભુ વીર, જગતના ભવ્ય જીવો સમક્ષ અમૃતમય વાણીનો પ્રવાહ વહાવતાં, ભવ્યાત્માઓને મોકનો માર્ગ બતાવી ગયા છે. મોકભાર્ગની આરાધના સમ્યગ્રૂદ્ધન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્યારિત્રી થાય છે.

આ ત્રિ-રતનાની આરાધના એટલે જ આત્માની આરાધના. જેનો આત્માર્થ જાગ્યો તેની આરાધના શરૂ થઈ ચૂકી, પણ મૂઢ મતાર્થીને, સાધનાનો પ્રારંભ જ થતો નથી.

અહીં આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્રમાં મતાર્થીનાં લક્ષ્ણો બતાવતાં, તેની શ્રદ્ધામાં, જ્ઞાનમાં અને માન્યતામાં ક્યાં ક્યાં ભૂલ છે તે કહ્યું. હવે ચારિત્રમાં પણ તેની ભૂલ છે. ચારિત્ર શું તે સમજ્યો જ નથી. તેથી કરતો હોય ઘણું, પણ સમજ્યા વગરનું અહેતુક.

**લાંબું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું, ગ્રહ્યું પ્રત અભિમાન;
ગ્રહે નહીં પરમાર્થને, લેવા લૌકિક માન...૨૮....**

મતાર્થી જીવ પ્રત-પ્રત્યાખ્યાન કરતો હોય છે. સામાન્યતા: એવું જોવા મળો કે કોઈ પણ જીવ પહેલાં દ્વય-ચારિત્ર રૂપ પ્રત-પ્રત્યાખ્યાનથી જ ધરમની શરૂઆત કરતો હોય છે. તેને બહુ ખબર ન હોય કે શા માટે પ્રતો કરવાં? તેની શું ઉપયોગિતા છે? પણ તેને ધર્મ પ્રત્યે કંઈક રૂચી જાગી છે. ‘મારે ધર્મ કરવો છે, કરવો જોઈએ’ આવું માત્ર સમજ્યો છે, એટલે પ્રતો નિયમો કરવા માંડે છે. કેટલાકનું તો જીવન જ તપ-ત્યાગમય થઈ ગયું હોય. બારે મહિના ચાલતું જ હોય.

આવા જીવોની સમજણા માત્ર અહીં સુધી જ સીમિત હોય કે ‘હું જૈન છું, મહાવીરનો અનુયાયી છું. મારા મહાવીરે સાડાબાર વર્ષ સુધી તપ કર્યું તો મારે પણ કરવું જ જોઈએ ને?’ અને એથી થોડા આગળ વધી કેટલાક એમ સમજે, કે તપ કરીએ તો કર્મની નિર્જરા થાય. આ શ્રદ્ધા સાથે આકરામાં આકરી તપશર્યા કરે અને સાથે એમ માની પણ લે કે આપણાં તો કોટિ કર્મ ખપી ગયાં!

પણ બંધુઓ! હું તમને પૂછું કે ‘તમે અહુમ કર્યો, એ ત્રણ દિવસના તપમાં તમારાં કર્મની નિર્જરા કેટલી થઈ?’ તમે શું કહેશો? ‘મહાસતીજી! એ કેવી રીતે ખબર પડે?’ તેને કેમ માપી શકાય? પણ બધા કહે છે કે તપ કરવાથી નિર્જરા થાય. અને મેં અહુમ કર્યો તેથી નિર્જરા થઈ હશે!’

આ ‘હશે’ જ ખતરનાક છે જે ધર્મના મર્મને સમજવા દેતો નથી. જુઓ ભાઈઓ! બીજે તો આવો છિસાબ રાખતા નથી. જેટલું કામ તેટલો લાભ. આ સ્પષ્ટ ગાણિત છે. તમે પાંચ રૂપિયા ખર્યો ને બદલામાં એટલો માલ ન મળો તો ચલાવી લ્યો? અરે! તમારા નોકરને સો રૂપિયા દઈ વસ્તુ લેવા મોકલ્યો હોય અને તે આવે એટલે પહેલાં ચેક કરી લ્યો ને કે જરા પણ માલ ઓછા નથી ને? ઓછા આવ્યો હોય તો પછો મોકલ્યો, પણ રૂપિયા ૧૦૦ આપો માટે માલ એટલો મળવો જ જોઈએ. ઓછા ચલાવી ન લેવાય.

બંધુઓ! અહુમ કરો કે માસખમણ કરો! આટલા તપનું વળતર પણ એવું જ હોવું જોઈએ ને? જુઓ! હું ભૌતિક વળતરની વાત નથી કરતી. તપ-ત્યાગનું ભૌતિક વળતર હોઈ શકે નહીં! હું તો એવા વળતરની વાત કરું છું કે જે મળો જ અને તે છે કર્મની નિર્જરા! મારાં તપસ્વી ભાઈ-બહેનોને પૂછું કે માસખમણ જેવી ઉગ્ર તપશર્યા કર્યા પછી ક્યારેય વિચાર્યું છે કે મેં આટલી મોટી તપશર્યા તો કરી પણ મારાં કર્મની નિર્જરા કેટલી થઈ? હા! ત્યાં તો મનને મનાવી લઈએ છીએ કે થઈ જ હોય ને નિર્જરા! આટલા દિવસ ભૂખ્યા રહ્યાં ને નિર્જરા ન થાય? થઈ જ હશે. પણ ના, થઈ હશે એમ નહીં, થઈ હોય તેનો અનુભવ થાય. અંદરમાંથી અનુભૂતિ થાય કે મારા તપની શક્તિ વડે આટલી નિર્જરા થઈ!

નિર્જરા એટલે શું? નાટક સમયસારમાં તેની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે છે:

**જો પૂરવ સત્તા કરમ, કરિ શિથિ પૂરન આઉ,
ખિરબેકોં ઉદ્યત ભયો, સો નિર્જરા લખાઉ....**

આત્મા સાથે સત્તામાં પહેલાં કર્મો, પોતાની સ્થિતિ પૂર્ણ કરી ક્ષય સન્મુખ થાય તે નિર્જરા. તપશર્યા કરવાથી, કર્મની સ્થિતિ જલદી પૂરી થાય છે અને તે આત્મા પરથી ખરી પડે છે.

અહીં ગ્રશ્મ એ છે કે તપ કરવાથી કેટલાં કર્મની નિર્જરા થઈ તે કેમ ખબર પડે? કર્મ કંઈ જોખેલાં માપેલાં તો નથી કે જેથી માપીને કહી શકીએ કે

આટલાં ઓછાં થમાં! કર્મો તો અનંતાનંત છે. તેમાંથી ઓછાં થાય તે કેમ સમજાય? સાગરમાંથી થોડું પાણી લઈ લીધું, તો સાગરમાંથી કેટલું પાણી ઓછું થયું તેની ખબર ક્યાંથી પડે? અફાટ સમુક્રના અમાપ પાણીને કેમ માપીએ? આવું જ કર્માનું છે. અનંત કર્માંથી થોડાં ઓછાં થાય તો પણ અનંત જ રહે. ત્યાં કેટલાં કર્માની નિર્જરા થઈ તે કઈ રીતે સમજવું?

આ રહસ્યને સમજાવવા માટે જ શ્રીમદ્ભ્રગે ગાથામાં એક માર્મિક શાષ્ટ મૂક્યો ‘વૃત્તિ’. તેઓ કહે છે – લઘું સ્વરૂપ ન વૃત્તિનું. વૃત્તિને ઓળખવાની છે. કર્મ સહિત આત્મામાં, બે પ્રકારની વૃત્તિઓ વહી રહી હોય. એક સ્વાભાવિક વૃત્તિ અને બીજી વૈભાવિક વૃત્તિ.

જ્ઞાનાદિ મૌલિક ગુણો તથા ક્ષમા, સત્ય, સરળતા, નિર્લોભતા, વિનમ્રતા, નિર્ભયતા, શ્રદ્ધા, સમતા, વિવેક આદિ ગુણોનું પરિણામધારામાં પ્રગટ થવું તે છે સ્વાભાવિક વૃત્તિ અને કોધાદિ કષાયો, રાગ, દ્રોષ, વિષય, વિકાર આદિ દુર્ગુણો રૂપ આત્માનું પરિણામી જવું અને પછી તે રૂપે પ્રગટ થવું તે છે વૈભાવિક વૃત્તિ.

આ બસે વૃત્તિઓના સ્વરૂપને જાણી, વૈભાવિક વૃત્તિઓ દૂર કરવા અને સ્વાભાવિક વૃત્તિઓને પ્રગટ કરવા માટે જ આખીએ ધર્મ આરાધના છે, તેમાં તપનો સમાવેશ પણ થઈ જાય.

હવે જેને વૃત્તિનું ભાન છે અને તે માટે જ વ્રત કરે છે, તેને એક ઉપવાસ પણ કરવો હોય તો આગામે દિવસે ૧૫ મિનિટ એક બાજુ બેસી વિચારે કે, ‘વૃત્તિને તોડે તે વ્રત. મારે એવું જ વ્રત કરવું છે. તો મારા અંદરમાં રહેલી કઈ વૃત્તિ મને હેરાન કરે છે?’ માની લો કે, અંતરમાં વિકાર છે. વિકારી વૃત્તિ બીજા માટે હાનિકર્તા તો છે પણ પોતા માટે એ વધુ પીડાકારી છે. ‘મારી વિકારી વૃત્તિ મને બહુ મૂંજવે છે. મારા વિચારોને મહિન કરે છે. મારી વાણીને હલકી કરી નાખે છે. મારી પાસે ન કરવા યોગ્ય કાર્ય કરાવે છે. રૂપ જોઉં છું ને અંજાઈ જાઉં છું. વિકારી શાંદો સાંભળું કે વિકારી દશ્ય જોઉં કે અંતર ઉછાળા મારવા માંડે છે. મને બહુ સતાવે છે. આ વૃત્તિ હવે મારે નથી જોઈતી. કાલે ઉપવાસ કરી ખરેખર આત્માની નજીક વાસ કરી, મારા અવિકારી સ્વરૂપમાં વાસ કરી મારે મારી વૃત્તિને અંતરથી નિહાળવી છે, તેની સાથે આત્મિક યુદ્ધ કરવું છે. તેને હરાવવી છે. નિરાધાર કરી નાખવી છે. આધાર મળે છે એટલે જ ટકી રહી છે. નબળી પાડી નાખવી છે.’ આમ વિચારી, ઉપવાસના

દિવસે જો દિનભર આ જ નિરીક્ષણા, આ જ સંઘર્ષ અંદર ચાલ્યા કરે તો જરૂર વૃત્તિ નબળી પડે, અને એ નબળી પડેલી વૃત્તિ કેટલા અંશે નિર્ભળ બની તે પણ અનુભવાય.

બંધુઓ! આ છે નિર્જરા! કર્મના ઉદ્યે કરીને જ આવી કુ-વૃત્તિઓ અંદર જાગતી હોય છે. પણ તેને લડત અપાય તો તે નબળી પડે અને નાણ પણ થાય. એ જ રીતે કોધાદિ કષાયોની વૃત્તિઓ પણ આપણામાં પડી છે. બીજા કોઈ જાણો કે ન જાણો પણ આપણને ખબર છે કે કયા નિમિત્તે કેટલો કોધ આવે છે. ક્યાં અને ક્યારે ક્ષમા રાખી શકાય છે? કેટલું અભિમાન છે, તેને કેવાં નિમિત્તો જોઈએ છે, ક્યારે તે ઉછળે છે, અને ક્યારે નમ્ર પણ બની રહેવાય છે. એ જ રીતે માયા-પ્રાંયની ભાવના, તથા લોભ-અસંતોષની ભાવના ક્યારે ઊઠે છે? સામે સરળતા અને સંતોષ ક્યારે ધારડા કરી શકાય છે? આ બધી જ શુભ-અશુભ વૃત્તિઓ આપણામાં પડી છે અને તેનો પૂરેપૂરો ઝ્યાલ આપણાને રહેતો હોય છે.

જ્યારે તપ-ત્યાગ કરીએ ત્યારે પહેલું લક્ષ્ય આ બધી જ વૃત્તિઓને મંદ કરવા માટેનું હોવું જોઈએ. એ માટે હંમેશાં વૃત્તિને તપાસતા રહેવું જોઈએ. તપ કર્યા પછી કઈ વૃત્તિ કેટલી મંદ થઈ, પહેલાં જે નિમિત્તે કોધ થતો હતો, જેટલો થતો હતો, પોતાનાથી નિમિત્ત આવતાં હવે સમતા રાખી શકાય છે બરી કે એટલો જ કોધ આવે છે? એ જ રીતે બીજા કષાયો અને વિષય-વિકારો માટે પણ વિચારીએ, નિરીક્ષણા કરીએ.

જો તપ-ત્યાગ કર્યા પહેલાંની પરિસ્થિતિ અને પછીની પરિસ્થિતિમાં સુધારો થતો હોય, વિભાવનાં નિમિત્તો આવે છતાં જીવ વિભાવ રૂપે પરિણાત ન થતો હોય અથવા ઓછો થતો હોય તો સમજ લેવું કે તપ કરવાથી કર્માની નિર્જરા થઈ છે. અને જો એ જ સ્થિતિ હોય, પહેલાં હતા તેવા ને તેવા, તો નિર્જરા નથી થઈ. આ જ નિર્જરાનો માપદંડ છે. થઈ હશે એમ કહેવાપણું જ ન રહે. આપણો પોતે આપણામાં પ્રત્યક્ષ પરિણામ અનુભવી શકીએ.

જેણો વૃત્તિનું સ્વરૂપ જાણું છે તે સાધક જ વ્રતના મૂલ્યને સમજ શકે. અન્યથા ગ્રહ્ય વ્રત અભિમાન. વૃત્તિને ન જાણનાર મતાર્થી માટે વ્રત વિભાવનું પોષક બને. જેનાથી કષાયો મંદ કરવાના હતા તેનાથી કષાયો ઉચ્ચ બને. તપશ્ચર્યા કરનારો વધુ કોધી હોય એવું જોયું છે. આનું કારણ છે હેતુને સમજ્યા વગર જ વ્રતો કર્યા, અને તે પણ અમાપ.

અરે! કેટલાક જીવો તો તપ-ત્યાગ પડા પોતાના અભિમાનને પોખવા માટે જ કરતા હોય! તેઓ કહેતા હોય કે હું મહિનામાં આટલા ઉપવાસ કરું, આંયંબિલ કરું, એકાસણાં કરું. હું પર્વ-તિથિએ લીલોતરીનો ત્યાગ, કંદમૂળનો ત્યાગ, ચાત્રિભોજનનો ત્યાગ, એટલું જ નહીં આટલી સામાયિક કરું, ભક્તિ કરું, રોજનો નિત્યકર્મ તો સાચો જ. ગમે તેમ થાય મારું આ બધું હું ચૂકું નહીં. આ બધું જ્યાં જાય ત્યાં ગણાવ્યા જ કરતા હોય.

એટલું જ નહીં! એનું Comparison માંડે. જુઓ હું આટલું કરું છું પણ મારા અમુક સંબંધી કે મારા પાડોશી કરું જ કરતા નથી. જન્મ ધર્મો છે તો ધર્મ કરવો જ જોઈએ ને! બંધુઓ! આ કઈ વૃત્તિ બોલે છે? આટલું કરે છે તે લોકોને બતાવવા અને અભિમાન વધારવા. ત્યાગ કરીને શું કર્યું? અભિમાનને પોષ્યું. ચાલ્યો ને ઊલટો? પણી તે મતાર્થી નહીં તો બીજો કોણા?

કેટલાક માણસો પોતે કરેલા તપ આદિનો સરવાળો માંડતા હોય. આટલી અહ્રવિ-નવાઈ કરી લીધી, આટલા જાપ કરી લીધા, આટલી માળા કરી લીધી, રોજ આટલા કલાક સ્વાધ્યાય કરી લીધો. વગેરે – વગેરે. હવે આગળ કરું જ કરવાનું બાકી રહેતું નથી. બંધુઓ! એને પૂછીશ કે તેં આ બધું તો ગણાવ્યું પણ જિંદગી ધરીને પાપ કેટલાં કર્યા તે તો ન ગણાવ્યાં! તે ગણાવને? એમ કહે ને કે મેં ખૂબ પાપો કરી લીધાં! બાકી નથી રાખ્યાં કાંઈ, માટે હવે પાપ નથી કરવાં! એની તો ગણતરી નથી. જ્યાં સુધી જીવીશ ત્યાં સુધી પાપ તો કરીશ! પડા જીવીશ ત્યાં સુધી તપ-ત્યાગ કરીશ એમ ન કહે.

આવો ત્યાગ કરવાવાળા કહેતા હોય, મારે બધો જ ત્યાગ છે! હવે શાનો ત્યાગ કરવો? ખાવા-પીવાનો ત્યાગ તો કર્યો! મોજ-શોખનો થોડો ત્યાગ કર્યો! પડા પાપનો ત્યાગ કર્યો? ક્યારેય અંતરને કહું કે હવે પાપની વૃત્તિ જ મારે નહીં જોઈએ! એ પાપવૃત્તિ જેર જ છે. એ થોડું હોય કે વધુ પડા આત્મભાવને મારનાર છે. હે આત્મન્! તું વૈભાવિક પરિણાતિએ પરિણામ્યા કરે છે તેથી મુક્ત થઈ સ્વભાવદશામાં સ્થિર થા! જ્યાં સુધી પાપે પરિણામ્યા કરીશ ત્યાં સુધી સ્વભાવનો, શાંતિનો અનુભવ નહીં થાય! પડા આવો ભાવ જાગે તો આત્માર્થી થઈ જવાય ને? પેલાને તો મતાર્થી રહેવું છે ને પ્રતોનું અભિમાન કર્યો કરવું છે. પરિણામ એ આવે કે આવા લૌકિક માનમાં પડેલો જીવ ‘ગઢે નહીં પરમાર્થને’ પરમાર્થને પામી શકે નહીં.

પરમાર્થ એટલે શું? પરમ-અર્થ, સર્વોચ્ચ ધ્યેય માટે કરું કરવું તે પરમાર્થ. જીવનું પરમ ધ્યેય તો મોક્ષ, માટે મોક્ષસાધક જેટલાં સાધનો તે પરમાર્થ. સદ્ગુરુનાં મોક્ષસાધક વચનો તે પડા પરમાર્થ.

પરમાર્થનો વ્યાવહારિક અર્થ કરીએ છીએ લોકોપણો કાર્ય. દીન-દુઃખી માટે, જરૂરિયાતવાળા માનવો માટે કે પશુઓ માટે તન-મન-ધનથી કાંઈ કરતા હોઈએ તે પરમાર્થ. પડા તેમાંય માણસોને લૌકિક માનની સ્પૃહા પડી હોય છે. માણસ કરતો હોય અને ચારે બાજુ કહેતો પડા હોય કે અમે આટલું કામ કરીએ છીએ. ગરીબોને વસ્ત્ર આપીએ, મકાન આપીએ, અનાજ આપીએ. વરસે આટલા લાખનું કામ થાય છે. લોકોને ઘરણી મદદ થાય છે. બંધુઓ! દયા-અનુકંપાથી પ્રેરાઈને કાર્ય કરો છો, બધું સારું છે. કરવા જેવું છે. પડા તેમાં માન-પ્રતિષ્ઠાની ભૂખ જાગી કે બધું ધોવાઈ જાય. બંધુઓ! માફ કરજો, પણ કેટલાક એવા લોકો જોયા છે કે આવાં કામ તો કરતા હોય પડા જેના માટે આ બધું કરે તેને પોતાના હાથ નીચે દબાવીને રાખે! આમાં કઈ વૃત્તિ કામ કરતી હોય? દુઃખી પ્રત્યે કરુણા, પ્રેમ, લાગણી કે અહંને પોખવાની વૃત્તિ? તમને પૂછીશ તો કહેશો: ના, એક માત્ર કરુણા! પણ નહીં, જરા બીજી બાજુથી વિચારીએ. તમે જે Fieldમાં કામ કરો છો, જેને તમે મદદરૂપ થયા છો ત્યાં ઓચિંતા જઈ ચઢ્યા અને એ લોકોએ તમને માન ન આપ્યું, તમે આવ્યા છો એની નોંધ પણ ના લીધી તો તમને મનમાં શું થશે? કેટલો અહું ધવાશો? આ લોકો માટે આટલું કર્યું, છે કંઈ કિંમત? આવાં લોકો માટે કંઈ કરવું જ ન જોઈએ. ક્યાં ગઈ કરુણા? દીન-દુઃખી પ્રત્યેની લાગણી?

બંધુઓ! પરમાર્થના વ્યાવહારિક માર્ગો પડા માન ત્યાજ્ય છે, આદરણીય નથી. તો આધ્યાત્મિક માર્ગો તો ત્યાજ્ય હોય જ, પડા મતાર્થી જીવને લૌકિક માન જોઈતું હોય, જૂઠી પ્રતિષ્ઠા પામવી હોય એટલે તેને પરમાર્થ રૂચે જ નહીં. સદ્ગુરુ જે બોધે તે ગ્રહણ કરવું જ ન હોય!

આપણી રૂઢિ-પરંપરાનો થોડો વિચાર કરીએ. ગ્રત પ્રત્યાખ્યાન, તપશ્ચર્યા આદિ જે થાય છે તેને આપણો કેટલાં લૌકિક બનાવી દીધાં છે! લોકોતર માર્ગના ધર્મને લૌકિક દસ્તિએ મૂલવીએ તો તેમાંથી મળે શું? મળે તો કાંઈ નહીં પડા ગુમાવવાનું જ રહે!

બંધુઓ! સામાજિક પ્રતિષ્ઠા તો તમને સંસાર-વ્યવહારની કુશળતાના

કારણે પણ મળી જશે, ધન ખર્ચી નાખો તો પણ મળશે, પણ એ મેળવવા માટે વ્રત-નિયમોને શા માટે સાધન બનાવો છો? માણસ તપ-ત્યાગ, સ્તુતિ-ભક્તિ, મંદિર-પૂજા, આ બધું એટલા માટે કરતો હોય છે કે સમાજમાં તેની વાહ વાહ થાય, લોકો માન આપે, ખર્મા ખર્મા કરે, પાંચમાં પૂછાય, પોતે ધર્મ છે એવો બિલ્લો લાગે, આ બધી પ્રતિષ્ઠા તેનું સામાજિક મૂલ્ય વધારી દે તેથી વ્યાવહારિક કાર્યોમાં સરળતા થાય. આખર ધર્મનાં સાધનોને ખેંચીને લઈ ગયાને વ્યવહારિકતામાં? બંધુઓ! આ વૃત્તિ પરમાર્થને પામવા ન દે. આત્માર્થને જાગવા ન દે.

આ હેતુને લક્ષ્યમાં રાખી શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રકારે તપશ્ચર્યા કહી. તેમ ઉચ્ચ તપસ્વી, દીર્ઘ તપસ્વી વગેરે તો કદ્યું પણ એક ગુપ્ત તપસ્વી પણ બતાવ્યા. અર્થાત્ ગમે તેટલી તપશ્ચર્યા કરે પણ કોઈ જાણો નહીં. માત્ર કરનારો પોતે જ જાણતો હોય. શા માટે? છુપાવવાની વૃત્તિ કેમ? એ સારી છે? ના, અહીં છુપાવવાની કપટવૃત્તિ નથી, પણ એ વિચારે કે હું જે તપ કરું છું તે માત્ર નિર્જરાના હેતુથી જ કરું છું, મારે લૌકિક માન જોઈતું નથી. શાસ્ત્રમાં પણ ઈહલોકિક કે પારલોકિક હેતુ માટે અથવા માન-પ્રતિષ્ઠાના હેતુથી તપ-વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન કરવાનો નિષેધ છે. શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં બતાવ્યું:

**નો દ્વારોગદ્વયાએ તરમાહિદ્વેજ્જા, નો પરારોગદ્વયાએ તરમાહિદ્વેજ્જા,
નો ક્લિતિ-કત્ર - સહ - સિતોગદ્વયાએ તરમાહિદ્વેજ્જા, નત્રસ્ય
મિંજરદ્વયાએ તરમાહિદ્વેજ્જા।**

જો હું તપ કરું તે કોઈ જાણો અને મને માન આપે તો મારું અભિમાન વધે, મારી પ્રશંસા કે કીર્તિ ગવાય તો પણ અભિમાન વધે. વળી મારું તપ કોઈ જાણો અને મારી સેવા-શુશ્રૂષા ન કરે તો મને કોધ થાય. મેં તો કોધ, માન, વગેરે કખાયોને જીતવા તપ કર્યું છે. પણ તેના બદલે આ તો વધે. માટે, હું જે તપ કરું તે ગુપ્ત તપ કરું જેથી કખાયોને જગવાનો અવકાશ જ ન રહે.

બંધુઓ! કદાચ ગુપ્ત તપ ન કરી શકતા હો પણ તપ કર્યા પછી માન-પ્રતિષ્ઠાની કામના તો ન જ કરતા.

બીજી વાત, આપણા સમાજમાં ઉધર્થિની જેમ જે કિડો લાગ્યો છે તે છે તપશ્ચર્યા નિભિત કંઈક લેવા-દેવાનો રિવાજ. જે તપશ્ચર્યા કરે તે સમાજને સર્ગાં-સંબંધીને સાંજી, લુણી, પ્રભાવના, જમણાના રૂપે આપે

અને સમાજ તપસ્વીને ભેટરૂપે આપે. શા માટે? તપશ્ચર્યાની ખુશાલી કે તપસ્વીના બહુમાનનો હેતુ તેની પાછળ કદાચ હશે. પણ આજે તો આ હેતુ વિસરાઈ ગયો છે. માત્ર વ્યાવહારિક દંસ્ટિકોણ થઈ ગયો છે. આમ ન કરે તો સમાજમાં નિંદા થાય. અરે! તપશ્ચર્યા કરનાર, સમાજને સાંજ વગેરે કંઈ ન આપે તો તેના ઉપવાસ લાંઘણ કહેવાય! કેવો ન્યાય? આ વ્યાખ્યા કોણો બાંધી? કોઈ તપશ્ચર્યા કરે તેમાં સમાજ કયા અધિકારે તેની પાસે માંગો? અને માગો ને મળો, તો એમાં સમાજનું શું વળે?

બંધુઓ! આ રિવાજ બહુ જ વિચાર માગી લે છે. માણસોએ તપશ્ચર્યાનું ફળ જ આ માની લીધું છે. શું લોકોત્તર ધર્મ-અનુષ્ઠાનોનું આટલું જ મૂલ્ય? શા માટે આવા રિવાજ? કંઈક આપવું જ જોઈએ એમ શા માટે? હા, તપશ્ચર્યા કરનારને, તેનાં સ્વજનોને હોંશ આવે તો ભલે જરૂરિયાતવાળાને આપે – તે સમાજ હોય, સંસ્થા હોય કે પરિવાર હોય! પણ પાંચ-પંદર રૂપિયાનું એક વાસણ તમારા ધરમાં આવ્યું કે ન આવ્યું તેથી શું ફરક પડ્યો?

માઝ કરશો બંધુઓ! પણ ધર્મ કહેવાતા લોકો પણ આવા રિવાજોને પ્રોત્સાહન આપે. પહેલેથી જ List out થઈ જાય કે પાખીના અહેમ કરશે તેને અમુક વ્યક્તિ તરફથી અમુક ચીજ મળશે! વગેરે. બસ, અહેમની કિંમત આટલી જ? શા માટે અનુષ્ઠાનોને વેચો છો? આમાં સાચો ધર્મ માણસને સમજાય ક્યાંથી? જેમ દીકરીનાં લગ્ન કરે તો તેને કરિયાવર દેવો જ પડે, ન દઈએ તો દીકરી દુઃખી થાય એમ તપશ્ચર્યા કરે તેને આટલું ધન ખરચયાં જોઈએ, નહીં તો તેની તપશ્ચર્યા તપશ્ચર્યા ન ગણાય! વળી તેણે તપશ્ચર્યા કરી તેના બદલામાં પણ તેને કંઈક મળવું જ જોઈએ. ધન-સોનું-રૂપું વગેરે!

આવું કરનાર અને કરાવનાર સહુ મતાર્થની કેટેગરીમાં. એ સિવાય એનો બીજો કંઈક કલાસ નહીં! આ વ્યાવહારો કખાયમારક નહીં પણ કખાયપોષક છે, જે સંસાર જ વધારે, આત્મલક્ષ થાય જ નહીં, ને મતાર્થ જાય નહીં.

મતાર્થી આવા તો કેટકેટલા વિકૃત ભાવોથી પીડાતો હોય તે ભાવો આગળ કહેવાશે.